

Ára: 2800 Ft

ANDRÁS CSABA
KONSZENZUÁLIS MOZI
A KORTÁRS EMANCIPATORIKUS TÖMEGFILM
POLITIKAI ESZTÉTIKÁJA

A kultúrától folyó közbeszéd területén mind nagyobb szerepet kapnak a politikai szempontok; ám gyakran továbbra is gyanakvás övezi azokat a politikai filmeket, amelyek nem pusztán sokak mellett foglalnak állást, hanem sokakhoz is szólnak. Miként lehet a tömegkultúrára nem művészetként és nem is pusztán a kultúrapiar részeként tekinteni? Miként határozhatjuk meg a kortárs emancipatorikus politikai tömegfilm saját esztétikáját?

A kötet az utóbbi kérdésekre igyekszik választ adni. Álláspontja szerint ugyan kevés alkotást sorolhatunk ide, és e kevésnek is csak bizonyos vonásai tűnnek politikailag felszabadítóknak, semmint a teljes egésze, mégis: emancipatorikus tömegkultúra *van*. Túlságosan kizárólagos az a feltételezés, amely szerint a populáris kultúra termelésének ma adott keretei között nem jöhet létre semmi, ami érdemes lehetne a figyelmünkre. A könyv célja, hogy elméleti támpontokat és interpretációs módszereket kínáljon a tömegkultúra emancipatorikus aspektusának átgondolásához, és ezzel hozzájáruljon társadalmi valóságunk közös formálásához.

ANDRÁS CSABA (1989) kultúrakutató, a PTE BTK Filmtudományi és Vizuális Tanulmányok Tanszék adjunktusa és tanszékvezetője, az *új szem* portál szerkesztője, a Magyar Filmtudományi Társaság és a PTI Társadalomelméleti Műhely tagja. A retorika- és az ideológiaelmélet, a ludológia, a kritikai kultúrakutatás és a politikai esztétika területén folytat kutatásokat. Az utóbbi időben elsősorban a politikai tömegkultúra elmélete és a film két világháború közötti története foglalkoztatja.

Keresse a Napvilág Kiadónál!
www.napvilagkiado.eu

T.E.M.
TÁRSADALOM-
ELMÉLETI
MŰHELY

MOZGÓ VILÁG

2025/7-8

7-8

MOZGÓ VILÁG

2025/7-8

Visszafelé az időben: „Mindenki más-
kor eszmél, a legtöbb akkor, amikor
érte jönnek!” – Stefano Bottonival beszél-
get Balázs Zsuzsanna • Leértékelt pártok:
Galgóczi Eszter tanulmánya • Zsákutcába zárva,
csapdában vergődve: Békesi László tanulmánya •
Márai Sándor és felesége levelei (1946–1952) • Karsai
László: „Fajgyalázók” és feljelentőik; dokumentumok
• Hatos Pál tanulmánya egy brit diplomatáról • Ja-
kab György tanulmánya a történelemtanár szerepéről
• Egressy Zoltán drámája, Vörös István novellája •
Gergely Ágnes: A négyesfűzér; versátiratok

Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György •
Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Kiss Judit Ágnes
• Kőrösi Imre • Mélyi József • Pető Iván • Révész
Sándor • Stuber Andrea • Vadas József • Vásárhelyi
Mária • Végel László

Visszafelé az időben

- Balázs Zsuzsanna 3 „Mindenki máskor eszmél, a legtöbben akkor, amikor érte jönnek!” *Beszélgetés Stefano Bottonival*
- Galgóczi Eszter 13 Leértékelt pártok – Az ideológia térvessztése a magyar politikában, a parlamenti ellenzéki pártok szerepe a 2026-os választáson *Tanulmány*
- Békesi László 23 Zsákutcába zárva, csapdában vergődve *Tanulmány*
- Révész Sándor 28 Színfalak *Tanulmány*
- Széchenyi Ágnes – Dora O'Neill 38 „...a Polgár a legfontosabb” – Márai Sándor és felesége levelei Lax Henriknek és feleségének (1946–1952), *Dokumentum*
- Karsai László 91 „Fajgyalázók” és feljelentőik Magyarországon, 1941–1942 *Dokumentum*
- Hatos Pál 112 Irodalmi temperamentum – Történet egy brit diplomatáról és az eltűnt idő zavaros nyomairól *Tanulmány*
- Jakab György 121 A történelemtanár szerepe *Tanulmány*
-
- Egressy Zoltán 136 Terepasztal *Dráma*
- Gárdonyi László 156 Mit fest, aki tájképet fest? – *Csáky Donát Márk képeiről*
- Gergely Ágnes 160 A négyesfűzér *Versátíratok*
- Vörös István 166 A szomszéd ház utolsó lakója *Novella*

Hónapló

- Dalos György 174 Hová tűntek a vendek?
- Hargitai Miklós 177 Koppenhágai fehér éjszakák
- Kiss Judit Ágnes 180 Gendertánc
- Végel László 183 A befejezetlen bársonyos forradalom rövid története

-ról, -ről

- Pető Iván 188 A hazugság diadala
- Kőríz Imre 192 Nyúlketrec
- Csepeli György 196 A rettegő birodalom
- Csengery Kristóf 199 Faunok, nimfák, fuvolák
- Stuber Andrea 203 Kanálnak kanálával holsz
- Mélyi József 206 Semmi, harmadszor
- Vadas József 209 Kanyon a pénzes házban
- Vásárhelyi Mária 213 Függetlenek

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ éves előfizetői díja 2025 januárjától 12 900 forint, az áruspéldányok 1550 forintért vásárolhatók meg.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MÁZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

UK Új Köztársaságért
Alapítvány

© | CONCORDE

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

2

Mozgó Világ 2025/július–augusztus

ötvenegyedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművés-zet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Varró József (gazdasági vezető), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).
Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 12 900 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: MBH Bank 10300002-20323080-00003285

Visszafelé az időben

„Mindenki máskor eszmél, a legtöbben akkor, amikor érte jönnek!”

Stefano Bottonival beszélget Balázs Zsuzsanna

Olasz apától és magyar anyától született Bolognában, ahol – mint fogalmaz – olyan „kommunistabarát közegben” nevelkedett, amivel nem tudott azonosulni. Az akkor 25 éves Stefano Bottoni 2002-ben telepedett le édesanyja hazájában, ahol fiatal történészként lelkesen vetette bele magát az erdélyi magyarság kutatásába és a polgári Magyarország építésébe. Az utóbbi elképzelésről máig úgy hiszi, hogy az egyik legfontosabb vízió volt a rendszerváltás utáni Magyarország történetében. A miniszterelnökkel szembeni csalódottságát egy róla szóló kötet megírásába fojtotta, *A hatalom megszállottja* Orbán Viktor 60. születésnapjára jelent meg magyarul is.

– *Jól ismert elemzők, például Török Gábor politológus és Panyi Szabolcs oknyomozó újságíró foglalkoznak egészen komolyan azzal a lehetőséggel, ami másfél évvel ezelőtt még legfeljebb az abszurd vice tárgyat képezhette volna: mi van, ha a Fidesz 2026-ban nem Orbán Viktort, hanem esetleg Lázár Jánost indítja miniszterelnök-jelöltként? Szinte napra pontosan két évvel ezelőtt, Orbán Viktor 60. születésnapjára jelent meg A hatalom megszállottja című kötete, amiben részletesen foglalkozik a magyar miniszterelnököt övező személyi kultusszal. Belefér ebbe egy vezércsere?*

– Sztálin, Rákosi és Ceaușescu esetében alkatilag kevésbé alkalmas emberek köre is fel lehetett építeni egy olyan személyi kultuszt, amire Hitler és Mussolini lényegesen rátermettebbek voltak. Orbán Viktort építeni sem kellett. A politikai közösségében, a Fidesz népében neki és csak neki van olyan politikai és emberi legitimációja, ami mintegy harminc éve szinte sérthetetlen. Ennek a legitimációs bázisnak a legnagyobb része egyúttal generációs tömeg is. Azokat tömöríti, akik már 1998-ban, 2002-ben is a Fideszre szavaztak. Számukra a Fidesz egyenlő Orbán Viktorral, vagyis ebből a mátrixból a miniszterelnök nem szedhető ki. Én is láttam, olvastam az említett fejtegetéseket, csak azt tudom rá mondani, hogy hiszem, ha látom. Az én képzelőerőmet meghaladja, hogy mi lenne az eredmény, ha nem Orbán Viktor a Fidesz miniszterelnök-jelöltje. Ha leszedik a vezért, azzal csak azt az üzenetet tudják közvetíteni, hogy a meccs elbukott. Mbappét akkor sem lehet leszedni a pályáról, ha megsérült. Neki ilyenkor is azt kell megmutatnia, hogy megsebzetten is belövi a gólt. Orbán Viktor 2002-ben és 2006-ban is vereséget szenvedett, de nem küldött mást maga elé. Pár hétre, egy-két hónapra visszavonult, majd ereje teljében harcolt tovább.

– *A Gyurcsány Ferencsel szemben elvesztett tévés vita után, 2006-ban maga elé küldte Bod Péter Ákos egykori iparminisztert.*

– Tény, de az merőben más helyzet volt. A választás kétfordulós volt, és az első fordulóban esze ágában sem volt mást indítani.

– *Egy maga által a saját képére formált választási rendszerben elképzelhető, hogy a következő tíz hónapban kiutat talál a jelenlegi szorult helyzetből?*

– Nem tudom, de azt nem hiszem, hogy kecsesetető lenne a részéről egy olyan ajánlat, hogy tegyetek úgy, mintha levonultam volna, és nem én kormányoznék. Több milliárd euró van a közvetlen családtagjai birtokában, teljesen hiteltelen lenne úgy csinálni, mintha egy pillanatra is átadná a kormányrudat. Ez a saját szemszögéből sem lenne logikus lépés. Elindult egy radikalizációs pályán, és a meccset a végsőkéig kell játszania. Egyre komolyabb ütésekert kénytelen elszemvedni. Ennek az egyik legkomolyabb jele, hogy tömegek által kedvelt és követett sztárok, celebek szólnak fel a kormány ellen. Épp ez az, ami egy ilyen rendszert képes teljesen megbénítani. A szemünk láttára történik, hogy minden szó, minden gesztus ellenük fordul. Ez kelt némi pánikot a kormánytagok soraiban, de egyelőre még nagy a fegyelem. Elképzelhető, hogy a feltétlen hívei a végsőkéig kitartanak majd mellette.

– *A végsőkéig? Sokan vizionálják erre a gondolatmenetre alapozva, hogy Magyarországon ez megteremti a putyini Oroszországot vagy az erdoğanii Törökországot. Végig lehet menni egy ilyen úton egy uniós tagállamban?*

– A legfontosabb kérdés, hogy le tudják-e, le akarják-e szedni Magyar Pétert a sakkjáráról, vagy sem. Ennek az eszköze egyelőre a hozzá közel állók, Ruszin-Szendi Romulusz, Kollár Kinga kószolgatása. A volt vezérkari főnök esetében ez már egyértelműen túlmutat a Vona Gábor vagy a Márki-Zay Péter ellen korábban bevetett lejárató kampányokon. Az, hogy ezen az úton végig lehet-e menni egy uniós országban, teljesen ismeretlen terep, még modellezni se nagyon lehet. Az biztos, hogy a NATO nem akadály, hiszen Törökország is NATO-tagállam. Európában ráadásul valóban alakul egy blokk, ami komoly akadályt jelenthet a baloldali és a liberális politikai erők nyugati típusú demokraciatranszferjével szemben. A lengyel kormányfő, Donald Tusk politikájáról másfél év után épp most mondtak lesújtó ítéletet a szavazópolgárok. A Jog és Igazságosság (PiS) párt jelöltjét, Karol Nawrockit választották köztársasági elnöknek, és az igazság az, hogy Tusk eredményeivel Nyugaton sem voltak elégedettek. Robert Fico szlovák miniszterelnök és az októberi választáson a cseh miniszterelnöki székért igen jó eséllyel harcba induló Andrej Babiš ugyancsak rokonszenvezik Orbánnal. Ehhez még az sem kell, hogy ők is NER-szerű rendszert akarjanak létrehozni a saját országukban. Németországban az utóbbi években az AfD egyre erősebb és erősebb lett, Ausztriában az FPÖ stabilan 35 százalékos. Ezekben az országokban húsz éve még arról szólt a diskurzus, hogyan kellene ezeket a pártokat a parlamenten kívül tartani, tíz éve arról, hogyan ne erősödjének meg túlságosan, ma meg már arról van szó, hogy ha nem vigyázunk az európai értékekre, megszerzik az abszo-

lút többséget. Orbánnak valóban van esélye rá, hogy 2025 végére kialakul egy olyan nemzetközi tér, amelyben nincs egyedül. Ha megoszlik a térségre irányuló figyelem, lehet növelni a tétet. Mit csinálna az Európai Unió? Egynél több tagállamot biztosan nem tudna hirtelen kirúgni vagy elszigeteléssel fenyegetni. Magyar Péter esetleges ellehetetlenítésére a franciaországi Marine Le Pen vagy a romániai Călin Georgescu kampányokból való kizárását is fel lehet használni a magyarországi politikai térben, még ha ezek jogilag egészen más szituációban történtek is.

– *Ahogy lefesti a helyzetet, akkor inkább az a kérdés, hogy arra van-e bármi esély, hogy Magyarországon kormányváltás legyen.*

– Egyértelműen van. Az elmúlt tizenöt évben soha nem volt ennyire rossz az Orbán-kormány országon belüli megítélése. Sőt, talán az ország gazdasági helyzete sem volt még ennyire rossz, nemhogy az elmúlt tizenöt évben, de a rendszerváltás óta. Az illiberális barátok három különböző kontinensen nagyon fontosak, de a belső fronttal súlyos gondok vannak. Ráadásul Orbán Viktor már nem szeret kormányozni. Negyven éve a politikában van, ebből húsz évet kormányzott, és úgy gondolta, hogy a kisujjában van ez az ország: ismeri, érzi és érti, mi a csízió. Nem izgatja már, hogy Budapesten szétesik a Petőfi híd, hogy Ártándtól kis híján Szolnokig szégyellni való a 4-es út. Ez nyilván visszaüthet, de nem hiszem, hogy beletörődik, hogy elveszíti a hatalmat. Nem is igen engedheti meg magának.

– *Nyugat-Európában több példa is van arra, hogy szélsőjobboldali vagy*

jobboldali populisták vannak kormányon. Két hazája közül a másikban, Olaszországban is Giorgia Meloni szerezte meg 2022-ben a miniszterelnöki széket a Fratelli d'Italia szélsőjobboldali párt elnökeként. Nem tart attól, hogy előbb vagy utóbb Olaszország is a magyarországihoz hasonló, lefelé tartó spirálba kerül?

– Meloni pártja komoly erővel képviseli a maga 28-30 százalékaival, de a koalíciós partnerei nem olyanok, mint a KDNP. Igaz ugyan, hogy a Liga élén álló Matteo Salvini egy idióta, de régóta utazik már a politikában. Ő és a Forza Italia élén álló, centrista hagyományokból érkező Antonio Tajani más-más politikai előélettel bírnak, de mindketten keményen és viszonylag eredményesen dolgoznak azon, hogy a Fratelli d'Italia ne tudja őket kannibalizálni. De Olaszországban ettől függetlenül is valószínűtlen egy NER-szerű rendszer kialakítása. Június 2-án ünnepeljük az olasz köztársaság létrejöttét, ami valóban fontos és az olasz társadalom széles rétegei számára fontos esemény. 1946-ban alkotmányozó nemzetgyűlés alkotta meg a máig érvényes antifasiszta olasz alkotmányt, amit soha senkinek nem jutna eszébe kidobni.

Meloni politikai őstehetség, 14-15 éves korában kezdett politizálni, a régi fasiszta ideológia mentén, az utcán. Bár vannak benne trumpi elemek, de sokkal erősebben érződik a politikájában az olasz radikális jobboldal hagyománya. A miniszterelnöki széket háromszor is megszerző Silvio Berlusconi lett volna rá esélye, hogy felépítsen egy hegemon államot, de nem fektetett hangsúlyt a kultúrára, a kultúra elitjére, ezért ez neki sem sikerült volna. Az új jobboldal első sorban az identitásháborúról szól,

amellyel az embereknek nemcsak a szavazatát, hanem a lelkét is meg lehet és meg is kell szerezni. Meloni ennél sokkal asszertívebb. Van benne némi igyekezet, ami jól látszik például az oktatási minisztérium új iránymutatásában, amely elsősorban a történelemtanításra fókuszál. De az olasz nacionalizmus nem szövi át az egész nemzetet, inkább lokális szinten és nagyon erősen az európaiságba ágyazva működik. Ennek ellenére Olaszországban is hangsúlyosabbá váltak azok a kérdések, hogy ki az olasz, mit jelent olasznak lenni, a bevándorlók mennyire olaszok, kinek és mikor kell állampolgárságot adni, hogyan képzeljük el Olaszország etnikai összetételét ötven év múlva. Meloni egyáltalán nem törekszik egy NER-hez akár csak nyomokban hasonlító állam kiépítésére, de azt jól megérezte, hogy érdemes kezdeni valamit a bevándorlásellenes diskurzussal és a morális pánikkal. Arra is van benne némi törekvés, hogy kicsavarja az olasz baloldal kezéből a kulturális élet feletti, szinte kizárólagos irányítást, amelyet az 1960-as években megszerzett. A privát félelmem is egyébként, hogy amennyire nyomorog a szakma, könnyedén találhatnak fiatal tehetségeket, akik – ha tanulnak az MCC-s rendszerből¹ – meg is kísérelhetik a kultúra átformálását. Ezt csak segíti, hogy a baloldali diskurzus többnyire csak teljesen üres frázisokból áll.

– *Miközben a vélt nyugat-európai barátok fontolva haladnak, a magyar miniszterelnök óriási kockázatot vállalt, amikor a romániai választás*

végeredményét meg sem várva, szimpátiájáról biztosította George Simion magyargyűlölő jelöltet. Szűkebb kutatási területe – Orbán Viktor életének és politikai pályafutásának feltárása előtt – épp az erdélyi magyarság története volt. Mit gondol, a világpolitikai átrendeződés aktuális állapota meghaladta már azt a pontot, hogy Orbánnak meg kelljen fizetnie a sokak szerint nemzetárulással felérő gesztusért?

– Romániában a rendszer megvédte magát, visszaverte a támadást, de félek, ez csak annyit jelent majd, mint a bécsi ostrom 1683-ban. Most jövök Kolozsvárról, a délutáni-esti sörözések alatt csak arról folyt a csevegés, hogy mekkora káosz van a kormányzásban, mennyire rosszul látják a prioritásokat, miért nincsenek tervek, és merre menjen a szekér tíz éven belül. Rendkívül gyenge a konjunktúra, a recesszió még inkább erősítheti az általános elégedetlenséget. Ha fogadnom kellene, arra tennék, hogy a demokratikus erők nyertek maguknak egy-két évet, nem többet. Ami Orbán Viktor személyes veszteségét illeti, a parajdi sóbánya fenyegető beomlása két nap alatt elsöpört minden más hírt. Ez egy gazdasági és társadalmi tragédia, és egyúttal egy igazi zűrös román ügy. Bár Székelyföld a sajátjaként tekintett a sóbányára, valójában egy román vállalat tulajdonában állt. A helyzetet súlyosbítja, hogy a környezetvédelmi felügyeletért felelős minisztériumi pozíciókat az utóbbi években többször is birtokolta az RMDSZ. Bukarestet mindig könnyű okolni az erdélyi károkért, de a Hargita megyei tanács száz százalékban magyar döntéshozókból áll. Ideális a helyzet a felelősség tologatásához. Még ha az erdélyiek számára figyelemzavaró jel lehetett is Orbán tihanyi

¹ MCC – Mathias Corvinus Collegium Alapítvány. A kuratóriumi elnök Orbán Balázs, Orbán Viktor politikai igazgatója. A szerk.

beszéde, jelen körülmények között ez gyorsan kipörgött a közbeszédből. Könnyű úgy keretezni, mint egyszeri botlást, amire a csíksomlyói búcsú most még rá is erősít. A Magyarországról érkező segítséget egy ilyen szorult helyzetben – érthető okokból – senki nem utasítaná vissza. Orbán a Tusványosra is elmegy, és ott mindig óriási a felé irányuló szeretet és megbecsülés. Magyar Péter helyében én egyáltalán nem reménykednék a határon túliak átfordításában. Az Erdélyben élők jelentős része tíz-tizenkét éve kizárólag az M1-et vagy a TV2-t nézi. Akármit is tapasztal a valóságban, annyira erős indoktrináció éri, hogy azzal már nem lehet kezdeni semmit. A lelkekért vívott harcot jó eséllyel Orbán Viktor nyeri, és nem azért, mert az erdélyiek hülyék, hanem azért, mert ez számukra egy nagyon mély kapcsolat. Egyáltalán nem éri meg küzdeni ezekért a szavazatokért, nem is hoznak annyit.

– Pedig a küzdelem kulcsfontosságú, maga Orbán Viktor mondta 1988. június 16-án, miután a rátámadó rendőrök ütlegeitől a saját testével védte meg Tamás Gáspár Miklós filozófust, hogy „a szabadságjogokat nem ingyen adják, azokat ki kell harcolni”. A 444 főszerkesztőjének, Uj Péternek adott interjújában 2023 januárjában még úgy vélte, hogy a NER-t választásokon már nemigen lehet legyőzni. Volt arra példa a világtörténelemben, hogy egy ilyen rendszert ikszelgetéssel váltott le a nép?

– Nem tudok mondani egy ilyet sem. Legközelebb talán az 1989-es folyamat volt, de az is egy világpolitikai trend részeként történt, és alapvetően a nagyhatalmak döntötték el. Egyetértettek abban, hogy a teljes

régióban érdemes lenne visszaállítani az önrendelkezési jogot. A kommunisták pedig elfogadták, hogy akkor ez ennyi volt. Volt egy felszabadulási hullám a mediterrán országokban az 1970-es években, Portugália, Spanyolország és Görögország is ekkor váltak modern demokráciákká. De ezekben az országokban vagy meghaltak az autokrata vezetők, vagy – Portugália esetében – egy békés, de hatalmas tömeget megmozgató demonstráción vívták ki az átmenetet. A mai magyar társadalmi berendezkedés rendkívül mélyen hatol be a mindennapi élet rétegeibe. Kérdés, hogy ki mennyire tudja magát pszichésen függetleníteni a rendszertől. Az Orbán-kormány által felépített hálózat nagyon mélyen átjárja a magyar társadalmat. Ahhoz, hogy ez megszakadjon, olyan személyes megélésre van szükség hatalmas embertömegek egyéni életében, amely arra készíti az embereket, hogy már annyira rossznak lássák az életüket, hogy ne akarják bevédeni a személyes életüket sem. Hogy elhiggyék, annál, ami van, már csak rosszabb várható a regnáló hatalomtól. Ez az a pont, amikor már mindenki fejvesztve menekül. Ez a fordulópont szerintem még nem jött el. Nem véletlen, hogy a kormányzó párt óriási erővel dolgozik, óriási erőforrásokat mozgósít azért, hogy megakadályozza ezt a gátszakadást. Vannak olyan társadalmi csoportok, amelyeket a rendszer még mindig magáénak tud, és mindent elkövet, hogy védje a határokat, amelyen belül ezek a csoportok mozognak. Hogy kijön-e belőlük a választási fölényhez szükséges két és fél-három millió ember, azt nagyon nehéz megítélni. A formális lehetőség, hogy szabályos választást tartsunk 2026-ban, egyelőre még megvan. In-

kább az a kérdés, hogy elhisszük-e ennek a rendszernek, hogy megkockáztatja, hogy veszít, és ha nem, kétszerek vagyunk-e kikényszeríteni. Ez egy olyan ország, ahol az utolsó általános sztrájk 1956-ban volt, közvetlenül a forradalom után. Még az 1989-es rendszerváltás sem hozott általános sztrájkot. A legnagyobb balhé azóta is az 1990-es taxisblokádnak volt. Még a 2006-os utcai erőszak sem közelítette meg azt a szintet, ahol széles társadalmi rétegek kitartóan követeltek volna valamit a köztereken. A magyar lakosság fejében nagyon erős fékek munkálnak arra vonatkozóan, hogy mi a jó állampolgári stratégia. Lehet mondani, hogy fontos és felelős, de a tüntkezés legalább tíz éve arról szól, hogy este tíz előtt bemondják a mikrofonba, hogy „köszönjük, ennyi volt”, és mindenki fegyelmezetten hazamegy. A balhézás teljesen ellentmond annak, ahogy a magyar nép intézni szereteti a dolgait. Pedig előfordulhat, hogy a változás ára egy olyan elhúzódnak, majdhogynem polgárháborús állapotot teremtő tömegmegmozdulás lenne, mint amit 1989-ben a kínai hadsereg brutálisan levert ugyan a pekingi Tienanmen téren, de amivel szemben az ezen felbuzduló Ceaușescu Romániában tehetetlennek bizonyult. Az Orbán-rendszer egyelőre semmilyen komolyabb tesztel nem találta magát szemben, hogy választ tudjunk adni arra a kérdésre, hogy éles helyzetben mire lenne képes a hatalom megtartásáért. Lehet mondani, persze, hogy nem is akarjuk megtudni, de ha a választás nem lesz elég, én semmilyen más alternatív eszközt nem ismerek, amivel változást lehetne elérni. Szeretnék hinni a demokratikus választásokban, de nem vagyok arról meggyőződve, hogy ez még járható út.

– *A már idézett születésnap kötetben következetesen politikai technológiának nevezi azt, ahogyan a NER ideológusai, G. Fodor Gábor, Habony Árpád, és Orbán Balázs megrajzolják, majd újra és újra rugalmasan alakítgatják a rendszer ideológiai kereteit. Ha ezek a szereplők önálló politikai aktorok, akkor nem lehet, hogy a NER legalább nyomokban demokráciát is tartalmaz?*

– Lehet, hogy félreérthető, amit írtam: én nem tekintem ezeket a szereplőket önálló cselekvőképességgel bíró politikai aktoroknak. A technológus kifejezéssel inkább csak az orosz modellre próbáltam utalni. Aki Magyarországon önálló hatalmi centrum szeretett volna lenni, azt Orbán Viktor eltakarította az útból. Viszont arra nagy szüksége van, hogy legyenek olyan műhelyek, amelyek folyamatosan szállítják a törekvései sikeréhez az ideológiai muníciót. Orbán Balázst például nem tartom fantasztikusan okos embernek, de ő is, ahogy Habony vagy G. Fodor, rendelkezik azzal a tudással, hogy milyen eszközöket, szellemi infrastruktúrát kell a vezér által meghatározott cselekvési tervhez társítani, hogy az látszólagos vagy valóságos társadalmi támogatottságot élvezzen. E mellett vagy még inkább ezek hátterében zajlik – ugyancsak orosz mintára – a politikai mérnökösödés, amihez az állandó közvélemény-kutatások biztosítják a muníciót.

– *Ebben pontosan mi az orosz import?*

– Vlagyiszlav Szurkov, Putyin egykori főtanácsadója maga beszélt erről a politikai működésről a 2000-es évek első felében. Ez akkoriban hatalmas újítás volt a nemzetközi politikában.

Eleinte mindenki úgy értelmezte ezt a módszert, mint ami véget vet az ideológiák mentén zajló politizálásnak. Ez azonban nem is lehetne távolabb a valóságtól. Továbbra is vannak ideológiák, csak azok már nem szilárdak. A kereszténység, a hagyományos értékek vagy a családbarátság képviselője többnyire valódi tartalom nélküli, sokféleképpen felhasználható gumibotok. Senki nem mondja el, hogy pontosan melyek lennének a védelmezett hagyományos értékek, vagy hogy elemeire lebontva mit jelent a családbarátság. Az ideológiai termék értelmezését elvégzi mindenki magában, és a saját értékrendje szerint reagál rá. Ameddig többen reagálnak pozitívan, mint negatívan, addig a hatalom biztonságban van. Létezik egy mindent felülíró politikai projekt, ami nincs az előtérben, és társul hozzá egy technológia, ami a szavazatok megszerzését és megtartását garantálja, és aminek a projekthez tulajdonképpen semmi köze nincs. Ehhez az Orbán-rendszerben kiképeztek egy vadonatúj politikai réteget: az MCC keltetőiből érkező katonai és külpolitikai szakértők mondják el, hogy milyen a világ, és miért ilyen. A mostani utamon Erdélyben nagyon sokat beszélgettem az MCC-ről, ahova rendkívül sok középosztálybeli család járattja a gyerekeit. Aki bekerül, az egyetemistaként ingyen jut szálláshoz, a felvételi procedúrán áteső gyerekek már az általános iskola 5. osztálytól olyan tehetséggondozásban részesülnek, amit másképp nehezen vagy sehogy nem tudnának megkapni. Mindezt száz százalékban a magyar adófizetők állják. De erkölcsi alapon mégis nagyon nehéz a jelenség miatt ítélni, mert a kiválasztottaknak ez az intézményrendszer az országhatárokon belül, de

a határon túli magyarság körében különösképpen, valódi mobilizációs lehetőséget kínál. Eközben viszont ezek az intézmények ideológia- és technológiaexportot hajtanak végre. Ezek biztosítják, hogy a NER-Magyarország a határon túl is meg tudja vetni a lábát. Erdélyben egyébként nagyon sok román trénert és szimpatizáns kádert is bevontak. Ilyet a NER előtt még soha senki nem csinált.

– *A beszivárgásos technika épp nem lehet teljesen ismeretlen Orbánnak, hiszen egy időben sok találgatás látott napvilágot potenciális ügynökmúltját illetően. Ön is említi, hogy a Fejér Vármegyei Rendőr-főkapitányság állambiztonsági tisztjei átvilágították a fiatal Orbánt, de minden jel arra utal, hogy végül nem hasznosították a képességeit. Írtak viszont róla jellemzést, amiben felsorolták egy szociopatoid karakter legfontosabb tulajdonságait: „magabiztos, képmutató, éredekentrikus [...], képes elfedni érzelmeit, nehezen viseli a csoporttól való függést és az alkalmazkodás kényszerét”. Talán nem érdemes egy vezető tetteit pszichológizálással elemezni, ugyanakkor adódik a kérdés: a kisgyerekként bevallottan súlyosan bántalmazó közegben nevelkedett miniszterelnök társadalomszervezési módszerei mennyiben eredeztethetők a gyerekkorából?*

– Önmagában kérdéses, hogy amit a gyerekkoráról tudni lehet, azt mennyire vehetjük hitelesnek. Arról, hogy az apja vasszigorral nevelte, és olykor rendkívül brutális testi fenyegetésben is részesítette, ő maga beszélt. Ha nem igaz, amit mondott, akkor elgondolkodtató, hogy miért mondta. Ha pedig igaz, az részben kontextusba helyezi azokat a széles körben elterjedt szó-

beszédek, amelyeket a miniszterelnök családjáról egyébként is hallani. Mindig rendkívül szomorúnak tartottam a felesége vagy épp egyetlen fűgyermeké feltételezett sorstörténetét. Ahhoz biztosan nem kell pszichológusnak lenni, hogy koherensnek lássuk, ahogyan a NER mára működik, és ahogyan őt utasították rendre kisgyermekként. Az abuzív kapcsolat a családból egy egész ország, egy teljes nép szintjére emelkedett. Rendkívül beszédes, amit a miniszterelnök az egyik utolsó, Friderikusz Sándornak 1996-ban adott interjújában felelt arra a kérdésre, hogy mi jelenti számára az önvizsgálatot, a kontrollt: „Először is, a közönség maga.” Vagyis számára nem létezik belső fék. Ebből a perspektívából maradéktalanul meg lehet érteni, miért rázta le magáról Orbán Viktor a patronáló liberális értelmiséget, és miért keresett és talált új közönséget. A polgári Magyarország víziójában ő már nem egyenlő az egyenlők között, hanem ő a vezér.

– *„Máig hiszem, hogy a polgári Magyarország nem csupán politikai termék volt, hanem a rendszerváltás után az egyik legfontosabb vízió Magyarországról, amivel akkor jó volt azonosulni” – ezt ön vallotta 2019-ben a HVG hetilapnak adott interjújában. Ez egy máig élő hit a részéről?*

– Ennek megválaszolásához fontos leszögezni, hogy van egy kettős identitásom: Olaszországban születtem, és a középiskolában, valamint az egyetemen is ultrabaloldali közegben szocializálódtam. A magyar 20. század és az államszocializmus számomra tanulságos ellenpontja volt annak a baloldali zagyvaságnak, amit Bolognában egyfolytában hallgattam, és amitől kirázott a hideg. Berlusconi

viszont utáltam, és az 1990-es évek legelején Orbán testesítette meg számomra azt a jobboldaliságot, amivel azonosulni tudtam. Olyan üdítő kivétel volt a politikai jobboldalon, akiről el lehetett hinni, hogy élhetőbb világot álmodik. A polgári Magyarország képviselőivel ma is tudok azonosulni. Nekem Bibó István, Márai Sándor volt az érzelmi azonosulási pontom, a műveik hozzám szólnak, mondanak nekem valamit. Aztán 2010 után elhomályosult minden, és jött a plebejus korszak.

– *Bill Lomax brit társadalomtudós viszont már 1991-ben arról írt, hogy a Fidesz nagyreményű fiatal vezetője könnyedén vezetheti vissza az országot a tekintélyelvűség keretei közé.*

– Mindig van, aki előbb jön rá, és nem mellékes, hogy én akkor tizenéves gyerek voltam. Mindenki máskor eszmél, a legtöbben akkor, amikor érte jönnek. Én is akkor lettem rettenetesen érzékeny, amikor az identitás, a szupermagyarság került előtérbe. Aztán később, amikor az akadémiai szféráért jöttek a fiúk. Egyszerű az oka: ebben a világban mozogok, ezt ismerem a legjobban, így erre vetítve tudtam legkönnyebben megérteni, hogy mi is zajlik pontosan. Magánnyugdíjpénztári tagságom nem volt, az alkotmányt nem vettem észre, nem is fogtam fel, mert nem vagyok jogász. Ha az lennék, valószínűleg már jóval korábban láttam volna, hogy az alkotmány helyébe léptetett alaptörvény mennyi mindenre ad felhatalmazást. Életem egyik, ha nem a legnagyobb megbánása az Orbán Viktorba vetett bizalmam.

– *Közéleti megnyilvánulásai alapján úgy tűnik, hogy Magyar Péter po-*

litikai építkezése hasonló optimizmus-sal tölti el. Van rá esély, hogy kétszer lép ugyanabba a gödörbe?

– Ha valaki beleszületik egy jobb-dali beállítottságú budai családba, ott van a 2006-os eseményeken, rokona Mádl Ferencnek, teljesen természetes, ha politikai értelemben és kulturálisan is fideszes. Én ezt nem tudom neki felróni. Mi más lehetett volna? Körülbelül háromnegyed évvel ezelőtt eldöntöttem, hogy akkor is rá fogok szavazni, ha kiderül, hogy három karja és tizenöt törvénytelen gyereke van. Ez engem nem tud eltéríteni. A magyar társadalom egyet tanulhatott az elmúlt tizenöt évből, amit akkor is szem előtt kell tartania, ha hívóvé válik, és akkor is, ha nem: a politika rendkívül pragmatikus és praktikus dolog. Vannak benne célok és eszközök, de egyiknek sincs köze a teológiához. Nem kell hinni abban az emberben, akivel el lehet érni egy adott célt. Egyetlen dolog az, ami mindenél fontosabb: legyen egyértelmű és világos korlátja a hatalmának. Ahogy sok országban, Magyarországon is legfeljebb két ciklusig lehessen mandátuma. Persze az is igaz, hogy Putyinnak egy ilyen rendszert is sikerült meghekkelnie. De Magyarországon még ennél is könnyebb volt: a kétharmados konstrukcióról egyértelműen kiderült, hogy rendkívül veszélyes a demokráciára.

– Magyar Péter sem kér a kétharmadnál kevesebbet a választóktól, enélkül szerinte nem lehet leváltani a rendszert.

– Az a kérdés, hogy ez érzelmi zavar-e. Az! De nem tudom magamból kierőszakolni az értelmiségi finnyáskodást. Én Olaszországban nőtem fel, nincsenek illúzióim a politikusok

szavahihetőségéről. Csak arra tudok koncentrálni, ami körülöttem történik, és amiről meggyőződése, hogy valahogy mindenképp el kell söpörni. A magyarokra általában igaz, hogy nem szeretik, ha a politika bonyolult. A magyar társadalom túlnyomó többsége nem érti, miről szól a többpárti rendszer. Olaszországban a koalíciós partnerek tudják, hogy együtt kell működni. Itt a koalíció mindig is azt jelentette, hogy le kell szalámizni a partnert. Ezt pedig Orbán a tökélyre fejlesztette, aztán úgy építette ki a rendszert, hogy az ellenzéki oldal minél fragmentáltabb legyen. Már látom magam előtt, hogy a Fidesz a választások előtt eltörli a győzteskompenzációt. Tény, hogy ebben benne lenne a várható vereség beárazása, és nagyon erős lenne a demobilizáló hatása. De Orbán imádja az adrenalint. Ez az oka annak, hogy nem tud kormányozni, kizárólag uralkodni tud. A kormányzáshoz le kell ülni, nézegetni az Excel-táblázatokat, terveket írni, majd újra meg újra átírni, az aktuális helyzetnek megfelelően. Orbán viszont harcolni szeret. A klasszikus választási demokráciában nincsenek harcok, és pláne nincs megsemmisítendő ellenség. Csak unalmas versenytársak vannak. Az én fejemben a Tisza egy népfront, aminek a tagságában és támogatói között a szélsőjobbstól a szélsőbalosig minden van. Egy normális világban ez nem maradhat egyben, a választási győzelem után szakadásra van ítélve. A finom kis értelmiségi vitákat akkor lehet lefolytatni, amikor a cél már a hátunk mögött van. Szerintem sokkal nagyobb dilemma, hogy a 20. századi magyar történelem tele van hős áruolkkal, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre vagy Rajk László. Márpedig az

árulókat Magyarországon ki szokták végezni. Én elhiszem, hogy Magyar Péter nem belső munka, valódi árulót látnak benne, és nem csak a legyőzésében, hanem a megsemmisítésében gondolkodnak. Nagy Imrétől sem kérdezte senki '56 októberében, hogy „szép-szép, de mit tetszett mondani 1951-ben?”. Az élete árán mutatta meg, hogy komolyan gondolta, hogy másképp szeretné folytatni.

– *„Egy mozgalom elsődleges feladata a közhatalmi szféra visszaszorítása, a szabad szerveződés terepének kialakítása” – írta a fiatal Orbán a szakdolgozatában, amit akár Magyar is hasznosíthat, ha sikerül legyőznie a miniszterelnököt. Orbán a legfontosabb olasz kommunista teoretikust, Antonio Gramscit idézte. Hogyan lehet feloldani azt a talányt, hogy Gramsci ma egyszerre lehet a politikai baloldal és a konzervatív jobboldal teoretikusa?*

– Gramsci teljesen egyértelműen az olasz kommunista mozgalom megalapozója, Mussolini börtönében írt naplója meghatározta az 1980-as évekig tartó politikai ethoszt. Ugyanakkor az értelmiség megszervezését taglaló értekezései rendkívül érzékletesen írják le, hogyan kell kiépíteni a diszkurzív fölényt, miként érdemes megvívni és győzelemre vinni a kulturális háborút. Ez az, amit Orbán felfedezett, amire elkezdett nagyon erősen építeni. Az, hogy Gramsci a baloldali hegemonia kiépítéséhez nyújtott útmutatót, tulajdonképpen lényegtelen. Magyarországon, akár csak Olaszországban szintén megvolt a baloldal kulturális fölénye: történelemszűkítőként, szociológusként legfeljebb megtúrt állapot volt jobboldalinak lenni. Orbán arra jött rá, hogy ezt,

még ha komplex művelet is, meg lehet fordítani. Persze ehhez egy teljesen új nemzedékre van szükség. Ezért támadták az egyetemeket és az Akadémiát. De az infrastruktúra kiépítéséhez már a putyini Oroszországból jött a muníció. Innen jön a nyugati konszenzus elutasítása, az a tétel, hogy a felzárkózás nem érték, és hogy az úgynevezett „kollektív Nyugat” soha nem értette meg a mi mozgatórugóinkat. Magyarországon ez egy tudathasadásos állapot, hiszen egy olyan közösség tagjai vagyunk, amelynek nem osztjuk az értékeit.

– *Mentálisan az sem lehet könnyű, hogy a Berlusconi-féle jobboldaliság elől egészen Magyarorszáig jött, majd végül a NER-ben kötött ki. Maradni tervez?*

– Akadémiailag már most sem vagyok Magyarországon. Számomra a 2018-as választás volt a választóvonal, akkor éreztem úgy, hogy végérvényesen átléptük a Rubicont. Ekkor teljesen váratlanul kaptam egy felkérést Olaszországból, hogy írjak egy Orbán-könyvet. Nyilvánvaló volt, hogy egy ilyen könyv, az ehhez szükséges kutatás nem segítené a magyarországi működésemet. Ekkor a semmiből kaptam egy munkalehetőséget a firenzei egyetemről, amit elfogadtam. Én bolognainak születtem, majd budai lettem, és Firenzére alapvetően munkahelyként tekintek. Szerencsére úgy is működik a dolog, hogy Budapestről ingázom. Huszonhárom éve élek Magyarországon, és ez a választott hazám. Ezt feladni személyes kudarc lenne, az ember valahogy jobban ragaszkodik ahhoz, amit saját maga választott. Hacsak nem rugdosnak ki minket innen, ahogy az a magyar történelemben olykor előfordul, én inkább itt maradok.

Leértékelt pártok

Az ideológia térvesztése a magyar politikában, a parlamenti ellenzéki pártok szerepe a 2026-os választáson

„A legerősebb politikai közösség a Tiszsa Párt. Ezt a választást meg fogjuk nyerni, nem kicsit, nagyon: a cél a kétharmad. Aki nem a Tiszára szavaz, az Orbán Viktor hatalomban tartására szavaz. Gondolj a hazádra, szavazz a Tiszára.”

Magyar Péter áprilisban Szegeden mondott szavai emelték a tétet. Nem elég leváltani a kormányt, kétharmados győzelemmel kell lecsapni a Fideszre. Ezzel együtt hadat üzent a már amúgy is a megsemmisülés szélén álló pártoknak, azoknak az ellenzéki formációknak, amelyek néha épphogy átléplik az ötszázalékos küszöböt az elmúlt egy év közvéleménykutatási adataiban, de legtöbbször csak azért szerepelnek a bemutató diákon, hogy megemlékezhezzünk róluk: valamikor még léteztek, valamikor ők voltak a kormányváltást ígérő erő, most meg a jelenlegi választási rendszer szabályai szerint közösen sem érdemes nekifutniuk a választásnak. A jelenleg szócska nem csak ezen a ponton és e mondatban fontos. Még tíz hónap van a választásig, a politikai pedig nem egy harmadikos matekfeladvány, itt nincsen ceteris paribus, pillanatokon belül változhat bármi. Akár még a játékszabályok és a szereplők is: sem a formációk, sem a választási törvény nincs kőbe vésve. Épp ezért érdemes beszélnünk a megmaradt ellenzéki pártok esélyeiről és jövőbeli lehetőségeiről.

Mérföldkövek: a jó ellenzéki szavazó és a politikai túlélés logikája

Magyar Péter felszólította az ellenzéki szavazókat: ha kormányváltást akarnak, nincs más út, csak ő. Aki mást támogat, az szerinte nem is ellenzéki, hanem Orbán Viktor pártján áll. Ez a gondolatmenet nem új, a 2010 utáni ellenzéki logika egyik legrégebbi toposza tért vissza. A Fidesz választási rendszerében hamar nyilvánvalóvá vált: külön-külön az ellenzéki pártok – legyenek baloldaliak, liberálisok vagy bármi más – nem képesek legyőzni a kormányoldalt. Innen ered az „összefogás vagy bukás” narratívája. Vagy együtt, vagy egy nagy, nincs más út.

Ennek következtében 2014-ben választási szövetségben indult az MSZP, az Együtt, a PM, a liberálisok és a DK. És már ekkor megjelentek azok a figyelmeztető ellenzéki hangok, melyek azt mondták, Orbán Viktor leváltása azon múlik, hogy jó helyre húzzuk az X-et, nem szabad különködni. A választási eredmény lehangoló volt, ám ha az eredményeket szemügyre vesszük, világossá válik, hogy széles körű ellenzéki összefogással – amelyben a Jobbik is megjelenik potenciális partnerként – nemcsak a bal, a liberális és a zöld címkékkal rendelkező pártok szavazószámainak összeadásával, a Fidesz–KDNP legyőzhető. Legalábbis

elméletben. Megszületett tehát először a gondolat, hogy az ideológiai-
lag távol álló pártok bevonásával, de
ugyanazzal a céllal politizáló szövet-
séget kell alkotni: le kell váltani Or-
bán Viktort. Ezzel egy időben a csa-
lódottság kitermelte azt a narratívát
is, amelyben az összefogás valójában
gátja a váltásnak, sőt a kétharma-
dos győzelem felelőse is valamiképp.
A nyilvánvaló ellentétet a két gon-
dolkodásmód és következtetés kö-
zött épp az az érvelés különböztette
meg, hogy lehet-e teljes mértékben
szembemenni az ideológiával, össze-
szabad-e fogni olyan párttal, amely
távol áll a bal és a liberális érték-
rendtől, és jobboldali kihívója a jobb-
oldali kormánypártoknak.

Az *ellenzéki szavazó*ban azonban
négy évvel később már egyre erő-
sebb volt az igény: mindegy, hogy
hogyan, le kell váltani a rendszert,
és ha ennek az az ára, hogy minden-
ki összefog, akkor fogjanak össze.
Ezt olvasta ki legalábbis a közvéle-
mény Márki-Zay Péter felemelkedé-
séből, aki elsöprő győzelmet aratott
Hódmezővásárhelyen, Lázár János
addig megdönthetetlennek hitt te-
lepülésén. Fontos elem, hogy Márki-
Zay maga is a jobboldalról érkezett,
így ebben az összefogásban megmu-
tatkozott a kompromisszumkészség
az ideológiák áthidalására és egy
középutas politika megszületésére.
A győzelem pillanatában az összes,
akkor rajthoz álló párt és politikus
történelmi sikernek könyvelte el,
és követendő példaként tekintettek
a vásárhelyi összefogásra. A követ-
kező hónapokban azonban elkezdő-
dött az egymásra mutogatás, melyik
párt kivel, hogyan, nem vagy talán
mégis hajlandó összefogni. Ennek a
vége az lett, hogy senki senkivel és

sehogy. Egyes pártok nem akartak
ugyanis megállapodni a Jobbikkal,
amely nemcsak programjában, de a
parlamentari működésében is számos
alkalommal bizonyította, hogy tel-
jesen ellentétes a világnézete (gon-
doljunk csak a gyermekvédelmi tör-
vényre). Ugyanakkor a párt ekkor
már – Simicska Lajos erőforrásai-
nak támogatását élvezve – elindult
a néppártosodás útján, ami lendüle-
tet adott, s a Jobbik magabiztosan
vágott bele egy olyan kampányba,
amelyben a legnagyobb kihívóként
mutatta be magát. Az ideológia mel-
lett megjelentek azok a hangok is,
amelyek szerint nem elég azt vizs-
gálni, hogy kinek mi szerepel a prog-
ramjában, számot kell vetni azzal
is, hogy ki képviseli ezeket. Azokkal
a politikusokkal, akik szerepet ját-
szottak az addig kialakult politikai
struktúrák kiépítésében, valamint
nem tudtak sikeres alternatívát
mutatni a Fidessel szemben, egy
konszolidáltabb politikai helyzetben
– ilyenek volt tekinthető a 2010-
es választás – mindenki igyekezett
távolodni. A politikusok és a pártok
megegyezésképtelenségét civil kez-
deményezések próbálták feloldani –
ekkor született meg a taktikai szava-
zás jelszava, amelynek segítségével
az ellenzéki szavazó elé tárták, hogy
az egyéni jelöltek közül kire érdemes
szavazni, mely körzetben kinek van
a legnagyobb esélye a győzelemre,
függetlenül a pártkötődésétől. S bár
a szavazók a legtöbb esetben való-
ban a legesélyesebb jelöltet válasz-
tották, de a Fidesz–KDNP még így
is egy újabb kétharmados győzelmet
könyvelhetett el magának. A kiáb-
rándultságot azonban gyorsan fel-
lehetett ebben az évben oldani az-
zal az érveléssel, hogy a választási

rendszer egyenlőtlenségei miatt következtetett be a csúfos vereség, és számokban mérve 2014-hez képest is nőtt azon szavazók aránya, akik a rendszer ellenében határozzák meg magukat.

Ebben a helyzetben a pártok gyorsan felismerték: a felelősség, amelyet a szavazók érzékelnek, az ő vállukat terheli, a kabarészerű „nem-összefogás” – az utolsó pillanatig tartó hitegetéssel kiegészülve – nem megfelelő stratégiai irány. Ennek következtében elkezdődhetett az összefogás stratégiájának kialakítása, aminek tűzpróbáját a 2019-es budapesti önkormányzati választás adta. Bár a politikai civakodás ekkor is érzékelhető volt, az eredményeket vizsgálva a választó mégis arra juthatott: ha sikerült Budapest élére ellenzéki politikust állítani és a legtöbb kerületnek ellenzéki polgármestert adni, akkor megvan a biztos formula.

Ez új lendületet adott, újabb eséllyel kecsegtetett: azt, amit Budapesten kipróbáltak, és bevált, csak ki kell terjeszteni országos szinten. Az előválasztás lehetőséget ad arra, hogy a fideszes jelöltekkel szemben csak egyetlen erős jelölt álljon, ne aprózódjanak el az ellenzéki szavazatok. A hatpárti összefogás pedig a listát adta (DK, Jobbik, Momentum, MSZP, LMP és Párbeszéd), azonban már a kampány során töredeztnek látszott, a hat párt képviselőinek motiváltsági szintjében egyenlenségek mutatkoztak, a miniszterelnök-jelölt személyének párton kívülről érkezése – ami egyértelmű üzenet volt a választók részéről: most már újat szeretnénk! – finoman szólva sem nyerte el minden pártvezető tetszését. Az újabb kétharmad magyarázata tehát kettős volt: egy-

részt a pártok felismerték, hogy a szövetség csak akkor erős, ha abból mindenki ki tudja venni a részét, más pártok pedig egyből a miniszterelnök-jelöltet hibáztatták, mint ha ők ott sem lettek volna. A következtetés, amire a legtöbb párt jutott, az volt, hogy mégsem olyan erős a választói akarat, hogy ilyen mértékű ideológiai hidakat tudjon képezni, a kormányváltást pedig úgy lehet elérni, ha egyvalaki kerekedik felül a többi ellenzéki párton. A legnagyobb és lehangosabb képviselője ennek a DK volt, amely még abban az időszakban bejelentette árnyékkormányát, vele a DK-dominancia igényét. Eközben a többi ellenzéki párt még útkeresésben és identitásválságban volt. Ekkor látszódott elérkezni az a pont, hogy a kis pártok elindultak más irányba: már nemcsak a Fideszszel szemben határozták meg hangsúlyosan önmagukat, hanem bemutatták a választóknak azt is, hogy értékrendet is képviselnek. Ez kis lépés volt, és a valódi eredményesség próbáját elsöpörte a politikai történelem változó széljárása – a Jobbik nevét a Jobbik – Konzervatívok, a Párbeszédét pedig Párbeszéd – A Zöldek Pártja megnevezés váltotta fel. A Momentum ugyanebben az időszakban kezdte el politikai világnézetének megkeresését, hiszen az új generációs párt mindeddig inkább a szembenállás alapján határozta meg önmagát. A párt arra tett kísérletet, hogy hidakat, átjárást képezzen a szavazók között a hagyományos törésvonalakkal szemben. Míg a pártok az önmeghatározás, illetve a kiemelkedés-megerősödés kampányait folytatták, az ellenzéki szavazók apátiájában megmutatkozott a kiábrándultság, az elfordulás. Ez új

politikai helyzetet teremtett: vákuumot, amelyben az ellenzéki szavazó képviseletre vágyott, de nem azon pártok képviseletére, amelyek az előző három választáson sikertelennek mutatkoztak, holott majdnem az összes logikus formációban megpróbálták felvenni a versenyt. De csak majdnem: mert ekkor még csak elkezdődött az ellenzéki egypárt kialakításának folyamata.

Két évvel a választás után újabb sarkalatos politikatörténeti ponthoz érkeztünk. A gazdasági válság egyre erősebben mutatkozó jelei és a véletlenül kibukó kegyelmi ügy morális válsága által terhelt politikai közhangulatba berobbant Magyar Péter, belülről, az igazságügyi miniszter volt férjeként. Ő nem volt a Fidesz frontvonalában, így maga építhette saját narratíváját, saját önképét. Ugyanebben az időszakban már világos volt, hogy az elégedetlenséget és az ellenzéki szavazókat egykori pártjaik már nem képesek mozgósítani: a kegyelmi ügyből adódó óriási megmozdulásból a pártok nem tudták kivenni a részüket, ez irányú kísérletük kudarcba fullt.

Magyar Péter tehát képviselni tudta azokat, akik hiába támogatták addig az ellenzékot, de a rendszer-váltás reménye a sikertelenségükkel odalett, s ennek következtében lelt rá a stratégiai irányra: legyen egy párt, amely összegyűjti az ellenzéki és a kormánnyal elégedetlen szavazatokat, egymaga. E célra új pártot is teremtett. Hogy miért pont Magyar Péterben és a Tisza Pártban találta meg a széles szavazói bázis az új reményt, az egyfelől következik a politikai légkör alakulásából, másfelől az addig sikertelen ellenzéki próbálkozásokból, illetve még egy

dologból: az ellenzék mindeddig azt sulykolta, hogy valahogy le kell váltani Orbán Viktort. A szavazóikban a pártok rögzítették, ahhoz, hogy e cél teljesülhessen, minden mindegy, legyen az ideológiai távolság vagy világnézeti különbség. Mindezt a választási rendszer következményeivel indokolták, miközben, ha valaki közelebről követte az eseményeket, érezhette, hogy emögött mégis meghúzódtak egyéni érdekek és csatározások. Az ellenzéki pártok tehát egyszerre ábrándították ki saját magukból saját választóikat, és nyitottak teret valami új érkezésére. Minden mindegy. A jó ellenzéki szavazó a Fidesz–KDNP-vel szemben szavaz, Orbán Viktorral szemben szavaz, a rendszer ellen szavaz. Orrbefogva is.

Értékvesztett pártok országa

Az előzőekben nyomon követhettük, hogyan formálódott az ellenzéki „jó szavazó” alakja – azé, akinek pártjai tíz év alatt leginkább egyetlen célt kezdtek hajtani: leváltani az Orbán-kormányt. A szereplők látszólag megőrizték ideológiai jelmezeiket, és kampányról kampányra eljátszották a programadás szertartását, mégis az a benyomásunk, hogy végső soron csak egy irányt jelöltek ki, amely felülírt mindent – morált, értéket, világnézetet. Mindezt a demokrácia nevében tették, de kapaszkodót már keveset kínáltak hozzá; világnézeti iránytű helyett gyakran csak a kormányváltás absztrakt igénye maradt.

Könnyű lenne azt állítani, hogy a pártok értékrendi kiüresedéséért egyértelműen a 2010-et követő Orbán-kormányok tehetők felelőssé, de az ideológiai erodálódás jelei már egy évtizeddel azelőtt megmutat-

koztak. A magyar pártrendszert a rendszerváltás utáni derűlátó és optimista időszakban még pluralizmus jellemezte. Az első szabad választáson hat párt került a parlamentbe, és ezek mindegyike más ideológiát, értékrendet képviselt, ezzel együtt pedig a választói bázisuk is különbözött. Az SZDSZ mint liberális párt a városi értelmiséget szólította meg, az MDF a nemzeti-konzervatív rendszerváltók tömbje volt, az FKGP a kispolgárság és parasztság képviselője volt, a KDNP a keresztény konzervatívokat, az MSZP a szocialista értékrendűeket, a Fidesz ekkor még a fiatal liberálisokat képviselte. A pártok ebben az időszakban saját világértelmezési kereteiket tárták a választók elé, és ebbe illesztették bele politikai cselekvéseiket. Ebben a boldog békeidőszakban a kis pártok szerepe merőben eltért attól, amit az elmúlt években megszokhattunk, valódi politikai jelentőségük volt: nemcsak a mérleg nyelveként szolgálhattak, hanem önálló, világos ideológiai és társadalmi üzenettel rendelkező erők voltak. Persze már akkor megjelentek az identitáskérdések, de inkább csak a koalíciós kényszerhelyzetek miatt. Az SZDSZ hitelességét a '94-es kormánykoalíció kezdte ki, amelyben liberális identitását akarta függetleníteni az MSZP posztkommunista örökségtől, és 1998 után a kigazdapárt sem tudott a Fidesz mellett önálló karaktert mutatni, ezáltal a párt inkább csak szórakoztató elemként jelent meg, majd lassan erodálódott.

A 2000-es évektől a magyar pártrendszer fokozatosan polarizálódott: a politikai mező két főszereplő – az MSZP és a Fidesz – köré rendeződött. Bár a választási rendszer még

erős arányos elemeket is tartalmazott (kétfordulós, vegyes rendszer kompenzációval), nem a szabályok, hanem a politikai gyakorlat toltá a rendszert a kétszereplős verseny felé. A kis pártok vagy besimultak a nagyok mögé – az SZDSZ az MSZP-hez, az FKGP és a KDNP a Fideszhez –, vagy fokozatosan marginalizálódtak, elveszítve karakterüket és választói bázisukat.

Az SZDSZ 2002 után már alig mutatott fel bármiféle markáns liberális programot; inkább az MSZP-hez való viszonyulás pozícióharcaiba bonyolódott. A párt hajdani értékalapú liberalizmusa – amely a rendszerváltás idején még éles ellenpontja volt a konzervatív MDF-nek és a baloldal utódpártjának is – fokozatosan elpárolgott, helyét a túlélésért folytatott technokrata pragmatizmus vette át. Ezzel párhuzamosan a Fidesz felszámolta a jobboldali politikai pluralizmust: bedarálta vagy bekebelezte az MDF, az FKGP és a KDNP maradványait, az utóbbit végül saját politikai meghosszabbításává alakította. Mindez nem független a Fidesz ideológiai fordulataitól. A kilencvenes évek eleji liberális-centrista formációja az évtized második felére jobboldali néppárttá vált. 2004-ben az MSZP, leginkább Gyurcsány Ferencnek köszönhetően, megújította posztkommunista, előregedett stílusát, s levetkőzte baloldali arcélét: a „harmadikutas” Tony Blairtól tanulva az MSZP újradefiniálta a baloldali értékrendet, megpróbált progresszív társadalompolitikai célokat, európai irányultságot és modernizációs víziót kommunikálni, amiben a baloldaliság nem csupán az újraelosztásról, hanem a lehetőségek egyenlőségéről is szólt. A 2006-os politikai

válság (őszödi beszéd, utcai tüntetések) után azonban végképp eldőlt: a pártok versenye nem ideológiák, hanem hatalomtechnikai konstrukciók mentén zajlik. A kis pártok csak akkor kerülhettek felszínre, ha vagy protestpártként határozták meg magukat (pl. a Jobbik és az LMP), vagy technikai szövetségesként (pl. az MDF 2009-ben Bokros Lajossal) újrastrukturálták magukat.

E folyamatban szinte teljesen elolvadt a kis pártok értékbázisa. Az SZDSZ összeomlott 2010-re, a KDNP – már ekkor is – *Fidesz-tartozékként* működött, az MDF a radikális váltás (Bokros-féle neoliberais fordulat) után megszűnt, a Jobbik pedig fokozatosan építette fel radikális jobboldali protestidentitását. Mindeközben megalakult az LMP, amely új alapokra kívánta helyezni a politikát, és erős zöldidentitás építésbe kezdett.

A 2000-es évek eleji hátrányát a Fidesz – a politikai jobboldalra a liberális oldalról frissen érkező pártként még nem tudta megmutatni a jobboldali ideológia friss, újító oldalát, szemben a Gyurcsány Ferenc vezette MSZP-vel – úgy tudta leküzdeni, hogy a gazdasági válsággal terhelt morális válságot meglovagolta, s ezzel lépéselőnyt szerzett. A 2010-es választás előtt nem kellett ideológiai kapaszkodót nyújtania a választók széles közönségének, azoknak, akik ezt igényelték, már rendelkezésre álltak az országos szinten kiépített polgári körök. Nem kellett értelmezési keretek közé szorítania vagy bemutatnia azt, hogy mi következik egy kormányváltás után. Elég volt csak annyit mondani, hogy a regnáló kormány megbukott. A kétharmados választási győzelem után azonban

a kormánypártok belátták, ahhoz, hogy hosszú távon is bebetonozott hatalmat tudjanak kialakítani, nem elég a sajtó megreformálása, a jogi keretek számukra kedvező kiszélesítése, a gazdasági háttérország kiépítése. Ahhoz, hogy demokratikus keretrendszerként tudják definiálni azt, ami ezután következett, meg kellett támogatni erős ideológia kiépítésével. Erős konzervatív-jobboldali világképet adni a választóknak, amelyből végül ideológiai közösséget és széles körben elkötelezett választói magbázist lehet kialakítani.

A Nemzeti Együttműködés Rendszerében csak egy ideológiának van tere

A Nemzeti Együttműködés Rendszerének kialakítása minden szempontból jelzés volt, a kormánypártok leszámolnak a múlttal, és új, saját politikai struktúrát építenek ki. Ennek egyik eleme az ideológiai monopólium kialakítása. Miközben a Fidesz–KDNP-kormány a konzervatív, kereszténydemokrata értékek hangsúlyozásával pozicionálta magát – hagyomány, rend, család, később a nemzet, még később a szuverenitás –, ezzel párhuzamosan célzottan egyszerűsítette, karikírozta és lejáratva az alternatívákat. Nem pártpolitikai és ideológiai vita vette kezdetét, a kommunikációs eszközök széles skáláját bevetve a Fidesz–KDNP a politikai nyelv lecserélését tűzte ki célul, s különféle szavakat emelt a közéletbe, amelyekhez más jelentéstartalmat társított, amivel értékkel is megtöltötte azokat. A „nemzeti” az erkölcsileg helyes, szemben a „baloldalival” és a „liberálissal”, ami eredendően nem lehet nemzeti – az újbeszél alapján –, ha-

nem nemzetellenes, hazaáruló, de minimum: tévedés. Az ellenzék pozíciója eredendően meghatározott a „Gyurcsány-”, a „Brüsszel-”, a „Soros-féle” kormányzati narratívától függően.

A NER nem egyszerűen kizárja az ideológiai sokszínűséget, hanem rendszeridegennek tekinti azt. A 2011-es alaptörvény bevezetésével együtt érkezett a Nemzeti Hitvallás, amely „a kereszténység nemzetmegtartó erejét” és a „történelmi alkotmány vívmányait” emelte új normává – ez volt az első lépés afelé, hogy az állami működés és az ideológiai hűség összefonódjon. A kultúrpolitika ezt gyorsan követte: az MMA-val, a Petőfi Irodalmi Múzeum köré szervezett új kánonépítéssel, a tankönyvpiac központosításával.

Az ideológiai homogenizációt megtervezték. Ezt a kormány kommunikációs stratégiája világosan mutatja: míg saját értékeit „kereszténydemokráciaként” vagy „nemzeti konzervativizmusként” írja le, az ellenzék szótárából kivonja az értelmes fogalmakat. Vagyis, miközben a Fidesz a saját politikáját értékalapúnak állítja be, valójában az ideológia depolitizálásán keresztül szűkíti le a politikai teret. A kritikai közbeszéd ellehetetlenítését a médiarendszer átalakítása, a közéletben elfoglalt „nemzeti oldal” dominanciája és a politikai lojalitásért cserébe osztott források biztosítják. Az, hogy a baloldalt és liberális irányzatokat rendszeresen a „múlt hibájaként” állítják be – lásd az „elmúltnyolc évezés” toposzát –, hozzájárult ahhoz, hogy ezek az irányok ideológiailag kiüresedettek, erkölcstelennek, végső soron legitimitás nélkülinek tűnjenek a közvélemény előtt.

Eközben a hagyományos ideológiai alapú politizálás egyet jelentett azzal, hogy a Fidesz simán átlépett minden saját magára szabott keretrendszerrel, amikor a hatalom megtartása vagy pénzügyi források biztosítása volt a cél. A Fidesz érték-alapúnak álcázott politikája valójában pragmatikus volt, tudta, hogy közösségformáló ereje van, még inkább azt, hogy az ellenfelek morális ellehetetlenítése azokban a választókban okozhat leginkább megütőközést, akik még nincsenek elköteleződve. De ha választani akarnak, nem állhatnak az abszolút gonosz oldalára.

Ebben a politikai térben próbáltak meg az ellenzéki pártok egyenúlyozni, ám ha ideológiájuk, világnézetük került szóba, leginkább defenzívába és magyarázkodásra kényszerültek. A NER politikai szótárára tudtak csak reagálni, ahhoz képest kellett önmagukat meghatározni.

Az MSZP, amely a legutolsó sikeres kihívója volt a Fidesznek, a 2010-es veresége után fokozatosan adta fel identitáspolitikáját. A végzetes vereség több évtizedes agóniába csapott át. A korábbi szociáldemokrata, jóléti állam melletti elköteleződés háttérbe szorult, helyette egy technokrata, pozíciókon alapuló politika vált uralkodóvá. Az MSZP kommunikációja gyakran csak a Fidesz kritikájára épült, önálló vízió és értékpolitikai ajánlat nélkül, az óriáspártból törpévé zsugorodás pedig végül minduntalan koalíciós alkuhelyzetbe hozta a pártot – ekkor már azonban nem ő diktált, csak a még meglévő struktúrái miatt volt megtúrt állapotban. Gyurcsány Ferenc új pártja, a

Demokratikus Koalíció – amelyet az MSZP-ből szakított ki – liberális kommunikációja és szociáldemokrata programja is lassan átcsapott az Orbán elleni identitás, valamint a Gyurcsány Ferenc személye köré épülő politizálásba.

Az LMP ekkor még friss pártként új szint hozott: a kezdetekkor kifejezetten az értékalapú politizálást tűzte ki célul, a zöldpolitikát, a fenntarthatóságot, az átláthatóságot képviselte. Abban a pillanatban azonban, amikor a rendszer logikája, vagyis a Fidesz vs. nem-Fidesz érvényesült, a párt szétesett, így jött létre a Párbeszéd (ekkor még PM).

A Jobbik 2010 után még szélső-jobboldali, etnicista és radikális retorikával működött. Azonban a Fidesz jobbra tolódása, valamint a politikai centrum kiszélesedése miatt fokozatosan „néppártosodott”. Ezzel a stratégiával igyekeztek elhagyni a korábbi szélsőségeket, és nemzeti konzervatív, de vállalható középpárt lenni. Az egyezkedések, és összefogás kapcsán azonban a közbeszédben a Fidesz mindinkább áttolta a baloldalra.

A Momentum, 2017-ben új pártként, kezdetben nem identifikálta magát. Önmeghatározásában talán csak a globális politikában betöltött szerepe volt kézzelfogható, minden másban az addigi rendszer – beleértve az ellenzéki pártokat is – ellenpontjaként kívánt fellépni.

Látható, hogy már az összefogás előtt is csak névlegesen beszélhetünk ideológiai hovatarozásról az ellenzéki pártok tekintetében. A sokszorososan osztódó és újraszabott pártok egyetlen célja és ideológiája a rendszerellenesség volt. Nem azért, mert az ellenzéki szavazók-

nak nem volt igényük erre, hanem azért, mert nem volt hozzá eszköz, tér, intézmény, és infrastruktúra, és végül belátták azt is, hogy a bizonytalan szavazók meggyőzéséhez le kell vetközni azokat a szavakat, amiket a NER kiüresített és morálisan lehetetlenné tett.

Mi következik ebből a kis pártokra nézve?

Ebben a túlélő üzemmódban próbálták az ellenzéki pártok meggyőzni a szavazóikat arról, hogy az esélyesre kell voksolni – néha még arról is, hogy ők maguk a legesélyesebbek. Kihívóként. Eközben nem alakítottak ki saját arculatot, nem tették világossá, miért épp az ő világnézetük jelentene alternatívát. Alkalmazkodtak a NER által kijelölt keretekhez, és közben elfeledkeztek a legfontosabbról: a saját választóikról. Nem mérték fel őket, nem ismerték meg őket, nem törekedtek a megértésükre. Számadatokként kezelték őket, bábukként a fejükben zajló stratégiai játszmákban. Pirosként, kékként, sárgaként. Diplomás fiatalokként, alacsonyabb iskolai végzettségű idősokként. Az egyik irányba érdemes nyitni, a másik felé nem. Nem értették meg, hogyan működik Orbán Viktor kommunikációs politikája. Pedig Orbánnak van világképe – amit persze rendre a saját hatalmi érdekei szerint hajlít –, és ismeri a választóit. Tudja, kiket szólít meg, és ehhez igazítja kommunikációját. Nem foglalkozik azzal, mit mondanak róla mások, az ellenzéki pártok viszont évek óta hozzá igazodnak. Reagálnak. Lemondtak a saját választóikról, és elfogadták, hogy létezik a Fidesz-világ, és van minden, ami azzal szemben áll.

A Tisza Mozgalom világosan felvette azt a szerepet, amelyet az ellenzéki pártok, sorozatos bukásaik miatt, már nem tudnak betölteni: kihívó lett. Magyar Péter politikai stratégiája ma leginkább erről szól. És ehhez már nincs szüksége világos ideológiai elhatárolódásra. Elég, ha néha megemlíti néhány program-elemet – amit később, ígérete szerint, majd kidolgoznak. Nem kell nyíltan szembefordulnia Orbánnal vagy a Fidesszel világnézeti alapon. Elég, ha rámutat: a rendszer nem működik. Nem programokat kínál, nem ideológiai alternatívát, hanem egy új arcot, aki nem égett bele az összefogásokba, nem volt ott a kudarcoknál, és nem kér bocsánatot azért, mert be akar jutni. Reményt kínál: egyszer ennek vége lehet. És ha egyszer vége lesz, akkor talán újrakezdhetjük a beszélgetést a plurális demokráciáról.

Magyar Péter és a Tisza szerepe tehát világos. De hol van ebben az egyenletben a többi ellenzéki párt? Lehet-e szerepük? Ha a jövőben ismét valódi többpárti parlamenti demokráciát akarunk, akkor szükség van többféle véleményre. Magyar Péter kötődése jelenleg inkább a jobboldali világnézethez köthető. Bár élvezzi a balliberális szavazók bizalmát is, valódi ideológiai elköteleződésről – már csak az ideológiai semlegessége miatt – aligha beszélhetünk. Az olvasó most talán joggal érzi: ideológiai választék jelenleg gyakorlatilag nincs. Ez pedig lehetőség a kis pártoknak. A pártoknak, amelyek túl akarnak élni 2026-ban.

A kiüresített politikai tér létrehozásában ők is részt vettek. Ma a saját választóik közül is sokan egy ideológiailag távolabb álló jelöltet

támogatnak. 2026-ban többségük vélhetően Magyar Péterre szavaz majd. Hogy utána is kitartanak-e mellette, nem tudni. De már most is vannak olyan választók, akik a Tisza Pártban sem találják meg a képviselőtüket. A kisebb pártok számára az ő megszólításuk lehet az egyetlen út a túléléshez. Ez azt jelenti, hogy világossá kell tenniük: ők is részt akarnak venni a rendszer leváltásában. Ha nem is kormányzó pártként, akkor egy kisebb frakcióval, koalíciós kényszerhelyzetet teremtve. Kérdés persze, mennyire maradt épkezláb szervezetük a Tisza elszívó hatása után. Az ellenzéki aktivistabázis nagy része már a Tiszával van. Hogy a kis pártok mire képesek listaállításban, egyelőre nyitott kérdés.

De hogyan lehet megszólítani azokat a szavazókat, akik még elérhetőek? Először is: ki kell keveredni a saját maguknak állított csapdából. A „le kell váltani Orbánt” üzenete ma már nem elég – hiszen ezt ma Magyar Péter képviseli helyettük. Így ironikus módon épp az adhat még esélyt a parlamenti bejutásra, ha világossá teszik: van mondanivalójuk ezen túl is. A kormányváltás nem a cél, hanem egy mérföldkő. És ha már nem is tűnik lehetetlennek, itt az ideje beszélni arról is, mi lesz utána. A Magyar Pétert ért kritikákra reagálni kell – és alternatívát kell nyújtani velük szemben. Hangsúlyozni lehet, hogy a régi pártokban még megvan szakmai tudás, a kormányzati tapasztalat, a humán erőforrás. Világossá kell tenni értékrendi kérdésekben is a saját pozíciójukat – és végre nemcsak „kellékként” kell tekinteni a programokra, hanem politikai

termékként, amely világos választ ad arra, miben különböznek a jobboldali politikától. Ezek lehetnek a kis pártok túlélési lehetőségei – és az első lépései egy valódi plurális, ideológiai vitákon alapuló pártrendszer visszaépítésének.

Ehhez képest mit látunk? Először a Momentum villantott meg valamit, amikor fellépett a Pride-ot érintő gyülekezési jog korlátozásával szemben. Klasszikus balliberális ügy – elvárható lett volna, hogy minden párt kiálljon. Magyar Péter nem tette, így megnyílt a lehetőség a többi párt előtt. A Momentum és Hadházy viszont akcióba lendült: parlamenti performansz, hídfoglalás, utcai jelenlét. Ez lehetett volna a pillanat, amikor a Momentum újrapozicionálja magát – nemcsak a Fidesszel, de a Tisza Párttal szemben is. Nem sikerült. A párt előbb Bedő Dávidon keresztül jelezte: lehet, hogy be sem jutnak, majd Orosz Anna lemondott, Fekete-Győr András pedig azt kérte: ne is induljanak, ne akadályozzák Magyar Pétert. Egy évvel a választás előtt a Momentum kihátrált. Egy gesztusból próbált jövőt építeni – túl korán. 2026-ra senki nem fog emlékezni a nagyvonalúságukra.

Marad-e bázisuk? Nehéz kérdés. Az egyetlen politikai értékük az lehetett volna, ha visszahozzák az ideológiát a kiüresedett térbe. De ezt a lehetőséget elengedték. A Magyar Kétfarkú Kutya Párt viszont kezdi komolyan venni magát: bejelentették, hogy nem indulnak minden körzetben – teret hagyva

a koordinációnak. S mivel a Tisza hallani sem akar róluk, a kutyapárt azokhoz szólhat, akik nem kérnek sem Magyar Péterből, sem a régi ellenzékéből.

És a többiek? Az MSZP már februárban bejelentette, hogy önállóan indul, de nyitva hagyta az együttműködés lehetőségét. Támogatottsága minimális, de a még meglévő infrastruktúrája miatt lehet értéke egy választási szövetségben. A Párbeszéd valószínűleg nem indul külön – már ők is kimondták, nem látják értelmét. Az LMP-ről kár beszélni: politikailag marginális. Egyedül a DK kampányol úgy, mintha lenne mondanivalója. Gyurcsány Ferenc háttérbe lépése után Dobrev Klára újrapozicionálja a pártot: hangsúly a baloldali értékeken, saját arcél kialakításán és azon az üzeneten, hogy nem lehet, hogy csak jobboldali pártok legyenek a parlamentben. Jelenleg 6-7 százalékon állnak – nem sok, de egy működő bázis több, mint egy visszavont gesztus. A Jobbik gyakorlatilag nem létezik.

A politikai tér átrendeződött. A választók nem ideológiai alapon döntenek, hanem reményt keresnek – és ezt most Magyar Péter testesíti meg. De a tér nem üres: csak kiüresítették. A kérdés az, hogy a pártok képesek-e újra megtölteni – valódi tartalommal, világnézettel, vízióval. Ha nem, akkor a Tisza nem alternatívává, hanem kizárólagossá válik. És akkor nem többpárti demokrácia jön – csak egy új dominancia. Más színekben.

Zsákutcába zárva, csapdában vergődve

Mindig van okunk arra, hogy a magyar gazdaság helyzetével és kilátásaival foglalkozzunk. Napjainkban ennek az elemzésnek különös aktualitást kölcsönöz a jóváhagyott 2026-os költségvetés és az annak alapjául szolgáló makrogazdasági pálya.

Ismerjük a magyar gazdaság 2024 évi eredményeit, 2025 első öt hónapjának teljesítményét és a sok bizonytalanság ellenére is rendelkezünk elég információval ahhoz, hogy megbecsüljük gazdaságunk jövő évben várható teljesítményét, helyzetét.

Az ismert múltbeli adatok és a becslhető prognózisok alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar gazdaság tényleges teljesítménye és várható eredményei messze elmaradnak a kormányzati tervektől, várakozásoktól és prognózisoktól. A tervezettnél és vártnál kisebb gazdasági teljesítmény, magasabb infláció, nagyobb államháztartási hiány és adósságállomány, csökkenő beruházások és stagnáló fogyasztás, végső felhasználás, romló külkereskedelmi és folyó fizetési mérleg, az EU-transzferek tartós elmaradása, egy részük végső elvesztése, a Trump-adminisztrációtól várt kedvező gazdasági lehetőségek helyett a kiszámíthatatlan amerikai vámháború terhei jellemzik és határozzák meg a magyar gazdaság elmúlt két évének teljesítményét és jövő évre várható helyzetét. Összefoglalva és némileg leegyszerűsítve azt állapíthatjuk

meg, hogy a magyar gazdaság most már tartósan a stagfláció állapotában van és belátható időn belül nincs esély arra, hogy ebből a leszakadáshoz, tartós lemaradáshoz vezető állapotból kitörjön és fenntartható, egyensúlyozzó növekedési pályára álljon.

Elemzésemben azt próbálom bizonyítani, hogy ezt az állapotot nem elháríthatatlan külső sokkok, nem az ukrajnai háború, nem a brüsszeli háborúpárti politika és szankciós infláció, a magyar kormányt sújtó igazságtalan, diszkriminációs politika, hanem alapvetően a magyar kormány tartósan elhibázott gazdaságpolitikája okozza. A hangzatos, de üres kormányzati lózungoknak se alapjuk, se értelmük nincs. Nem lehet „békeköltségvetést” vagy „háborúellenes költségvetést” készíteni, nem lehet durván EU-ellenes politikával megszerezni az elmaradó, blokkolt EU-transzfereket, azokat nem lehet pótolni „keleti nyitással”, autokratikus, diktatórikus rezsimekkel való elvtelen „barátkozással”.

Mindezekon túl megpróbálom bemutatni, hogy az elhibázott gazdaságpolitika miatt nemcsak rövid távon kell súlyos veszteségeket elszenvetnünk, hanem a zsákutcába vezető gazdaságpolitika tartósan bezárja a magyar gazdaságot a közepes fejlettség csapdájába, feléli, elzárja a jövőt, megsemmisíti a kitörés esélyeit, leszakadásra, lemaradásra ítéli az országot.

Hat olyan végzetes stratégiai, gazdaságpolitikai hibát tudok azonosítani és bemutatni, amelyek együttes hatása hozta az elmúlt tizenöt évben a magyar gazdaságot ebbe a kilátástalannak tűnő helyzetbe.

1. Magas nyomású gazdaságpolitika

Ez a gyakorlatban keresetvezérelt, növekedést erőltető gazdaságpolitika. A kormány a fizetőképes keresletet mesterséges állami beavatkozással próbálja tartósan növelni és magas szinten tartani. Az állam minden jövedelemkibocsátási ágon – az államháztartás költekezésével, hiányának növelésével, a termelékenységűtől elszakított béremeléssel, olcsó, megalapozatlan, sokszor veszteséges hitelkínálatot biztosító monetáris politikával – lényegében fedezet nélkül növeli a piaci keresletet. Ez klasszikus extenzív gazdaságpolitika, amely új termelési tényezők bevonására épít és nem a termelékenység, versenyképesség javításával akar tartós gazdasági növekedést elérni.

Miután a magyar gazdaságban nincsenek versenyképes szabad kapacitások, újonnan bevonható termelési tényezők – szabad munkaerő, nyersanyagok, energiahordozók, tőke, technikai, technológiai innovációk – a megnövelt kereslet növekvő importtal, romló külkereskedelmi és fizetési mérleggel, növekvő államháztartási hiánnyal és államadóssággal, tartósan magas inflációs nyomással, a termelés és szolgáltatások permanensen növekvő költségeivel jár együtt. Más megközelítésben a magas nyomású gazdaságpolitika mesterségesen fenntartott prociklikus gazdaságpolitika, amely éppen ellentéte a fenn-

tartható növekedést és fejlesztést megalapozó anticiklikus gazdaságpolitikának. Ha a kormány a gazdaság konjunkturális szakaszában is erőlteti a növekedést, recessziós, depressziós szakaszban nem marad erőforrása a visszaesés tompítására, kiszolgáltatottá válik – ezért „letolt gatyával állunk a csalánosban.”

2. Munkaalapú gazdaság

Azon túl, hogy abszolút értelmetlen és felesleges ezt a hangzatos jelzőt a gazdaságpolitikára aggatni, hiszen minden gazdaság és társadalom értelemszerűen munkán alapul, az Orbán-rezsim értelmezésében ez a fogalom a termelés és szolgáltatás, az effektív új termékeket előállító szektorok és a szolgáltatást nyújtó tercier ágazatok mesterséges szembeállítását jelenti. Ez a felfogás azt hirdeti, hogy csak az ipar, az építőipar, a mezőgazdaság és az élelmiszeripar – mostanában már a gyógyszeripar is – hoz létre effektív új értéket, a szolgáltatások – talán a családhoz és klientúrához közel álló idegenforgalom, turizmus és vendéglátás kivételével – inkább fogyasztja, pazarolja a rendelkezésre álló erőforrásokat. Ez a felfogás háttérbe szorítja a humán befektetéseket, az oktatást, képzést, egészségügyet, kutatás-fejlesztést, innovációt, a hatékonyságot és versenyképességet növelő személyi és ipari szolgáltatásokat, a logisztikát, kereskedelmet, pénzügyi szolgáltatásokat, informatikát, azokat elhanyagolja, sőt sokszor diszkriminatív terhekkel, ágazati különadókkal is sújtja. Ennek az a következménye, hogy a fejlett gazdaságokra jellemző 80-20 százalékos szolgáltatás-termelés arány nálunk ma is kéthar-

mad-egyharmad, ami a leszakadás látványos bizonyítéka.

Ez az ostoba értékrend vezet többek között az oktatás lezüllesztéséhez, versenyképes tudást adó képzés helyett csak betanított, robotmunkára alkalmas fiatalok sokaságának kibocsátásához és a legtehetségesebb fiatalok tömeges kivándorlásához. Ráadásul a preferált és agyontámogatott ipari tevékenység többsége – pl. gépkocsi-összeszerelés, akkumulátorgyártás, gumiabroncs-gyártás – csekély hozzáadott értéket állít elő, betanított munkára épül, importigényes, konjunktúra-érzékeny és elpazarolja a szűkös természeti erőforrásainkat is.

3. Patrióta gazdaságpolitika

Ez a nemzeti szuverenitás és gazdasági önrendelkezés álarcába bújtatott nacionalista gazdaságpolitika kettős diszkriminációt és protekcionizmust valósít meg. Egyrészt diszkriminálja a gazdaság külföldi szereplőit a magyar gazdasági aktorokkal szemben, másrészt diszkriminálja a hazai gazdasági szereplőket is a hatalommal lojális, azzal összefonódó szereplők javára és a függetlenek terhére. A kettős diszkrimináció és protekcionizmus mesterséges állami beavatkozással korlátozza és torzítja a piaci versenyt. Nem a gazdasági teljesítmény mennyisége, minősége és eredménye, hanem a politikai hatalomhoz fűződő kapcsolat dönti el az elérhető eredményt, teremti meg az érvényesülés esélyét.

A „patrióta gazdaságpolitika” valójában lehetővé teszi a hatalom szereplőinek gazdagodását, gyarapodását, létrehozza a rezsimet kiszolgáló, azzal összefonódó gazdasági kliktúra hálózatát, törvényesíti a kor-

rupciót, szabad rablást. A verseny korlátozása és eltorzítása leszűkíti, gyakran lehetetlenné teszi a hatékonyságot és versenyképességet növelő, a gazdaság fejlesztését szolgáló innovációk megvalósítását, hozzájárul a tartós lemaradásunkhoz.

4. Gazdasági semlegesség

Globális világgazdasági verseny és munkamegosztás körülményei között, az EU tagjaként, mélyen integrálódva a nemzetközi, elsősorban az európai munkamegosztásba, kicsi, nyitott és erőforráshiánnyal küzdő gazdaságként Magyarország számára a gazdasági semlegesség brutális tévedés, zsákutca, hatalmas veszteségek forrása. Az az ostoba és nagyképű felfogás, amely azt hirdeti, hogy ami jó nekünk, azt átveszük, bárhonnan is származik, ám ami tőlünk is hozzájárulást, együttműködést, netán anyagi áldozatot kíván, azt elutasítjuk – lehetetlenné teszi a normális és eredményes nemzetközi együttműködést, elérhetetlenné teszi annak előnyeit, súlyos veszteségeket okoz.

Az úgynevezett konnektivitás, a keleti nyitás politikája, a „Hungary it's first”, az ostoba EU-ellenesség, a kihívó „brüsszelezés” és ennek ellensúlyozására a despotikus, diktatórikus rezsimekhez való törleszkedés, kiszolgáltatottság, pótolhatatlan veszteségekkel jár.

Súlyosbítja a rezsím bűneit, hogy a gigantikus EU-transzferek nagy részét – csatlakozásunk óta, azaz már 21 éve, évente a GDP 4-5 százalékát! – pazarló, felesleges, nehezen fenntartható presztízsberuházásokra fordította, azok arcátlan túllarazásával pedig jelentős részét egyszerűen ellopta.

5. Unortodox módszerek alkalmazása

Lehetnek olyan átmeneti időszakok – elsősorban elháríthatatlan külső gazdasági sokkok, pl. világjárvány vagy pénzügyi, hitelkrízis esetén – amikor átmenetileg szükséges és megengedett nem szokványos gazdasági módszerek alkalmazása. Ilyenkor – hangsúlyozom, hogy csak átmenetileg! – el lehet tekinteni pl. egyensúlyi követelményektől, lehet állami beavatkozással keresletet teremteni, támogatásokat, olcsó hiteleket nyújtani, az állampolgárok napi gondjait célzott támogatásokkal enyhíteni. (Ez persze nem egyenlő a feltételek nélkül szétszórt „helikopterpénzzel”!) Ez az átmeneti időszak azonban nem jogosít fel egyetlen kormányt sem arra, hogy „kidobja a közgazdasági tankönyveket”, tartósan és rendszerszerűen negligálja a közgazdasági törvényszerűségeket, voluntarista gazdaságpolitikát folytasson. Egyrészt ez a magatartás elsősorban az elhibázott, sokszor bűnös magatartás elkendőzésére szolgál, másrészt megpróbál felmentést adni az elhibázott gazdaságpolitika felelősége alól. A közgazdaság alaptörvényeit nem lehet büntetlenül megsérteni. Az igazság pillanata gyorsan eljön és látványosan felszínre tör: többek között eladósodásban, magas inflációban, tartós leszakadásban, terjedő szegénységben, szélsőséges jövedelmi és vagyoni viszonyok kialakulásában, társadalmi elégedetlenség formájában.

6. Rendszerszintű korrupció

Az előző öt pontban bemutatott gazdaságpolitikai gyakorlat vezet el a tömeges, egész gazdaságot, társadalmat behálózó, átszövő korrupcióhoz.

Így válik a korrupció a rendszer „lényegévé”, meghatározó elemévé. Ebben az összefüggésben a korrupció nem csupán büntetendő gazdasági cselekmény, elfogadhatatlan morális hiba, hanem a gazdaság egészséges alapjainak felszámolása, a fejlődést, gazdasági növekedést kizáró, azt lehetetlenné tevő gyakorlat. Lényegében ez az általános korrupció biztosítja a hatalom fenntartását és megőrzését, a harácsoltságon büntetlen élvezetét, a klientúra kiszolgálását a rezsिम vezetői és haszonélvezői számára.

Az elemzés alapján levonható következtetéseket megpróbálom összegezni.

1. Az elhibázott gazdaságpolitika a magyar gazdaságot zsákutcába vezette, csapdába zárta, amiből kitörni csak hosszú távon, nehéz munkával és áldozatok árán lehet. Ez azt jelenti, hogy jelenlegi helyzetünk több évtizedre előre meghatározza feladatainkat és esélyeinket.

2. A gyökeres változtatáshoz nem elég egy-egy területen módosítani a magyar gazdaságpolitikát, hanem az előzőekben bemutatott valamennyi területen összehangoltan kell a változást végrehajtani. Ezzel nem becsülöm le egy-egy aktuális gazdasági probléma sikeres megoldását, csak azt hangsúlyozom, hogy ez nem elég ahhoz, hogy kitörjünk a csapdából.

3. Nyilvánvaló, hogy a magyar gazdaságpolitikában és gazdasági helyzetünkben gyökeres változást elérni csak a jelenlegi hatalom leváltásával lehet. 2026 tehát nemcsak egy évre, hanem hosszú távra fogja meghatározni hazánk jövőjét. Az is nyilvánvaló, hogy a jelenlegi rezsिम jövőre nemcsak a politikai hatalom

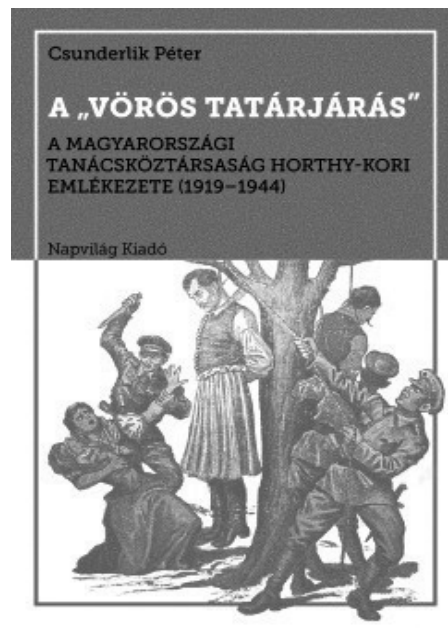
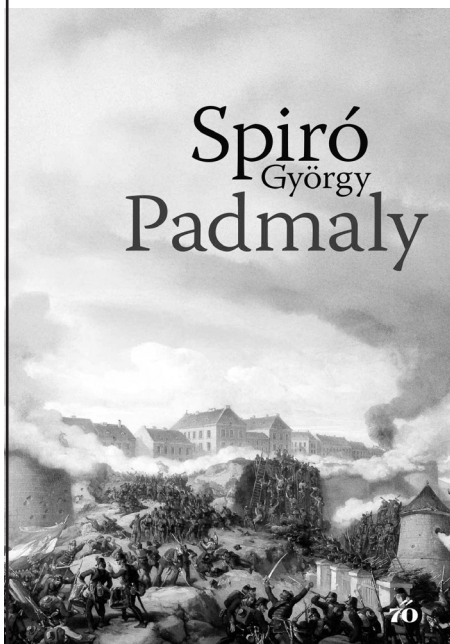
megtartásáért küzd, hanem saját személyi szabadságát, a harácsoló vagyon megőrzését, a büntető felelőségre vonás elkerülését akarja elérni, ehhez pedig minden eszközt igénybe fog venni.

4. Bárki kerüljön is a kormány-rúdhoz egy kormány- (reméljük rendszer-) váltás esetén, nem ígérhet felelősen gyors változást, kilábalást, gondjaink csodával határos megoldását. Ezzel minden politikai erőnek, szereplőnek és az egész társadalomnak tisztában kell lennie. Könnyű álmok ígérete több kárt okoz, mint amennyi optimizmust ad és cselekvésre ösztönöz.

Bevallom, számomra a legnagyobb és legnyugtalanítóbb kérdés nem szakmai, gazdasági jellegű, hanem a magyar társadalom tűrőképességének, kitartásának megítélése. Eddigi hosszú pályafutásom személyes tapasztalatai azt bizonyították, hogy még a legjobb, legnemesebb célok megvalósításához és a vele járó erőfeszítésekhez sem lehet a magyar társadalom többségének támogatását elnyerni. Tudom, hogy ez pesszimista végszó – csak remélni tudom, hogy tévedni fogok...

Budapest, 2025 június 18.

Szerzőink könyvei

Színfalak

„Az Agitációs és Propaganda Bizottság színházi témájú anyagait tanulmányozva, még akkor is világosan kirajzolódik Aczél György irányító szerepe, ha tudjuk, hogy a Bizottság jegyzőkönyvei egyetlen döntést sem kapcsoltak konkrét személyhez. A jegyzőkönyvek ugyanis tartalmazzák az ülésen jelenlévők pontos névsora mellett egy-egy téma előadóját, meghívottait és a hozzászólókat. A névsorok áttekintése révén látható, hogy Aczél György az egész korszakban megkerülhetetlen volt színházi kérdésekben, még akkor is, amikor formailag »csak« miniszterelnök-helyettes, nem pedig a KB ideológiai titkára volt. Nemcsak jelen volt az üléseken, de szinte kivétel nélkül hozzá is szólt a színházi napirendekhez, míg a hivatalból jelenlévő kulturális miniszterek például csak elvétve tették ugyanezt. Pozsgay Imre és Köpeczi Béla is csak egy-egy alkalommal kért és kapott szót. Sőt, 1981 áprilisában az ideológiai titkár, Óvári Miklós nélkül is megvitatták az előzetes műsorterveket, úgy, hogy a jegyzőkönyvet Aczél György írta alá.”¹ Így jellemzik Aczél szerepét a színházak irányításában annak a dokumentumkötetnek a szerkesztői, amely számos „problematikus” előadás sorsát tárja fel.

¹ Imre Zoltán – Rong Orsolya (szerk.): *Színgorúan titkos. Dokumentumok a Kádár-kori színházirányítás történetéhez, 1970–1982.* PIM–OZSMI, Budapest, 2018, 14. o. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_PIMU_021/?pg=15&layout=s

Pozsgay és Aczél hatalmi harcának egyik jelentős frontja a színház volt.

1978-ban fölkavarodik a főváros színházi élete. A vidéki színházi megújulás áthullámszik Budapestre. A legjobb vidéki színházakból, Kaposvárról, Szolnokról, Kecskemétről – ahová a hetvenes években csapattostul özönlöttek Pestről színházakat nézni diákok és connaisseurök – vezető színészek, rendezők és színházvezetők érkeznek a fővárosba, mindenekelőtt a Nemzeti Színházba.

A fiatal szolnoki és kaposvári színigazgatók, Székely Gábor és Zsámbéki Gábor Pozsgay segítségével és védnökségével kerülnek a Nemzeti-be. Aczél – Pozsgay szerint mindenféle egyeztetés, megbeszélés nélkül – fölkéri fölējük igazgatónak a maga emberét, Nagy Péter irodalomtörténészt, aki köztudomásúan ellenséges viszonyban volt a „Gáborok” legtekintélyesebb – bár ekkor már csekélyebb politikai befolyással rendelkező – nemzeti színházbeli támogatójával, Major Tamással.²

Major és Aczél még a háború előttről ismerték egymást, sok mindent csináltak végig egymás mellett. Major a legmagasabb rangú vezetők baráti köréhez tartozott. 1956 után évről évre együtt szilveszterezett Aczél Balzac utcai lakásán Aczélékon kívül Kádárékkal, Orbánékkal, Sándorékkal stb. Major felesége főzte a szilveszteri tárko-

² Interjú Pozsgay Imrével. In: Bogácsi Erzsébet: *Rivaldazárlat.* Dovin Kiadó, 1991, 135. o.

nyos bablevest. A szilveszteresték a nyolcvanas évek elején szűkültek le, rövidültek meg, és a nyolcvanas évek közepére megszűntek. Major tehát még a nyolcvanas évek elején is ott volt a szilveszteri társaságban, de az Aczéllal való viszonya már a hetvenes évek második felében megromlott. A rendszerbe vetett hite ekkorra már ugyancsak elrongyolódott. Több mint három évtizednyi igazgatói, főrendezői működés után 1978-ban Major kiszorult a Nemzeti Színház vezetéséből.

Kijebbb, mint ahogy azt utódai, a „Gáborok” szeretnék, de nem annyira, amennyire Aczél szeretné.

Tóth Dezső 1978. március 22-én kelt feljegyzése szerint Székely és Zsámbéki ragaszkodna Major főrendezői státuszához. Le kell szerelni őket azzal, hogy Major rendezőként, színészként intenzíven jelen lehet a színház életében.³

Székely Gábor: „Ekkoriban [Major] már nagyon rosszban volt Aczél Györggyel, aki úgy vélte, hogy a Nemzeti Színházon belüli torzsalakodás egyik oka éppen Major. És azt akarta, hogy ne töltsön be fontos szerepet a színház életében. Mi viszont nem értettünk egyet Aczéllal, s Major változatlanul rendezhetett és játszhatott.”⁴

Major egyetlen előadást (Goldoni: *Két úr szolgálja*) rendezhetett abban a négy évben, amíg Zsámbékiékkal együtt volt a Nemzetiben.

1979. január 4-én, néhány hónappal azután, hogy Zsámbékiék megkezdték a működésüket a Nemzetiben, már válságmegbeszélést kellett tartani Aczélnál az érdekelt vezetők és Pozsgay részvételével Nagy és a „Gáborok” együttélésének feltételeiről.⁵

A megbeszélés nem segített a helyzeten. Három héttel később Nagy Péter levelet kap a minisztériumtól – tehát Pozsgay embereitől – arról, hogy mit várnak el a színház vezetésétől. Ennek szelleme Nagy szerint ellentétes azzal, amiben a megbeszélésen megállapodtak. Ezért lemond. Aczél arra kéri, gondolja meg magát. Erre levélben válaszol: eleve erkölcsi presszió alatt vállalta a Nemzeti igazgatását. Aczél minden segítséget megígért, de semilyet nem kapott. Székely Gábor viszont minden segítséget megkapott Pozsgaytól, minden úgy lett, ahogy ő kérte. Az ő ellenére, őt dezavualva döntenek mindenben, neki csak protokollszerepet szánnak. A rendezői önmegvalósításnak rendelik alá a magyar dráma, a nemzeti hagyomány iránti elkötelezettséget. Székely egyébként is paranoiás hiszteroid, abszolút diktatúrát gyakorol, teljesen alkalmatlan a pozíciójára, a színház a mélyponton van. Zsámbéki politikai környezete pedig „rendkívül aggályos”. Egyetlen ember tudná átvenni tőle az igazgatói posztot: Vámos László.⁶

Nagy Péter egy évtizeddel később így emlékezett: Aczél „úgy cserbenhagyott abban a nemzeti színházi ügyben, mint annak a rendje. De furcsa módon ez a barátságunkat nem szakította meg, csak hosszú

³ Imre Zoltán–Ring Orsolya (szerk.): *Szigorúan bizalmas. Dokumentumok a Nemzeti Színház Kádár-kori történetéhez*. Ráció, Budapest, 2010, 219–221. o.

⁴ Székely Gábor nyilatkozata Major Tamás halálának tizedik évfordulóján. In: Bóta Gábor: *Az élő legenda. Magyar Hírlap*, 1996. április 13.

⁵ Imre Zoltán–Ring Orsolya (szerk.): i. m., 273. o.

⁶ MTA TTK Ms6085/155-156.

időre elhidegítette. Aczél rosszabbul viselte el, mint én, sokkal tovább volt megsértődve. Attól, hogy engem cserbenhagyott...”⁷ Nagy Péter utódával, Sziládi Jánossal Major is, a fő- és vezető rendező is jól kijött. A harc egy kis időre megcsendesedett. Aczél pedig a „cserbenhagyott” Nagy Pétertől kér levéltervezetet, hogy mit válaszoljon Sziládinak a műsorról levett Kornis-darab, a *Halleluja* ügyében.⁸ Sziládit elsősorban a *Hallelujára* hivatkozva váltják le pártfegyelmivel.⁹

Aczél úgy vett részt a Nemzeti és a Katona körüli csatározásokban, hogy a kaposvári színház egyetlen előadását sem látta. Az *Állami áruházat* sem, amelyet a felforgatás mintapéldájaként emlegetett. Aczél úgy is fogalmaz a rendezőnek, hogy „információi szerint” az előadás „nem belülről bírál”.¹⁰ Ez valóban így is volt.

Ez a példa is mutatja, hogy Aczél nem felelhetett meg annak az értelmiségi alapkövetelménynek, hogy csak arról a produktumról formáljon véleményt, amit látott-hallott-olvasott. Hiszen sokkal több művel kapcsolatban voltak döntenivalói, mint amennyit akár a legnagyobb étkű művészetfogyasztó be tud fogadni. Az is igaz, hogy Aczél a színháznak nem volt olyan mohó fogyasztója, mint az irodalomnak.

⁷ *Rejtőzködő legendárium*. Az interjúkat készítette és a kötetet szerkesztette Csáki Judit, Kovács Dezső. Szépirodalmi Könyvkiadó – Szemtanú Kiadó, Budapest, 1990., 362. o.

⁸ MTA TTK Ms6085/160–161.

⁹ Lásd Sándor L. István: *A Katona és kora. A kezdetek*. Ellenfény könyvek, Budapest, 2014.

¹⁰ Eörsi László: *Megbombáztuk Kaposvárt*. Napvilág Kiadó – 1956-os Intézet, Budapest, 2013, 36–47. o.

1982-ben is a hozzá elérkezett információk alapján kívánt dönteni a kaposvári *III. Richárd* ügyében. Shakespeare drámáját a lengyel hadiállapot bevezetése után két hónappal mutatták be. Az előadást feljelentették azzal, hogy Richmond herceget, aki a darab végén VII. Henrikként átveszi a hatalmat, Jaruzelskire játszották.

A megyei első titkár, Varga Péter jelentése szerint: „A darabbal kapcsolatosan a telefonbeszélgetés során Komidesz Mihály, majd Aczél György elvtárs politikai intézkedést kezdeményezett, ennek végrehajtása a darab betiltását vonta volna maga után, az összes következményekkel. Komidesz Mihály elvtársal közöltem, hogy ezt az intézkedést kivételesen írásban kérem (eddig nem kaptam). Aczél György elvtárs a telefonbeszélgetés során a klasszikus darabok ilyen aktualizálását elítélte, ezzel egyetértettem. Jeleztem azt is, hogy a műsorpolitikát nem mi hagyjuk jóvá, nekünk ilyen darabokra nincs szükségünk.” A megyei pártvezető is csatlakozik a „belülről bírálás” követelményéhez: „...lehet indokolt esetben torzulásainkat, hibáinkat bírálni, de a bírálat a szocializmus talajáról, a szocialista társadalom érdekében történjen”.¹¹

Hiába szeretné betiltatni a helyi pártvezetőkkel az előadást a legmagasabb rangú kultúrpolitikus, hiába ért vele egyet a helyi pártvezető, írásos utasítás nélkül nem intézkedik. Sem a helyi, sem az országos vezető nem vállalja a felelősséget a betiltásért. A betiltásnak ugyanis politikai

¹¹ Eörsi László: *Az aczéli kultúrpolitika és a kaposvári Csiky Gergely Színház. Élet és Irodalom*, 2009. január 2.

ára van, amit egyikük sem kíván megfizetni. Nem fizették meg ezt az árat a Kaposvárott ugyancsak ez idő tájt bemutatott *Marat/Sade* előadás esetében sem, amely pedig – a Corvin köz képével – közvetlenül utalt '56-ra. Ez utóbbi még az 1986/87-es évadban is műsoron volt.

A be nem tiltás tehát legalább részben nem azok – adott esetben többek között Aczél – érdeme, akiknek ez módjukban állt volna, hanem azé a – jellemzően értelmiségi – közegé is, amely a betiltásnak politikai árat szabott azáltal, hogy súlyosan rombolja a hatalom képét ebben a közegben, növeli a hatalomtól elidegenedők számát és erejét.

„Ascher úgy tudja, hogy Aczél György (esetleg Köpeczi Béla) kezdeményezésére felmerült” 1981 táján, „hogy az egész színházat betiltják, de a helybeli, lokálpatrióta pártvezetés kiállt a színház mellett, „mert már kezdtek büszkékké lenni ránk”.¹² Ennek nyilván még súlyosabb ára lett volna.

Az első kaposvári előadás, amelyet Aczél megtekintett, *A Mester és Margarita* volt 1984-ben, évekkal a Nemzetiben lefolyt küzdelmek és a Katona József Színház megalakulása után. Ekkor Budapesten, a Vígyszínházban tekintette meg Aczél azt az előadást, amely az Országos Színházi Találkozó díjaiból hármat is megkapott.

Az előadás szünetében Aczél berendelte a páholyába Ascher Tamást, az előadás rendezőjét és Babarczy Lászlót, a színház igazgatóját. Babarczy emlékei szerint Aczél „nagyon bánatosan azt kérdezte, hogy ha annak idején odaadom ma-

guknak a székesfehérvári színházat, akkor minden másképpen történik? Ami azt jelentette, hogy egy kukkot sem értett az egészből. Még akkor sem. [...] Mi a kaposvári színházért rendkívül keményen küzdöttünk éveken keresztül. Szó nem volt arról, hogy azt valaki odaadta nekünk. [...] Aczél azt mondta nekünk sajnálkozáva, hogy ők félreértették a helyzetet, mert nem látták, hogy a színházak hatása ugyan kis közönség körében érvényesül, de ez a hatás rendkívül intenzív. Később mégis belátta a dolgokat.”¹³

Míg a Hevesi Sándor téren Aczél a „nép-nemzeti” erővel együtt a konzervatív szárny mellé állt, a Gyurkó–Jancsó–Hernádi-trió radikálisan új szellemű 25. Színházat föltámogatta az újságíró-szövetség padlásáról a Várba.

A 25. Színház egyértelműen Aczél-nak köszönhette a létét. A néki küldött színházi füzetben is ez áll: „Aczél Györgynek, a színház megalapítójának a hálás huszonötödik színház”.¹⁴ És ez a színház egyértelműen az ellentéte volt és akart lenni azoknak a hagyományos kőszínházaknak, a Vígnek, a Madáchnak, a Tháliának, az 1978 előtti Nemzetinek, amelyeket Aczélhoz legszilárdabb színházi káderei, Várkonyi Zoltán, Ádám Ottó, Kazimir Károly vezettek.

Gyurkó abban az alapvetésében, amelyben a 25. Színház jellegét és létjogosultságát meghatározta, azt írta, hogy ő a közönséget nem kiszolgáló, hanem átformáló, világnézeti

¹² Uo.

¹³ Eörsi László: *Megbombáztuk Kaposvárt*. Bp., Napvilág, 2013, 40. o.

¹⁴ MTA TTK Ms6065/13.

színházat kíván alapítani. Alaptézise az, hogy Magyarországon sem egyértelműen világnézeti, sem egyértelműen művészi célokat követő színház nincs, és nem is volt néhány kósza kísérlettől eltekintve. „A bulvárszínházon kívül a magyar színház egyetlen hagyománya az üzletet a művészettel vegyítő színházstípus.” Leszögezi, hogy „a magyar színház sosem volt igazán része az ország szellemi életének, sosem volt igazi szellemi hatóerő”.

Gyurkóé volt az egyik legradikálisabb álláspont a hatvanas évek végén fellángolt színházi vitában.¹⁵

A Várszínházat 1977-ben nyitották meg, és a Nemzeti Színház átformálásával egy időben, 1978-ban adták át a Gyurkó vezetésével megalakuló, Jancsó és Hernádi aktív közreműködésével beinduló Népszínháznak.

A Népszínház alapvetése az az idea volt, hogy a „progresszív kollektívizmus” természete szerint populáris, ezért helyénvaló, ha a progresszív kollektívista szellem kiszabadulhat a kis téréből a nagy térbe, beszívhatja az alacsony színvonalú vándorszínházat, az Állami Déryné Színházat, és megmutathatja a népnek, hogy nem a „lapos, konzervatív, polgári” színjátszás kell neki, hanem a progresszív, kollektívista és magas művészet.

A kísérlet kudarcba fulladt. Miként a 25. Színház, a Népszínház is erős szakmai ellenszélben működött, amíg tudott. Nem sokkal azután, hogy Nagy Péter távozott a Nemzetiből, a Népszínházból is

távoztak Aczél pártfogoltjai, de oda Aczél újító pártfogoltjai helyébe Aczél konzervatív pártfogoltjai érkeztek (Malonyai Dezső, Vámos László), és a konzervatív pártfogoltak fogták oda a Várszínházhoz a Nemzeti Színházat 1982-ben.

Vadász Ilona rendező volt a Nemzeti Színház párttitkára. Aczél számos hálás csodálóinak egyike: „Kéves embernek adatott meg, hogy szárnya legyen – kívánom, hogy minél magasabbra szálljon és csillogó szelleme őrizze életünket, mert ez biztonságot ad...”¹⁶ Így üdvözölte Aczélt hatvanadik születésnapja alkalmából. A Nemzeti párttitkaraként levelet írt Kádár Jánosnak. Ebben „hamis, emberellenes optika” terjesztésével vádolta meg a Nemzeti Színház új vezetését. Azt kérte Kádártól, hogy ne legyen a Nemzeti egy „pinceszínház” felelőtlenül kísérletező színtere.¹⁷

Amennyire elégedett volt ugyanis Major, Székely, Zsámbéki és mások, főleg a közönség az új Nemzetivel, annyira elégedetlen volt a színház pártbizottsága, néhány befolyásos vezető színésze, többek között Sinkovits Imre, Kállai Ferenc, Agárdy Gábor, továbbá Hubay Miklós drámaíró – 1982 elejétől az Írószövetség elnöke – és néhány kritikus. Kivált Ablonczy László, aki egy évtizeddel később azoknak a támogatásával vette át a színház irányítását, akik ekkor Aczélt támogatták abban, hogy a Népszínház után 1982-től a Nemzeti Színházat is Malonyai Dezső igazgató és Vámos László művészeti vezető irányítása alá helyezze.

¹⁵ Koltay Gábor – Majoros József (szerk.): *Húszonötödik Színház 1970–1977*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1999, 9. o.

¹⁶ MTA TTK Ms6105/541.

¹⁷ Imre Zoltán – Ring Orsolya (szerk.): i. m., 334–335. o.

A Nemzeti Színház látogatottsága az új vezetés alatt csökkent.

Ablonczy Aczél oldalán is, Aczéllal szemben is kész volt fellépni a konzervatív színházi hagyomány megtörőivel szemben. 1971-ben ő írta le, hogy „nem látjuk igazán és indokolatlan a 25. Színház létezésének jogsultságát”.¹⁸

Aczél ekkoriban megpróbálja Pozsgayt „nép-nemzeti” oldalról előzni. A nemzeti jelleg előtérbe állításának követelményével lépett fel a Pozsgay által támogatott vezetőkkel szemben. A központi bizottság számára készült APO-jelentés abban foglalta össze a vezetéváltás célját, hogy a Nemzeti Színház megfelelhessen alapvető feladatának, „a magyar nemzeti színjátszás reprezentatív képviselőjének”.¹⁹

A Nemzeti Színház vezetői 1982-ben együtt buktak Pozsgayval, akinek az volt az utolsó miniszteri ténykedése, hogy megalapította a Katona József Színházat.²⁰ Oda mentette át Székelyt, Zsámbékit, Majort, Gobbit és mindazokat, akik nem ragaszkodtak a „reprezentatív nemzeti színjátszáshoz”. Aczél nem lelkesedett a megoldásért, nem lelkesedett annak a Katona József Színháznak a megalapításáért, amely azután a legnagyobb nemzetközi hírűvet és a legtöbb külföldi elismerést szerző magyar színház lett. Knopp Andrásnak, Óvári Miklósnak jelentős szerepe volt ennek és a korábbi kompromisszumoknak a kimunkálásában,

a harci veszteségek csökkentésében. Agárdi Péter szerint Óvári szerepe volt a döntő.²¹

Míg a vidékről érkezettek a fővárosban sikerült elmenekíteni, a fővárosi színházvesztetteknek, a Gyurkó–Jancsó–Hernádi-triónak Aczél vidéken, éppen Pozsgay pátriájában, a Kecskeméti Katona József Színházban adott újabb – az érintetteket kevés sikerélménnyel vigasztaló – esélyt 1983 és 1985 között.

Ezekben az években a színházi vezetők, vezető rendezők új generációja tűnt fel a vidéki színházakban. Nehéz időszakban, sok problémával találták szembe magukat, s e problémák jelentős része nem volt független Aczél Györgytől.

Mészáros Tamás szerint a pártaktivákon a fővárosi színházi vezetők, Aczél emberei folyamatosan ekézték a „lázadó” vidéki színházakat, a kaposvárit, a szolnokit, a kecskeméti. Hangsúlyozták, hogy ezek a színházak politikai veszélyt jelentenek. Kaposvárral szemben például Kazimir Károly volt a legelleneségebb.²²

Felszólaltak a színházi vitákban és a színházi produkciók értékelésében az új törekvések mellett álló lapok és színikritikusok ellen is. Azon a rendkívüli és drámai társulati ülésen például, amelyet 1973 januárjában hívtak össze a Vígszínházban Latinovits Zoltán *Ködszurkálójának* megjelenése után és annak kiadása ellen tiltakozva, követelve a terjesztés leállítását, Malonyai Dezső jelentése szerint Várkonyi Zoltán azt fejtegette, hogy a *Színház* című lapban anarchiára

¹⁸ Alföld, 1971/2.

¹⁹ Magyar Országos Levéltár, 288. fond, 11. cs./4475. ó. e.

²⁰ A Katona József Színház megalakulásának körülményeiről lásd részletesen Sándor L. István: *A Katona és kora. A kezdetek*. Ellenfény könyvek, Budapest, 2014.

²¹ Agárdi Péter személyes közlése.

²² Eörsi László: *Megbombáztuk Kaposvárt*. 47. o.

biztató, minden eredményt elvető, rendezőellenes írások jelennek meg. Szerzőik elvetik, úgy általában, a kialakult struktúrát, megoldást nem ajánlanak, demagóg módon csapkodnak, remélhetőleg már nem sokáig, a szövetségünk címere alatt.²³ A lap impresszumából csak három évvel később vették ki a Magyar Színházművészeti Szövetséget.

Várkonyi Aczélnak írott leveleiben még élesebb hangot használ: „Mihályi – Szigethy – Koltai²⁴ és a többiek bolondgombájától megégetve zavarodottan kapkodják a fejüket.” „Ami itt másfél esztendeje megindult, az nem a jövő építése, hanem a múlt és jelen pusztítása.” „Utat csinálni, mint ahogy Mihályi szeretné, a grotowskizmus²⁵ és a közönség nélküli színház prófétáinak?”

Várkonyi szemétdombnak minősíti²⁶ a *Kritikát* és Rényi Péterhez fordul levélben Molnár Gál Péter kritikája²⁷ miatt, amelyet Harold Pinter *A gondnok* című vígszínházi drámájának előadásáról írt: „Tizenhat esztendő munkáját, hatvan jó művész hitét és erőfeszítéseit köpi szembe cinikusan és megalapozatlanul MGP.” „Az a garázdálkodás, amelyre ez az ember néha... vetemedik, undort ébreszt a színházak művészei között. [...] A felelősség nem a mienk, hanem az Önöké. Önök tudják, kiket szabadítanak rá erre a keserves keményen dolgozó színházi világra.”²⁸ A levelet Aczélnak is elküldte.

²³ MTA TTK Ms6079/69-70.

²⁴ Mihályi Gábor, Szigethy Gábor, Koltai Tamás.

²⁵ Jerzy Grotowski világhírű lengyel rendező, színigazgató.

²⁶ MTA TTK Ms6100/155., 161.

²⁷ *Népszabadság*, 1978. január 6.

²⁸ MTA TTK Ms6100/162

Aczél maga is kifogásolja 1981-ben a színházi szakma egyes képviselőivel folytatott beszélgetésben, hogy a színikritika nem a „szocialista realizmust”, hanem a „formalista, epigonista modernkedést” pártolja.²⁹

Amikor Aczél itt szocialista realizmust mond, akkor a konzervatív, polgári színjátszásra gondol, mert az azt képviselő színházvezetők az ő leglojálisabb, legmegbízhatóbb káderei. A marxizmussal semmilyen közelebbi kapcsolatban nem álló Ádám Ottó például, akinek az *Éjjeli menedékhely*-rendezését MGP éppen a „szocialista realizmustól” való távolsága miatt támadja. Azért, mert a reménytelenség, a kilátástalanság uralja az előadást, „komor pesszimizista műve” torzítja a darabot.³⁰ El is indul a szóbeszéd, hogy MGP a balosok tollnokaként támadja Aczélt.

Aczél ordít MGP-vel, hogy felelőtlenül tönkretesz egy értékes művészt, letöri szegénynek az alkotó- és életkedvét. Pándi Pál ellencikkben méltatja az előadást.³¹

Aczél levelet ír a Madách Színháznak, amelyben kifejezi elismerését és gratulál a kitűnő előadáshoz. A levelet kitűzik a próbatáblára.

És az ekkor éppen vonalas MGP-ével szemben Nádas Péter kritikáját³² magasztalja Aczél. Levelet ír a huszonhat éves, pályakezdő írónak: „örömmel olvastam az *Éjjeli menedékhelyről* írt kitűnő és az előadásról szóló valamennyi kritika közül

²⁹ Herczog Noémi: *Kuss!* Kronosz Kiadó, Pécs, 2022, 107. o.

³⁰ *Népszabadság*, 1968. december 15.

³¹ *Népszabadság*, 1969. január 11. Az *Éjjeli menedékhely* ügyéről lásd Herczog Noémi: i. m. 347–351. o. És Molnár Gál Péter: *Coming out*. Magvető Kiadó, Budapest, 2020, 222–223. o.

³² *Pest Megyei Hírlap*, 1969. január 19.

hozzám legközelebb álló cikkét. Nem tudom, egy olvasó véleménye jelent-e Önnek valamit, de szeretném elmondani, hogy az elmúlt időszakban, amikor kezembe kerültek írásai, mindig több-több örömet találok bennük.”³³

Még ugyanebben az évben, Nádas második kötetének megjelenése után megkezdődött elhallgattatásának nyolcéves periódusa, és Aczél többé nem talált örömet az írásaiban.³⁴

1977-ben Ádám Ottó *Hamlet*-rendezését vágta le MGP. A rendező felesége megjegyezte kolléganőjének, Aczél György feleségének, hogy milyen deprimált lett a férje a kritikától. Aczél György, Pozsgay Imre, Molnár Ferenc, az MSZMP KB illetékes osztályának helyettes vezetője, Nemes Dezső, a *Népszabadság* főszerkesztője és E. Fehér Pál, a lap kulturális rovatának felelőse hosszú órákon át tárgyalták MGP kritikáját.³⁵

Székely Gábor helyére Szolnokon Schwajda György került. Be akarta mutatni a Magyarországon akkor már hosszú évtizedek óta nem játszott *A velencei kalmárt*. Nem utolsósorban Major Tamás kedvéért, aki már régóta szerette volna újra eljátszani Shylockot. A minisztérium nemet mondott. Aczél nagy nehezen rábólintott azzal, hogy egyelőre senki ne tudjon róla, maradjanak csendben. Major nem maradt csendben, elterjedt a hír. Tóth Dezső telefonált: Aczél dühös, „elpofáztátok” a dolgot, nem engedélyezik *A velencei*

kalmárt. Erre Schwajda lemondott. 1985-ben, Aczél második KB-titkári periódusa után ismét ő lehetett a színigazgató Szolnokon.³⁶

Schwajda 1978-as távozása után lett a színház főrendezője Paál István, aki szintén „Pozsgay-kádernek” számított. Az ő idejében tiltották le Kornis *Hallelujáját* 1984-ben. Már 1982-ben is ennek a darabnak a nemzeti színházbeli előadása volt a vezetés bukásának egyik közvetlen oka. Déry Tibor regényének, a *G. A. úr X-bennek* a színpadi adaptációját is betiltották 1985-ben. Paál lemondott. A Szolnok megyei első titkár, Andrikó Miklós meséli, hogy Aczél letelefonált neki, amikor híret vette, hogy Szolnokon sárral dobálóznak a színpadon. Nézzenek utána, mert ez már mégiscsak sok. A Csizsár Imre rendezte *Macbeth*-előadáson tették ezt. *Az ember tragédiája* miatt egy KB-ülés szünetében vonja felelőségre Aczél Andrikót: Mit csináltok ti odalent?! Évából utcalányt?!³⁷ Nb. Évából Madách csinált utcalányt a párizsi színben.

Szikora János Nádas Péter *Takarításával* üldözte Aczélét. Először Pécssett próbálta megrendezni 1979 őszén. Ezt a rendezővel készült interjú szerint személyesen Aczél akadályozta meg.³⁸ 1980-ban Győrött bemutatták a *Takarítást*. A megyei párttitkár, Hány Béla személyesen nézte a próbákat, és referált Aczélnek a produkció alakulásáról. A színikritikusokat eltanácsolták az előadástól.³⁹ 1981-ben Aczél meglátogatta a győri színházat. A látoga-

³³ 168 Óra, 1996. december 10.

³⁴ Lásd Mihancsik Zsófia interjúja Nádas Péterrel. *Élet és Irodalom*, 1997. október 17.

³⁵ Molnár Gál Péter: i. m., 278–279. o.

³⁶ Bogács Erzsébet: *Rivaldazárlat*. Dovin Kiadó, 1991, 19–23. o.

³⁷ Uo. 110. o.

³⁸ Uo. 37. o.

³⁹ Uo. 40–41. o.

tása nyomán kirúgták Szikorát, és levették a műsorról Hrabal *Bambini di Pragáját*. Szikora számára Aczél személyesen is megvilágította az intézkedések hátterét: a cseh kultúrattasé tiltakozott az előadás miatt Kádárnál, Kádár leszidta Aczél, és leküldte Győrbe rendet csinálni. Aczél figyelmeztette Szikorát: rosszul válogatja meg a barátait, ellenzékiekre költi az állam pénzét. A *Bambini di Praga* díszleteit és szcenikáját Rajk László, Erdély Miklós és Nagy Bálint jegyezte.⁴⁰ Két prominens ellenzéki, és az „ellenkultúra” karizmatikus, iskolateremtő személyisége.

Mindehhez hozzá kell tenni, hogy az intézkedések személyes hírforrásokon alapuló megszemélyesítése mindig bizonytalan. Az emlékezetből visszaidézett szavak és álláspontok még bizonytalanabbak. Az, hogy Aczél saját kezdeményezésére tiltotta be mondjuk Nádas darabját Pécssett, éppúgy nem biztos, mint az, hogy nem a saját kezdeményezésére vetette le a műsorról a *Bambini di Pragát* Győrben.

A nyolcvanas évek elején, az ellenzék erősödése és a hatalom népszerűségének leolvadása idején a színházak központi irányítása is megszigorodott. A színházak által elkészített műsorterveket először az illetékes tanács és vele együtt a helyi pártbizottság, azután a minisztérium, azután az agitprop bizottság vizsgálja felül. 1981-től előrehozzák a színházak számára a műsortervek leadásának határidejét, és a műsorterv két ütemben,

két alkalommal halad végig ezen az egyeztetési soron.

A minisztériumi szintű egyeztetést Tóth Dezső tartja kézben, ő készíti az előterjesztést az agitprop bizottság számára. A nem ismert művek szövegét a próbák megkezdése előtt két hónappal bekérik, és az elolvasásuk után születik meg a végleges döntés.⁴¹ A darabok letiltása nem ritka és különleges esemény, folyamatos gyakorlat. Az 1981/82-es évadban például kétszáz bemutatóval számolnak, és összesen negyven darabot hagyatnak ki az évad műsorterveiből.⁴²

Nem cenzúráról van itt szó, sokkal többről: az ország egész színházi világának központi birtoklásáról. A kultúrpolitika nem a cenzor, hanem a gazda szemével szelektál. Nem csak arra figyel, hogy mi van túl az engedélyezett határon, hanem ezer szempont, súlypont, aránypár szerint formálja a választékot.

Tóth Dezső előterjesztéseiből világosan kibontakozik ez a szemlélet. Az 1979/80-as évadterv előterjesztéséből, amelyet 1979. július 17-én – néhány nappal a nagy áremelések előtt – tárgyal meg az agitprop bizottság, a következőket tudjuk meg: a minisztérium februárban kiküldött irányelveiben arra figyelmeztette a színházakat, hogy a műsortervük összeállítása során legyenek tekintettel a XII. kongresszusra, a felszabadulás 35. évfordulójára, a Szovjet Drámák Szemléjére, a Nemzetközi Gyermekévre és „egyre szorítóbb gazdasági nehézségeinkre”. „A Minisztérium és az illetékes tanácsok, de maguk a színházak is az előzetes

⁴⁰ Bogácsi Erzsébet: *Rivaldazárlat*. Dovin Kiadó, 1991., 56–57., 60. o.

⁴¹ Uo. 158–159. o.

⁴² Uo. 174. o.

évadterv formálódása során a korábbi évek gyakorlatánál erőteljesebben és szívósabban törekedtek arra, hogy a műsortervben egészségesebb legyen az úgynevezett támogatott és túrt művek aránya. Ennek ellenére a minisztériumnak még az elmúlt hetekben is számos, művelődéspolitikai szempontból nem kívánatosnak ítélt színházi, olykor tanácsi kezdeményezést kellett elhárítania. Több mű bemutatásáról lebeszéltek a színházakat (Eörsi, Nádas, E. Bond, Háy, Lessing egy-egy darabja) vagy a művek politikai-ideológiai tehertételei, illetve kedvezőtlen hatáslehetőségei, vagy pedig a szerzők személye miatt. Csurka *Házmester-siratójának* öt színházban tervezett bemutatóját túlzásnak véltük, egyre redukáltuk.”⁴³

Egy színházvezetői értekezleten, amelyen órákon át dorgálták a színházvezetőket, Tóth Dezső kijelentette: Nem fogunk Mrožek-évadot csinálni: „Egy színházban. Majd megmondom, melyikben.” „És Ör-kényt, mi?! Beadta három színház. Nem! Csak a Vígszínház! A Valló elvtárs bejön, és megbeszéljük, mit

kell húzni! Horvai elvtárs, hallotta? A Vallót átküldi!”⁴⁴

A struktúrán kívüli, nem központi-
lag ellenőrzött színházak, színjátszó
helyek, a Szkéné, az Egyetemi Szín-
padok az ELTE-n és Szegeden, a
Stúdió K, a Monteverdi Szavalókör,
Halász Péter szobaszínháza stb. mű-
ködésének korlátozására, esetleg be-
tiltására volt módja a hatalomnak,
de ezekre nem tekinthetett gazda-
ként.

A kaposvári *III. Richárd* példája mutatja, hogy nincs az a soklépcsős szűrőrendszer, amely a hatalom számára nemkívánatos tartalmakat maradéktalanul távol tudná tartani a színpadoktól, hiszen egy műsortervből nem olvasható ki, hogy kire emlékeztet majd Richmond egy kaposvári színpadon.

A műsortervek szuperrevíziója a nyolcvanas évek közepén szűnt meg, amikor a kultúrpolitika már kikerült Aczél irányítása alól.⁴⁵

⁴³ Magyar Országos Levéltár, 288. fond, 41. cs./328. ő. e.

⁴⁴ Bogácsi Erzsébet: i. m., 92. o.

⁴⁵ Herczog Noémi: *Kuss! Feljelentő színikritika a Kádár-korban*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2022, 102. o.

„...a Polgár a legfontosabb”

Márai Sándor és felesége levelei Lax Henriknek és feleségének (1946–1952)

38

Az itt olvasható, eddig lappangó leveleket Márai Sándor és felesége írták Lax Henriknek és feleségének New Yorkba 1946 és 1952 között. Márai Luganóból keletkezte első levelét, az utolsót Nápolyból, a város Posillipo negyedéből, ahol több éven át éltek emigrációban. Rövid időre közben hazatért, de nem volt maradása. A levelek a Márai-naplók „kiegészítései”, az író már lényegében meghozta döntését, hogy nem akar a „szovjet”-Magyarországon élni. Az emigráció sohasem könnyű. Az író anyanyelvén gondolkodik, érez, az idegen nyelven való megjelenése irodalmi ügynököknek van kiszolgáltatva. A napi élet feltételeinek előteremtése sem könnyű. Márai hite az irodalomban megroppant a világháború után. A művelt Nyugaton sem látja azt a szellemi és erkölcsi fölényt, amelyben hinni akart. Próbál írni, nehezen megy. Van, hogy könyve, sőt kézírata utolsó vagy egyetlen példányát is a posta gondjaira kell bízni. Ha nehezen is, de megszületik az *Egy polgár vallomásai* harmadik kötete (*Hallgatni akartam*, Helikon, 2013), s vele párhuzamosan, mintegy részeként a *Föld, föld!...* címmel ismert emlékezéskötet. Erről az időszakról tudósított bizalmas barátainak írt leveleiben.

A leveleket az igen jó hírű belgyógyász, Lax Henrik (1894–1990), illetve a családja őrizte meg. Lax Henrik páciense volt többek között Vészi József és népes családja a felnőtt korú unokáig bezárva, Babits Mihály, Molnár Ferenc, Márai és felesége,

a Korda fivérek, akik nemegyszer a repülőjegyét is fizették, hogy Londonba kivitessék konzultációra, mert csak benne bíztak. Lax Henrik és szintén orvos felesége, Kornfeld Klára, valamint két fiuk, Lax János és Lax Péter az egyik utolsó, Európából emigránsokat szállító hajóval hagyták el a kontinenst. Lax Henrik New Yorkban igen hamar dolgozni kezdett, kiterjedt betegkörébe tartozott többek között Bartók Béla, Szigeti József, a hegedűművész, Igor Stravinsky, Greta Garbo, Molnár Ferenc, Márai Sándor, Lesznai Anna, de ő volt a Kennedy család nőtagjainak orvosa is. Fia, a világhírű Lax Péter (1926–2025) Wolf- és Abel-díjas matematikus. A harmadik nemzedéket képviselő James Lax, Lax Péter fia, nagyapja nyomdokát követve szintén orvos lett. Ő vette elő a család által megőrzött több száz levelet, s ebből a gazdag anyagból készül most angol nyelvű kötet a New York-i és oxfordi székhelyű Berghahn Books kiadásában. A közeljövőben tervezzük a teljes levélegyüttes itthoni megjelentetését is. A *Mozgó Világ* olvasói az elmúlt években már olvashattak néhány szemelvényt az anyagból, Sárközi Márta leveleit, Jámbor Ágnes és Patai Imre New Yorkba küldött tudósításait.

Köszönjük a Lax család leszármazottainak szíves hozzájárulását a közléshez.

Közléteszi Széchenyi Ágnes és Dora O’Neill

Kedves Heini, nagyon köszönöm táviratod és leveled. Mindkettőnek szívből örültem. Azt hiszem, nagy távlatokban helyesen látod a jövőt. Helyi vonatkozásban természetesen sok szempont van, ami független a nagy távlatoktól. Mi az oroszok kezében vagyunk. S ahogyan a magyar társadalom egyik rétege zsákmány reményében és karrier okokból eladta az országot a németeknek, úgy szolgálja most ki, messze túl a szükséges mértéken – a társadalom egy másik rétege az oroszokat. Ezen bajos lesz változtatni, illetve attól tartok, hogy a változtatás szándéka új katasztrófát idéz majd fel. Az orosz probléma a legkomplexebb, amit ismerek. Azt hiszem, ezek a hordák a steppéken egy atomháborút is könnyebben bírnak majd – kószáló módszerrel, à la Dzsingisz kán –, mint az angolszászok bírnák a primitívebb, de mégiscsak romboló, mindenfajta isolationismust megszüntető távolból irányított fegyvereket. Számolni kell a mongol pszichével is: igazad lehet, hogy racionálisan nincs most értelme a háborúnak, de az oroszok kiszámíthatatlanok, és nincsenek gátlásaik: lehet, hogy egy tábornok egy napon a kardjára csap, diktatúrák, ha rosszul megy a soruk, szívesen választják ezt a megoldást. A végső kifejelet az angolszászoknak kedvez, de nekünk ott a küszöbön nem is kell háború: elég, hogy Molotov valamilyen ürügyön holnap zsarolni kezdjen, s az oroszok „katonai biztosító mozdulatokat” hajtsanak végre: a mi területünket természetesen rögtön „zárják”, s hogy ez mit jelent, arról már nekünk is van fogalmunk, de meséltesd el talán magadnak, mit jelent ez azok számára, akik Munkácsott, vagy Ungváron éltek meg! A férfiakat abban a pillanatban elhajtják – ebben nagy a gyakorlatuk –, s a többit nem kell magyaráznom. A magyar-zsidó értelmiség (érdekes módon a proli-zsidók, ősi veszély ösztönrel nem osztották ezt a felfogást!) megmaradt része az elszenvedett irtózatossá megalázások és galádságok után az oroszokban megmentőket látott, s az ő számukra, valamint sokunk számára, akik nem voltunk zsidók, de sorsunk és meggyőződésünk szembeállított a náccikkal, csakugyan azok is voltak. De most már tudniok kell ezeknek is, hogy csaknem közömbös, faji vagy társadalmi alapon akar-e végezni velük egy rendszer? S az utóbbi szándék félreismerhetetlen, csak a módszerek – egyelőre – lassúbbak.

Hát ez mind kiderül majd. Én egyelőre, február közepén visszamegyek és ott élek, ahogy lehet. Nagyon magányos vagyok, a munkám is teljesen magányos. Nincs kivel tartani. Kívánom a szocializmust, de nem vagyok hajlandó érette olyan árat fizetni, mint ezt a keleti szocialisták követelik. De azt hiszem, végül is Marxnak lesz igaza, aki azt mondta, hogy a szocializmus sorsa Nyugaton fog eldőlni. Ebben hajlandó vagyok a magam nagyon szerény eszközeivel és a magam munkakörében, segíteni is.

Nagyon szépen köszönöm a felajánlott segítséget, igazán meghat a baráti szándék és jóakarát; de nincs szükségem semmire. Ezt az utat, ha diákosan is, de le tudom bonyolítani svájci és svéd kiadómnál maradt apró követelése-

imból (ezt akartam annak idején hozzád eljuttatni), s Amerikába csak akkor megyek, ha lesz már ott valami pénzem. Érzésem az, hogy elébb találkozzunk mi idehaza. Ügynökökkel nagyon nehéz dolgozni, ezt a véletlenre kell bízni. Két olyan dolog van, amivel talán lehet odakünn valamit csinálni: egyik a *Kaland* angolszász filmjoga (ezt megtartottam magamnak), másik a *Gyertyák csonkig égnek* című regény filmjoga, amelyet itt Európában filmemberek már kétszer meg akartak venni, de eddig nem adtam; úgy látszik van benne valami; a könyv most indul németül, franciául, majd küldök valamelyik nyelven egy példányt. S aztán a könyvek. Ha egyszer megismernél egy *becstelen* ügynököt, aki hetven százalékot ellop, de *harmincat biztosan megcsinál*, kérlek küldd el hozzám. *Becsületes ügynökkel nem érdemes dolgozni*. – Londonban B. Vera¹ próbálkozik, jószándékú, de teljesen zavaros, amit csinál; azt hiszem többet árt, mint használ. B. Lajost² ismered, becsületes, művelt és tehetséges, de soha nem bocsátja meg nekem és más magyar íróknak, hogy mi regényeket és verseket írtunk, amíg ő filmekkel sok pénzt keresett. Korda Vince tisztességes, de nem tud csinálni semmit, a másik Kordát nem ismerem. Általában nem bízom szakmabeli magyarokban; et sagittis hungarorum...³

Lola a gyerekekkel jól van, ha nem is nagyon jól; pajzsmirigy zavarai vannak, ezt vizsgálhatom, egyelőre nem veszélyes. Most nem jöhetett velem, mindent elkövettem, de nem kapott útlevelet, mert ilyen esetekben, mint az enyém, az asszonyokat és családtagokat otthon tartják túsznak. Én nem vagyok különösebben egészséges, de nem vagyok klinikailag beteg sem. Tudtok ti valamit odaát az erythematodesről,⁴ amit mi itt nem tudunk? Mi még mindig a solganolnál,⁵ esetleg bismutnál⁶ és enyhe salvarsanos⁷ kezelésnél tartunk, de ezek a fémsók nekem, aki organikus ideggyulladásra estem át, nem tesznek jót; viszont a betegség rendszeresen visszatér. Ha tudsz valamit, légy olyan jó, írd meg. Rómában van egy dermatológus, aki állítólag ért leprához, lupushoz,⁸ őt is megkérdem majd.

¹ Biró Vera (1908 k. – London, 1994), Biró Lajos író lánya. Londonban élt, versírással foglalkozott, de nem nagy sikerrel. 1930-ban jelent meg *Végeitek* c. kötete (Budapest, Gergely), melyről a *Nyugatban* Illyés Gyula írt röviden.

² Biró Lajos (Bécs, 1880 – London, 1948), újságíró, író, filmforgatókönyv-író, radikális köztársaságpárti politikus, jó kapcsolatban az 1918-ban nagy szerepet játszó Jászi Oszkárral, aki mellett külügyi államtitkár volt 1918 őszén. Újságírói pályáját Nagyváradon, Ady Endrével kezdte, akinek jó barátja volt. 1904-ben került a fővárosba, a Vészi József szerkesztette *Budapesti Napló*hoz. A napilapnál ez idő tájt együtt volt a későbbi *Nyugat* szerzőinek egész csapata. A napilap mindvégig kitartott a szabad választójog mellett. Kiváló novellista volt, színdarabjait egykorúan játszották a bécsi színházak is. 1919-ben emigrált, rövid ideig Firenzében, aztán Hollywoodban is élt, majd Berlinben volt kiadói lektor, 1930-ban a Korda fivérekkel Londonban megalapította a London Films Productiont. Számos nemzetközileg ismert film: *Modern Dubarry/Eine Dubarry von heute* (1926), *The Last Command* (1928), *Hotel Imperial* (1927, 1939), *VIII. Henrik magánélete* (1933), *Don Juan magánélete* (1934), *A vörös Pimpernel* (1934), *Rembrandt* (1936), *A bagdadi tolvaj* (1940) *Őt lépés Kairó felé* (1943) forgatókönyvének szerzője.

³ Et sagittis hungarorum (latin): a magyarok nyilaitól [ments meg uram minket].

⁴ Szisztémás lupus erythematosus: autoimmun betegség.

⁵ Solganol: rheumatoid arthritis kezelésére szolgáló szer.

⁶ Bismut: gyomorhurut, gyomorégés kezelésére szolgáló szer.

⁷ Salvarsan: a penicillin felfedezése előtt a szifilisz gyógyítására használt gyógyszer.

⁸ Lupus: gyulladásoos betegség, több szervet érinthet.

Most, hogy olaszul gajdolnak körülöttem, megint nyugodt vagyok. Jobban is alszom. Ez hiányzott, ez a kékség a levegőben, ez a napsütés, ezek a hangok, ételek, italok, hét éven át ez hiányzott! E héten megyek Rómába, egy hónapig Olaszországban maradok, aztán talán nem is megyek már Párisba (érdekes módon nem vágyom oda úgy, mint régen hittem), hanem vissza Svájcba és haza. Lolával beszéltem innen telefonon. A gyerek⁹ nagyon kedves és nagy segítség. Szegényke egészen egyedül van a világban. Magyarországon most negyvenezer ilyen gyerek van. Címem január végéig Lugano, post restante; erre megyek haza és felveszem a postát.

Édesanyádról¹⁰ az a benyomásom, hogy végtelenül vágyik látni Benneteket, de fél is az utazástól (nem mondotta). Fél, mert okos és öreg. Jó lenne, ha te jönnél előbb haza, s aztán néhány hónapra magaddal vinnéd.

Isten áldjon Heinikém, mégegyszer köszönöm a baráti szándékot. Kívánok Neked és Klárinak, a fiúknak boldog karácsonyt, boldogabb új esztendőt. Írjál még egyszer ide Svájcba. Régi barátsággal ölel

Sándor

P. S. Nincs valakid itt Svájcban, akinek 5-600 dollárt vagy megfelelő svájci frankot (mintegy 2500at) akarsz adni? Kifizetném az illető kezéhez, azzal, hogy Te jóváírod nekem. Ezt a kis mentőövet szívesen hagynám Nálad.

Márai Sándor levele Lax Henriknek

41

Zürich, 1947 február 2

Kedves Barátom,

Párisból ideérkezve Kantorowitznál¹¹ megtaláltam sürgönyöd, nagyon köszönöm. A táviratból megnyugvással értesültem, hogy luganoi levelem, ha késéssel is, végül eljutott Hozzád. A Te válaszleveled engem itt már nem érhet el, mert holnap reggel utazom haza Budapestre. Ezt nagyon sajnálom. Lehet, hogy már Luganoból visszaküldik címedre; de távirati intézkedésed értelmében lehet az is, hogy Kantorowitzhoz küldik. Őt felkértem, hogy – tekintettel a bizonytalan postajárásra – ezt a levelet ne továbbítsa Pestre, hanem küldje egyenesen Neked vissza.

Párisban nem sok jót tapasztaltam. A „művelt Nyugat” – az európai kontinensről beszélve – nem sokat vethet nekünk, keletieknek, szemünkre; nem láttam sehol azt morális vagy szellemi fölényt, amely feljogosítaná a nyugatot ilyen magatartásra, vagy éppen a szigorú ítélőbíró szerepére. Kétségtelen, hogy a magyar társadalomnak van egy nagy adóssága a világgal

⁹ Máraiéknak 1938-ban fia született, M. Kristóf, aki azonban néhány hét múlva meghalt. 1947-ben Márai és felesége örökbe fogadott egy fiút, ifjú Babócsay [utóbb Márai] Jánost (1941–1987). Az örökbefogadás eredeti dokumentumai megvoltak, azonban 2017-ben elárverezték. Ld. <https://axioart.com/tetel/marai-sandor-1900-1989-fogadott-fia-eredeti-> Letöltés: 2022. 10. 23.

¹⁰ Lax Sándorné Fürst Irén (1875–1965), Lax Henrik édesanyja, a családban Mamusi becenévre hallgatott. Hosszú tanakodás és küzdelem után fia végül kivitette magukhoz New Yorkba.

¹¹ Michael Kantorowitz (Minszk, 1877 – Zürich, 1961), zenei, részben irodalmi ügynök, színpadi kiadó. 1916-tól élt és működött Zürichben.

szemben: az, hogy vétkezett az emberiség törvényei ellen. Ezt nehéz lesz letörleszteni. De máskülönben nem látom azt a katharizist, azt a szellemi vagy erkölcsi megtisztulást Nyugaton sem, amelyet ilyen nagy szerencsétlenség után remélni lehetett volna. Te, az orvos, kell, hogy tudjad: a szenvedéstől senki nem lesz jobb, mindenki, aki sokat szenved, csak ridegebb és keményebb lesz. Ilyen ma Európa. Hazamegyek a sátorba, pipázni. Nincsenek fogyatékosági érzéseim: lehet, hogy dögevők voltunk, de bizonyos az is, hogy a nyugati erkölcs és szellem épen úgy elbukott ezen a rettenetes vizsgán, mint a keleti.

Időközben beszéltem Lolával, ő is beteg volt; legfőbb ideje, hogy már hazamenjek rendet csinálni. November 20. óta vagyok úton a fűtetlen, kapzsi és betegesen bizalmatlan Európában; jó lenne már otthon lenni, ahol legalább ismerem az emberek alkati és történelmi reflexeit.

Még egyszer köszönöm barátságodat, a felajánlott segítséget. Szívből remélem, hogy nyáron Pesten láthatlak. Ha bármit elintézhetek odahaza, kérlek, írd. Klárit, a fiukat szeretettel köszönti, Téged régi barátsággal ölel:

Sándor

Márai Sándorné levele Lax Henrik édesanyjának

1948. június 28.

42

Drága Irén néni,

minthogy a Lax-család részéről bennünket rendszeresen szótlán inzultusok érnek – csomagok formájában – s mi nemcsak a szótlán Klári, hanem a Maga kezét is gyanítjuk a csomagok mögött, Magának köszönöm meg a második, csodálatos csomagot, amely most érkezett meg, hiánytalanul. Az első karácsonyra érkezett és azt Klárinak köszöntem meg; tudom, hogy sok dolguk van, jólesett volna néhány sor, de megértem, hogy olyan messzire kerültünk és olyan idegenek lettünk, hogy már csak ajándékok formájában lehet érintkezni velünk, mint a négerekkel. Hát engedje meg, hogy őszintén lelkendezzek: a ruha-anyag legjobbkor érkezett, mert három hónapos májgyulladás, klinikai üdülés stb. után éppen most kelek fel először, nincs hosszú ruhám és ez lesz az első: gondolhatja, milyen nagy örömet szerzett vele. Sanyi nekem ajándékozta a szövetet is a teljes zubehörrel (utóbbi külön szenzáció volt a szabónál)¹² s így lesz egy hosszú szoknyás kosztümöm is, amiben, hála a Maguk kedvességének, teljes modern díszben kelhetek majd össze útra, ha igaz. Mert szó van erről. Egyáltalán, mindent nagyon köszönünk és egészen különösen a Tommy Tonicot, amit persze egyelőre nem adtunk oda a Balatonon nyaraló gyerekeknek, hanem Sanyi játszik vele ebédnél. Jó lenne már ezt a szerepet egy kis időre megfordítani, úgy, hogy mi törnénk a fejünket ilyen csodálatos csomagok összeállításán, és Maguk írják a levelet. Addig is szívjből sok köszönet.

¹² Zubehör (ném): hozzávaló, kellék.

Mióta Heini és Klári itt jártak, s Maga, Irén néni, a kaktusszal elutazott Amerikába, lényegesen megváltozott sok minden. Ennivaló van bőven most is, Sanyi dolgozik, de – életében először – nagyon nehezen és főleg keveset, mert kedvetlen és fáradt. A vállalat, amellyel eddig dolgozott, átalakult, s a régi könyveit kevesen keresik, ez természetes. De a külföld kezd érdeklődni a munkája iránt. Mi olyan csendesen és elvonultan élünk itt fenn a hegyen, hogy hét-számra nem látunk idegen embert, barátot is alig. Velem az történt, hogy az év elején véres lett az egyik szemem (episkleritis,¹³ így mondják?) aztán ízületi rheumát kaptam, s az egészből sárgaság lett, májgyulladás, illetve collangitis, epevezetékgyulladás, de ez nem biztos. Hajnal¹⁴ kezelt a klinikán, nagyon jól, mert azt hiszem, hogy most már meggyógyultam, csak, sajnos, kirángatta egy ép fogamat, ebből nem engedett, s a mandulát is csak most sikerült nála lealkudni. Két hónapon át szondáztam, három urotropin¹⁵ injekciókat kaptam, a szondát nagyszerűen csináltam, az egész ház örömére, egyedül, a végén már felléphettem volna az Angol Parkban. Most sokkal jobban vagyok és remélem, hogy ez az állapot tartós lesz, amire szükség lenne, mert ősszel útra kelünk. Sanyit meghívták szept. 1-re egy irodalmi kongresszusra Genfben, én is elkísérem, talán a kisfiú is velünk jön, de ez még nem biztos; majd ősszel eldöntünk sok mindent. Gyakran gondolunk arra, amit Heinivel és Kláriveral utolsó alkalommal beszélgettünk. Nekik is igazuk volt, de azt hiszem, Sanyinak is igaz a volt. Minderről talán egyszer élőszóval beszélgetünk majd.

Az unokahúgom, Marcelle,¹⁶ akit Heini megvizsgált és aztán olyan kedvesen kenőcsöt küldött neki, jól van, hálistennek; az a rosszindulatú daganat eddig nem mutat semmiféle áttételt, s noha a seb nem gyógyult tökéletesen, egyelőre meghízott, tud járni is valamennyire, s minthogy a röntgen óta több, mint egy év telt el, reménykedik szegény és mi vele reménykedünk. Az ő útjuk még mindig esedékes, de éppen a nem teljesen biztos egészségi állapota miatt halogatják. Nehéz tanácsot adni. A mi életünkben szép csendesen most következett el az az idő, amikor senki nem tud tanácsot adni. De Sanyi nagyon nyugodt és azt mondja, hogy a végén minden rendbejön. Hát reméljük.

Örülnek, ha írna egyszer, szeretettel ölelem mindannyiukat

Lola

¹³ Episkleritis: a szem ínhártyájának gyulladása.

¹⁴ Haynal Imre (1892–1979), Kossuth-díjas belgyógyász, endokrinológus, az MTA tagja. 1998-ban megkapta a Világ Igaza címet. Az orvostudományi egyetem egyik kara viseli a nevét.

¹⁵ Urotropin: antimikrobiális és antibakteriális szer, vízhajtó és vérnyomáscsökkentő gyógyszer; egyes szembetegségek gyógyszere.

¹⁶ Meretey Zoltánné Dicker Marcelle (1904–1983), Lola unokatestvére, foglalkozása gyógytor-nász volt. Amikor Máraiék megérkeztek az Egyesült Államokba, ők már kint éltek.

Márai Sándor levele a Lax családnak

Genève, 1948 szeptember 2.
Hotel Victoria

Kedves Klári és Heini,
mindenekelőtt igaz szívvel szerencsét kívánok a fiatal párnak.¹⁷ A fényképen sugárzik mindkettejük arcából a bizalom. Azt hiszem, ez a legfontosabb és erre rá lehet építeni – óvatos matematikai számításokkal – a jövődöt. Szeretettel kívánjuk mindkettejüknek, hogy ne csalódjanak a számításaikban.

Lolával és a kisfiúval két napja Svájcban vagyunk és innen köszönöm meg leveleteket. Meg akartam várni ezt az utazást, hogy abban az értelemben válaszolhassak, ahogyan erről utoljára diskuráltunk Heinivel azon a rekkenően meleg éjszakán, az Astoria szobájában. Heini akkor azt mondta, el kell menni Magyarországról. Igaza volt. Én úgy feleltem, elmegyek, ha Lolát és a kisfiút is magammal vihetem. A genfi meghívás alkalom volt reá, hogy megkíséreljem ezt. Nem volt könnyű, de végül sikerült.

A meghívás tíz napra szól, ezt az időt meghosszabbítjuk itt másik tíz nappal. Aztán Rómába megyünk, a gyereket intézetbe adjuk, keresünk valamilyen szállást – az a régi terv a Collegium Hungaricummal természetesen nem aktuális már számomra – és nekikezdünk ennek a különös életnek, amelyet olyan sokan élnek mostanában. Mindent el akarok követni, hogy ne kényszerüljek hazamenni, amíg Magyarország csatlósállam és otthon a kommunisták uralkodnak. Sikerült úgy eljönni onnan, hogy nem engedtem a csábításaiknak, sem a fenyegetéseiknek. Valószínűleg ezért is engedtek el: belátták, hogy nem tudnak felhasználni. Azt hiszem, hosszú időbe telik, amíg hazatérhetünk.¹⁸

44

Ti már túl vagytok a kezdeti tüneteinek annak a betegségnek, amelyben mi most hápogunk. Hálás lennék gyakorlati tanácsokért: meddig tart és mi a tüneti kezelés gyógyszere? Amit Heini a pionírok szelleméről írt, abban is igaza volt; ez a szellem számomra nem egészen idegen. Természetesen mindent otthon hagytunk, többek között az – államosított – Révainál 50 kötet könyv szerzői jogait.¹⁹ Ez a „minden” már nem volt sok, de mindenesetre minden volt. Pionírok számára ez nagy könnyebbség.

Hálás lennék és nagyon érdekelne tudni, hogyan látjátok a közelebbi és távolabbi jövőt? Nagyon köszönöm az U.S. News-t,²⁰ sokat tanultam belőle; légy olyan jó Heinikém, mondd le most már a lapot, mert idekünn másképp is megkapom. Sok köszönet érette.

¹⁷ Utalás Lax Péter házasságkötésére. A feleség, Anneli (Cahn) Lax (Katowice, Lengyelország, 1922 – New York, 1999), matematikus. Ahogy férje, úgy ő is Richard Courant tanítványa volt. Doktori tanulmányai során ismerkedett meg férjével. Haláláig ugyancsak az NYU matematika professzora volt. Elena Marchisotto: Anneli Lax: In Memoriam. *Humanistic Mathematics Network Journal*, (21) 1999/1. 1.

¹⁸ Márai Sándor soha, még csak rövid családi látogatásra sem nem ért vissza Magyarországra. ¹⁹ A patinás Révai Testvérek első vállalkozása 1869-ben indult. Az államosítást követően 1950-ben jogutódjaként jött létre a Szépirodalmi Könyvkiadó.

²⁰ United States News: 1933-ban David Lawrence alapította hetilap. 1948-ban egyesült az 1946-os alapítású *World Report* című lappal, s ettől fogva mindmáig mint U.S. News & World Report (USNWR) ismert. Ld. <https://www.usnews.com/info/articles/2018/06/11/celebrating-85-years>. Letöltve: 2022. május 23.

Itt, mint mindenütt, sokan és sokat fecsegnek. Persze, senki nem tud biztosat. Azt hiszem, az időleges kompromisszumok csak eltolják a háborút. A lényeges a bizalmatlanság és ezt nem lehet alkalmi megegyezésekkel, sem egy állandósult szuperfegyverkezéssel eloszlatni. A csodához hasonlatos megoldás lenne, ha a Szovjetunióban valamilyen nivellálódási folyamat következne be. Erre kevés a remény. Anyám, testvéreim²¹ otthon maradtak, egy okkal több, hogy idekünn se foglalkozzak politikával. Valahol Rómában vagy Róma környékén keresünk egy bútorozott szobát. Könyveket és színdarabokat akarok írni. Más kérdés, kiknek.

Szeretettel ölel mindannyiatokat, Lax néninek kezét csókolja

Sándor

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Nápoly, 1948 október 28.

Adr: Napoli (Posillipo)²², 7 via Nicola Ricciardi – Tel: 14–489

Kedves Klári és Heini,

néhány napja érkeztünk ide és ez az első levelém Nápolyból; ide küldték utánunk Heini levelét, melyet sokszor köszönök. Egy hétig Milanóban voltam, ahol rabló kiadóimmal iparkodtam egyezkedni, az eredmény persze tíz az egyhez, az olasz javára. Az út ide meglepően egyszerű volt: a rapido a 860 kilométeres utat Milánótól Nápolyig pontosan tíz óra alatt teszi meg, útközben csak háromszor áll meg öt-öt percre, Bolognában, Firenzében és Rómában. Két év óta sok minden javult itt; megint van állam és működik; vasút, posta, rendőrség közigazgatás, adózás megint funkcionál. Az élet sistereg és mindenki nagyon szegény. De valamilyen alázatos, különös, nagyon emberi módon szegények, különösen itt Délen. Nápolyban a statisztikák szerint egymillió zsebtolvaj él, ez igaz. Mégis, nem lehet haragudni rájuk, valamilyen állati-emberi alázatosság van a lényükben, s ugyanakkor, minden csirkefogóságuk mellett, a pillanattól, amikor átlép az utas a határon, körülvesz mindenkit egyféle emberi atmoszféra, a jólelkű emberiesség légköre. A zseborára vigyázni kell, de azt a tál makarónit mindenki szívesen megosztja a másikkal.

45

²¹ Márai édesanyja Grosschmid Gézáné Ratkovszky Margit (1874–1964). Márai testvérei: Jáký Gyuláné Grosschmid Katalin (1904–1985), Radványi Géza (1907–1986) és Grosschmid Gábor (1909–1985). A filmrendező Radványi Géza 1926 és 1939 között nyugat-európai lapoknál, illetve német és francia filmstúdiókban dolgozott. A második világháború után a Színház- és Filmművészeti Főiskolán ő lett a filmfőtanszak első vezetője. 1947-ben készült a világhírt hozó *Valahol Európában* című filmje. 1949-ben ő is elhagyta Magyarországot, először Rómában, majd Münchenben telepedett le. Külföldön több mint húsz filmet rendezett, amelyek közül a leghíresebbek a *Légikisasszonyok*, *A tirolai kastély*, *A sztálingrádi orvos*, *a Tamás bátya kunyhója*. 1977-ben tért vissza Magyarországra.

²² Posillipo: Nápoly I. kerületének neve. Márai és felesége 1952-ig laktak itt, innen telepedtek át New Yorkba. Márai Sándornak a levélcímbe idézett nápolyi lakhelyén, a Villa Ricciardi falán emléktáblája is van. Azaz, mivel az épület mára romossá vált, emléktáblája a szemközti ház falára került (Nicola Ricciardi 7.). Márai itt írta a magyar emigráció emblematikussá vált versét, a *Halotti beszédet* 1951-ben.

Lola nagybátyja, aki ide deportált életet él hetedik éve, keresett számunkra lakást, ami nem könnyű. De végül itt vagyunk, magasan a város és az öböl felett, egy háromszobás lakásban, amelynek minden berendezése két matrac. Igaz, még a W. C. ablakából is a Vezúvot látni, az öblöt, s ezeket a káprázatos posilippoi [sic – Sz. Á.] kerteket. Nagyjából berendezkedtünk, a fontos, hogy egyedül vagyunk. A két matrachoz van egy nagy terasz is. Szomszédunk az öreg Benedetto Croce,²³ akihez a napokban megyek tisztelegni, talpig feketében, ahogy itt szokásos; a *soggiorno*-t, a tartózkodási engedélyt itt most elég barátságatlanul kezelik, de remélem, Rómából majd segítenek. Valahogy egészen egyszerű itt az élet; szennyes és koldus élet ez, s mégis, az egészben van valami királyi túlzás, nagyság és méltóság. Egész télen van friss gyümölcs és főzelék, a házban van halas és boros, a borok csodálatosak, a Vezúv nem hasztalan trágyázta évmilliókon át a lávahamuval ezeket a dombokat. Aztán van itt más is. Nápoly mindig a titkos társaságok városa volt, ma is az; a maffia-k, a carbonari-k, a lazzoroni-k városa ez, a nagy amerikai gangstervezérek, az Al Capone-k mind innen származnak; a rendőrség is rablók gyülekezete, a *soggiorno* ügyét hármunk számára egy elegáns pederasztá hivatalnok intézte, aki tüntetően mutogatta fiókjában az irdatlan revolvért; de végül beérte egy doboz amerikai cigarettával. Van itt valami füledt és romlott is, a szennyes nagyság és rothadó méltóság mellett; olyan az egész, mint a morfium; veszélyes, mérgező és mégis jó. Megértem, hogy az öreg Tiberius²⁴ végül itt ült hét éven át, szemközt a szigeten – ahová Posilippóból éjjel-nappal jár a vaporetto, 300 líráért, tehát [pár?] centért hozza és viszi az embert, s ha felülök a matracra, ahol alszom, a holdfényben, Capri és Amalfi között a szigeteket látom, ahol Ulysses és társai viaszkkal tömték be a fülüket, hogy ne hallják a szirének veszedelmes énekét. Minthogy semmi más gondom, arra is gondolok, talán nem is lesz rossz megoldás, a végén a közeli szigetek egyikén disznóvá változni át valamilyen önellátó Kyrke karjai között.

Ez nem rossz terv, különösen, mert az irodalom, különösen a magyar irodalom már a kutyának sem kell, sehol a világon. Az író lassan olyan lesz, mint az eretnek: egyedül ül egy szigeten, a sűrűben és mormolja a varázsszavakat, melyeknek néhány hóbortos hívó számára van már csak értelmük. A tömeg fanatikusan ordít valahol, a sportpályákon és a népgyűléseken; az eretnek jól teszi, ha egyedül marad.

Tökéletes „klíma”-változás ez; s nagyon örülök, hogy idejöttünk. Kezdetnek néhány hónapra, a tökéletes elszakadást jelenti mindentől, ami volt. Mindezt azért írom, hogy kedvet csináljak Nektek egy téli repülőútra; addig kitanulom itt a dörgést és jó cicerone²⁵ leszek. Azt hiszem, nem bánjátok meg; s hogy nekünk mit jelentene, fölösleges leírni.

²³ Benedetto Croce (1866–1952), filozófus, politikus. 1922-ben még lelkesedett Mussoliniért, ám később a fasizmust az *erkölcs betegségeinek* nevezte. Nápolyban annak a Giambattista Vicónak egykori házában élt, akiről könyvet is írt.

²⁴ Tiberius (i. e. 42 – i. u. 37), Róma második császára. Uralkodása végén Capri szigetére vonult vissza, ahol orgiákat rendezett, és szinte teljesen kivonta magát az uralkodói teendői alól.

²⁵ Cicerone: idegenvezető, Cicero nevéből képzett szó.

Az amerikai flotta a görög vizekről idelátogatott most a nápolyi öbölbe. Nézem a nagy dögöket a vízen, s arra gondolok, amit Heini írt; csakugyan nagy különbség 39-cel szemben, hogy az angolszászoknak most már támaszpontjaik vannak Európában, ha más nem, hát néhány kikötő és repülőtér. A kikötőket talán tudják tartani, a repülőterek csak akkor érnek valamit, ha villámgyorsan és atomerővel el lehet onnan pusztítani az orosz felvonulás utánpótlási támaszpontjait.

Ha háború lesz, akkor az IRO-val²⁶ átmegyek innen Észak-Afrikába; oda nem jön orosz; de csempészek is átvisznek.

Lehet-e itt írni, ezt még nem tudom; a klíma majd megszabja a munkafeltételeket; valószínűleg nem véletlen, hogy Nápolynak, Platon óta csak filozófusai voltak, írója soha. Nagy melegben lehet bölcseket gondolni, de nem lehet bonyolult mellékmondatokat fogalmazni.

Most, hogy közelebbről látom itt az IRO-tábor életét, úgy érzem, sok színt lehetne innen adni a film-synopsisnak; irtatlan anyag ez, olyan sorsok, amilyent csak ez az idő tud alkotni. Nagyon megnyugtat, hogy Heini nem találta nevetségesnek az ötletet.

Kérlek, írjatok néha. Lola is ír a napokban, egyelőre nagyon fáradt, mert még nem teljesen egészséges, és az ugrás ide mégis elég nagy volt. A gyerek pompás kis útitárs, imádja itt a piszkot és tökéletes nápolyi utcagyerek lesz belőle. Sok szeretettel köszönt és ölel mindkettőtöket

Sándor

Szeretettel ölel

Lola

47

Márai Sándorné levele Lax Henriknének

Napoli Posillipo 7 via Nicola Ricciardi
Nov. 22. 948.

Édes Klárikám, végre annyira vagyunk, hogy én is ráérek egy levél írására. Tegnap volt négy hete, hogy itt vagyunk, azóta szünet nélkül takarítottam, hangyát és svábbogarat irtottam, főztem, mosogattam és minden egyebet csináltam, ami a háztartás örömeivel jár. Most végre úgy ahogy rendben vagyunk, s többé kevésbé kialakult a napirendünk. Végre kezdem Nápolyt is látni. A lakásunk egy villa második emelete óriási parkban, gyönyörűen fekszik, nagy terasszal a tengerre, Caprira, Sorrentora, a Vesuvra, mindez álomszerűen hangzik, ha közbe nem a padlókat és falakat lestem volna inkább az elvetemült svábok miatt. Leírhatatlan az a piszkos, ami itt volt. Lajos²⁷ vette ki a lakást számunkra, ő is velünk lakik, és szegény már előző-

²⁶ International Refugee Organization (IRO): az ENSZ által 1946. augusztus 20-án alapított kormányközi szervezet a háború okozta óriási méretű menekültprobléma kezelésére. Az IRO 1952-ig működött.

²⁷ Marton [Moskovics] Lajos [Luigi Marton] (1892–1963), Márai Sándorné anyai nagybátyja. 1946-tól a Nápoly melletti Bagnoliban, az IRO-nál dolgozott, menekültek kivándorlási ügyeit intézte.

leg két hétig takarított, hogy illő módon fogadhasson minket, nem is értem, hogy lakhattak itt előttünk emberek, pedig laktak. Hála a flitnek²⁸ és DDT-nek,²⁹ sikerült mindent kipucolni, Lajos még újonnan festette a szobákat is, és igazán olyan aranyosan készített el mindent, és úgy várt minket, mintha Apa csinálta volna. Három szobánk van, és egy „garderobe”? ami nagyon jól jön a poggyászoknak és ruháknak, egy fürdőszoba, beépített folyóvízes bidével, viszont a kádba nem lehet meleg vizet engedni, hanem úgy előre melegített fazékból beleönteni (szóval hordó), ezek olyan titkok, egy cabinet de toilette, és megfelelő mellékhelyiségek. Egyik szobánk hálószobánk, egy szoba a Lajos szobája, ami egyúttal Sanyi dolgozója, mert Lajos reggel nyolckor megy hivatalba és este hétkor jön haza, egy ebédlő, óriási nagymama kredenccel és asztallal (talán ezért érzem magam olyan otthonosan benne), itt alszik János egy díványon. János reggel kilenckor megy iskolába, már egyedül, egész a közelbe, nagyon szép helyen a Barnabita barátokhoz.³⁰ Ott van délután fél hatig, ott is ebédel. Meglepő gyorsan illeszkedik bele az új helyzetekbe és aranyos. Csodálatos módon hamarabb ragadt rá a francia beszéd Genfben, amit most épp oly rohamosan felejt. Genfben sűrű könnyhullatások között hagyta ott az iskolát, amibe előzőleg kötéllel kellett elvoncsolni, beleszeretett a tanítónőbe, aki valóban egy elragadó fiatal lány volt. Mikor utolsó nap elbúcsúztunk tőle (egy rajzot csinált neki emlékebe), zokogva mondta nekem útközben: „Hát mondd, lehet egy ilyen nőt elhagyni?” Elég korán kezdi. A Barnabitaéknál, remélem, nem fenyegeti ilyen veszély! Van egy femme de ménage-om,³¹ aki reggel jön, kitakarít. Gyorsan és ügyesen rendbe rak mindent, elmosogat és tizenegy felé szerencsésen eltávozik, ami mindig megkönnyebbülés számomra. Különben montenegroi (kuruc), csak szerbül és olaszul tud, így inkább kézzel lábbal értekezünk. Ha kész a takarítással, leül szembe velem a fauteuilbe és cigarettázik. Tegnap nagyon sietett, mert lóversenyre ment! Mikor fogok már én Nápolyban lóversenyre járni?! Az ebédfőzéssel nincs sok dolgom, mert Sanyival egyedül vagyunk, vagy bemegyünk a városba, vagy itthon eszünk valami csekélységet, este aztán mind együtt vacsorázunk, amit már rendszerint reggel készítek elő.

Eddig így alakult a napirendünk, és most már semmi ez a munka nekem ahhoz képest, ami itt volt! Nagymosás a terazzán zajlik le, mint itt mindenütt, egy óra múlva már ki is szárad minden. Talán ez a napsütés a legjobb itt. Az esték már hűvösebbek, az ebédlőben van egy kályha is, nemsokára ki fogjuk próbálni. Ha soká maradunk itt, amire minden kilátás megvan, remélem meg fogtok itt látogatni minket. Pillanatonként érkeznek ide amerikai hajók, igazán már karácsonyra is kirándulhatnátok ide, legalább komolyan érezném,

²⁸ Flit: a 30-as években alkalmazott közismert rovarirtó szer, régi lapokban fellelhető a hirdetése.

²⁹ DDT: diklór-difenil-triklórétán, igen nagy hatású, emberre is veszélyes rovarmég, amelyet a 60-as években betiltottak. 1948-ban azonban még orvosi Nobel-díjjal jutalmazták a feltalálót.

³⁰ Barnabita vagy paulánusok (Szent Pál Fiai): klerikus szerzetesrend. 1530-ban Milánóban alapították. Nevüket a Szent Barnabás kolostorról kapták, ahová alapítójuk visszavonult. Céljuk „a klérus vallásos szellemét előmozdítani, és a laikusokat az erkölcsös életre visszavezetni” elsősorban a példaadó étellel és népmissziókkal.

³¹ Femme de ménage (francia): takarítónő.

hogy közelebb kerültünk hozzátok! Olyan sok mindenről kellene beszélni! Embert alig látunk, nem tudok jól olaszul, ami nagyon hiányzik, nem szeretek így sántikálni idegenben. Genfben sokkal jobban éreztem magam ebből a szempontból. Majd csak megtanulom ezt is valahogy. Magyarot még hírből sem látni, ami egész jó, mert közbe volt Sanyi Rómában, azt mondja, rémes, ami ott jobb- és baloldalban hemzseg. Olyan jó területen kívüliséget, mint Genfben volt, nehéz lenne ott megszervezni, azért egyelőre jobb itt és szebb is a tenger partján. Remélem, itt fog tudni dolgozni Sanyi, mert hisz ez lenne egyetlen értelme itt tartózkodásunknak. Az ő helyzete sokkal nehezebb, mint az enyém, egyensúlyt tartani, és beledolgozni ebbe a reménytelennek látszó világba, nem könnyű feladat! Eddig nagyszerűen bírta, remélem, ezután sem lesz baj. Már ahogy kihozott minket és idáig hozott, egy csodálatos teljesítmény volt.

Remek vonattal jöttünk Milánóból direkt ide, déltől estig, kilométerre az a távolság, ami Pest – Zürich, és az Alberg-expresszsel déltől *másnap* estig tartott. Általában nagy rend van itt már. Persze nem svájci relációban, hanem úgy közép-európaiban. Minden kapható, telefonhívásra mindent felhoznak, az emberek kedvesek és jóindulatúak, ha tudnék olaszul, nagyon hamar otthon érezném itt magam. Megírom a telefonszámunkat, 14489, itt úgy sem hív fel egyelőre senki, talán onnan könnyebb.

Honvágyam csodálatos módon nincsen. Senki után nem vágyódom, aki ott maradt, lakásunk után legkevésbé, ez sokkal jobb és tágasabb, és családnak itt van nekem angyali jóságú Lajosunk. Marcellék mindig készülődnek ki, nem tudom, mit csinálnak még olyan sokáig ott. Marcelle azt írta, teljesen meggyógyult, a seb végre behegedt a lábán, és jól érzi magát. Adja Isten, pourvu que çela dure!³²

Berendezésünk rendkívül hiányos. Ha tudtam volna, hogy így fogunk „leülni” valahol, másképp csomagoltam volna. Egy pár törött bútorból áll a berendezés, asztalos, üveges, kárpitos még tegnapig dolgozott, hogy valahogy lakni tudjunk, fehérneműt se hoztam eleget könnyelmű módon, pedig lehetett volna, de valahogy úgy utaztam el, hogy féllábbal otthon is maradjak, igazán nem gondoltam rá, hogy stafírungot vigyek. Talán még ki tudok kapni valamit valaki által, aki jön, mert félek, ha nem megyünk vissza, és ők még soká maradnak ott, nem fogunk semmit viszontlátni a holmikból. De annyi baj legyen, ez nem pótolhatatlan. Anyósóm költözött be a Zárda utcába, nagyon jól érzi ott magát.

Szeretnék rólatok hallani, Klárikám, mit csinálnak a gyerekek? Jancsi³³ még nem követi Peti példáját a nősülésben? Mi történt a húgoddal? Sikertült végül kihozni Londonba? Vészi Margittal találkozott Sanyi Rómában. Sajnálom szegény Biró Jolánt, nehéz lehet így egyedül maradni.³⁴ Egyszer kérdeztem már, mi van Stein Bandival?³⁵ Biztos ott lappang a közeletekben.

³² Pourvu que ça dure (francia): reménykedjünk, hogy tartós legyen. Napóleon anyjának, Laetitia Bonaparténak (1750–1836) tulajdonított mondás fia koronázása alkalmával.

³³ Lax János (1925–2023), Lax Henrik idősebb fia.

³⁴ Utalás Vészi Jolán férjének, az író, filmíró Biró Lajosnak 1948. szeptemberi halálára.

³⁵ Stein Bandi: Lax Henrik egyik közeli barátja. Közelebbit nem tudunk róla, de izgó-mozgó, segítő szerepe volt.

Azt a karácsonyi kirándulást nem csak úgy írtam, igazán fontoljátok meg. Milyen szép lenne. Nem tudom, ismered-e ezt a vidéket, de érdemes megnézni. Egész más, mint minden, amit eddig láttunk, és nagyon szép. Most érnek a narancsok! Mivel csábítsalak még?! Hogy van Lax nagymama? Azt hiszem, neki találták föl Amerikát! Kiket láttok közös barátaink közül? Írj mielőbb Klárikám, egyelőre egyetlen örömöm a posta ebben a Rodostóban! Sok szeretettel öllelek mindannyiatokat, csókollak

Lola

Márai Sándor és felesége a Lax házaspárnak

Napoli (Posillipo), 7 via Nicola Ricciardi
1948 december 6.

50 Kedves Klári és Heini, köszönjük leveletek és Klári ma érkezett sorait, a szinopszis fordításával. Amikor ezt megköszönöm Jancsinak, külön bocsánatot kérek az alkalmatlanságért és megígérem, hogy cserébe, viszonzásképpen, mindig örömmel lefordítom magyarra az ő emlékiratait, ha egyszer megírja. (Sajnos a végén majdnem mindenki megírja.) Most, amikor angolul elolvastam, úgy érzem, nem olyan teljesen reménytelen, amire gondolok. Harminc percre a lakásunktól van egy nagy bagnoli-i IRO camp, ahová kijárok.³⁶ 6000 ember él itt, ez a legnagyobb tábor Olaszországban, s körülbelül olyan minden, ahogyan elképzeltem, csak persze még sokkal érdekesebb. Kitűnő filmet lehetne itt és ebből csinálni. A tábor lakóinak zöme szláv, sok a menekült szovjetpolgár, s a csehek viszik a hangot. Kb. kilenc hónap után kitör az embereken a türelmetlenség, mint a szülési vajúadás, s akkor legtöbbször Peruba utazik, aminek semmi értelme, mert csak kínlódnak ott. A sorsok, amelyeket a táborban és a tábor körül minden nap látok – s nagyon csekély változattal ez most már a mi sorsunk is – hatvan százalékban reménytelenek, ha... Ez a „ha” kettőnk, mármint Heini és közöttem az egyetlen nézeteltérés. Én azt hiszem, hogy automatizálódik egy folyamat, akár akarják a vezetők, akár nem. Heini azt hiszi, hogy ezt a folyamatot lehet szabályozni. Reméljük, hogy neki lesz igaza, mert – akármilyen súlyos egyéni következményekkel jár is számunkra a mostani helyzet stabilizációja – inkább elviselem az egyéni áldozatot, mintsem hogy egy háború árán meneküljek.

Még egyszer sok, hálás köszönet Jancsinak a fordításért és Nektek a baráti segítségért. A kézirattal itt nem kezdek addig semmit, amíg meg nem kapom a Heini által jelzett túlnani lehetőségre a választ.

³⁶ 1946 és 1951 között a bagnoli táborban kb. 8-10 ezer, többnyire közép-kelet-európai emigráns tartózkodott az IRO felügyelete alatt. Főként Argentínába, Ausztráliába, Kanadába és az Egyesült Államokba mentek innen az emberek. Egy időben súlyos járványokról és gyerekhalálokról tudósítottak innen a lapok.

Amit a Marshall-jelentésről³⁷ ír Heini, eszembe juttatja egy kínai barátom mondását, aki – jó húsz évvel ezelőtt – ezt mondta Párisban: „Kína occidentális³⁸ fogalom. A valóságban ilyesmi nincsen.” Tsié-Ton-Fa-nak hívták, a Sorbonne-on végzett és a kínai követség kultúrattaséja volt; megmagyarázta, hogy van terület, népesség, – amely, minthogy a szavaknak fonetikus értékkülönbségük van, ötven milliótól ötven millióig, Déltől Északig nem értik jól egymás nyelvét – van egy társadalmi rendszer, amelynek alapja ötezer éve a paraszti matriarchátus – mindez van, de „Kína” nincsen. Valószínűleg erre gondol Marshall is, amikor úgy véli, hogy ezt az amorph anyagot senki nem tudja megfogni.

A mi vergiliusi honfoglalásunk a valóságban lezajlott. Időközben jártam Rómában és meghallgattam az európai Federatio üléseit. Hát ebből bizony lassan lesz Egyesült Európa, de mégis ez az egyetlen járható út.³⁹ A magyar politikai emigráció nagyon szegényes. Három embert látni, akire talán építeni lehet: Peyert,⁴⁰ Baranyai Lipótot⁴¹ és a volt vatikáni követet, Apor Gábort.⁴² A többi magyarázza a bizonyítványt. – Ha Mici⁴³ jön – Lola külön ír erről – és Olaszországon át jön, szeretnénk vele találkozni. A mi künnmaradásunk nem titok, az ajtó zajtalanul és automatikusan becsapódott mögöttünk hazafelé; csak éppen nem hirdetjük hangosan, anyámra és testvéreimre való te-

³⁷ George C. Marshall (1880–1959), Nobel-békedíjas amerikai tábornok, a II. világháború alatt az Egyesült Államok vezérkari főnöke. 1946-ban Truman elnök Kínába küldte azzal a szándékkal, hogy megelőzze a polgárháború kibontakozását. Visszatérése után, 1947-ben az elnök külügyminiszterré nevezte ki. Marshall 1947. június 5-én mondta el fontos beszédét a Harvard Egyetemen, presztízse és hitele sokat nyomott a latban, amikor sikerült elfogadtatnia a Marshall-tervként ismert európai újjáépítési programját 1948-ban. Ugyanebben az évben az év embere lett a *Time* magazinban, immár másodszer.

³⁸ Occidentalis (latin): nyugati.

³⁹ Az európai integráció, az Európai Egyesült Államok gondolat egyik legnagyobb híve ekkoriban Winston Churchill korábbi brit miniszterelnök volt. *** Az integráció ezt megelőző terveiről ld. Németh István: *Európa-tervek 1300–1945*. Budapest, Eötvös Kiadó, 2001.

⁴⁰ Peyer Károly (1881 – New York, 1956), szociáldemokrata politikus. 1921 decemberében politikai megállapodást kötött Bethlen István miniszterelnökkel (Bethlen–Peyer-paktum), melynek értelmében mindkét fél kölcsönös engedményeinek köszönhetően korlátozott keretek között ismét lehetőség nyílt az MSZDP működésére. Tiltakozott az ország egyszemélyes német orientációja és a belpolitika jobbratolódása ellen. 1944. március 19-én az elsők között tartóztatta le a Gestapo, Mauthausenbe hurcolták, ahonnan 1945 májusában tért haza. A háború után tagja volt az SZDP háború utáni első vezetőségének. 1946 decemberében elvbarátaival, köztük Valentiny Ágoston volt igazságügy-miniszterrel memorandumban tiltakoztak az SZDP egyre erősödő kommunistabarát politikája ellen. Az 1947 elején lezajlott XXXV. pártkongresszuson kibuktatták a pártvezetőség-ből és a választmányból. Az 1947. augusztusi országgyűlési választás előtt kilépett az SZDP-ből, a Magyar Radikális Párt jelöltjeként jutott be ismét a törvényhozásba. 1947 novemberében felfüggesztették a mentelmi jogát, nem várta meg a letartóztatást, november 19-én elhagyta az országot, s már másnap megfosztották az állampolgárságától. 1948-ban távollétében összeesküvés és kémkedés hamis vádjával nyolc évre ítélték.

⁴¹ Baranyai Lipót (1894 – Frankfurt am Main, 1970), pénzügyi szakember, 1936-tól 1943-ig a Magyar Nemzeti Bank vezérigazgatója, majd elnöke, az MTA tagja. A második világháborúból való kiugrás politikájának aktív támogatója.

⁴² Apor Gábor (1889 – Róma, 1969), diplomata, politikus, 1934 és 1935 között Magyarország bécsi követe, 1935-től 1938-ig külügyminiszter-helyettes, 1938 és 1944 között Magyarország vatikáni követe, a német megszállása miatt mondott le. Csatlakozott a Svájcban megalakult németellenes diplomatakat tömörítő Követi Bizottsághoz, és részt vett a sikertelen kiugrási kísérlet diplomáciai előkészítésében.

⁴³ Mici (1903–1991), Lax Henrikné Kornfeld Klára húga. Nem kapott beutazási engedélyt az Egyesült Államokba, mert 1945 után rövid ideig tagja volt az MKP-nak. Kanadába tudott kijutni, hosszas próbálkozás után. Fiával Montréalban élt egészen Lax Klára 1973-ban bekövetkezett haláláig. Ezután Lax Péter családjaához költözött New Yorkba.

kintettel, mert soha nem lehet tudni, mi jut az otthoni gentleman-ek eszébe?

Nagyon jól esett a hír, hogy jövő nyáron idejöttök. Nem fogtok csalódní, s hogy számunkra ez milyen öröm lenne, nem kell külön ideírni. A kocsit, ha nem nagyon drága, érdemes idehozni, mert van hová menni; majd idejében megtudok minden lehetőséget, s aztán lehet válogatni; Szicília mellett van itt egy ismeretlen földrész, Szardínia, talán érdemes azt is felfedezni. De ez a rész is felér mindennel Baia és Amalafi között. Nem véletlen, hogy mindenki itt kezdte, vagy itt fejezte be.

A magyar irodalommal baj van, mindenütt undorral utasítják el, ha magyar író munkáját ajánlja valaki, meg se nézik a kéziratot. Elkönnyvelték, mint afféle anekdota-irodalmat és ez most már nem kell senkinek; s persze nem lehet meggyőzni a világot, hogy a valóság más.

Lehet, hogy erre a felvetésre súlyosan rápirít a jövő, de változatlanul azt hiszem, hogy az oroszok nem tudják végig tartani a csatlós államokat, s ott bekövetkezhetnek változások. Az otthoni hírek minden héttel rosszabbak. Most nagy kardcsörtetésekbe kezdettek otthon. Aki tud, menekül, s megint látni a szomorú példákat, amint emberek a lakást őrzik, a pillanatig, amikor megtudják, hogy nincs már mit őrizni és minden elkésett.

Dolgozni kezdettem, írom a Polgár vallomásai harmadik kötetét. Ez a legnagyobb fényűzés, amit eddig életemben megengedtem magamnak. – Az olaszok jóindulatúak és reménytelenek; két és félmillió munkanélküli lézeng itt, nap mint nap sztrájkok. A bolsevizmus nem törhet át – csak ideiglenesen és csak háború esetében –, de a szocializmusnak az a formája, amit az angolok próbálnak, elkerülhetetlen Európában és azt hiszem, helyes is, ha bekövetkezik.⁴⁴ Nem a munkást kell munkára kényszeríteni, mint ezt a bolsevisták teszik, hanem a tőkét. Az adózás itt teljesen megbukott és Gasperriék⁴⁵ politikai okokból nem merik forszírozni; így aztán az egész államháztartás az amerikai segítségre épül. Ez így nem tarthat sokáig.

Szeretettel ölel mindkettőtöket és még egyszer hálás köszönet Jancsinak

Sándor

Drága Klárikám, mindkét leveletetek köszönöm, a kilátásba helyezett karácsonyi csomagot is. Ti csak „mint a mezők liliomát...”⁴⁶ Kár, hogy nem jöszök karácsonyra, nyár még oly messze van, de ha igazán jönnétek, végre

⁴⁴ Az 1945 nyarán tartott parlamenti választáson a háborút megnyerő Churchill egyértelmű vereséget szenvedett, és a munkáspárti Clement Attlee lett az ország miniszterelnöke. A baloldali kormány államosította a gazdaság nagy részlegeit, köztük a Bank of Englandet, a vasutakat, a szénbányákat és a nehézipar egy részét. Ezzel együtt szociális intézkedéseket hoztak, bevezették az ingyenes egészségügyi ellátást és a társadalombiztosítást (utóbbi biztosította a nyugdíjat, betegség esetén a táppénzt, munkanélküli-segélyt és a temetési segélyt). Ekkortól lett hozzáférhető az ingyenes oktatás is, egészen az egyetemi szintig. Attlee kormánya fenntartotta a gazdaság állami kontrollját, amelyet még a háború során vezettek be, és ennek köszönhetően a munkanélküliséget sikerült 3 százalék alatt tartani.

⁴⁵ Alcide De Gasperi (1881–1954), olasz politikus, államférfi. 1946-ban rövid ideig Olaszország ideiglenes államfője. 1946–53 között az Olasz Köztársaság miniszterelnöke, több alkalommal belügy- és külügyminiszter is. Egyike az európai egyesülés első híveinek.

⁴⁶ Utalás az Újszövetségre. „Az öltözet felől is mit aggodalmaskodtok? Vegyétek eszetekbe a mező liliomait, mi módon növekednek: nem munkálkodnak és nem fonnak.” Máté 6:28.

nem kellene rajtatok osztozkodni millió emberrel, mint Pesten, hanem igazán velünk lehetnétek. Bár ahogy Heinit ismerem, nem tudom, nem-e tart itt Nápolyban is néhány „pacit” stikában!? Gondoltam, hogy Stein Bandi nem megy vissza, de azt hittem közelebb van már hozzátok, tőlem senki meg nem tudja, annál is inkább, mert magyart még hírből se látni erre felé. Helénnek megmondhatod, hogy itt vagyunk, úgyszólván készültünk Lajossal írni néhány családi lapot, de talán ne szólj neki távolabbi tervekről, hosszabb olasz tanulmányút, ennyi köztudomású. Ostoba és alaptalan ez az óvatosságom, mert hisz visszafordulni már úgysem lehet. Mindenesetre, ha tudtam volna, hogy így és itt kötök ki, másképp csomagoltam volna. Most már késő ezen morfondírozni. Köszönöm, Klárikám, hogy gondoltál ránk Micivel kapcsolatban, igazán örülnék, ha sikerülne kijutnia. *Ha Itálián át jönne*, esetleg Napolin át, akkor igazán hálás lennék, ha néhány vagy egy koffert kihozna nekem, különben túl komplikált lenne. Persze csak ha *k. passzus-sal* jön, másképp úgyse lehetne hozni. Anyósomnál a Zárda u-ban van a fehéreneműm, de ő maga sem tudja, melyik kofferban, úgyhogy ezt tudnom kellene biztosan, hogy őt pontosan értesíthessem, mit adjon oda. Forintunk van Pesten, úgyhogy a Mici költségeit lehetne onnan fedezni, a feladást úgyszólván forintban lehet fizetni, erről az ügyvédünket kellene értesíteni, aki helyettünk ott disponál. Ha van még rá idő, értesíts, akkor azonnal írunk. Valahogy most ott tartok, hogy már az otthon hagyott holmi sem hiányzik, és két lepedővel és plaidekkel is lehet létezni.

Ma Mikulásra olyan meleg van, hogy tavaszi ruhában sétálunk, de voltak közbe nagyon hideg napjaink, ami itt rendkívül kellemetlen. Kőpadlók, simpla, rosszul záródó ablakok, egy bűdös petróleum kályha, ami meleg helyett inkább bűzöket terjeszt, nem a legkedélyesebb, lefekvéshez pedig fel kell öltözni, mint Szibériába! Remélem, nem lesz sok ilyen napunk, mert ez nagyon kedélytelen.

Sanyi úgy érzi, itt hosszú időre kell berendezkedni, amitől én kissé megriadok, mert igazán úgy érzem itt magam néha, mint Rodostóban, és nem tudom megérteni, miért éppen itt kell lenni? Sanyi úgy találja, hogy ez jó és a legfontosabb mégis az, hogy ő tudjon dolgozni, amit itt nagy kedvvel kezdett el, hát más igazán nem számít. Az én munkaköröm úgy látszik, már csak a házimunkákban fog kimerülni, ami nincs helyhez kötve, és aminél érdekesebbet is el tudok képzelni, de nem tudok rajta változtatni. Itt aztán igazán nem is kezdhetnék máshoz, mert idegen semmiféle munkát nem vállalhat, de nem is fenyeget ez a veszély, mert időm se lenne hozzá. Honvágy ellen járatunk egy otthoni újságot és esténként hallgatjuk a rádiót, ennél jobb ellenszer nem kell. Viszont honvágyam van Páris után és Svájc után, de különösen Páris után, ahol én sokkal otthonabbnak érezném magam. Viszont Sanyi nem szereti se Páris, se a franciákat, így egyelőre ez is csak vágy marad. Talán, ha kitisztul a világ és megint lehet úgy utazni, ahogy az ember akar és nem, ahogy engedik, majd el lehet menni néhány hétre Párisba is. Elképzelhetetlen, hogy ne csinálják meg előbb-utóbb az Európai Egyesült Államokat, ezt még nagyon szeretném megélni, mert így élni, ahogy Európában élnek még mindig az országok, ez egyfajta tébolyhoz hasonlít. Néhány órányi távolságokra a

vámhatárok, a pénzváltások, a szekatúrák, az engedélyek, olyan, mint egy cauchemar.⁴⁷ Hogy a nyelv különbség sem akadály, példa rá Svájc, ahol csodálatos rendben megfér egymás mellett a francia, a német és az olasz nyelvterület, szóval így is lehet! Remélem, erre egyre több ember fog rájönni, mint egyetlen lehetőségre, és akkor meg is csinálják. Persze közben vannak még az oroszok és függelékeik... de néha csodák is történnek. (Már az is csoda, hogy itt ülünk mindannyian a Posillipon.) János változatlanul aranyos, és bámulom az okosságát, ahogy naponta nekimegy az iskolának egyedül, alig egy-két szót értve, de belátja helyzetünket és a maga módján segíteni akar.

Szeretettel öllelek mindnyájatokat

Lola

Márai Sándor Lax Henriknek

Napoli, 1949. január 10.

Posillipo, 7, via Nicola Ricciardi

54

Kedves Klári és Heini, köszönjük kedves soraitokat, időközben Ti is megkaptátok az én gyenge órában írott, hamleti tépelődésem. Ehhez csak azt tudom hozzáfűzni, hogy az élet, eddigi tapasztalataim szerint, nem annyira hőstett, mint inkább türelemjáték. Ezt a játékot most már mindenképpen végigspeculálom. Igaz, gondolnom kell arra, hogy ez a posillipoi merengés nem lehet végleges megoldás. Az év végére gondolok változtatni ezen a helyzeten. Azt hallottam, a londoni P.E.N. Club tud régi tagjainak ún. preference-quotát szerezni az Egyesült Államokba. Megkísérlem ezt is. Húsz éve tagja vagyok a Pen-clubnak, a felszabadulásnak nevezett homályos események után a magyar tagozat elnökévé akartak választani, de ezt akkor igazán naseweis⁴⁸ bölcsességgel, mert nem volt nehéz előrelátni, hogy nem a magyar irodalmat képviselem majd, hanem az ázsiai marxista ima-malom egyik orsóját pergethetem csak, nem fogadtam el. Talán sikerül most vízumot szerezni, s akkor átmegyünk Kanadába vagy az Egyesült Államokba. Fizikai munkát is hajlandó vagyok végezni. De addig még látjuk egymást a nyáron; ebben a nagy sivárságban ez az öröm éltet. Ne jertek nagyon későn. Addig én felásom a környéket s remélem, találok számotokra sok mindent. Néha úgy érzem, 1934–38 között élünk.

Heinikém, azt hiszem, tévedsz. Az irodalom – a magaméről nem is beszélek, nem elsőrendű szükséglete már a világnak. Leghelyesebb, ha mindig magunkban keressük a hibát, mikor nem sikerül valami. Úgy értem, még ifjúkorunkban is, gondoljatok vissza, egy új Hauptmann-darab, egy Thomas Mann regény, egy Rilke-vers, vagy otthon Ady, Babits, Kosztolányi, milyen elsőrendű élmények voltak mindannyiunk számára. Nem igaz, hogy csak a tömegszenvedélyek, a sport, a mozi, a politika okozzák ezt a közönyt. Az irodalom valahogy nem tud felelni arra, amit az emberek kérdeznek tőle. Azt

⁴⁷ Cauchemar (francia): lidércnyomás.

⁴⁸ Naseweis (német): kotnyeles, szemtelen.

irodalom azt mondja a bolsevizmusra: „Nem!” – és igaza van, azt mondja a nácizmusra is, hogy „Nem” – és megint igaza van, csak éppen nem mondja soha, hogy „Igen” – s egy teljesen tagadó magatartás soha nem lehet válasz. Más is kell hozzá. – Tarsusból elindult egy napon egy trachomás és epileptikus zsidó és „megváltotta” a világot. Úgy látszik, ezt *is* várják az emberek az irodalomtól. A tarsusi epileptikus jó író volt.⁴⁹

Lola egészségi állapota újabban nem tetszik nekem, de ezen senki nem tud már segíteni, csak Heini, ha itt lesz. Addig húzzuk, diétákkal, ahogy lehet. Én mesterséges kitérőkkel erősítgetem magam: ezt a lázas helybenjárást, amit most csinállok, másképpen nem tudnám elviselni, pld. két napra, minden ok nélkül, kihagyok mindent, cigarettát, alkoholt, feketét, még az evést is, pirított kenyéren és narancsleven élek, s akkor megint jól bírom az egészet egy hétig. Ilyen igényes lesz az ember vagy ilyen szerény?

Szeretnék megkérni, vállaljátok el nálam a tiszteletbeli olvasó szerepét. T.i. olvasóimat most már számozni kezdtem – összesen nyolcan vannak, nyáron majd csinálunk egy csoportképet, s ha megengeditek, a személyesen gépelt kézirataim a jövőben bemutatom majd Nektek, s aztán hólapdaszerűen a többi hatnak. Nem kell elolvasni, de föltétlenül tovább kell küldeni a megadott címekre, mert máskülönben megszakad a lánc.

Otthon szorgalmasan dolgoznak. Háború esetére előkészítik az országot, mint katonai előtért, kompromisszum esetére sivatagot csinálnak, hogy az osztrák és német békekötés után is tarthassák magukat.⁵⁰ A rádióban a múltkor – magam hallottam – a népszámlálást magyarálták és a „foglalkozás” rovat kitöltésére a következő tanácsot adták: „Pontosan meg kell jelölni, tehát így: foglalkozás nélküli aggastyán. Vagy: foglalkozás nélküli csecsemő.” Sokáig gondolkoztam, mit írhatnék a rovatba? Azt hiszem, foglalkozás nélküli olvasó vagyok ezidő szerint. Ilyen is kell, az osztály nélküli társadalomban.

Nem hallottál arról, hogy fel akarnak állítani egy Nemzetközi Egyetemet? Én ugyan nem vagyok tanárúr, de lektornak, vagy akár hallgatónak szívesen elmennék. Sokáig tart, amíg megértik, hogy emigrált írókat, művészeket, egyetemi tanárokat nemcsak akkor lehet használni, ha péknek vagy asztalosnak képezik át őket.

Írjatok gyakrabban egy sort és nagyon érdekel, sikerült Micinek kijutni? Igazán az utolsó menet lesz.

Sok szeretettel ölel mindkettőtöket

Sándor

⁴⁹ Utalás Pál apostolra, azaz Saulra, aki a kis-ázsiai Tarsusbán született időszámításunk kezdetén.

⁵⁰ Ausztriában 1955. október 26-án foglalták alkotmányba az ország örökös semlegességét, ezzel a második világháború befejeződése után tíz évvel az ország visszanyerte teljes szuverenitását. Ld. Rolf Steininger: *Austria, Germany, and the Cold War: From the Anschluss to the State Treaty 1938–1955*. New York – Oxford, Berghahn Books, 2008; Stefan Karner, Barbara Stelzl-Marx, Alexander Tschubarjan (Hrsg.): *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besetzung 1945–1955*. Dokumente (Krasznaja Armija v Avstrii. Sovetskaja okkupacija 1945–1955. Dokumenty). Übersetzung aus dem Russisch: Arno Wonisch. Übersetzung aus dem Deutschen: Elena Anderle-Schmatz. 2., durchgearbeitete Auflage, Wien [u. a.], Oldenbourg, 2005.

P. S. Az ügynökökkel nem volt szerencsém; a német nem felelt, a magyar felelt, aztán megint írtam neki és többé nem hallottam róla. Utóbbinak vannak tőlem könyvei, ha Klári megengedi, az ő címére átküldetném, csak letét kedvéért. Szabad?

Márai Sándor levele Lax Henrikné Kornfeld Klárához

Napoli (Posillipo) 7, via Nicola Ricciardi
49 2 9

Drága Klári,

nagyon röstellem, hogy ezzel a kéréssel alkalmatlankodom, de talán nehéz helyzetem mentség erre. A magyar ügynökről van szó, akivel teljesen befagytam. Már nem is akarok egyebet, mint visszakapni a könyveim. Nincs könyvem és hazuról most már egyáltalán nem, de külföldről is nagyon nehezen tudok példányhoz jutni. Az utóbbi nehézség oka az általános tisztességtelenség, amely a könyvkiadók berkeiben nemzetközi vonatkozásban fellelhető.

56

Tudom, hogy a könyveim amerikai elhelyezésének az esélye: –1%. De ezt is meg kell kísérelnem a mostani helyzetben, A mellékelt levélből minden kiderül. Arra kérem, drága Klári, ha ez nem nagyon alkalmatlan, legyen szíves ezt a levelet ajánlottan elküldeni Greenburger úrnak,⁵¹ már t.i. abban az esetben, ha a mellékelt elismervény szerint átvett könyveket eddig nem küldette volna el a Maga címére. Ebben az esetben a levél tárgyaltalan. De ha még őrzi a könyveket, akkor meg kell kísérelni a mellékelt levélben foglalt érvek segítségével a példányok visszaszerzését. Lehet, hogy ő kérni fogja a saját nyugtáját, ezért ezt is mellékelem.

És bocsánatot kérek. Mindez csak egy ici-pici morzsa abból a nagy sütebből, amit az emigránsnak meg kell enni; s mégis inkább ez, mint az otthoni foszlós kalács. – A napokban végre eldőlt a soggiornónk,⁵² az ittartózkodási engedélyünk sorsa; ezt megelőzte egy kiutasítási végzés, amely szerint tíz napon belül el kellett volna hagynunk az országot, máskülönben internálnak; felmentem Rómába és elintéztem ezt is, sőt megkaptam mindhármunk részére az „indeterminált soggiorno”-t, ami itt nagy dolog, mert nem szívesen osztogatják, s azt jelenti, hogy bárhol, bármeddig élhetünk Olaszországban. Ez nagy ajándék, olyan, mintha kaptunk volna ajándékba – kölcsönbe, rövid időre – egy hazát. A gyakorlatban annyi az értelme, hogy most már az olasz törvények értelmében feltétlenül jogom van itt a közeli Parco Virgiliano egyik magas fenyőfájára felakasztani magam.

Visszatérve az ügynökre, elképzelni sem tudom, mi készítette erre a csökönyös és sunyi hallgatásra, mert én igazán a legkorrektebben viselkedtem

⁵¹ Sanford J. Greenburger (1903–1971), irodalmi ügynök, saját, az európai irodalom kiadására szakosodott ügynöksége volt. Ügyfelei között volt többek között Franz Kafka és Jean-Paul Sartre is. Egyelőre feldolgozatlan hagyatékát a University of Oregon Libraries, Special Collections and University Archives őrzi. Mennyisége 38 doboz, 57 fm.

⁵² Permesso di soggiorno (olasz): tartózkodási engedély.

vele szemben, senki mással nem tárgyaltam ebben az időben stb. Valami együgyű alamusziséget gyanítok e viselkedés mögött. Nem érdekes, majd mást próbálunk.

Az értelmesebb emberek, akikkel Rómában beszéltem, nem hisznek most háborúban; a józanabbak véleménye úgy hangzik, hogy az orosz zsarolási periódus a vége felé következik, s ha a nyugati világ most komolyan megszervezi gazdasági, katonai és társadalmi erőit, s megfogadják Eisenhower tanácsát és minden képességükkel folytatják a fegyverkezést, akkor az oroszok nem mernek támadni és valamilyen időleges kompromisszum mégis létre jöhet. Más kérdés, hogy e kompromisszumon belül nem dobják-e oda az oroszoknak a Duna-medencét, Magyarországot? Azt hiszem, ez bekövetkezhet. Otthon a kommunisták mindenestre tiszta helyzetet teremtenek: a magyar elitet most már minden eszközzel elsorvasztják, s végül deportáltatják. Az ő szempontjukból nem is tehetnek mást.

Várjuk a tavaszt és nyarat és reméljük, hogy Heini megunja az iszákos amerikaiak májbetegségeit és Maguk hamarább ideneznek, mint ígérték.

Mégegyszer elnézést kérek ezért a kérésért és Mindannyiokat igaz szeretettel öleljük, kezét csókolja

Sándor

A mellékelt levél:

Napoli (Posillipo) 7, via Nicola Ricciardi – Italy
1949 2 9.

57

Mr. Sanford Jerome Greenburger
New York 11 West 42nd Street

Tisztelt Uram,

múlt év októberében levelet írtam Önnek és megkérdeztem, hajlandó-e elvállalni irodalmi műveim képviselőjét az Egyesült Államokban? Ön 1948 November 2.-án kelt válaszában hajlandónak nyilatkozott erre. Szerződéstervezetet küldtem Önnek és eljuttattam az ön címére könyveim egy sorozatát (összesen hét kötetet), mely utóbbit Ön a birtokomban levő nyugta szerint átvett.

Ez ideje ismételt érdeklődésem dacára semmiféle választ nem kaptam Öntől. Minthogy ez az érthetetlen és szokatlan hallgatás, úgy az üzleti életben, mint a magánérintkezésben lehetetlenné teszi a kapcsolatok fenntartását, utolsó levelemben értesítettem Önt, hogy megkezdett és Ön által egyoldalú hallgatással félbeszakított tárgyalásainkat befejezettnek és eredménytelennek tekintem. Egyidejűleg kérem, szíveskedjék a birtokában levő könyveket Mrs. Clara Lax, New York 21 N.Y. – 160 East 72nd Street címére eljuttatni.

Minthogy erre a levelemre sem érkezett válasz, kénytelen vagyok még egy – most már utolsó – felszólítással fordulni Önhöz. Felszólítom, hogy a birtokában levő 7 könyvet azonnal juttassa el a fenti címre. Amennyiben e

levelem vételét követő 48 órán belül ez nem történik meg, úgy kénytelen leszek Ön ellen idegen vagyon gondtalan [sic – Sz. Á.] kezelése, és idegen érdek szándékos megsértése címén a törvényes eljárást haladéktalanul folyamatba tenni.

Tisztelettel

Márai Sándor

Ajánlott

Márai Sándor levele Lax Henrikné Kornfeld Klárához

Nápoly, 1949 február 11.

Drága Klári,

ahogy ez már lenni szokott, huszonnégy órával a levelem után jelentkezett végre – négy hónapos hallgatás után – Greenburger úr és értesített, hogy könyveim elküldötte a Maga címeré. Remélem, ez meg is történt és ha így van, akkor a tegnapi levelem tárgyaltan: bocsánatot kérek érette Magától.

Ha nem okoz különösebb zavart, legyen olyan jó és őrizze meg számomra ezeket a könyveket. Magam is azt hiszem, hogy ezidő szerint az én írással nem lehet semmit kezdeni Amerikában; az ottani *általános* ízlésnek nem felelnek meg. Legokosabb, ha ilyenkor az ember saját magában keresi a hibát, de ezen a hibán nem tudok változtatni. Várni kell.

58

Lola ma éjjel Magáról álmodott és reggel gyorsan felírta, amit álomban mondott. Ezt mondotta Magának: „A mai ifjúságot arra nevelik, hogy ne törődjön vele, ha soha nem éri el, amit szeretne. Ezért az embereket nem az ambícióra, hanem a beletörődésre kell nevelni, a sértődés nélküli beletörődésre.” Mindenesetre megírom, mert érdekes.

Sietek a postára ezzel a levéllel, hátha elébe fut a tegnapinak. Mégegyszer bocsánatot kérek és szeretettel kezét csókolom, Mindannyiukat öleljük

Sándor

Márai Sándorné levele a Lax házaspárnak

Napoli Posillipo 7 via Nicola Ricciardi

Március 8, 1949

Drága Klári és Heini,

e percben jött leveletek. Pontosan úgy látom a helyzetet, ahogy leírtátok. Mióta itt vagyunk, mondom, hogy angolul kell tanulni rendszeresen, anélkül nem lehet egy távolabbi perspektívára felkészülni. Elég nehéz lesz ebből a helyzetből kimászni. Nem tudom állandó életre megfelelné-e Sanyinak az ottani légkör? Valószínűleg van ott is egy intellektuális réteg, aki valóban irodalmat keres egy írónál, ami, azt hiszem, soha nem lehet ottani mértékkel mért bestseller, de erre talán nincs is szükség? Ahová néz az ember, ma mindenütt hallgatnak az írók, csak a ponyva virágzik. Ebben az eltömegesedett világban és elpusztult Európában nem is lehet azt várni, hogy az

emberek újra befelé és valami nemesebb felé forduljanak, mikor a létezés, a lakás, az evés lett számukra elsőrendű szükséglet! Ki kell várni, míg ez az idő elmúlik, vagy egy új háború úgylis elpusztít mindent, akkor az összes problémák megszűnnek.

Egyelőre nem panaszkodhatunk, hogy így alakult sorsunk. Csöndes, nyugodt atmoszférában élünk itt. Sanyi rendszeresen és sokat dolgozik. A Polgár vallomásai harmadik kötete remek és kortörténeti dokumentum, de avval tisztában vagyunk, hogy nem tartozik az ottani mértékkel mért bestsellerek közé.

Szeretném az Ararátot angolul olvasni.⁵³ Nem lehetne megkapni, esetleg kölcsön? Visszaküldöm, ha kell. Betegségem alatt olvastam magyarul, így biztos könnyen érteném és helyenkint igen jól szórakoztam rajta, például Ferenc József fürge kis magánéletén, ami igen meglepő volt. Bethlennével beszélgettem utoljára a könyvről, aki persze tüzet okádott Zilahyra és azt mondta, hogy nem akarna vele még egyszer az életben találkozni, de ha csak annyit mondana neki, hogy nem hitte volna róla, hogy ő is olyan, hogy bele-rúg a haldokló oroszlánba, ami megint egész Bethlennés volt! Az tény, hogy csak akkor volt boldog, ha beköltözhetett valamelyik arisztokrata fenekébe, azután forradalmi túlbuzdulásában kissé túpellengérezte őket, ami érthető módon rosszul esett nekik. De ettől még jó is lehetne a könyv.

Pech, hogy egy olyan nyelvterületre kerültünk itt fel, amit szintén tanulni kell, mennyivel könnyebb lett volna francia vagy német vidéken élni, ahol intenzívebben foglalkozhattunk volna az angollal, míg itt két nyelvet kell most komolyan tanulni. Olaszul meg kell tanulni rendesen, ha itt akarunk élni, és egyelőre nem akarhatunk mást. Olyan udvariasak, előzékenyek velünk, hogy az páratlan! Megkaptuk az indeterminable soggiornot, ami nem tudjátok elképzelni milyen nagy dolog, felér egy díszpolgársággal! Rövid hónapokra, amerikai útlevélre esetleg hat hónapra, maximum egy évre adják a tartózkodási engedélyeket, akkor újra kezdődik a hosszabbítási cirkusz. Ez a soggiorno azt is jelenti, hogy ha külföldre akarunk utazni, kaphatunk egy titre de voyage-t,⁵⁴ ami útlevélnek felel meg, tekintve, hogy útleveleink is lejártak, és azokat meghosszabbítani meg sem kíséreljük. Kíváncsi vagyok, mikor fognak erre otthon felfigyelni, egyelőre nem beszélünk róla és kérlek ti se beszéljétek. Meg lehetne hosszabbítani a régi útleveleket is itt „feketén”, minden államnak megvan a maga „kis követsége”, a disszidált hivatalnokok, az idejében elvitt pecsétekkel, kisebb nagyobb összegekért. Korlátlan időre hosszabbítanak, állítólag visumot is adnak rá nyugati országok és szemet hunynak a kis szépséghibák, mint az öt-tíz év vagy életfogytiglan tartó hosszabbításokon, úgy, hogy az utazásnak ez a módja is lehetséges még számunkra, de egy olasz titre de voyage talán jobb útlevél?

⁵³ Zilahy Lajos az ostrom idején, a Károlyi grófok pincéjében kezdte írni az élete főművének szánt Ararátot, ami 1947-ben jelen meg. A regényben Zilahy a magyar arisztokrácia széthullását ábrázolta. A mű kibővített változata a *Dukay család* című trilógia (1968). Angolul már 1949-ben *The Dukays* címmel jelent meg John Pauker fordításában (New York, Prentice Hall).

⁵⁴ Titre de voyage (TDV): menekülteknek kiállított dokumentum, ami az ideiglenes ország elhagyására, de oda való visszatérésre is lehetőséget ad.

Boldog vagyok, hogy Sanyi így tud itt dolgozni, és nagyon remélem és hiszem, hogy sikerül magát átverekedni ezen a nehéz korszakon. Ottani ügynökökkel nem érdemes tovább kísérletezni. Bár most újra jelentkezett egy és küld is neki valamit Sanyi, hogy semmi lehetőséget el ne mulasszunk, de nem remélek tőle semmit. Majd jönnek ők ha kell nekik valami, nem lehet a dolgok után futni, ez mindig így is volt. Itt kell megteremteni a kontaktust avval a réteggel, ami még megmaradt Európában a régi kultúrából. Nagyon remélem, hogy ez fog sikerülni, Svájcban kell elindulni. Közbe persze meg is kell élni, amire az itteni szerény életmód szintén a legalkalmasabb. Valahogy csak kihúzzuk addig. Persze egy ottani College tanárság, ahogy Heini írja, talán szintén megfelelne Sanyinak, ehhez előbb oda kellene utazni, és egy darabig ott élni, hogy közletről lássa a dolgokat. Ha jösztek, mindenről fogunk beszélni, nagyon nagyon várlak már!

Klárkám nem értem, hogy Mici nem tudja az útlevelét kiverekedni. Talán nem kivándorló útlevelet kellene kérni, hanem egyszerű angliai utazásra, vagy franciára, bizonyára van az ő mesterségébe vágó ürügy egy tanulmányútra vagy hasonló célra,⁵⁵ azonkívül biztosan vannak még megfelelő egyének akik pénzért elintéznék ilyesmit. Persze nagyon kell vigyázni a levelekre, különösen az amerikai postára figyelnek, nehéz kintről tanácsot adni. Írd meg nekem Klárkám, ha akarod a Mici címét, innen elküldöm a levelet Zsaszának, ő onnan továbbítja Pestre, ottani leveleket nem cenzúráznak annyira, különben is úgy írok hogy baj nem lehet belőle, adnék neki egy ügyvédi címet, akihez fordulhat tanácsért. Talán sikerül? Unalmasak ezek a körmönfont levelezések, de mit lehet csinálni? A „feketén” átjövés sem olyan nehéz. Most jött át egy ismerős család Bécsben ülnek szegények, és mint vágyálom lebeg előttük, hogy valamelyik IRO tábor felvegye őket, nyolcan jöttek át, szülők, gyermekek, meny és unokák, a legkisebb három hónapos. Ezt is lehet.

Sanyi még nem is látta a leveleket, nagyon fog örülni neki, nincs itthon, délután Nápolyt felfedező körútján van, belőlem csak gyorsan kikíváncozott hogy írjak nektek. Három hete szobafogságban ülök, ügyesen leforráztam a lábfejemet, harmadfokú égés, penicillin kenőcs és kötés van rajta, szépen gyógyul, csak még cipőt nem tudok húzni a kötésre. Egyáltalán nem zavar az itthon ülés, nem gátol a járásban sem. Olyan gyönyörű a kilátás a lakásból, minden ablakból, hogy ki se kíváncszom belőle. Remélem hamar meglátjátok. A fagyhullám idáig elért, 18 fok nyárból fagypontra alá süllyedtünk, egyszer havazott is a reszkető mimózákra és barackvirágokra, a Vesuv pedig lomnici csúcsnak álcázva fehérlik. Gyönyörű. Remélem nem tart soká ez a természeti tünemény és hamar kitavasodik megint, ami határozottan jobban illik Nápolyhoz.

⁵⁵ Mici gyógytornász volt.

Hogy pletykáljak még egy kicsit, mit szoltatok Ninihez⁵⁶ (Gergelynéhez)? Mert bizonyára eljutott már hozzátok is a híre. Nagyszerű nő ez a Nini. Ebben a korban még ilyen kalandokba bocsátkozni, csodálatraméltó. Még otthon voltam, mikor a dolog kezdődött, nagyon bizalmas volt hozzám és bevallom nagy gyanakvással hallgattam közléseit. A fiut is bemutatta, nagyon szimpatikus minden tekintetben megfelelő, átlagon felüli művelt és tájékozott amerikai fiatalember. Akkoriban kezdett válni Ruditól, amit szintén nem tudtam komolyan elhinni. Most kapom tőle Bécsből a hírt, hogy elvált, férjhez ment, mint újdonsült amerikai hitvest röpitették el utolsó percben Pestről, ott várja be férjét és mennek Algírba, a fiú új állomáshelyére. Az a 14 év amivel a fiú fiatalabb alig látszik, úgy látszik nem is számít. Egész meszeszerű, „jött a fiatal herceg a meseautóval” és Nini úszik a boldogságban. Nem gyönyörű!

Még pár szót Jánoskánkról, mert úgy látom már túl hosszúra nyúlt a levelem. Aranyos, hősiesen jár az olasz iskolába és a legmeglepőbb kinyilatkoztatásokkal vidítja életünket. Kitört rajta a footbalszenvedély, úgy látom ez a főtantárgy az iskolában. Mennyivel jobb lenne ha evvel a fáradtsággal angol iskolába járna, de sajnos ilyen nincs itt.

Klárrikám, köszönöm még egyszer leveleteket és mindent!

Sok szeretettel

Lola

Márai Sándor a Lax házaspárnak

61

Nápoly, 1949 március 12.

Drága Klári és Heini,

nagyon köszönöm leveleteket. Amit Heini ír a lehetőségekről, az nagyjából az én elképzelésem is, azzal a mellékgondolattal, hogy még mindig nem adtam fel a reményt: talán az írásaim is segítenek rajtam. Tudom, hogy ez nagyon nehéz ma, sokat gondolkoztam és arra az eredményre jutottam, hogy lélekben is, gyakorlatban is el kell fordulnom mindattól, amit életemben eddig írtam, s egészen másképp, egészen előlről kell kezdeni a munkámat. Ezt természetesen nem úgy képezem el, hogy megtagadom a régi írásaim, – az ember nem bújhat ki a bőréből –, de ahogy ezzel az elutazással és új élethelyzettel kiléptem akarva-akaratlan a régi életfeltételekből, úgy ki kell lépnem a régi gondolatkörből, stílusból stb. nyilvánvaló, hogy a *világhoz* nem lehet ugyanazon a hangon és ugyanarról beszéni, ahogyan és amiről az ember az *otthon*-hoz beszélt. El kell felejtenem sokmindent, ami otthon természetes, vonzó volt és figyelmem kell arra, hogy bennem milyen visszhangot vált ki a világ? – így aztán, idő múltán, a kérdés-válasz harmonikus

⁵⁶ Hajós Vera [Nini] (1900 – Egyesült Államok, a dátum ismeretlen), Máraiék pesti életének egyik legközelebb álló ismerőse. Háromszor ment férjhez, harmadszor John Blackhez, aki a budapesti amerikai követség kulturális attaséja volt, s akivel Amerikába költözött. Testvére volt Hajós Edit, Balázs Béla első felesége.

lehet. Ezt megértettem és most sokkal nyugodtabb vagyok. Nem várom többé, hogy „felfedezzenek” régi írásaim alapján, inkább én akarom felfedezni a világot, már amennyire képességem van ehhez.

Persze, idő is kell ehhez. Mégsem vagyok bizalmatlan, akármilyen nehéz is most a helyzetünk. Inkább hálás vagyok a sorsnak (neked is, Heini) mindennek és mindenkinek, aki reánógatott, hogy eljőjtek hazulról. Már túlságosan elműemlékesedtem odahaza. Itt mindennek örülök, a tengernek, a bizonytalanságnak, a meglepetésnek – teljesen függetlenül a hazai és a világi problémáktól, nagy ajándék ez az élethelyzet minden gonddal és szorongató bizonytalansággal, ami vele jár. Gide tanácsát, amely szerint „il faut savoir repartir de nouveau”⁵⁷ most értem meg igazán; úgy látszik, ez a titok. Csak nem belesüppedni, a „siker”-be éppen úgy nem, mint a sikertelenség bénító helyzeteibe. Mindehhez persze készpénz is kell. Azt kérded, Heini, kell-e? Köszönöm szépen, de most nem kell és talán megindul később ez a befagyott forrás. A nadrágszíjat az utolsó lyukra húztuk, s így remélem, hogy öt hónapig kibírom és a gyakorlatban mindig úgy van, ha kibír az ember öt hónapot, akkor kibír még egyet vagy kettőt. (Most különben is jó hírt kaptam Svájcból: végre sikerült eladni valamit. Nem kéziratot – ott még nem tartunk –, de a városi bundámat, amelyet boldogult úrfi koromban remekbe szabattam a Teréz körúton, Schneller úrnál. Ez megint egy lélegzet, ha igaz.) Közben versenyt írom a könyvem az idővel. Ha megengeditek, mihelyst elkészülök, küldök egy példányt címetekre, s nagyon hálás leszek, ha elolvassátok egy *idegen* szemével, már amennyire ez lehetséges. Természetesen nem azért írom ezt a könyvet, hogy eggyel szaporítsam a csatavesztes tábornokok emlékiratait; én csak egy csatavesztes polgári író vagyok és nem éltem meg semmi különöset: amit mások, százmillióan megéltek, csak annyit tudok én is. „Választ” sem tudok a Kelet és Nyugat kérdéseire. De valamit megéltem, ami talán nem érdektelen: a kommunizmus, ahol hatalomra jut, el tudja pusztítani a tőkét, a kapitalista termelési és fogyasztási rendet, azt a rendkívül complex valamit, amit „polgári életformá”-nak neveznek; de nem tudja elpusztítani a polgári szellemet és életérzést. És ez nagyon érdekes. Ezt szeretném leírni. És talán emlékeztetni arra, hogy a humanista polgári szemléletnek van még egy feladata, ha igaz: ez a pionír polgáriság vezetheti át az eltömegesedett világot a kapitalizmusból a szocializmusba. A nyugati, az angol és a skandináv kísérlet erősíti ezt a reménykedést. Hát erről írok. Egyidejűleg fordítottam a kéziratot németre, tudom, hogy ez könnyelműség, olyan, mint amikor a vesztes kártyás talál még egy aranyat a zsebében és azt is a játékasztalra dobja, ahelyett, hogy tisztességesen megvacsorázna! – de néha könnyelműnek is kell lenni.

Nagyon köszönöm, amit Heini a synopsisról ír; a téma, úgy látszik, a levegőben volt, ahogy ez már lenni szokott. És köszönöm Jancsinak még egyszer a fáradságát. Most odaadtam a kéziratot egy ügynökségnek, persze, nem várok semmi különöset.

⁵⁷ Il faut savoir repartir de nouveau (francia): tudnod kell, hogyan kezd újra.

Az amerikai kirándulás lehetőségeit megbeszéljük itt, nagyon várjuk, hogy már, hogy itt legyetek. Olyan jó itt az élet, az apró csirkefogóság mellett olyan emberek, jók az olaszok, különösen a déliek, hogy már ez is nagy ajándék és úti cél.

A németnyelvű amerikai ügynök – Fles⁵⁸ – időközben jelentkezett (állítólag elveszett egy levele) rokonszenvesen írt, hát most vele kísérletezem. Klárikám, ne hagyja annál a verstockt⁵⁹ Greenburgernél a könyveket. Flesnek még szüksége lehet erre.

A British Council-nak van itt egy angol nyelvkurzusa, most megint nekife-küdtem. Többet tanultam angolul, mint franciául, az olvasás elég jól megy, de amíg elvesztem a kiejtéssel szemben fogyatékosági érzéseim, jó idő telik el. Ehhez valószínűleg az kell, hogy a helyszínen ne értsék meg egy ideig az embert. Akkor, kínjában, beszélni kezd.

Mici biztosan átgondolt minden lehetőséget. Én, innen, úgy látom, egy *ci-onista, palesztinai* kivándorlás lenne e pillanatban mégis a legeredményesebb.

Sok szeretettel

Sándor

Márai Sándor levele Lax Henriknek⁶⁰

Napoli /Posillipo/ 1949 április 11.
7, via Nicola Ricciardi

Kedves Klári és Heini, ma feladtam címetekre új könyvem kéziratát.⁶¹ (Persze, nem repülőpostával, mert az drága lenne, de remélem, egy-két hét alatt így is odaér.) Ti vagytok a kézirat első olvasói; az anyagi segítség, amit Tóletek kaptunk, a barátságotok tette lehetővé e nehéz hónapokban, hogy megírjam ezt a könyvet és nagyon [há]lás leszek, ha elolvassátok, mielőtt bárki más kezébe kerül. Ez a kézirat, amelyet [hiány]ttem, voltaképpen csak fele az egésznek. Az eredeti 210 oldal volt. Megírtam [hiány], ahogy terveztem, de amikor elkészültem a munkával, az első 95 oldalt ki[húztam]⁶² a kéziratból és csak azt hagytam meg a külföld számára, ami egyidejűleg [megy a] címetekre. Azt hiszem, ez a műtét szükséges volt. Az első 95 oldal az An[schluss] napjától 1944. március 19-ig terjedő időről szeretne képet adni. Ez talán [hiány] is, de úgy gondolom, ennek az időnek magyar vonatkozásai

⁵⁸ Barthold Fles (1902–1989), holland-amerikai irodalmi ügynök, műfordító, kiadó. Neves szerzőket képviselt, többek között képviselte, illetve kiadta Carl Jung, Elias Canetti, Raymond Loewy, Heinrich Mann, Joseph Roth, Felix Salten, Ignazio Silone, Bruno Walter, Kurt Weil, Arnold Zweig munkáit.

⁵⁹ Verstockt (ném): makacs, konok.

⁶⁰ A levél erősen sérült, a széléből hiányzik egy csík. A hiányokat szögletes zárójelben jelezzük, ugyancsak szögletes zárójelet használunk akkor, amikor betűtöredékekből vagy értelemszerűen, de mi egészítjük ki a levelet.

⁶¹ A levelekben gyakorta névelő nélkül emlegetett *Egy polgár vallomásai* folytatásáról van szó. Márai monográfiája, Mészáros Tibor szerint 1949. április 5-én fejezte be a kéziratot. *Egy 20. századi magyar Odüsszeia. Márai Sándor élete*. Budapest, MMA Kiadó, 2024. 549.

⁶² A tartalom szerint esetleg: kihagytam.

nem érdeklik a [külföld]et. Ezenfelül iparkodtam ebben a részben is maradéktalanul őszinte lenni, [hiány] amit így rajzolnom kellett, oly ronda, hogy még akkor sem szívesen mutogat[nék a] [kü]lföldnek, ha érdekelne valakit. Természetesen a kéziratnak ezt a részét [hiány] egyszer, de *csak* magyar nyelven, magyar olvasónak. Egymás között be[hiány] meg bűneinket; de a világ, azt hiszem, nem érdeklődik ilyen vidéki gyors [hiány]jek iránt. [Ter]mészetesen ez a rész is olvasható, magyar szempontból talán nem is érdektelen [hiány] benne egy Bethlen- és egy Bárdossy-portré, amelynek anyagát csak kevesen is[merik] – s remélem, nyáron, ha személyesen is itt lesztek, ebbe is belenéztek. A [más]odik részről még a mai nehéz helyzetben is el tudom képzelni, hogy *talán* [érdekli] a külföldet. A mérhetetlen memoár irodalomban nem érdemes még egy emléke[hiány], s nem tudok világneveekkel versenyezni. Ezért nem „memoárt” írtam, hanem [hiány] könyvet. Ebben a könyvben iparkodtam elmondani valamit, amiért helyt tudok állani, ami – remélem, nem tévedek – talán a külföld számára is érdekes, s amit tudtommal őszintén, közvetlen tapasztalásból nem írt meg eddig senki. Hogyan alakul egy író és egy irodalom élete a gyakorlatban, a szovjet rendszerben, mi a szellem és a szellemi ember, a „nyugati, a humanista, demokrata” irodalom és szellemisség sorsa a szovjet rendszerben? Ezt írtam meg. Iparkodtam nagyon sűríteni az anyagot, semmi fölöslegesről nem beszélni; persze nem tudom, mennyire sikerült ez? A sűrítés – és az utólagos műtét – következtében a könyv nem nagyon terjedelmes, de a mai nehéz kiadói viszonyok közepette ez talán nem is hátrány; megfelelő, levegős tálalásban így is elégé kézbevehető kötetet ad ki a kézirat. Azt hiszem, így, ahogy van, a könyv még a mai válságos és agyon-emlékezésezett kiadói helyzetben sem egészen reménytelen. A kérdés már most az, hogyan lehet ezt a kéziratot kiadóhoz és nyilvánosságához juttatni? Tudom, az én helyzetemben ez nagyon nehéz.

Nagy kérésem az lenne, legyetek oly jók ezt a kéziratot egy *külföldi* olvasó szemével elolvasni és megírni – „kegyetlen” őszinteséggel – vélemény[ezni]. Külön hálás lennék, ha Jancsi is elolvasná. Fiatal embernek más a hallása, kö[zel]ről hallja azt, ami az időben érdekes; ötvenen túl minden ember már visszafelé hallgat az időben... Nem tudom, hogyan áll most Jancsi az irodalomhoz? Én – t[isztele]ttel és barátsággal – egy becsületos améta-üzletet⁶³ ajánlanék: ha Jancsi [hajlandó] a mellékelt waschzettlit, a könyv néhány „érdekes” oldalát, majd – érdeklődés esetén – a könyvet nyers angolra lefordítani, az ügynök és az adaptáló hono[ráriu]ma után engem megillető teljes tiszteletdíj 50%-át felajánlanám neki. (De [ha bár]milyen okból ez nem érdekli őt, természetesen tárgyitalan az ajánlat). Ügynök[ként ta]lán fel lehetne használni azt a Berthold [sic – Sz. Á.] Fles-t (507, Fifth Avenue) akinek címét Heini tavaly volt szíves megadni. (Igaz, mi van a másikkal, aki a könyvekkel [tarto]zik. Elküldte a köteteket?)

Nem tagadom, hogy nagyon fontos válaszotok számomra. Sokminden [függ] ezen a könyvön. A kézirat másik – magyar – példányát most fordít-

⁶³ Améta-üzlet: egy külkereskedő és egy termelővállalat szerződése, amely a kivitt árucikk utáni nyereségen való egyenlő arányú osztozást köti ki.

ják németre. [Ha] a könyv eredménytelen marad, komolyan kell gondolnom arra, hogy más megoldást [ke]rsek mindannyiunk számára az elkövetkező időben. Változatlanul hiszem, hogy [hiány] éven belül a világhelyzet – békés vagy nem-békés eszközökkel – de lénye[gesen] megváltozik. Ezt a két évet ki kell bírni.

Tudom, fölösleges kérem, hogy honfitárrsal – sajnos – ne beszéljeteK e kéziratról; az et saggittis hungarorum⁶⁴ fohásza ma időszerűbb, mint volt az augsburgi csata idejében.

Bocsánatot kérek mindezért és sok szeretettel öllelek

Sándor

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Napoli (Posillipo) 7 via Nicola Ricciardi
1949. 5. 2.

Kedves Klári és Heini,
nagyon köszönöm leveletek. Remélem, a kézirat időközben már New Yorkba érkezett.

Ami a levélben őszintén megdöbbentett, az a S. B-ra⁶⁵ vonatkozó híradás volt. Az emigrációs sors kétségtelenül tele van baljós meglepetésekkel. Egy-idejűleg hallom, hogy egy másik magyar emigráns – volt páciensed, Ottlik, a P. L. szerkesztője – Svájcban megnősült.⁶⁶ Nem tehetett mást, eladta a testét.

Nagyon köszönöm, amit a kézirat esetleges sorsáról és Jancsi jószándékáról írsz. Ami a terjedelem által felmerülő, esetleges nehézségeket illeti, ezen lehet segíteni: 1./ mindig tudok – tíz nap alatt – 50 oldal terjedelemben egy kiegészítő fejezetet írni a bolsevizmus és a szellem „gyakorlati” viszonyáról, mert rengeteg kiadatlan anyag van még velem, a naplóim, 2/ lehet, hogy helytelenül ítélt meg az első rész (1–112. old) sorsát, s az talán nem olyan érdektelen a külföldi számára sem, mint én hittem. Ebben megerősít a svájci (német) fordító mai levele, aki ezt írja: „Im Übrigen gehe ich

⁶⁴ A sagittis Hungarorum libera nos, Domine! (latin): A magyarok nyilaitól ments meg, Uram, minket! Tóth Béla *SzájruI szájra* című műve alapján terjedt el, hogy állítólag a kereszténységnek csaknem minden templomában ez a fohász hangzott el a magyar honfoglalást követő kalandozások idején.

⁶⁵ Ez talán a sokat emlegetett, de nem azonosított Stein Bandira tett utalás.

⁶⁶ Ottlik György (1889 – Párizs, 1966), újságíró, szerkesztő, diplomata. 1912–1929 között szófiai követségi beosztott, majd a berni osztrák-magyar követség attaséja. Hat kollégájával együtt a trianoni békekötésre utazó sajtódelegáció tagja volt. 1919–1923 között a Pester Lloyd külpolitikai szerkesztője, 1937–1944 között főszerkesztője volt. 1923–1930 között a *Budapesti Hírlap* külpolitikai rovatvezetője, 1934–1935 között főszerkesztője. 1927–1934 között a magyar delegáció póttagja a Népszövetségben. 1935–1939 között a kulturális külpropaganda bethlenista – azaz a mérsékelt konzervatív miniszterelnök, Bethlen István politikáját külföldön népszerűsítő – orgánumának, a *Nouvelle Revue de Hongrie*-nak a főszerkesztője is volt. A magyar rádióban rendszeresen tartott angol és francia nyelvű előadásokat. 1939–1944 között országgyűlési képviselő. Ld. Henry de Montety: *Le voyage de György Ottlik en Europe en 1942 l'avenir vu de Vichy et de Berlin. Hungarian Studies*, (30) 2016/1. 99–110.

mit Ihnen nicht ganz einig in der Auffassung, das Teil I. und II. nicht so wesentlich sind: die durchdringende Art, die ganze Frage vom Blickpunkt des bürgerlichen Geistesarbeiters aus aufzufassen, steht m. E.⁶⁷ in der gesamten Emigrationsliteratur grade zu einzig da, sie bietet mir selbst eine Fülle von Anregung für das viel wissere Problem: „bürgerliche Lebensform und Sozialismus“, auf das ich in dieser Form nie gestossen bin (es ist doch wohl kein Zufall, dass man sich in Westen unter Sozialismus einen aufstieg der Armengrade in die bürgerliche form des Lebens – eigene Wohnung, bescheidener Wohlstand, Sicherheit für das Alter etc. – vorstellt und nicht die Nivellierung in massen [garan]tieren oder zum sozialen Tiefstand ...) Ich möchte sogar glauben, dass Sie die ersten Teile sozusagen als Probe auf das Ganze ruhig bereits einem Verlag unterbreiten können, noch ehe die Übersetzung ganz fertig ist.”⁶⁸

Ezt az első részt a napokban megkapom német nyelven, s akkor rögtön elküldöm címetekre; ezzel a kézirat angolban pontosan kiadná a teljes 300 oldalt. Most, hogy átolvastam a teljes kéziratot, valahogy bizakodóbb vagyok, én is azt hiszem, hogy nincs benne fölösleges, provinciális anyag, s ami a lényege – a polgári, humanisztikus gondolatvilág folytatásának lehetősége a két destrukció, – a náci és a kommunista destrukció után – a szocializmusban nem „magyar” kérdés. Ezért, mielőtt a kéziratot megkapom, azonnal küldöm, de most már repülőpostával, mert úgy látszik, irtózatossal jár a hajó.

66

A „Csutora” sorsát illető terveiteket nagyon köszönöm, van – egy darab – német példányom, 1930-ból; ha ez segíthet, ezt is elküldeném. De a „Polgár” mindennél fontosabb.

A mi helyzetünk itt olyan bizonytalan, hogy néha a fejem vakarom – de aztán meghallgatom este a pesti rádiót s mindig újra és újra megnyugszom: nem tehettem mást. A hiba, amit elkövettem, nem az volt, hogy eljöttem – akármi lesz is a következménye –, hanem az, hogy nem elébb jöttem el, pld. úgy 1938 körül, amikor a könyvem kezdődik. Nem tehettem mást és nem bírom elképzelni, hogy az a „biológiai erő”, amelyről könyvemben írok, végül – Európában vagy Kínában – erősebb legyen, mint az értelem nyugati ereje, s annak minden materiális áttétele. Másik feladat, hogy a Nyugat materiális erejéhez a Kelet követeléseivel szemben meg kell teremteni a morális választ is. Ez a válasz csak a nyugati szocializmus lehet – ezt én, a „polgár” keserves lecke árán tanultam meg; nagyon sok múlik azon, mikor és milyen

⁶⁷ m. E. (német, rövidítés: meines Erachtens): nézetem szerint.

⁶⁸ A fordító véleménye: Egyébként nem értek teljesen egyet Önnel abban a nézetekben, hogy az I. és II. rész nem annyira lényeges: a polgári értelmiségi szemszögéből a teljes kérdéskör mélyreható megértése véleményem szerint egészen egyedülálló az egész emigrációs irodalomban; rengeteg inspirációt kínál számomra a sokkal összetettebb „polgári életmód és szocializmus” problémájához, amellyel ebben a formában még soha nem találkoztam (bizonyára nem véletlen, hogy Nyugaton az emberek a szocializmust a szegények polgári életformába – saját otthon, szerény jólét, öregkori biztonság stb. – való felemelkedésének képzelik el, és nem tömeges egyiségekké [a hiány miatt nem könnyen érthető – Sz. Á.] vagy társadalmi nélkülözéssé alakulásként...) Még azt is szeretném hinni, hogy az első részeket beküldhetné egy kiadónak, úgymond próbaként az egészhez, mielőtt a fordítás teljesen elkészülne.

formában hajlandó válaszolni erre a kérdésre Amerika? Európa már kezdi magolni ezt a választ, és egyelőre nem is felel rosszul.

Igen nagy öröm tudni, hogy indultok és nemsokára itt lesztek. Írjátok meg előre, mihez lenne kedvetek? És Sorrentót ajánlanám főhadiszállásnak, ott van valamilyen csodálatos szelidség, nyugalom, s ha kocsival jöttök, mindig át lehet ugrani egy-egy tűzhányó tetejére.

Sok köszönettel és szeretettel ölel mindenkit

Sándor

P. S. Nagyon köszönöm Jancsinak, ha hajlandó együtt sírni és nevetni a polgárral; egyes részek talán érdekelhetnek folyóiratokat is, így pld. az Esquire-rész⁶⁹ az említett folyóiratot?

Márai Sándor levele Lax Henriknek

Nápoly, 1949 május 11.

Kedves Heini, néhány nap előtt elküldöttem címedre a kézirat első részét; végül mégsem a német, hanem a magyar kéziratot küldöttem, mert a fordítás, amit kézhez kaptam időközben, túlságosan hevenyészett, most kell majd valahogy kézzel-lábbal, átfésülni. És nem repülővel küldtem, mert átkozottul sokat kért a posta; remélem elcsíp a küldemény egy szerencsés hajójáratot, s akkor 8-10 napon belül Nálad lehet. Gondolkoztam, nem vagyok-e nevetséges, amikor éppen ennek a kéziratnak valamilyen fontosságot tulajdonítok? Mindenesetre nagyon kérlek, ne kíméljeteK, Klári is, Jancsi írják meg, éppen úgy, mint Te, legteljesebb nyíltsággal a véleményetek, lehet-e számítani arra, hogy ez a kézirat egészében vagy részleteiben, vagy kiegészítve, érdekli az amerikai közönséget?

Ma éjjel váltott a májusi hold, ami azt jelenti, hogy a hinduk imádkozni kezdettek és az oroszok feloldották a berlini blokádot. Nem tudom, mi a gyakorlati következménye a hinduk imájának, de a berlini blokádfeloldásától nem várok sokat.⁷⁰ Ez mind csak maszlag: a lényeg, hogy az oroszok – mint Te is írtad –, sok vonatkozásban túlangazságtak magukat – Berlinben, Kínában és másutt is – s most megkísérelnek időt nyerni, emészteni, s közben amíg itt-ott lazítanak, iparkodnak szert tenni a korszerű fegyverekre, az atombombára és mind a többire, hogy aztán újra kezdhessék a zsarolást.⁷¹

⁶⁹ Esquire (francia): úr, nemes ember.

⁷⁰ A berlini blokádfeloldás 1948 júniusa és 1949 májusa között sújtotta a nyugati hatalmak által megszállt Nyugat-Berlin városát. A blokádot a szovjetek azért vezették be, hogy kikényszerítsék akaratuk érvényesítését a nyugati hatalmak szektoraiban, egyszersmind megakadályozzák a nyugati hatalmak által a szovjetek beleegyezése nélkül kibocsátott német márka forgalomba kerülését a szovjet megszállási zónában. A blokádfeloldás súlyos ellátási zavarokhoz vezetett Nyugat-Berlinben, amelynek megoldására a nyugati szövetségesek légi híddal kötötték össze a várost a nyugati országrésszel. A berlini blokádfeloldás volt a Nyugat és a szovjetek egyik első nyílt és közvetlen szembe kerülése Európában.

⁷¹ A Szovjetunióban a 40-es évek elejétől folytak kísérletek atombomba megalkotására. Az első atomrobbantást 1949. augusztus 29-én hajtották végre, hírügynöksége 1949. szeptember 25-én jelentette, hogy a Szovjetunió is rendelkezik nukleáris fegyverrel. Vorosilov marsall 1950. március 8-án jelentette be, hogy rendelkezik atombombával.

Támadni most nem tudnak, de ha időt hagynak nekik, három vagy öt esztendő múltán tovább zsarolnak. Ha az ember egy csillagról nézhetné mindent, érdekes színjátékot látna: elérkezett a pillanat, amikor egy racionálisan irányított technikai erő – a Nyugat – harcot kezdett egy biológiai erővel, a Kelettel. Nem kételkedhetünk abban, hogy a jelen pillanatban a racionális technikai erőnek módja és hatalma van megállítani a biológiai erőt; de Te, az orvos tudod legjobban, hogy hosszú távra a biológiai erő mindig hatalmasabb.

Nemrégem egy érdekes kis könyvet olvastam arról, hogy a történelem üteme meggyorsult – a szerző Daniel Halévy, a könyv címe „*Essay sur l'accélération de l'Histoire*.”⁷² Jó író, készpénzzel fizet. Megmutatja, hogyan gyorsította meg a technikai komponens az emberi történelmet. De azt hiszem, egyben téved: a történelem valóban *meggyorsult*, de nem *másult* meg. Úgy értem, az iránytű, a kerék, a légcsavar, a könyvnyomtatás, a rakéta nem érintette meg azt, ami az emberiség életében lényeges: az emberek tömegekben nem lettek „nomádabbak” ez eszközök birtokában, mint voltak; a mélyben a népek ma is különösen, organikusan helyezkötöttek, mint az őserdők. Nem igaz, hogy „gyorsan” történik az életük: inkább egyféle növényi „történes” ez, ahogy a trópuson is „vándorol” a dzsungel, lassan, helyhez kötötten, s mégis hatalmas erővel, úgy vándorolnak a szlávok, amerikaiak, angolok, franciák, kínaiak a maguk organikus biológiai helybenjárásával... ez a növényi helybenjárás természetesen földrészekre is kiterjed. Az oroszok tudják ezt.

68

Jó lesz már, ha itt lesztek és minderről beszélhetünk. Nápoly nagyon különös város: megejti az embert, de ernyeszti is; nem lehetetlen, hogy egy napon odébb megyünk, ha lehet. Ez a város nem vallásos; igazában pogány város ez, ahol a vallás babonák alakjában jelentkezik; a közönséget bőséges választékkal várja az egyházi nagykereskedés: aki nem bízik San Gennaróban,⁷³ fogfájásával, lábizzadásával, vagy szerelmi bajával, üzleti gondjaival nyugodtan fordulhat Szent Kajetánhoz⁷⁴ vagy Szent Gerolimihez – a „humorisztikus szent”-hez, mint Goethe nevezte, tehát Filippo Nerihez, akinek gőzfürdője is van Pozzuoliban – vagy Szent Domokoshoz, aki raktárában kofferben őrzi a nevesebb nápolyi halottakat...⁷⁵ Minden igényt kielé-

⁷² Daniel Halévy: *L'Essai sur l'accélération de l'Histoire*. Paris, Edité par Les îles d'or, Editions Self, 1949.

⁷³ San Gennaro (272–305): püspök, aki hatodmagával a Diocletianus-féle keresztényüldözés egyik áldozata lett. Nevéhez kötődik a „nápolyi vércsoda”. Eszerint amikor kivégezték, egy aszszony felfogta véré, amit egy üvegtégelyben őrzött, s végül mint ereklyét átadta a közösségnek. A hívők szerint az alvadt vér időről időre folyékonyvá válik. Márai *San Gennaro vére* címmel írt regényt, ami egy harmadik személybe kivetített önéletrajz. Először németül jelent meg 1957-ben, magyarul – szerzői kiadásban – csak 1965-ben New Yorkban. Ld. Botka Ferenc: A San Gennaro vére keletkezéséhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2002/5–6. 526–542.

⁷⁴ Szent Kajetán (1480–1547): katolikus pap, rendalapító, betegek ellátásával, gondozásával foglalkozott.

⁷⁵ Filippo Romolo Neri [Szent Gerolimi] (1515–1595), katolikus pap, az oratoriánus rend megalapítója. A rend hivatása az egyházi tudományokban való önképzés mellett a betegápolás és a szenvedők segítése volt. Erősen hitt a gyermeki romlatlanságban. Ót idézi meg a *Legyetek jók, ha tudtok* [*State buoni, se potete*] című közismert olasz film (1983).

gít ez a nagyáruház, az Egyház. Mielőtt idejöttök, kérlek, írók össze, mire van szükségetek, s én aztán mindent elintézek, hogy jutányosan megkapjátok a szentektől mindazt, ami kell. Vannak itt templomok, melyeket egy magányos pap kinyit reggel, pontosan úgy, ahogy a kereskedő felhúzza üzlete bejárata előtt a redőnyt; a pap, mint a kereskedő, az üzlet, tehát a templom egyik zugában, a pult mögött ül naphosszat, újságot olvas, várja a vevőket. A perselyeket este kiürítik, másnap kezdődik az üzleti élet előlről. Ha minden kötél szakad, talán veszek vagy bérlek itt egy ilyen kisebb templomot.

De addig fontosabb lenne a külföldi magyar kiadót valahogy tető alá hozni. A mellékelt levél írója Juhász Vilmos (nyolcadmagával szökött, az unokát is elhozta), ismert polihisztor.⁷⁶ Senkit nem hagyok nyugodni, amíg nem lesz egy külföldi magyar kiadó.

Mégegyszer bocsánatot kérek a merényletért, amelyet a kézirattal elkövettem. Szeretettel ölel mindannyiatokat

Sándor

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Nápoly, 1949 június 4.

Kedves Klári és Heini, köszönöm leveletek. Örülök, hogy a kéziratok megérkeztek és köszönöm, hogy szívesek voltatok elolvasni. Megismétlem a kérésem: hálás lennék, ha megírnátok – vagy megírná – mit szólt Jancsi ehhez a kézirathoz? Csak egyetlen őszinte szót kérek:

érdekelte-e, vagy közömbös volt számára. Ez fontos.

Magam is azt hiszem, hogy csak a második rész érdekelhet igazában tengerentúli olvasót. Az első rész csak nagy húzásokkal jöhet számításba, vagy egyáltalán nem. Ha a második rész így rövid, mintegy 50 oldalt mindig írhatok még kiegészítésképpen a szovjet rendszeren belül élő ember és a szellem viszonyáról; nagy anyagom van erről, mintegy 1000 oldal naplójegyzet. Ezt a pótlást, ha kívánják, két hét alatt meg tudom írni. Mindenesetre eltettem egy esetleges holdbeli – vagy amerikai – kiadó részére egy német kéziratpéldányt is; ha ilyesmi kellene, azonnal küldöm. A fordítást most már átjavitották, s van keze-lába.

Tudom, hogy nagyon kis horog ez, amivel az óceánban halászok. De mindent meg kell kísérelni, hogy tovább jussunk. Tíz éve, az Anschluss óta olyan sorsokat látok, amelyek mellett az enyém eddig még eszményi. Természetes, hogy itt is van egy határ. Ha itt lesztek nyáron, engedelmetekkel

⁷⁶ Juhász [Haas] Vilmos (1899 – New York, 1967), kultúrtörténész, író, újságíró, szerkesztő, műfordító, egyetemi tanár. Kutatási területe: a kereszténység előtti idők összehasonlító valóság-története volt. Fiatalkori baráti köréhez tartozott többek között Szabolcsi Bence, Sárközi György, Sárközi Márta, Vágó Márta, Horváth Zoltán, a szerzetesi hivatású Szedő László és Szedő Dénes. Steven Kozsak amerikai diplomata segítségével 1949-ben hagyta el Magyarországot. Salzburgi hotelszobája valóságos hírügynökség volt; az eminens, általa informált újságírók között volt Simon Bourgin, a *Time* és George Weller, a *Chicago Daily News* munkatársa. 1959-től haláláig a Columbia Egyetem tanára volt.

elmondom terveim. A magyar könyvkiadó ügye mégis leginkább foglalkoztat. Nem hiszem, hogy melléfog, aki ezt szakszerűen és jól megfogja. (L. a Juhász-levelet.)

Itteni barátaim, akik között van suszterinas, de van nagykövet is, csaknem egytől-egyig hümmögik, hogy világhelyzet most már kisebb-nagyobb változásokkal, az elkövetkező negyedszázadon át így marad; a nagy leszámolással járó kockázatot senki nem vállalja. Ez lehetséges. De ezen a helyzeten belül kompromisszumos változások a Duna-medencében lehetségesek. A Dicsőségesnek is meg vannak a maga problémái, s néha úgy tetszik, nemcsak Keleten, hanem Nyugaton is erősen túl-angazsálta magát. Ha ez így van, kénytelen lesz lazítani és akkor talán felhúzzák – többé-kevésbé, egyidőre – a vasfüggönyt.⁷⁷ Vannak ilyen jelek is; persze, nem lehet elég óvatosan tapogatni ezeket a tüneteket. Kínában meg valószínűleg az történt, amit az első világháború után mondott az öreg székyel az angol újságírónak: „Mindig tudtam, hogy mi székyelgyek győzni fogunk, de azt már mégsem hittem volna, hogy egész Romániát hozzánk csatolják.”

Nagyon megérint és meghat, hogy Heini személyesen hajlandó foglalkozni kéziratom sorsával. Én ezt nem is mertem kérni, s akármi lesz is az eredmény, előre is nagyon hálásan köszönöm.

Most egy színdarabon farigcsálok; nem tudom, milyen lesz, de a téma – azt hiszem – átkozottul időszerű; megkísérlem színpadra vinni az ötödik hadosztályt. A mi időnknek – beleértve atombombát és penicillint – ez a rejtélyes tünemény egyik legjellegzetesebb rejtélye. Természetesen nemcsak fizetett ötödik hadosztály van; ez a kevésbé veszélyes, mert ezt csak jobban kell fizetni, s akkor már rögtön nincsen. Van másféle is, ezekről írok.⁷⁸

Közbül múlik az idő, s ahogy múlik, egyre jobban érdekel. Az ember akarva-akaratlan, botcsinálta filozófus lesz, s úgy fogadja a világot, ahogy a reflexek az anyag alkatából következnek. Nagyon jó lesz, ha már itt lesztek és az ősz tenger partján beszélhetünk mindenről. Lola kiheverte a sérülést, ő külön ír és ő is nagyon vár mindkettőtöket. Kézcsókkal, szeretettel,

Sándor

⁷⁷ A kifejezés Winston Churchill 1946. március 5-i az amerikai egyesült államokbeli Fultonban elmondott beszédében hangzott el először: „A baltikumi Stettintől az Adriánál levő Triesztig vasfüggöny ereszkedett le, a kontinens teljes szélességében. E vonal mögött van Közép- és Kelet-Európa ősi államainak összes fővárosa. Varsó, Berlin, Prága, Budapest, Belgrád, Bukarest és Szófia, mindezen híres városok, környező népességükkel abban fekszenek, amelyet szovjet szférának kell neveznem, és így vagy amúgy, de mind ki van téve nem csupán a szovjet befolyásnak, de egy igen erős és egyes esetekben fokozódó mértékű moszkvai irányításnak is.”

⁷⁸ Az ún. ötödik hadosztály (hadoszlop) emberek rejtett csoportja, amely egy nálánál nagyobb közösséget, például egy nemzetet, egy berendezkedést belülről aláás, elárul. Az ötödik hadoszlop lehet a titokban az ellenséggel szimpatizálók egy csoportja, mely szabotázsakciókat hajt végre a katonai vonalak vagy országhatárok mögött. A taktika kulcsponja a titkos támogatóknak a megtámadott közeg minél teljesebb szövetébe való bejuttatása. A kifejezés 1936-ban, a spanyol polgárháború idején keletkezett.

Márai Sándorné levele a Lax családnak

Napoli Posillipo via Nicola Ricciardi 7.

Juni 15. 949.

Drága Klári, Heini, régen nem írtam. Ritkán van hozzá időm, hogy úgy neki ülhessek, anélkül, hogy tízszer ne kellen felugrálni közbe, de azt hiszem ez nálatok is így van. Gondolatban annál többet beszélgetek veletek és számtalanszor álmodom rólatok, olyan élénken, mintha valóban találkoznánk. Nagyon várlak már a valóságban. Valahogy ti vagytok az egyetlen fix pont életünkben, és ha leülünk tervezgetni, bármiről beszélünk, a befejezés mindig az, majd ha ti itt lesztek, veletek fogjuk megbeszélni és elhatározni.

Idestova egy éve lesz két hónap múlva, hogy eljöttünk otthonról, azóta lényeges változás nem történt, se itt se másutt. Legfeljebb néhány rossz tapasztalattal lettünk bölcsebbek. Igazán csodálatosan rendezte meg Sanyi úgy a kijövetelünket, mint azóta az életünket. Bámulatossá erővel, önuralommal, bölcsességgel viseli a dolgokat, és mondhatom nektek, már évek óta az ő előrelátása és gondoskodása tette számunkra lehetővé és szebbé az életet. Azóta is mindent megpróbál szegény, és nem csodálkozom, hogy néha már majdnem elkeseredik.

Nagyon sokat várt ettől a kéziratától, amit nektek is beküldött és amit ti olyan angyalian fogadtatok. Hiszen nem vagytok ügynökök, és pont elég dolgok van, semhogy még ilyesmivel is foglalkoztatok, de ő csak bennetek bízik és mondhatom az eddigi tapasztalatok után, joggal! De végül mégsem a „szakmátok”, így nem csodálkoznék, ha mégsem járna eredménnyel a dolga. Svájcban van érdeklődés a kézirat iránt, most *egy hónapja* hiába várunk a német fordításra. Egy nagyon komoly és tisztességesnek látszó szakember fordította, eleintén pontosan betartva a megállapodásokat, most mintha a föld nyelte volna el. De ez így van az egész vonalon. A Sanyi német kiadója, aki csomó pénzzel tartozik neki, azelőtt sűrűn levelezett, most hallgat, mint dinynye a fűben, hogy szebbet ne mondjak. Finnországban körülbelül ezer dollárja veszett el. A spanyolok, nagy cikornyás leveleket írnak, de mindenütt az egész vonalon kihasználja mindenki ezeket a lehetetlen európai valuta nehézségeket és ellopnak mindent. Egyszerűen nem felelnek a levelekre, mintha nem is léteznénk, s az ember teljesen tehetetlen. De hát úgy látszik ez mind hozzátartozik a „hétpróbához”, amit ki kell bírni, hogy a végén sikerüljön valami.

Ne gondoljátok, hogy mindemiatt túlságosan el vagyunk keseredve, igyekszünk felülmaradni, és próbálunk örülni annak, ami itt van, a teljesen izolált nyugodt életnek, a tengernek, az elbűvölő tájaknak és egyéb gyönyörűségeknek. A munka, amit én csinálok nem újság nekem, hiszen ebbe 44 óta gyakorolom magam, és ugyanez Leányfalun folyó víz, villany, gáz nélkül „sparherd”-al, disznótetéssel és hasonló kedves munkákkal, sokkal komplikáltabb és nehezebb volt, úgy hogy ahhoz képest a mostani házimunkáim gyerekjáték. Sajnos közbe elmúlt néhány év, és nem leszünk fiatalabbak, ez időnkint megnehezíti a dolgokat. A tavalyi betegségem óta se érzem már olyan jól magam, mint azelőtt, hamar elfáradok és egyéb bajaim is vannak, de hát erre megint az jön: majd, ha ti itt lesztek!

Beszéljünk derűsebb dolgokról. Stein Bandi házassága legalább úgy meglepett mint a Ninié. Ezek a fiatalok!!! Niniék különben mégsem mennek Algerba, mert John szabadsága előtt állt, ahogy Nini írta, és az Algeri postot rögtön el kellett volna foglalni. Így kivette háromhónapos szabadságát, néhány hétre elmentek autón Spanyolországba barangolni, Sevilából kapunk utoljára egy lapot tőlük, e hó végére van hajójegyük, úgyhogy nem-sokára nálatok lesznek. Ott majd tovább kószálnak autón, meglátogatják a régi barátokat és úgy mennek Washingtonba. Nekem olyan ez mint egy tündérmese, mert mindehhez még Nini valóban nagyon boldog és dül a szerelem.

Jánosunk e héten fejezi be az iskolát, mint az osztály legjobb tanulója, akit példaként állítottak oda az olasz gyerekek elé. Különben változatlanul aranyos jó gyerek, de már kamaszodik, ami nyolcéves korban kissé korai. Talán a déli klíma? Nagyon érdeklődik a női dolgok iránt, egyelőre még nálam, olyan fesztelen természetességgel, hogy meg kell pukkadni rajta. Nyáron folytatni fogja a tanulást, szerencsére lakik itt a házban egy végtelenül rendes olasz tanár család, mi is az egyiktől veszünk órákat, így hetenkint háromszor fog tovább tanulni, részben, hogy el ne felejtse, amit eddig tanult, részben, hogy ősszel levizsgázhasson a másodikból és átmelessen a harmadikba. Nem akarom, hogy még egy évet veszítsen, esetleg elkerülünk innen máshova, megint ismételnie kell egy osztályt amíg megtanul egy más nyelvet. Szerencsére oly könnyedén és magától értetődően csinálja a dolgokat, remélem megmarad ez a jó természete.

72

Otthonról egyre ritkábban kapunk híreket. Néha még jön a Lajos címére levél „kedves Barátom” megszólítással, nekünk úgy látszik nem mernek már írni, nem tudom, miért? Nem tudom írtam-e már hogy anyósom közölte, ott voltak a lakásban „leltározni” a holminkat, lehet hogy majd elveszik azt, amit kihúztunk a romokból. Ez abszolút nem izgat, mert mondd már, hogy nem húztuk volna ki a romokból, de a tény felháborít, hogy a 44-es receptek szerint dolgoznak, és valakivel mernek ilyesmit csinálni, aki mindig a másik oldalon állt, amit ők is jól tudnak, csak épen „polgár”-ságát nem hajlandó feladni, ellenük – egyelőre – még semmit sem csinált, csak éppen nincs ott és nem megy haza. Ez még nem ok a lopásra. De már ezen is túl vagyunk. Túl kell esni a hét próbán, csak több ne legyen belőle.

Írjatok meg mikor jösztek körülbelül. Marcelle tévedett, nem igaz, hogy neheztelek mert nem kapok gyakrabban levelet. Ez még otthon volt úgy, amikor az ember, légszomjasan várt minden híradást, de itt, amikor magamnak is oly nehezőre esik egy levelet összehozni, az ember csak akkor ír, ha közölni valója van, és respektálja a másik elfoglaltságát.

Ma 17-ikén folytatom a levelem, remélem el is küldhetem. Marcelleról sem hallottunk régen, remélem jól van, nagyon imponált nekem, hogy olyan ügyesen elhelyezkedett. A férjétől több hét előtt kaptunk Bécsből hírt, addig átcsúszott, Párisba kért levelet, írtam is oda, de azóta semmit nem hallottunk róla. Különben most hallottunk egy módot, hogy 3000 forintért van egy kijutás, ha érdekel Mici miatt továbbíthatom. Zsazsa által mindig irhatok neki, az ottani leveleket nem cenzúrázzák, és Zsazsával mindent közölhe-

tek. Persze rábeszélni erre sem merném, mert az ember soha nem tudhatja, de miután nekem is írtál, továbbítom.

Elkezdtek a tengerben fürdést, ami remek, csak a le- és feljövés kissé komplikált és hosszadalmas, de ennyi fáradtságot megér. Túl meleg sincsen, egyáltalán azt hiszem ez legenda erről a déli klímáról, pont olyan idő van mint nálunk, éjjel zuhogott az eső, és a déli napon nagyon meleg van. De este a terrazzán nem lehet kabát nélkül ülni, lehet, hogy ez csak a Posillipon van így. Ez a legszebb része lakásunknak, alig várom már, hogy veletek ülhessek rajta.

A kiszivárgott magyarok közül kikkel szoktatok találkozni? Acsayékkat,⁷⁹ Székely Zizit,⁸⁰ nem szoktatok látni? Ha igen, adjátok meg neki a címetem, írjon nekem Zizi és csókolom őt sokszor. Kíváncsi vagyok, hogy élte ott bele magát a dolgokba, biztosan nagyon hiányoznak neki a pesti barátnői.

Különbö mindenről majd beszélünk, ha itt lesztek. Írjátok meg pontosan, a menetrendet mikor és meddig és hol akartok itt lenni, remélem minél tovább nálunk! Egyedül jösztek-e vagy család is jön veletek? Hogy vannak Petiék, régen nem írtál róluk.

Mindannyiótokat sok szeretettel öllelek, csókol

Lola

Márai Sándor levele Lax Henriknek

Nápoly, 1949.9.21.

73

Kedves Heini,
köszönöm párizsi soraid, a gyereket ebben az értelemben figyeljük majd. Remélem, nem lesz semmi baj veled, színre-szemre egészséges, csak az itteni – iskolai – életmód egészségtelen: fülig porban labdázunk délutánokon át, ez a „sport”.

Remélem, baj nélkül hazaértél, s Klári is úton van a karavánnal. Nagy érdeklődéssel várjuk levelét, mit tapasztalt odahaza? Mi napok óta a Rajk-per rádió-közvetítését hallgatjuk. A rendezés tökéletes: a Radek- és Tuhacsevszkij-per⁸¹ miniatűr, de tökéletesített mása ez. Az elnök és az

⁷⁹ Acsay László (1905 – New York, 1992), építészmérnök, kisgazdapárti politikus. Szerepe volt a háború utáni Budapest újjáépítésének megtervezésében. 1947-ben feleségével együtt hagyta el Magyarországot.

⁸⁰ Székely Lujza (Zizi) (1904 – Washington, 1975), színésznő. Első férje Pethő Sándor (1904–1940), az 1938-ban alapított *Magyar Nemzet* első főszerkesztője volt, aki autóbalesetben halt meg. Pethő Márai barátai közé tartozott.

⁸¹ Karl Radek (1885–1939), zsidó származású, németül alkotó újságíró, bolsevik pártvezető, a Komintern egyik vezéralakja. Átállt Trockij oldalára, de így is évekre számúzték, tisztogatások áldozata lett: 1936 augusztusában letartóztatták, és a tizenhetek perében 1937 januárjában tárgyalták az ügyét. Mivel a börtönben saját maga írta meg vallomását, Sztálin csak tíz évet adatott neki, de a Gulagon 1939-ben megölték.

Mihail Tuhacsevszkij (1893–1937), a Szovjetunió marsallja, az egész hadtörténelem egyik legkiemelkedőbb katonai zsenije, a legnagyobb stratégák között tartják számon. A Vörös Hadseg büszkesége volt, akit a külföldi újságok Vörös Napóleon néven is emlegettek. 1937-ben letartóztatták szovjetellenes tevékenység, kémkedés és hazaárulás koholt vádjával. Erőszakkal csaltak ki tőle hamis beismert vallomást, és kivégezték.

ügyész nem is jut szóhoz, a vádlottak olvassák jegyzeteiket – az elnök „engedélyével” – és egymás szájából kapkodják a szót. Az elnök nem örül ennek a túl-sima rendezésnek, szeretne néha egy kis ellentmondást, valamilyen részletkérdésben egyféle – látszólagos – védekezést; de erről szó sem lehet, a vádlottak kiabálnak a mikrofonba: „Nem kérem, én már márciusban akartam már meggyilkolni Rákosit, nem pedig áprilisban, mint a Pálffy”.⁸² [Hiány] elmondják, ami a moszkvai perekben Bucharin,⁸³ Radek fináléja volt: nem kínoztak őket és azért vallanak ilyen készségesen, mert meggyőződtek arról, hogy nagy bűnt követtek el és ez az egyetlen alkalom, amikor még ilyen módon jóvátehetik, amit a szocializmus ellen vétettek. Olyan az egész, mint egy tökéletesített „Jedermann”-előadás,⁸⁴ amikor a rendezők már elvégezték a premier után a szükséges simításokat.

Egyidejűleg olyan – személyes – híreket kaptam Pestről, amelyek lehetlenné teszik, hogy arra a tengerentúli foglalkozásra, amelyről utolsó pillanatban beszéltünk – talán emlékezel, a [hiány] lehetősége volt ez – gondolhassak. Anyám, öcsém, húgom ottléte teljesen kizárja ezt a lehetőséget; ez az egy, amiben nem ismernek irgalmat és amit nem bocsátanak meg. Így – sajnos, vagy talán jobb is – le kell mondani erről a lehetőségről, ha ugyan egyáltalán lett volna ilyen lehetőség.

Sok szeretettel köszönt mindannyiatokat, sokszor, baráti öleléssel

Sándor

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Posillipo, 1949 október 6.

Kedves Klári és Heini,

remélem, időközben a teljes karaván, mit Kind und Kegel⁸⁵ hazaért és már csak Heini színes felvételei emlékeztetnek Benneteket erre az exotikus és veszélyes földrészre. Az orosz atombomba híre itt kevés izgalmat keltett – az emberek rezignáltak –, de a fontcsuszamlás annál mélyebbre nyúlt ebbe a rozoga, háború utáni állapotba. Most megint színt kell vallani mindenkinek, hogy az elködösített állapotban mennyi volt a valóság, másszóval, be kell vallani, mennyire vagyunk szegények? Itáliának rongyos a nadrágja, de a

⁸² Pálffy [Oesterreicher] György (1909–1949), altábornagy, honvédelmi miniszterhelyettes, a Rajk-per menete alatt fogták koncepciós perbe és ítélték halára. 1955-ben rehabilitálták, és 1956-ban Rajk Lászlóval együtt hivatalosan újratemették.

⁸³ Nyikolaj Bucharin (1888–1938), 1917-es bolsevik forradalmár, szovjet politikus, marxista gondolkodó és filozófus, közgazdász. A cári idők száműzöttje volt. Mint a korábban említettek, Buharin is a „csiszka”, azaz a nagy tisztogatás áldozata lett 1938-ban. Arthur Koestler életrajzában elmondta, hogy a *Sötétség délbén* (1940) főszereplőjének, Nyikolaj Rubasovnak a „mintái” Buharin és Radek voltak.

⁸⁴ Utalás Jedermanra, a középkori moralitások jellegzetes figurájára, az elvont ember allegorikus alakjára, aki a halálra és a túlvilági elszámoltatásra készülve segítséget vár élete kísérőitől, az ugyancsak allegorikusan ábrázolt Szépségtől, Erőtől, Gazdagságtól, Barátságtól, de egyik sem hajlandó vele tartani, csakis a Jótettek, amelyeket a Bűnbánat erősít a hosszú útra menet.

⁸⁵ Mit Kind und Kegel (német): teljes pereputtyal.

franciák is puhábban ágyaztak, mint amennyire futja nekik. A németek meg egyenesen levegő után kapkodnak.⁸⁶ Sokáig nem lesz itt még rend.

A háborút a józanabbak nem vélik közelinek, az optimisták még bizonyos helyzeti enyhülést is várnak az atombombától, megkönnyített orosz tárgyalókészséget stb. Az igazi baj mégiscsak a diktatúrák természetében rejlik, az oroszok túl nagy falatokat nyeltek és gyomorgörcsben tudnak csak emészteni; ebben az ingerült állapotban az ember elkövet hibákat. S a másik oldalon nagy az tehetetlenség. Az öreg Churchillnek lesz igaza, aki felsóhajtott, hogy a XVIII. és XIX. században nagy emberek intéztek el kis problémákat, most pedig kis emberek néznek szembe nagy problémákkal.

Ami a személyes vonatkozásokat illeti, egy esztendei próbálkozás után csak annyit mondhatok, meggyőződtem róla, hogy a mai Európában szellemi munkából – irodalomból – nem lehet megélni. Néhány francia és angol világnév kivételével; de máskülönben az olasz, a skandináv, a holland, a spanyol, német stb. írók éppen úgy képtelenek írói munkából megélni, mint én. Minthogy hontalan író számára Európában másféle életlehetőség sem nagyon akad, Komolyan számolni kell azzal, hogy kénytelenek leszünk útnak eredni, s valamilyen szellemi vagy fizikai kubikosság után nézni a nagy víz másik partján. A vízum-ügyben érdeklődtem, most várom a választ. Itt minden szép és jó, sehol nem tudunk majd ilyen olcsón élni, de azt a keveset, ami ehhez az olcsósághoz kell, teljességgel lehetetlen itt megkeresni. Ezzel le kell számolni. – Valamilyen csodálatos véletlen persze történhet, de erre várni nem okos dolog.

Nagy élvezettel olvasom a Heini által hozott könyveket: Trevor-Roper könyve jó, szolid angol munka és valószínű, hogy minden úgy történt, ahogy a szerző leírja.⁸⁷ Ez a prolongált pubertás, amely belejátszik afféle „Skurek és vésztanács”-alapon⁸⁸ egy birodalom pusztulásának utolsó pillanatában, igazán különös kóreset. – Az Einstein-tanulmány olvasása már nehezebb feladat volt, nem is merem állítani, hogy tökéletesen megértettem, de érdekes, hogy a Leibnitz-féle térelméletnél ő sem tudott továbbjutni. Leukipposz⁸⁹

⁸⁶ A háború utáni (nyugat)német gazdasági talpra állás ekkor még éppen csak elkezdődött, mégpedig azzal, hogy 1948-ban a birodalmi márkát törvényes fizetőeszközként német márkára cserélték. Ugyanígy jártak el Ausztriában, amikor újra bevezették schillinget. Az alacsony infláció és a gyors ipari növekedés tartós korszakát a Konrad Adenauer nyugatnémet kancellár vezette kormány (1949–1963) dolgozta ki és gazdasági minisztere, Ludwig Erhard (1949–1963) menedzselte, aki „a német gazdasági csoda atyjaként” vonult be a történelembe. Andreas Metz: *Die ungleichen Gründerväter: Adenauers und Erhards langer Weg an die Spitze der Bundesrepublik*. Konstanz, UVK, 1998.

⁸⁷ Hugh Trevor-Roper (1914–2003), angol történész. Brit rádiós hírszerzőként működött a világháború alatt, s ekként írta hitelesnek tekintett könyvét, a Führerről és belső köréről szóló *The Last Days of Hitler* (1947). A könyvet megbízásból írta, mert sokan hitték, hogy Hitler valójában nem lett öngyilkos, és valahol még mindig él. A könyv csak a nürnbergi per befejezése után jelenhetett meg. (A történész hírneve, az iránta való bizalom azonban súlyosan megfogyatkozott, amikor 1983-ban kiderült, hogy az általa hitelesített Hitler-naplók közönséges hamisítványok.) 1950-ben részt vett a berlini antikommunista konferencián, amely után megalapították a CIA finanszírozta, szovjetellenes, világhíres szellemi műhelyt, az *Encounter* (1953–1990) című folyóiratot.

⁸⁸ Utalás Karinthy Frigyes *Tanár úr kérem* című elbeszéléskötetének szereplőjére.

⁸⁹ Leukipposz (Kr. e. V. sz.), görög, atomista filozófus. Az atomista filozófia egyik megalapítója, tanításának lényege, hogy a világmindenség két fő részre osztható: egyrészt az állandó mozgás-

óta itt akad el valahogy képzeletével az ember, tér „van” vagy „nincs”, de nekünk nincs igazi képzetünk felőle, legfellebb az, hogy a tér valamilyen „viszony”, – a tünemények és jelenségek összefüggésének viszonya. Einstein nagysága talán éppen az, hogy ebbe a bizonytalanságba bele tudott építeni egyféle törvényszerűséget.

Az *Ape and essence*-t⁹⁰ most kezdem el és már előre örülök neki.

Sokat beszélgetünk a beszélgetéseinkről és jó lenne folytatni azokat. Sok szeretettel köszönt mindannyiatokat

Sándor

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Posillipo, 1949 október 15.

Kedves Klári és Heini,

nagyon figyelmesen, többször elolvastam Klári levelét, sokszor köszönöm. Az ilyen tárgyilagos és hűséges megfigyelésen az ember mindig felméri az otthonmaradottak helyzetét, de ugyanakkor igazolást keres a saját sorsát illetően is. Sajnos, ezt az igazolást maradéktalanul tudja Klári levele is. Az, hogy a kommunisták „tehetségesen” csinálják odahaza a maguk feladatát, lehetséges; igaz, nem biztos, hogy valami különös tehetség kell-e ez eredmények eléréséhez olyan országban, ahol orosz karhatalom áll rendelkezésükre, s az ország minden elsőrendű nyersanyaggal, szénnel, a hazai szükségletet meghaladó élelmiszerral rendelkezik, s ahol a mezőgazdasági, ipari és nem utolsó sorban az értelmiségi munkaerőt kíméletlenül igénybe lehet venni, nem kell sztrájkoktól tartani és oly silányan lehet fizetni, mint ahogy ez otthon történik. (Egy ipari munkás átlagos hetibére otthon 120–150 forint) ebből is lecsípnek tervkölcsonök és más ilyen erőszakos sápokra egy hányadot (ez feketén [hiány] dollár, hivatalosan 10-12 dollár, s noha a pénz vásárlóereje odabenn jelentősebb, így sem jut a keresetből egyébre, mint lakásra és élelemre, – mint Klári írja, egy bútordarab megszerzése is probléma. (Hát így aztán nem nehéz tehetségesnek lenni, s neonfényes állami espressokat is nyújtani a dolgozóknak – noha ezt a műfajt már elébb egyénien is megvalósították és tehetségesen művelték Budapesten. De ha lekaparjuk ezt a csillogó vörös duco-lakkot⁹¹ a népi demokráciáról, örökké, monotonul két kérdés marad: nyújt-e ez a rendszer fokozottabb védettséget munkanélküliség, öregség és betegség ellen, s a másik – kissé szónoki, de mégis nagyon valóságos – kérdés: igazában mi is az a „szabadság”? Van-e szociális szabad-

76

ban levő, oszthatatlan anyagi részecskékből, atomokból, másrészt az üres térből áll, amelyben az atomok mozognak. E részecskék mozgásuk során szüntelenül ütköznek (egyesülnek), majd szétválnak. Emiatt az ókori materializmus egyik kiemelkedő képviselőjének, rendszerezőjének tartják.

⁹⁰ *Ape and Essence*: Aldous Huxley 1948-ban megjelent disztópiája, mely 2108-ban játszódik Új-Zélandon, egy évszázaddal azután, hogy a világot egy nukleáris katasztrófa megsemmisítette. Magyarul 2008-ban jelent meg, Totth Benedek fordításában *Majmok bombája* címmel.

⁹¹ Duco-lakk: a DuPont társaság által az autóipar számára 1920-as években kifejlesztett lakk márkaneve.

ság szellemi szabadság nélkül, van-e szellemi szabadság politikai szabadságjogok nélkül stb.? Mi itt a másik parton nem vagyunk szabadok, mert az omnipotens állami szocializmus és a hígított kapitalizmus rendszerén belül az egyén túlságosan függvénye az említett három problémának, ők a másik parton szabadok, mert munkájuk, gondolkozásuk, életberendezkedésük a bolsevista államhatalom érdekeinek szolgálatában áll. Van-e harmadik út? Azt hiszem, nincs. Örülök, hogy Mici végül mégis kijutott, mindenkinek igaz van, aki el tud menni és elmegy, mert az, amikről Heinivel beszéltünk – a csatlós államok besorolása a tagállamok közé amikor orosz [hiány]ság, rendőrség hivatalnokok veszik át a mai, nemzeti bolsevista hatóságok szerepkörét és a baltikumi kárpátaljai stb. berendezkedés mintájára megkezdődik a tagállamok könyörtelen biztonsági szervezése, nagy tömegek deportálása, stb. – ha nem is bizonyos, hogy bekövetkezik, de ezzel a veszéllyel elég komolyan lehet számolni, hiszen minden előkészület megtörtént. Ez a „csatlakozás” a megfelelő világpolitikai pillanatban bekövetkezhet minden csatlós állam részéről, s akkor aztán marad a végső leszámolásra érett világhelyzet: egyik oldalon a Szovjetunió és a bolsevizált Kína, másik oldalon azok a népek, amelyek e rendszereket elutasítják. Az atlanti paktum⁹² óta nem kérdéses többé, hogy a nyugatiak nem hisznek a Szovjettel való megegyezés lehetőségében és a helyzet – lassan – döntés felé érik. Ez a döntés még évekbe telhet, s nem másíthatja meg más, csak a Szovjet érdekerületein belül esetleg bekövetkező belső fordulat; de ennek csekély a lehetősége. Ezért helyesen cselekszik mindenki, aki elmegy onnan, s vállalja e lépés minden súlyos következményét. De a többiek, szegények, milliók és milliók, nem mehetnek el, ott kell végigcsinálniuk mindent, ami van és következik, s ezért nem szabad ítélni azok fölött, akik otthon maradnak, ha éppen nem használják fel ezt a helyzetet valamilyen jogtalan vagy erkölcstelen előny megszerzésére. Mindez „igazol” bennünket, akik eljöttünk onnan, de igazolja azokat is, akik otthon maradnak. Én itt benne élek ebben az új népvándorlásban, [hiány] az egyik telepet, látom, tapasztalom minden nap, mennyire nincsen „ezen az oldalon” sem emberi szolidaritás, mint terelik gyarmati rabszolgasorba a hontalan tömegeket az ausztrál, délamerikai, stb. munkatelepek felé, de ez még mindig jobb, mint az üzbég munkatelepek. Ez a helyzet [hiány] el kell fogadni, bele kell törődni, s mindenki iparkodjék a hátralévő időben teljesíteni a [hiány] és a hozzátartozókkal szemben legjobb tudása szerint a kötelességét. Most már nem tehetünk mást.

Itt Európában, különösen szellemi téren, mintha valamilyen rothadási folyamat kezdődött volna, valószínűleg régebben tart már, de [hiány] most már kezd penetráns lenni. Nem lesz különösebb megrázkódtatás számomra, ha egy napon elmegyek innen.

Hálásan köszönjük a küldött gyógyszereket, s nagyon jó lenne, ha megírnád, Heini, milyen időben kell alkalmazni azokat (pld. az influenza oltást)? Még egyszer sok köszönet, kedves Klári, a levélért. Remélem, Mici az utolsó

⁹² Utalás az 1949. április 4-én Washingtonban 30 észak-amerikai és európai állam által létrehozott észak-atlanti szerződésre, a NATO-ra.

zónán is szerencsésen átjutott és Rettenetes Iván szemet hunyt a gyopárszedő leányka⁹³ előtt. Mindannyiuknak szeretettel minden jót kíván

Sándor

Márai Sándor levele Lax Klárinak

Posillipo, 1949 november 16.

78 Kedves Klári, tegnap megérkezett, sértetlenül és üvegtörés nélkül, a kis kassai metszet. Nagyon köszönöm. Lehet, hogy felnőnek egyszer majd emberek, akik nem hazában, szülővárosban, családi házban, „grund”-ban emlékeznek a gyermekkorra, hanem statisztikákban és szélességi fokokban lesznek „otthon”. Lehet, hogy a „Tanár úr, kérem...” egy jövőszázadi, bővített kiadásban az új Skurek az Éretlenségi Találkozón ezt mondja majd Ragyáknak: „Emlékszel, apafej, amikor a 30.ik szélességi fokon kiültünk és elektronokkal csúzliztunk...” – s akkor az úgy lesz rendben. De addig mi, akik még nem statisztikákban, hanem szülővárosban nevelkedtünk, mindig szívesen fogunk emlékezni ezekre a privát kegyhelyekre. Tudja, mi a legkülönösebb? *Megismertem ezt a metszetet*, a hátlap borítópapírját, a keretet, s bizonyosan tudom, hogy nemcsak hasonlít ahhoz a példányhoz, amely a birtokomban volt (a Mikó utcai lakás előszobájának falán lógott), hanem *ugyanaz*. Nagyon érdekelne megtudni, hol vette, kitől kapta? Az ostrom utána Mikó utca rom kacsáját széjjel hordották, sok más metszettel akkor veszett el ez is. S most egyszerre beállít – Amerikából jövet! – a Posillipora... Habent sua fata quad[hiány]! Hálásan köszönöm.

Most megkaptam a teljes Arany Jánost és a Károli bibliát. A hátralévő időre ez körülbelül elég is nekem. Még egy Vörösmartyra vadászom, állítólag útban van. Jánossal szorgalmasan olvassuk a Toldit, persze, minden harmadik-negyedik szót meg kell magyaráznom, mert a mart nem mert, mert a fészter nem ugyanaz, mint a csűr, a pajta vagy a karám, mert a küllő nem az, ami a csáva, mert a császárszakállt nem a császár viseli, hanem a mezőn nő, mert a vért az, ami a mellvas és mégsem az, mert a gyámoszlopot nem az árvaszék rendeli ki a tornácra, és mert a magyar nyelvért igen nagy kár, s különösen szomorú, hogy már jó ideje nem arra használják, amire való: nem a fogalmakat tisztázzák vele, hanem az értelmet ködösítik. S mindez a sok szépség, gazdagság hihetetlen gyorsan pusztul, mállik, foszladozik, otthon és külföldön, mint a nemes régi szövetek, amikor megszűnik az anyag belső kohéziója. S mindennek sok oka van, de egyik oka, sajnos, az is, hogy a magyar írók, otthon és külföldön – tisztelet a kivételnek – már nem írók, hanem inkább betűkereskedők. Darabszám árulják a szavakat, grammra mérik ki a betűket... s a világban, a szellemi világpiacon nagyon rossz híre

⁹³ „Én, mint egy népszínműben a gyopárszedő leányka, bóbitával bekötöttem a fejem [...] Látnom kellett, hogy nemcsak a csinosság kedvéért öltöztetnek jelmezbe, hanem óvatossági [...] okból is.” A motívum Márai Sándor *Judit* című, 1980-ban az Ujváry Griff kiadónál Münchenben megjelent regényében is szerepel. Az álcázásra való utalás innen kikövetkeztethető.

kerelkedett a magyar irodalomnak a betűkereskedelem miatt, mert összetévesztik egyféle trükkös, anekdótás darabárúval. Csak most, amikor nincs már, látjuk, miféle izgalmas és csodálatos tünemény volt az elmúlt században a magyar irodalom!

Máskülönben kitűnően vagyunk. Lola most, hogy megkapta az influenza vaccinoltást, nem mer többé influenzás lenni, ezért egész nap csak náthás. Heini jóvoltából megérkezett a takonykóroltásból a második eresztés is, János nagylelkűen rábeszél, hogy hörpintsem ki, ő lemond róla; de én nem vagyok ilyen fogadott-holló-apa, s mégis inkább belényomatom. Végre elolvastam a teljes első kötet Churchill-memoárt (eddig csak újságkivonatokban olvastam). Akad benne egy tanulság: most már a háború kitörése előtt fegyverkeznek az angolszászok, mert felfedezték, hogy ez is egy lehetőség – nem úgy, mint kétszer a történelmi közelmúltban, amikor a Leon Blumok és Chamberlainek leszereléssel foglalkoztak, amíg a támadó fél nagy lelkinyugalommal állig felfegyverezte magát. Hogy aztán mit ér ez a preventív fegyverkezés, majd meglátjuk. – Churchill olyan, mint a zsémbes nagymama a családban, aki hasztalan prédikál, a haszontalan kölykök lopnak, csalnak, tunyák, semmit nem tanulnak, gyilkolnak, ahogy tudnak – s ő, Winston nagymama, időnként aztán kénytelen seprűt ragadni és a gonosz kölykök fenekére verni, de akkor már késő, holott „ő előre megmondotta”! Sajnos, nem elég előre megmondani mindent – ezt már a próféták tudták –, hanem idejében *kényszeríteni* kell az embereket, hogy megfelelően védekezzenek az ellen, ami be fog következni. Itt van az a többlet, amiben az államférfi különbözik a prófétától. Ha most Truman felkötö a nyakkendőjét – ehhez végül is szakmabelien ért! – talán Sztálin nyolcvanadik születésnapján megérünk valamilyen örvendetes fordulatot. Engem ugyan már a hetvenedik születésnap híre is fellelkesített: különösen megható, hogy a joviális öreg úr tiszteletére rendezett családi ünnepségen a magyar írók üdvözlő versikével szerepelnek.⁹⁴ Sajnos, én már nem állhatok oda a gratulációs közé a magam kis bokrétájával.

Mi van Micivel? Ha Olaszországon át vezetné az útja, kérjük, nézzen el hozzánk. És még egyszer sok köszönet az ásatási emléktárgyakért. Mindannyiukat szeretettel öleli és kezét csókolja

Sándor

⁹⁴ A könyvkiadók ünnepi könyvekkel, kiadványokkal jelentkeztek a születésnap alkalmából. Az MDP kiadója, a Szikra Könyvkiadó kiadta Sztálin rövid életrajzát – díszkiadásban is –, valamint Sztálin műveinek I. kötetét. Az Athenaeum Könyvkiadó megjelentette Zelk Zoltánnak *A hála és a hűség éneke* című könyvét, a címlapon a generalisszimusz dombornyomott profiljával. A levélben hivatkozott kötetben – *Sztálint köszöntjük. Magyar költők versei a 70 éves Sztálinhoz* – szerepelt többek között Devecseri Gábor, Juhász Ferenc, Zelk Zoltán, Illyés Gyula, Hajnal Anna, Vészi Endre, Somlyó György, Kuczka Péter köszöntő verse. De jelent meg egy oroszról fordított képes kiadvány is külön a gyermekek számára. A Hungária Könyvkiadó daloskönyvet és a *Sztálin élete képekben* című könyvet adta ki.

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Posillipo/1950. ápr. 6.

80 Kedves Klári és kedves Heini, hosszú idő után ez az első nyugalmas estém és felhasználom arra, hogy Nektek írjak. Hat héten át utaztam Svájcban és Nyugat-Németországban, múlt hét derekán érkeztem vissza. Voltam Hamburgban, Frankfurtban, Münchenben és más német városokban, s aztán Svájcban több helyen. Zürichben a rádióban olvastam stb. Ezek a hetek a meglehetősen bonyolult tárgyalásokkal teltek el, ügyvédekkel, végrehajtókkal stb. kellett tárgyalnom, hogy rablóimtól vissza tudjak rabolni valamit. Ez, nagy áldozatok és veszteségek árán, végül részben sikerült, s most egy időre megint az eddiginél valamivel szilárdabb keretet tudok adni kissé rozoga egzisztenciánknak. Külön harc volt persze a visszaperelt járandóságok egy töredékének eljuttatása ide stb. Az irodalmi élet kissé bonyolult manapság, s nem vigasz az sem, hogy az írók végül valahogy minden időben így éltek, már amennyiben írók voltak, nem pedig önmaguk ügynökei. Ez a fogalom: „író” – egyáltalán eltorzult. Ki és mi az, egy író?... Én e héten ötven éves vagyok, de egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy író vagyok; néha, pillanatokra, talán író voltam és remélem, néha, ugyancsak pillanatokra, még író leszek egyszer; de a Groszschriftsteller”, aki minden reggel azzal [az] elégtűnt öntudattal ébred, hogy ő „író”, gyanús jelenség. Valószínű, hogy Szent Ferenc sem ébredt minden reggel azzal a tudattal, hogy ő „szent”, s még sokkal valószínűbb, hogy életében csak néha, pillanatokra volt szent, de akkor aztán minden következménnyel. S ahogy egy szentnek nincs névjegye, úgy egy költőnek sem lehet a neve alá odanyomtatni, hogy foglalkozása: költő... Nagy a zavar a fogalmak körül. Ezen időm volt gondolkodni, az ezerkilométeres ide-odautazgatások közepette, s a romvárosokban, ahol különös kísértetek járnak. Szomorú ország. Hitler meghalt, ez igaz, a kutya sem beszél róla, de a múlt kísértetei még bolyonganak, ez is igaz; a „man braucht uns”⁹⁵ vágyálma fűti a piffke⁹⁶ fantáziáját, aki most levetette az egyenruháját, s átalakult civilruhás sибerré.⁹⁷ Ez, karöltve a megszállók egyes rétegeivel – különösen az amerikai zónában undok a hang és nagy a gangsterség – legtöbbször eredményes vállalkozás is számára. A „man braucht uns” természetesen nagy tévedés, s az exnáci, aki bízik abban, hogy a bolsevizmus ellen a nyugatiak majd megint katonai és politikai nagyhatalmat csinálnak Németországból, alaposan téved, mert nem lát az orránál tovább és nem tudja, hogy a probléma már régen túlnőtt a németsegen, igen, a franciákon, és egész Európán túlnőtt, s ahogy a németekből nem lehet „gátat építeni” az oroszok ellen, úgy egész Európa tehetetlen, ha az oroszok egyszer megindulnak – arról lehet csak szó, hogy talán mégsem indulnak meg, ha Európában rend és egyfajta jólét uralkodik. S e célból etetik most a németeket is. De minderről az emberekkel nem lehet beszélni.

⁹⁵ Man braucht uns (német): szükség van ránk.

⁹⁶ Piefke (német): északnémet (porosz) katona; tágabb értelemben a nyárspolgárra értik.

⁹⁷ Sіber (német): csempész, feketézó.

Legszomorúbb az a teljes szellemi kiégettség, amely a mai Németországban észlelhető; sok könyv jelenik meg, de leginkább selejtes angolszász bestsellerek fordításai; de írójuk nincs, kritika nincs, irodalmi élet nincs. A színház halódik, a film teljesen meghalt. A történetek után ez sem meglepő, de közvetlen tapasztalás közben mégis megdöbbentő.⁹⁸ Hurkát és sört kapni viszont kapni, s [a?] hamburgi borbély rezignáltan kérdezte: „Mi most jól élünk, kérem, de mi lesz ennek az ára? ... Egyébként Hamburg még a legelviselhetőbb település, valahogy nagyvilágibb és rezerváltabb, mint mindaz, ami Németországból megmaradt.

Svájccal mindig úgy vagyok, hogy hosszabb vagy rövidebb ott tartózkodás után, elhagyva az országhatárt, elsőbben a pompás WC-élményekre emlékezem vissza. Az életnek ezt a feladatát sehol nem lehet olyan tökéletes feltételek mellett elvégezni, mint Svájcban. Különös ország. „Hej, egyszer, Bernben!... – sóhajtja nosztalgiával az utas. Az élet máskülönben is átalakítja az elemi élményeket. Fiatal korában néha külföldre utazott az ember, hogy – titokban – találkozzék a nővel. Mostanában ugyancsak külföldre utazik néha az ember, hogy titokban találkozzék a pénzével. De lehet, hogy ez is erotikus élmény.

Itáliában – most, hogy össze tudom hasonlítani az árakat – irratlanul, irreálisan drága az élet. De süt a nap, s ezt meg kell fizetni. Az itthoniakat jól találtam. Gratulálok az influenza-vaccin feltalálójának; Lola, aki tavaly az egész telet és tavaszt súlyos influenzákkal kínlódta végig, ezidén, eddig, megúsza rossz közérzetekkel. Hálás köszönet érte.

És köszönet a küldött könyvekért is, most majd ezek társaságában töltöm el a nyarat.

Otthonról semmi közvetlen hír. Magyarországot demontírozzák,⁹⁹ mint egy gyárat; kulturálisan, történelmien, gazdaságilag, társadalmilag leszerelelik és széthordják. Marad a telek. És vannak, akik ennek örülnek.

Írjatok egyszer, hogyan bírjátok az egészet? Szeretettel ölel mindenkit

Sándor

81

Márai Sándorné levele Lax Henrikéhez

Napoli 1950, IX. 26.

Drága Klárikám,

levelem legszigorúbban bizalmas, még S. sem tud róla, kérlek rögtön tépd el, és a tudnivalókat tartsd meg magadnak és Heininek.

Képzelheted, milyen hangulatváltozásokba döntött minket ez a fatális postakésedelem, ami kiutazási terveink körül volt. Az akadály-játékok még nem szűntek meg, mert tovább is így megy minden. Mikor végre a 68 napos levelét S. elvitte a postára, hogy feladja, ezúttal gondosan géppel címezve a

⁹⁸ A helyzet egykorú értékelését ld. az emigráns filozófus értékelésében: Ludwig Marcuse: *German Intellectuals Five Years after the War. Books Abroad*, Autumn, 1950/4. 346–351.

⁹⁹ Demontíroz (francia): szétszerel.

borítékot, illetve egy papírra a címét és a borítékra ragasztva, nem vették fel, hogy ragasztott cím nem jó, tessék egyenesen a borítékra írni. Megint el kellett vinnie a levelet, új borítékot venni ráírni a címet és így végre elmehe-tett. Nem akart ez a levél visszamenni Amerikába, Isten tudja miért?

Ma reggel megjött a Ti leveletek az assuranceokkal, pontosan keresztze-ve a mienket, amivel egyrészt újra nem tudtunk mit elkezdni, másrészt a munkaadó kissé fejbekólintott. Sajnos ez lehetetlen ilyen alapon. Ti talán ott nem is tudjátok ennek a különböző kihatásait és konzekvenciáit, itt is, ott is, a jelenben és a jövőben. Mindezt S. nem akarta persze ilyen nyíltan közölni veletek, mert hisz az illetőtől nagyon szép, hogy hajlandó volt erre a gesztusra, és Isten őrizzen, hogy megtudja bármilyen formában, hogy mi ezt nem fogadhatjuk el tőle. Hogy aztán mit tudtok majd neki mondani, hogy ezt sértés nélkül, és rancune¹⁰⁰ nélkül tudomásul vegye, nem tudom?

S. persze ma reggel azonnal postafordultával válaszolt a leveletekre, és azt a formulát találta ki, amit megírt. Talán nem is a legrosszabb. Ebből annyi igaz, hogy ha már újságon át akarjuk csinálni a dolgot, akkor ott van nekünk a Clevelandi Szabadság, ahová S. rendszeresen küld írásokat, és akik a legmesz-szebb menő udvariassággal kezelik. Meg vagyok róla győződve, ha arról van szó, ők is hajlandók ilyen munkaadói címre vállalkozni, talán nem is kellene hozzá Clevelandbe menni először, hanem rögtön mint New-Yorki megbízott-juknak, akinek aztán lakás stb. biztosítva lenne NewYorkban általatok, mint eddig. Ez egy sokkal semlegesebb megoldás lenne, s amellet kicsit igaz is. Felmerült még egy egyetemi dolog, de ez még függőben, addig nem írok róla amíg pozitív válasz nem jön. S. azonnal nyargalt is be a városba a főpostára a levéllel. Közbe most érkezett meg sürgönyötök, amitől végleg megőrültem. S-t elérni már nem tudom, meg kell várni, amíg délután haza jön, és felad majd ő is egy táviratot, hogy várjátok meg levelét, remélem nem fog későn jönni a táv-irat, hiszen olyan gyorsan talán nem is lehet beszerezni az új formulákat stb...

82

Mindemellett rettenetesen restellem, hogy nektek ennyi fölösleges mun-kát, kalamitást és kiadásokat okozunk, mindez amiatt a nyomorult 68 napos levél miatt. Miután már a sors is így akarta, hogy túl simán és túl gyorsan ne jöhessünk ki, így azt gondolom, hagyjuk a sietséget. Várjunk. Vágyálma-imban a karácsonyt veletek akartam ott eltölteni, de ez majd meglesz jövőre. A S. mai levelére talán írnátok meg neki, hogy akkor vártok a dologgal, és ha jobb megoldás kínálkozik az ő vagy ti részetekekről, értesítitek egymást. Így nem kell a dolgot egészen elvágni, esetleg az egész kivándorlásról lemonda-ni, amitől több mint szomorú lennék.

Úgy gondolom közbe megvárnánk azt az egyetemi választ. Leleveleznénk a Szabadsággal a dolgot és aztán folytatnánk az ügyet. Hiszen, ha az ember ilyen alapon akarta volna, akkor még Acsayék vagy pláne Szegedi Aladár¹⁰¹

¹⁰⁰ Rancune (francia): neheztelés, sértődés.

¹⁰¹ Szegedy-Maszák Aladár (1903 – Washington D. C., 1988), diplomata. 1927–28-ban a heidel-bergi egyetemen és a párizsi École libre des sciences politiques-on tanult. 1928–1937 között a Külügyminisztériumban teljesített szolgálatot. 1937–42-ben a berlini magyar követség titkára, ezt követően 1943–44-ben a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője, majd vezetője. 1943-ban jelentős szerepet játszott a Kállay-kormány különbéke megkötésére irányu-

révén is meg lehetett volna csinálni, aki Black szerint még az 500-as keretében is be tudná hozni és azt hiszem hajlandó is lenne! Természetesen *ez sem indulhat ki tőlünk*, így nem tehetünk egyebet, mint várni tovább. Nagyon sajnálom, mindenféle szempontból sokkal előnyösebb lett volna egy gyorsabb kijövetel, de miután eddig az életben minden úgy volt, hogy egyszer kiderült, miért kellett így lennie, talán ennek is majd kiderül az oka. Addig pedig csücsülünk itt tovább és várunk türelmesen.

Útiterveink változatlanul fennállanak. Lajos 28-ikén megy tíz napra szabadságra, S. 2-án indul Firenzebe még néhány észak olasz helyre, aztán Innsbruckba, esetleg Svájcba, 20-ika körül lesz megint itthon. Közbe egy hétig egészen egyedül leszünk Giovannival, elhatároztuk, hogy semmi háztartás, látni nem akarok főzőkanalat!!! Aztán sikerül-e párisi kirándulásom, majd kiderül, valahogy már nincs is nagy kedvem hozzá így egyedül. Talán, ha az amerikai út már biztos lett volna, elmentem volna még egyszer elbúcsúzni Paristol, de így csak épen kicsit kiruccanni, ahhoz nincs nagy kedvem.

De reméljük, hogy rendbe jön majd valahogy minden és talán belátható időn belül, mégis viszontláthatjuk egymást?

Bocsássatok meg, hogy ennyi zavart okozunk nektek, én vagyok a legjobban kétségbeesve, hogy a dolgok így fordultak, és azért is írtam meg nektek mindent úgy, ahogy van. S. ezek után még pessimistább a kiutazást illetőleg, de ezt talán majd valami módon el tudjátok oszlatni.

Édes Klárikám erről a levelemről külön ne tégy említést, de azért írd meg sikerült-e illető úr megbántása nélkül a felajánlott segítséget visszautasítani?

Ne haragudjatok! Sok csók mindeteknek, szeretettel

Lola

Márai Sándor levele Lax Henriknek

Posillipo, 1950 szeptember 27.

Kedves Heini, tegnap, miután levelem elment, megérkezett táviratod. Úgy érzem, meg kell írnom valamit, nagyon bizalmasan és a legteljesebb őszinteséggel. Az én helyzetem nagyon nehéz. Ti ezt ott, végtelen jóindulattal és megható barátsággal segíteni akarván nekünk, meg sem tudjátok ítélni. Most megint sortüzeket adnak le reám, egyrészt a nációk és nyilasok, másrészt a kommunisták. Mindezt csak azért, mert egyikkel sem tartok. A nyilasok Buenos Ayrestől [sic – Sz. Á.] Münchenig tüzelnek reám, a bolsevisták Budapesttől Párisig, stb.¹⁰² A vádak nevetségesek, nem is vádak (régí írásaimból toldanak-hazudnak össze mesterséges világnézeti vérvadásokat), nem is

ló titkos tárgyalásában. Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után a Gestapo letartóztatta. Dachaubá deportálták, ahonnan 1945-ben tért vissza. 1945 és 1947 között magyar követ volt Washington D. C.-ben. 1947-ben lemondott, életét végig emigrációban töltötte. A belügyi hatóságok egyszer sem engedték hazalátogatni.

¹⁰² A propagandisztikus ellenségkép kidolgozásáról ld. Reichert Gábor: A kommunista sajtó Márai-képe (1945–1948). *Forrás*, 2020/3. 44–52.

hiszem, hogy bármiféle gyakorlati következménye lehetne, bár sokszorosított újságjaikban és körleveleikben iparkodnak elérni és ellenem hangolni mindenféle világi és egyházi autoritást. Ez mindig így volt és így is marad. – Az amerikai kivándorlás szempontjából azonban meg kell fontolni, hol tudnak ezek az emberek ártani? Az emigrációs jobboldal szemében én vörös posztó vagyok, s nem lusták, amikor hamis vádakot kell kitalálni. *Ezért* (csak ezért) nem fogadhatom el a felajánlott „munkaadói” assurance-ot, mert ha én ezen a csónakon megyek át az Államokba, annak közeli és távoli időben súlyos következményei lehetnek. Ti nem éltek benne ebben az emigrációs farkasveremben, s ezért nem is tudhattok sok mindenről. Gondolhatod, hogy nagyon hálás vagyok illetőnek a felajánlott segítségért. De élőszóval elmondom majd egyszer, miért nem fogadhatom el, s biztosan tudom, hogy meg fogod érteni.

Akármilyen más assurance-biztosítás (Te jóállásod mellett) megfelelő. Ez az egy – nekem – nem jó. A kérdés mármost, hogyan lehet lemondani, hogy ne legyen belőle sértődés, sem félreértés? Azt hiszem, csak egy módon: szeretnék egy nem fiktív, hanem valóságos assurance-ot, s ezért – köszönettel – lemondok a küldöttről. Ezt meg lehet érteni. S persze a valóságnak is megfelel ez az óhaj, ha tudom is, hogy majdnem lehetetlen.

Egyideje a clevelandi „Szabadság”-ba¹⁰³ írok néha cikkeket. Igazán csak azért teszem, hogy magyarul írhaszak. Azt hiszem, ezek szívesen beleegyeznének, hogy a munkaadói rovatba őket írják be, s engem, mint a lap newyorki tudósítóját. Ez meg is felelne a valóságnak, legalább formailag. Mit gondolsz erről? Vagy tudsz jobbat, akárkit? Nem szerződtethetne Pauker¹⁰⁴ – pro forma – mint lektort? Ez csak egy ötlet, de ez lenne a legjobb. A törvény szerint az állást a kikerkezés után el kell foglalni, de semmiféle kötelezettség nincs, meddig kell foglalkoztatni az így beengedettet?

Bocsáss meg ezért az utóiratért. Nagyon nehéz minden és én már nagyon szeretnék Lolával és a gyerekekkel künn lenni, a Ti közeletekben, néhány ot-tani barátom társaságában lenni. – Itt már alig hagyok valamit. Az otthoni hírek a legrosszabbak: a mindennapos nyomor. – Itt künn ez a polarizáció által szított helyzet: a nyilasok, akik azt hiszik, ütött az ő órájuk, s a bolsevisták igazságtalanságai és kegyetlenségei most már feledtetik és igazolják, felmentik az ő igazságtalanságaikat és kegyetlenségeiket. A prügelknabe¹⁰⁵ mindig a demokratikus ember, aki középen áll. Többek között én.

De valahogy majd csak megverekszünk mindennel. Állom a versenyt és bírom is. Mégegyszer elnézést, szeretettel ölel Mindannyiatok

Sándor

¹⁰³ A *Szabadságot* 1891-ben alapították Clevelandben (1948-ban ebbe olvadt bele az 1898-ban alapított New York-i Amerikai Magyar Népszava). Kezdetben kétkezi munkások, bányászok, kohókban dolgozó magyar munkások szociáldemokrata érzelmű lapja volt. Budapest után sokáig Cleveland volt a második legnagyobb magyarok lakta város a világon.

¹⁰⁴ Edmond Pauker [Pauker Ödön] (1888 – New York, 1962), irodalmi ügynök, többek között Molnár Ferenc, Biró Lajos, a Korda fivérek, Lengyel Menyhért, Körmendy Ferenc, László Miklós szerzői jogi képviselője. 54 dobozban elhelyezett (7,5 fm) hagyatékát a University Yale levéltára őrzi.

¹⁰⁵ Prügelknabe (német): bűnbak.

Posillipo, 1950. XII. 15.

Kedves Heini,

északolaszországi utamról hazaérve itt várt a nápolyi konzulátus értesítése arról, hogy az assurance¹⁰⁶ ideérkezett. Hálásan köszönöm. Fölszólítottak, hogy a documentationhoz szükséges félkiló papírt (hármunk részére valószínűleg annyi) nyújtsam be. Ez megtörtént. Most már nincs más dolgunk, mint várni, amíg a csigalassú gépezet forgása elvisz bennünket a futószalagon Amerikába. Már feltéve, hogy I. József nem szól közbe.

Talán mégsem teszi. Érdekes, hogy azok az emberek, akikkel útközben beszéltem, a vasfüggöny vonalától ellentétes irányban, hisznek vagy nem hisznek a háborúban. Akik messzebb vannak, bizonyosra veszik; akik az oroszok közelében élnek (például bécsiek) azt mondják, az oroszok nem olyan erősek, mint amilyen veszedelmesek. Azt is mondják, a nagy tisztogatási perek nem is olyan ok nélkül valók, mert a csatlósállamokban most már rendszeresedett – különösen a munkásság részéről – az ellenállás, a földalatti mozgalmak egyelőre szabotázsok alakjában állandósultak stb. Ennek több jele van. A szociális viszonyok, a gazdasági helyzet is a legrosszabb, így különösen Magyarországon, Romániában, Keletnémetországban. Ha ehhez hozzászámítjuk a totális motorizált háborúval kapcsolatos olaj-problémát (még akkor is, ha az állítólagos legutóbbi Ural-környéki olaj-lelőhelyek valószínűleg) kétségtelen, hogy a Dicsőséges megfontolja, vajon apró háborúk helyett belemerészkedjék „a” háborúba, amelyhez sem társadalmi, sem gazdasági ereje nincsen. Igaz, van katonai ereje, de az előbbi két premissza nélkül egy hosszú, motorizált, tehát ipari háborúban ennek az ereje is viszonylagos. Így aztán teljes tudatlanságban, kétség és remény között vergődünk mindnyájan; már aki vergődik, mert én feladtam ezt a népszerű társasjátékot. Sokat olvasok, ha tehetem, utazok és érdeklődéssel nézem a reménytelen kortársaim erőmutatványait.

A koreai tragédia¹⁰⁷ most már véglegesen reákvényszeríti a nyugati világot az állásfoglalásra... bár ez sem biztos. Amerika nem hátrálhat többé, s egészen bizonyos, hogy Ti – s ha ott leszünk, mi is – az elkövetkező években sok és sokféle adót leszünk kénytelenek fizetni. S nemcsak dollárban. – De Európa valahogy titokban mindig reméli, hogy kimaradhat a végső erőfeszítésből; valamilyen fordulat módot ad arra, hogy a két óriás Európa feje fölött vívja meg a nagy párviadalt. Valóságos fegyverkezés, összeállítás, rendcsinálás egyelőre itt nem tapasztalható: természetesen megint minden a német kérdés körül forog; a franciák félnek a németek politikai erejétől, az

¹⁰⁶ Assurance (ang): határozott ígéret, itt biztosíték, az 'affidavit' értelmében hatóság által hitelesített kezességvállalás.

¹⁰⁷ A japánok 1919-ben annektálták Koreát, és 1945-ig saját területükként igazgatták. A világháborút követően a gyarmati birodalmak felbomlása programmá vált. A koreai konfliktus volt a hidegháború első olyan összecsapása, ahol amerikaiak, szovjetek és kínaiak lóttek egymásra – egy negyedik ország, Korea belső konfliktusa ürügyén. Itt vetettek be először széles körben napalmot, és jutott el a nyílt nukleáris fenyegetés az USA. Hivatalosan mindmáig nem ért véget a háború. Ld. Nigel Thomas – Peter Abbott: *The Korean War 1950–53*. London, Osprey, 1993.

angolok félnek a németek gazdasági erejétől, a németek nevetnek és tartják a markukat. S lényegében múlik az idő és nem történik semmi. Igazán rokonszenvesek megint csak az olaszok, akik az egész kérdést idegenforgalmi szempontból bírálják. Ebben latin józansággal, megintcsak igazuk van.

Harmadik éve élünk itt, s néha mintha kezdeném ismergetni őket. Nagyon érdekesek. Ezek a „forró, lángoló” olaszok a valóságban, a szívük mélyén, jéghidegen józanok. A „nagy pillanatban”, ceruzával, félhangon számolnak. A görög-spanyol vegyülék mindig filozofikus bennük, s ez rokonszenves. Nem vallásosak, csak babonások. A gyerekek az elemiben taráról, bruttóról, hasznról, kamatról tanulnak. A közből mindig udvarias mindenki, mert ez nem kötelez semmire. Kórosan szaporodnak, mert ez sem kötelez semmire; a világ gondja lesz, mit kezd majd a sok olasszal? Sokat lehet tanulni tőlük, ha nem is éppen előkelő az, amire tanítanak. Háromezer éve játszanak államot és közigazgatást, s emlékeznek, hogy az etruszk bíró sírt, amikor ítéletet hirdetett, s ilyenkor finom mozdulattal kecses könny-vázát tartott a szeme alá, mint ez a Villa Giuliában látható.¹⁰⁸ S minthogy mindenkinek az őse részben prokonzul volt, részben rabszolga, tudnak udvariasak lenni, mert egyformán lenézik azt, aki parancsol, s azt is, aki szolgál. Mindenestől, ha el kell menni Európából, őket sajnálom majd leginkább itthagyni.

De ha el kell menni, mert ha egy napon megüt a guta (ami nem lesz baj), Lola és a gyerek itt nem tudnak semmit kezdeni, odakünn azonban biztosan megélnék. – Igaz, hogy ott a halottakat kifestik?

86

Magyarországból már csak Arany, Vörösmarty és Babits maradt meg nekem. Utóbbi megállapítása („Nagy tehetségek, kevés igazi remekmű nem hiány a kézirat szélén, fénymásolási hiba, semmi siker”) nemcsak a magyar irodalomra érvényes. Ez a magyar anyag akkor vetett szikrát, ha valahol a svábokkal és a zsidókkal érintkezett. A svábok is rendkívül tehetségesek voltak, de erről [hiány] nem illik beszélni. Mégis, a napokban hallottam, hogy a 87 éves Herczeg Ferenc „halála alkalmából”¹⁰⁹ [hiány] – mint írta – levelet küldött egy[kori?] szerelemei egyikének, a szép Taschnernének Párizsba, s a levelében ilyeneket ír: „Most, amikor már eltemetnek, mondhatom, hogy a Maga [hiány] emléke világít legszebben magányom éjszakájában stb.” Nem [hiány] hetséges?... Kell itt még egyszer nagy revíziót csinálni.

A napokban postára adtam címetekre „Die Kerzen brennen ab” című regényem most Bécsben megjelent egyik példányát.¹¹⁰ Ha megérkezett, tisztelettel kérlek, szíveskedjete odaadni Miss Saundersnek¹¹¹ vagy Mr. Paukernek (innen nem tudom megállapítani, melyiknek érdemesebb (s [hiány] írni nekem, melyikhez került; akkor én majd megküldöm neki az illetőnek a használati utasítást. De mindezt nem kell komolyan venni, mert [hiány] mindez már nem irodalom, csak szégyen és gyalázat.

¹⁰⁸ Rómában a Villa Giuliában van az etruszk történelmet és kultúrát bemutató múzeum.

¹⁰⁹ Herczeg Ferenc 1954-ben halt meg, így a levél afféle búcsúzásféle lehetett, élete értelmének és emlékeinek összefoglalása.

¹¹⁰ Alexander Márai: *Die Kerzen brennen ab*. Übers. von Eugen Görtz. [Wien], Buchmeisterschaft Donauland, 1950.

¹¹¹ Ms Saunders: nem sikerült azonosítani.

Remélem, ezt a levelet már élőszóval folytatjuk. Ha nem így történne, akkor megtettük kötelességünket és az istenek másképp akarják. Én ugyan nem hiszem, hogy azoknak van igazuk, akik azt mondják: „[hiány]zuk a Jóistenre”. Biztos értesülesem szerint a Jóisten mindezt [hiány] emberre bízta. Kétségtelen azonban, hogy van egy pillanat, Hektor és Achilles pillanata ez, amikor az istenek másfelé néznek és az ember egyedül marad sorsával. A görög költők szerint ez a pillanat mindig derüs. Majd megírom, milyen?

Boldog karácsonyt kívánok mindannyiatoknak, Klári kezét csókolom, s a viszontlátásig – így vagy úgy, de a viszontlátásig – mindnyájatokat szeretettel ölel

Sándor

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Posillipo, 1951 február. 22.

Kedves Klári és kedves Heini, köszönöm leveletek és Norden¹¹² levelének, fordításának megküldését. Utóbbinak irodalmi értékét nem tudom eléggé megítélni, de azt látom, hogy hűséges a fordítás és Norden olyan ember, aki jó szemmel és gyakorlott kézzel tudja kiválasztani egy kéziratból a jellemző részeket. A fordítások minőségét illetően a helyzet nemzetközi viszonylatban is siralmas, s a végén mindig Karinthy „A Herz-féle szalámiban sokkal sűrűbb a só”-szerű eredményekkel találkozom. Ezen már nem lehet változtatni.

Amit Norden az amerikai „érvényesülesem” módozatairól és feltételeiről ír, abban lehet sok gyakorlati igazság, de az egész persze értelmetlen az én estemben. Én nem feltűnni akarok Amerikában, hanem eltűnni. Ha aztán a könyveim – személyem bájától függetlenül – egy napon Amerikában is makogni kezdenének, az örvendetes lesz, de én ennek érdekében nem kezdek hastáncot. Attól a pillanattól, amikor partra szállottam, változatlanul láthatatlan és szagolhatatlan akarok lenni, nem adok újságnak, rádiónak stb. semmiféle „nyilatkozatot”, mert ez csak nagyképűség és hiúság, nem engedem fényképezni magam stb. Ez a tam-tam nem az én vonalam és a jószándékú Norden nem tudhatja ezt, mert nem ismer. De Ti ismertek és ezért nagyon örültem, hogy Heininek is más a véleménye. Nem lehet elég csendesen és zörejtelenül élni.

Nem ismerem Amerikát, de meglehetősen ismerem az amerikai irodalmat, s tudom, hogy a money-maker-ség és a bestsellerek mellett ott is van valami „más.” Azt hiszem, Amerika nem csak az az industrializált Barnum-cirkusz,¹¹³ amilyennek sok európai és néhány amerikai is hiszi, hanem rendkívül sokféle emberi réteg ülepedett meg ott és van kihez szólani másképpen

¹¹² Heinz Norden (1905–1978), amerikai kiadó, szerkesztő és fordító.

¹¹³ Utalás az 1835-ben Phineas Barnum által alapított amerikai cirkuszvállalatra. Ld. *Amerika koronázatlan királyai. Carnegie, Rockefeller, Morgan, Astor, Hearst, Vanderbilt, Pulitzer, Barnum* Budapest, Singer és Wolfner, 1912.

is, egészen csendesen. – Amellett valószínű, hogy éppen azok az amerikaiak, akikhez érdemes szólani, gyanakvással és ellenérzéssel fogadnak minden olyan bevándorlót, aki túlságos, „amerikaiasan” száll partra, s handabandázó „yankee”-ségbe kezd... This above all: az ember maradjon az a niemand, aki. És akkor, talán, a végén az amerikaiak is szóba állanak vele. S mind-
ezt nem számításból kell így csinálni, hanem egyszerűen, mert nem tehetek mást.

A honfoglalás személy szerinti része számunkra itt nagyjából lezajlott; ad-
tunk vizeletet és vért, mint Árpád, és a politikai kihallgatás is simán ment
volna, ha nem érdeklődnek túlságosan Lola iskolai végzettsége után. Ez,
sajnos, néhány zavart keltő pillanatra adott okot, de aztán az udvarias és
kellemesen személytelen hangú amerikai hivatalnoknak elmagyaráztam,
hogy Kassán két [olvashatatlan szó] volt, s mind a kettő beszámít stb. Egy-
szóval, ez is megtörtént baj nélkül. – Most Frankfurtban szaglászunk még
egy ideig az aktáink körül, s minthogy az újabb gyakorlat szerint a beván-
dorló hatóságok a névtelen feljelentéseket is vizsgálati oknak tekintik, ez
eltarthat még egy ideig. Mégis, azt hiszem, néhány héten belül – ha nem
jön közbe valamilyen személyes, vagy nagyvilági üzemzavar, – ideadják a
visumokat, s akkor április második felében a nápolyi kikötőben felkapasz-
kodunk a Saturnia-ra vagy a Volcania-ra és átúszunk.¹¹⁴ Nagyon örülünk,
hogy viszontláthatunk Titeket.

88

De egyelőre ott is csak Titeket, s a félkezemen megszámlálható néhány
barátot és ismerőst akarnám az első időben látni. Sokat gondolkoztam, mit
tehetek én az otthoniakért? Semmi mást, csak azt, hogy mindenhol megval-
lom eredetem és megkísérlem, már amennyire tudom, érdeklődést kelteni a
magyar irodalom iránt. Minden másféle vállalkozás – politikai, propaganda
stb. – részemről nem lenne más, csak ön- vagy világcsalás. – Ezzel nem
mondom, hogy mások ne foglalkozzanak politikával vagy propagandával; de
írónak nem ez az alapállása, s az alapállásból soha nem szabad kimozdul-
ni. Tamtam helyett okosabb minden erőnkkel IKKA-csomagokat¹¹⁵ küldeni
haza, mert otthon, mint tudjátok, csakugyan nagyon rossz a helyzet.

Most, hogy a honfoglalás életnagyságúvá változott, persze sok minde-
nen el kell gondolkozni. A megélhetéstől nem félek, a könyveim európai
jövedelme jelent ott is egyféle – nagyon szerény – existenciális alapot,
amire majd ráépül ott többletben, ami szükséges, Amitől félek, az a nagy-
városi élet sivársága (vagy a kisvárosi élet összezártsága), a közlekedés
fárasztó volta stb. Ezenfelül nem vagyok híve a „munka” című rögesz-
mének, ami öl, butit és a nyomorba dönt; ezt tehát iparkodom majd gon-
dosan elkerülni. Félek a pálinkától, amit ugyancsak utálok és soha nem
iszom és (sajnálom, hogy Amerika népe nem értette meg, amit a kínai-

¹¹⁴ Olasz óceánjáró hajók, melyek Nápolyból indultak.

¹¹⁵ Az IKKA magyar betűszó, az *IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció* ajándék-, illetve segélyköz-
vetítő intézmény volt a Magyar Népköztársaságban, amelynek segítségével a nyugati országok-
ban élő magyarok rokonaiknak, illetve barátaiknak ajándékcsomagot vagy pénzt küldhettek.
Az IBUSZ eredendően nemcsak utazási iroda volt, hanem Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási
és Szállítási Részvénytársaság (1902).

ak, a zsidók, a görögök és mediterrán népek ősidóktól tudnak: hogy bor nélkül nincs műveltség). – Félek attól, hogy a bér- és árrögzítés napja Amerika történelmének egyik veszélyes emléké dátuma lehet, mert azt hiszem, Lippmannak¹¹⁶ és Hayeknek¹¹⁷ van igaza, akik hirdetik, hogy minden „tervezgatókodás” menthetetlenül a demokrácia és a jogállam pusztulásához vezet, s az ökonómiai jogok gúzsbakötését menthetetlenül követi a társadalmi és szellemi szabadságjogok gúzsbakötése. Félek attól, hogy háború lesz és félek attól, hogy nem lesz háború, és minden úgy lesz, ahogy Toqueville 1835-ben (!) megjósolta: a „misztikus” orosz és a „dinamikus” amerikai nagyhatalom marad csak a színen és a világ kaszárnya lesz a hozzátartozó fegyverműhelyekkel.¹¹⁸ – Amiben viszont reménykedem, hogy az emberi klíma talán jobb, spontánabb, emberibb Amerikában, mint a gyönyörű, örült és keserűen kilúgozott Európában. Na, majd meglátjuk.

Háború persze nem lesz, dehogy is lesz háború. Csak van.

Kaptunk e napokban egy csomagot, amit a magam nevében is nagyon köszönök. A nyakbavaló sál olyan puha és finom, mint egy kézszorítás egy régi világból. – A Mao-Tse-Tung könyv¹¹⁹ is nagyon érdekel. Emberek, akik a Vatikánnal beszélnek, azt mondják, a ravaszabb papok már leírták a Nyugatot, s csak a Távolságtól, elsősorban Kínától várnak valamilyen elsöprő erőjű szellemi, erkölcsi megmozdulást.

Hát csak egészség legyen, mondta Zsüli néni.¹²⁰ A viszontlátásig szeretettel ölel mindannyiatokat

¹¹⁶ Walter Lippmann (1889–1974), amerikai politikus, publicista, társadalomkritikus, író. Lippmann szerint modern korunk elérhetetlen, átláthatatlan és elgondolhatatlan. Elérhetetlen, hiszen a globalizálódó világban nincs lehetőség az empirikus tapasztalásra. A kor újságírója a valóságból szerzett tapasztalatokat próbálja pótolni. Korunk átláthatatlan is mert a túl sok információ miatt nem jutunk igazán a dolgok mélyére, nem látszódnak a háttérerők. Elgondolhatatlannak pedig azért nevezte, mert az újabb és újabb ismeretek, tudományos felfedezések miatt nehéz koherens világméretet kialakítani. Walter Lippmann: A külvilág az elménkben. In: Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Tersényi Tamás (szerk.): *Média – nyilvánosság – közvélemény*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 95–103; 1947-ben jelent meg *The Cold War* című munkája. Ld. még: Amerika válaszában: az U.S.A. külpolitikája. Ford. Gál György Sándor. Budapest, Anonymus, 1946.

¹¹⁷ Friedrich August von Hayek (1889–1992), az osztrák iskolához tartozó Nobel-díjas közgazdász és morálfilozófus, a liberális demokrácia és a szabadpiac védelmezője a szocialista és kollektivisták szemében.

¹¹⁸ Utalás Toqueville *Az amerikai demokrácia c.* munkájára. Magyarul: François Furet tanulmányával, Adám Péter és mások fordításában jelent meg (Budapest, Európa, 1993).

¹¹⁹ Mao Ce-Tung (1893–1976), 1945-től a kínai kommunista párt vezetője, s haláláig különböző posztokon kommunista egyeduralgó volt. A vele foglalkozó, róla szóló angol nyelvű könyvet nem tudtuk azonosítani.

¹²⁰ M. Hrabovszky Júlia (1858–1946), Márai Sándor nagyapjának testvére, írt és fordított. *Visszaemlékezése – Ami elmúlt. Visszaemlékezések életemből: egy polgárasszony vallomása* – Steiner Ágota sajtó alá rendezésében 2001-ben jelent meg a Helikon kiadó gondozásában.

Márai Sándor levele a Lax házaspárnak

Posillipo, 1952 február 24.

Kedves Klári és Heini, hát nem könnyű ez.

Gide, amikor haldoklott, elmotyogta gondosan előkészített utolsó szavait az emberiség jövőjéről stb. Aztán tovább haldoklott. Az orvos az ágya mellett ült és figyelt. Egy pillanatban, amikor Gide eszméletre tért, megkérdezte, tulajdonképpen mit érez és mit gondol mindarról, ami most történik vele. Ezt felelte: „C'est toujours la même lutte entre le raisonnable et ce qui ne l'est pas.¹²¹

Nehéz megmondani, mi az a „ce qui l'est pas”, de bizonyos, hogy éppen olyan valóság, mint a „raisonnable”.

Összegezve: megváltottam a jegyeket a „Constitution” nevű hajóra, amely ápr. 12.-én indul a nápolyi kikötőből és ha Poseidon is úgy akarja, ápr. 21.-én reggel 9 órakor érkezik New Yorkba.

Hát akkor, Isten nevében.

A viszontlátásig sok szeretettel ölel

Sándor

P. S. Köszönöm a kérdést, de nincs szükségem semmire, mindent elrendeztem.

¹²¹ Az idézet magyarul: Mindig ugyanaz a küzdelem az észszerű és aközött, ami nem az.

„Fajgyalázók” és feljelentőik Magyarországon, 1941–1942

A magyar fajvédők viszonylag későn, hat évvel náci példaképeik után, akkor is habozva, óvatosan kezdtek el a zsidók és nem zsidók hálózataiban kaparászni. Magyarországon az 1935-ös nürnbergi fajvédelmi törvényt nem másolták, csak követték. Nálunk, ellentétben Németországgal, nem tiltották meg például a házasságkötést és/vagy „fajgyalázást” a cigányokkal (a „nége-
rek és ezek korcsai” szóba sem kerültek), hiába javasolta ezt többek között dr. Orsós Ferenc, az Orvosi Kamara elnöke a Felsőházban. Hitler annak idején utasítást adott, hogy a „fajgyalázó” zsidó és árja nőket ne vonják felelősségre, ne zárják koncentrációs táborba. Reinhard Heydrich, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (Reichssicherheitshauptamt – RSHA) nagy hatalmú ura ebbe nem nyugodott bele, titkos utasítást adott, melynek értelmében az ilyen esetekben a „fajgyalázó” zsidó nőt „hamis tanúzás” címén kellett lecsukni. Hitler helyettese, Rudolf Hess – lehet, hogy a Führer személyes utasítására – ezt megváltoztatta, és csak a zsidó-, illetve árja férfiakat zárták fajgyalázásért koncentrációs táborba. A magyar fajvédők még óvatosabbak voltak, csak azt a zsidó férfit állították bíróság elé, aki a fajvédelmi törvény hatálybalépése után nem zsidó, tisztességes nővel szexuális kapcsolatra lépett, vagy hosszú évek óta tartó ilyen viszonyát tovább folytatta. A magyar „árja” férfiak nyugodtan létesíthettek, ha tudtak, zsidó nőekkel (is) szexuális kapcsolatot.

A magyar fajvédelmi törvény csak „vétségnek” minősítette a fajgyalázást. A vétség a korszakban az enyhe-közepes súlyú bűncselekményeket jelentette. Ennek megfelelően ezekben az esetekben a büntetés felső határát „alapesetben” három évben állapították meg. 1941. július 25-én szavazták meg a törvényt, és augusztus 8-án hirdették ki. A „fajgyalázási” paragrafus október 10-én lépett életbe, adtak tehát jóval több, mint két hónapnyi időt az ilyen „vegyes” pároknak az elválásra, szétválásra, különköltözésre. Budapest Főváros Levéltárában (továbbiakban: BFL) a Büntető Törvényszék irataiban (VII-5-c) 1942-ben összesen 41 698 bűnügy iratai találhatóak. Ezek között 1331 olyan volt, ahol a vádlott – vagy a vádlottak közül legalább egy – izraelita volt. Ebben az évben 155 zsidó férfit állítottak fajgyalázás vádjával bíróság elé a fővárosban, 1943-ban 15 100 bűnügyet tárgyaltak Budapesten, 919 zsidó vádlott volt, közülük 113 volt „fajgyalázó”, és 1944-ben 40 701 bűnügyből 133-ban volt legalább egy zsidó vádlott, és ezek között 26 „fajgyalázó” zsidó férfi peranyaga található. Ez összesen 294 zsidó férfit jelent.

Ezek rendkívül csekély számok. Az 1941-es népszámlálás adatai szerint Magyarországon a férfiak és nők 49-51 százalékban oszlottak meg. Budapesten kb. 200 ezer zsidó élt, kb. 98 ezer főre tehetjük a fővárosi zsidó férfiak

számát. A 20–59 éves korosztályba tartozó aránya a zsidó férfinépességben lehetett kb. 58 százalék. A 98 ezer férfi 58 százaléka 56 840 főt tesz ki.¹ Figyelembe kell venni a távol lévőket, például a munkaszolgálatosokat, a fronton elesetteket stb. Ez természetesen csak nagyon durva becslés, de azt kimondhatjuk, hogy több ezerre, akár több tízezerre tehető azoknak a zsidó férfiaknak a száma, akiknek voltak vagy lehettek közeli, sőt rendkívül közeli kapcsolatai nem zsidó lányokkal, nőkkel, asszonyokkal. Óvatos becsléssel a budapesti nem zsidó és a 19–59 éves korcsoportba tartozó nők számát kb. 250 ezer főre becsülhetjük.

2025 tavaszáig 192 „fajgyalázó” peranyagát tudtam áttanulmányozni a BFL-ben. Ezek a zsidó férfiak többféle okból bukkantak le. A Bűnügyi Osztály (figyelem: nem az Erkölcsrendészeti Osztály!) detektívjei rendszeresen razziáztak a VII. és VIII. kerületi olcsó penziókban, garnizállókban (Balaton Szálló, Siófok Szálló, Róma Szálló, New York Szálló, Pátria Fogadó stb.), ahol akár egy-két órára is lehetett szobát kivenni, és ha ott zsidó férfit találtak egy nem zsidó nővel, az illetőt letartóztatták, kihallgatták (természetesen partnerét is), majd az esetek túlnyomó többségében az ügyészség vádat emelt ellene, és bíróság elé állították. Eddig 124 olyan peranyagot találtam, amelyben a „fajgyalázókat” ismerőseik, kollégáik, szomszédaik vagy ismeretlenek személyesen a rendőrségen, esetleg telefonon vagy levélben feljelentették. Sajnos az átnézett peranyagok egy része rendkívül hiányos, így okkal feltételezhető, hogy a végül bíróság elé került „fajgyalázó” zsidó férfiak közül 124-nél jóval többen „köszönhették” lebukásukat feljelentőiknek. Kutatási hipotézisként megkockáztatható, hogy ha 192 fajgyalázásért letartóztatott és bíróság elé állított zsidó férfi közül 124-et biztosan feljelentők buktattak le, akkor a 292 perben legalább 170-200 feljelentőt találunk.

Nehéz összehasonlításokat tenni, de 1944-ben tíz- és tízezrek írtak feljelentőleveleket Magyarországon például sárga csillag nem viselése, zsidó vagyon elrejtése, zsidók iránti barátság, rokonszenv feltűnő kimutatása stb. „témakörökben”.² Ehhez képest az alig 200 feljelentőlevél három év alatt nagyon kevésnek tekinthető.

Úgy vélem, az alábbiakban olvasható feljelentések sokat elárulnak íróról és a korról, amikor ezeket megírták. A feljelentések töredékét írták írógéppel, jó magyar helyesírással. Ennek fő oka az volt, hogy – ellentétben az antiszemita törvényhozók várakozásával – elvétve került az ilyen ügyekben nyomozó illetékes hatóságok látókörébe zsidó gyáros, ügyvéd, orvos, mérnök, egyáltalán a felső középosztályhoz tartozó zsidó. A vádlottak zöme szegény, iskolázatlan zsidó férfi volt, és ilyenek voltak (lehettek) feljelentőik is, akár férfiak, akár nők voltak, és akik kilétének kiderítésére a hatóságok a legtöbb esetben nem sok energiát fordítottak. Feltűnő, hogy milyen sok a névtelen feljelentés, eddig 64 ilyen találtam. A feljelentők pontosan tudták,

¹ Az adatokért ezúton is köszönetet mondok kollégámnak, Tomka Béla professzornak.

² Karsai László: Ellenállni a gonoszoknak. Zsidók és magyarok a Soá idején. In: Hamp Gábor–Horányi Özséb–Rábai László (szerk.): *Magyar megfontolások a Soáról*. Budapest, Balassi K., 1999, 111–123.

hogy az egész antiszemita politikai elit mögöttük állt, mégis rejtőzködtek, titkolóztak. Több esetben a megcsalt, esetleg elhagyott férj vagy feleség fordult a hatóságokhoz. Van, aki a lányát félti, akit a zsidó férfi elcsábított, ráadásul a saját hitére akar téríteni. Mászt az háborított fel, hogy „prepotens módon fumigálják a törvényt”. Hárman is arra hivatkoznak, hogy a zsidó férfiak és a keresztény nők közötti viszony „nincs megengedve”, tehát nekik hazafias kötelességük, hogy feljelentsék a fajgyalázókat. Bosszúra szomjazó, elbocsátott cseléd, a zsidó csendestársával összeveszett üzlettárs, korabeli szóhasználat, stróman is van a feljelentők között. Volt, aki őszintén bevallotta, hogy azt olvasta az egyik újságban, hogy 300 pengő jutalmat kap az, aki feljelent egy fajgyalázót.

Egyik legmeglepőbb eredménye az eddigi kutatásainknak a felmentő, illetve nagyon enyhe elmarasztaló ítéletek nagy száma. A 192 átnézett perben első, másod-, illetve harmadfokon összesen 114 embert mentettek fel. Ez 59,3 százalék. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy 20 esetben főleg azért, mert a vádlottat bevonultatták munkaszolgálatra, vagy elszökött, elrejtőzött, nem született ítélet, a felmentettek aránya 67 százalékra emelkedik. A fajvédelmi törvény halálos áldozatai közé kell sorolnunk azt a két vádlottat, aki még az elsőfokú tárgyalás előtt öngyilkosságot követett el. A felmentéseknek számos oka volt. Nagyon sok esetben hevenyészve összecsappott, egy-két oldalas vádiratokat nyújtott be az ügyész. Volt, hogy a tanúk visszavonták a rendőrségen tett terhelő vallomásukat. Jelentős enyhítő körülménynek számított a töredelmes beismerő vallomás, a büntetlen előélet vagy az, ha a fajgyalázó párok már hosszú évek óta éltek „vadházasságban”, és kapcsolatukból gyerek vagy gyerekek születtek. Számos perben a vádlott és partnere azt vallotta (állította), hogy régebben, vagyis 1941. október 10., a fajvédelmi törvény életbelépése előtti időben volt egymással szexuális kapcsolatuk, de ezt azóta megszakították. Valószínű, hogy a konzervatív bírácoknak, főleg az Ítéletáblán nem sok kedvük volt ezeket a férfiakat elítélni. Például a dr. vitéz Ottrubay Dezső vezette bírói tanács sok esetben vagy jelentősen enyhítette az első fokon kiszabott büntetés mértékét, vagy egyszerűen felmentette a vádlottat. Az Ottrubay-tanács 33 esetben mondott ki felmentő ítéletet még olyan esetekben is, amikor kiderült, hogy a vádlott és partnere egy lakásban lakott, és egy szobában, egy ágyban töltötték az éjszakákat. Ám ha mind a ketten azt vallották, hogy köztük 1941. október 10. után nem volt szexuális kapcsolat, az Ottrubay-tanács „bizonyítékok hiányában” kimondta a felmentő ítéletét.

A feljelentőleveleket megírásuk dátumának sorrendjében közöljük, amelyek nem minden esetben követik a perek kronológiai rendjét. A feljelentőleveleket betűhíven tesszük közzé, a legdurvább helyesírási hibákat sem jelezük (sic!)-kel, mert némelyik levél olyan sokat tartalmaz, hogy ez nagyon megnehezítené az elolvasásukat.

Kb. 1941. október 20.
Feljelentés Kun József kereskedő ellen

Rendőr Főkapitányságnak

Buda Pest

Vagyok bátor a főkapitányságnak szíves figyelmét fel hívni. Kón József aki nagyváradi lakos volt és most jelenlegi lakás Budapesten V kerületben a Bisztol³ Szállodában lakik. és szintén Geráj margit Nagyváradi születésű 23 éves aki a kon jozsefnél volt háztartási alkalmaztatás ban és a lejánynak már nagyváradon tet szerelmi ajánlatot és elhalmoszta némi és külön féle ruhadarabokkal és pénsszel. mos Szeptember havában fel hozta Magának budapestre ahol aleján vele a biztolban⁴ lakot nem sokáig mert nem érezte magát aleján jól ahon afényes hejen és meg fosztota a lányt amunka könyvétől aszal asz ürügyel hogy aszövögyárban és már 2 3alejánt egy Irányi urcsaladban fogja elhejezni Renenszon Panzijoba lakik ahol akon fizeti az elátását és elhol mosza sok külön félet ágyakal.

Kérem szépen kinyomozását

Maratam alaszatos tiszteletel

Budapest⁵

BFL- VII-5-c-6549/1942-Kun József-34.

Kézzel, tintával írott feljelentés. Kun Józsefet első fokon 1943. február 26-án egy év fegyházra ítélték, majd másodfokon 1943. szeptember 16-án a vitéz dr. Ottrubay Dezső vezette tanács felmentette.

94

Kb. 1941. október 25–26.
Feljelentés Kozma György iparművész ellen

Kérem Tisztelettel!!

A rendőri hatossági felügyelőséget hogy VIII ker Práter u 66 földszint lakik Balog Éva rk vallasu nő mint főberlő és közös háztartásban él egy zsidó vallásu Kozma Györgyel kérem szépen a Hatoságot hogyha lene szives intézkedni Minnél előb hogy egy családós anya jutna inkább főberleti lakáshoz mint az olyan nő aki aszt sem tudja igazolni hogy miből él és hogy miből fizeti a főberletet. Kérem a hatoságot hogy Három tagbol áló családomat csak egy fél konyhát bérelhettem lakáshiány miatt és az is egészségtelen és vizes ugyhogy a gyermekem ki van téve mindenféle betegségnek ugy hogy nem gyözök orvoshoz járni a gyermekemel.

Nagyon szépen kérem

Rendőr hatósági felügyelőséget hogy minél előb sziveskedjenek intézkedni és hogy a családommal együt lakáshoz juthassak és hogy menedéket ta-

³ Bristol Szálló

⁴ Ismét a Bristol Szállóra gondolt a feljelentő.

⁵ Feljelentőjük, Kujik Istvánné sz. Gombos Rózsa (sz. 1902) volt egyben a per egyetlen terhelő tanúja.

láljon egy családos anya aki a szép Magyar hazánk vedermére gyermeket nevel aki meg vedi a szép magyar hazát és örömel megy mindenkor haza vedelemre

maradok méj tisztelettel egy hajlékot váro családos Anya

BFL-VII-5-c-8682/1942-Kozma György-5-7.

Kézzel, tintával írott, dátum nélküli levél, amely 1941. október 28-án érkezett meg a Budapesti Rendőrfőkapitányság VIII. kerületi osztályára. A nyomozás során kiderült, hogy írója Fodor Lajosné sz. Kovács Anna (VIII., Práter u. 66. fszt. 22.), aki kikérdezése során elmondta, hogy férjével és három hónapos gyermekével egy nedves konyhában él, miközben Balog Éva ugyanabban a házban, a földszint 17. sz. lakásban egy zsidóval él. Kozma Györgyöt nem sikerült bíróság elé állítani, valószínű, hogy bevonultatták munkaszolgálatosnak, ahonnan megszökött.

1941. október 31.

Feljelentés Schwarcz József utazó ügynök ellen

Tekintetes Erkölcrendészeti Osztály!

Alulírott tisztelettel feljelentést teszek Schwarcz /:álneve Sárari:/ József Budapest VII. Bethlen Gábor u. 5. III. em. zsidó faju és vallásu lakós ellen a fajvédelmi törvény megszegéséért, mert nevezett László Erzsébet keresztény fajú és vallásu nővel a fenti címen közös háztartásban él évek óta. Állításom igazolására kérem a házfelügyelő kihallgatását is mert a ház lakói zsidók és azok egyhúron pendülnek. Állításom igazolásául még a nevemet is aláírom, de kérem a nevem titokban tartását.

Maradok tisztelettel

Pulay Miklós

Budapest VII. Bethlen utca 5. III. 11.

VII-5-c-6228/1942-Schwarcz József-22-23.

Kézzel, tintával írott levél, az eredetiben fekete ceruzával aláhúzott szavakat egy vonallal, a feljelentő által s. k. aláhúzottat két vonallal húztuk alá. A feljelentőlevelet 1059 sz. alatt 1941. november 4-én iktatták a M. Kir. rendőrség Budapesti Főkapitánysága Erkölcrendészeti Osztályán, és másnap továbbküldték a Bűnügyi Osztálynak, ahol november 10-én rendelték el a nyomozást. A feljelentett férfit első fokon egy év hat hónap fogházra ítélték 1942. június 22-én. Két hónappal később 5000 pengő óvadék lefizetése után szabadlábra helyezték. Végül a Kúria 1943. október 7-én egy hónap és 18 nap fogházra ítélte, és azonnal szabadlábra helyezte, mert addig már ennyit letartóztatásban töltött.

Kb. 1941. november 10.
Feljelentés Kurmann Dezső pincér ellen

T[e]k[intetes] Magyar Királyi Állami rendőrség Zrinyi út Kihágási osztály⁶
Budapest

Kérem utána nézni hogy a törvény megszegési ügyben Kurman Dező aki lakik Ó uca 29 szám alatt I. emeleten egy Keresztény nővel él vadházaságban amasik meg Herskovics⁷ akinek a Rozsa utca és Király uca sarkán gyümölcsös standján min hadi özvegy címen és él vad házaságban egy keresztény nővel és kérem a Lovrana kávéházban és 10 után nevezet munkanélküliek kártyázni eldugot helyen elsötétítés melet és eből élnek sok zsidok. Gibic⁸ mondta. ez valo igazság még ha tagadják is.

BFL-VII-5-c-6229/1942-Kurmann Dezső-20-21.

Kézzel, tintával írott levél. Kurmann Dezsőt első fokon 1942. augusztus 17-én egy év egy hónap fogházra ítélték, majd szeptember 9-én szabadlábra helyezték. Másodfokon ítéletét 1942. november 30-án két hónapra mérsékeltek 23 nap előzetes letartóztatásban töltött idő beszámításával.

Feljelentések Mészáros Mátyás könyvelő ellen
1941. november 11.

96

Tekintetes Főkapitányság Bűnügyi Osztályának
Budapest

Tisztelettel bejelentem, hogy József körút 13. sz földszint 8 alatti lakásban közös háztartásban él egy Mészáros Mátyás nevű zsidó kinek apja Fleischer Jakab és az anyja Berger Anna volt de a bejelentő lapon apját Mészárosnak az anyát pedig Birónak tünteti fel, ez a zsidó Kovács Alajosné születet Révai Ilona keresztény nővel él együtt és kijelentette, hogy őt a zsidó törvény nem érdekli és fűtyül ara, mert ő öskeresztény.

tisztelettel
Balogh Ádám

BFL-VII-5-c-8685/1942-Mészáros Mátyás-12-13.

Eredeti, géppel írott postai levelezőlap, 1941. november 21-én adták postára. Az aláhúzott szavakat utólag a rendőrségen piros ceruzával húzták alá.

⁶ Az utolsó két szót ceruzával áthúzták, és a levelezőlap tetejére ceruzával ráírták: „RU VI. ker kap.” a lap bal szélére ugyancsak ceruzával: „R. u. dtb. csop. XI/17. [olvashatatlan aláírás]

⁷ A nyomozás során nem derült ki, kit jelentett még fel a levelezőlapot író. A Király utca és a Rózsa utca sarkán Horváth Kálmán r. k. hadirokkant gyümölcsáros árult már 1936 óta.

⁸ Valószínűleg „kibic”-et akart írni a feljelentő.

1942. január 2.

Tek. M. Kir. Főkapitányság
Panasz irodájának.
Budapest

Fel kérem a Tek. Főkapitányságot, hogy lenne szíves utána nézni, hogy Bpest VIII ker József körút 13 földsz 8 sz. ajtó alatt lakó Mészáros Fleischman Mátyás zsidó vallású egyén egy keresztény nővel (Kovács Alajosné) él. Ő ugyan állítólag ki keresztelkedett ezt mondja mindenkinek, de igazolni nem tudja, mint ahogy is 1941 évi október havában volt bűnügyi tárgyalásán Ő maga is beismerte a királyi ügyész előtt hogy zsidónak számított. A jelenlegi lakásán is hamis adatok vannak a bejelentőn beírva, ő született Fleischman Mór most Mészáros Mátyásnak írja magát, apja Fleischman Jakab anyja Berger Anna, most pedig Mészáros Józsefnek és Biró Annának írja a szüleit. Kávés és vendéglősnek mondja magát pedig soha ipar és ital mérési engedélye nem volt, foglalkozása nincsen, barátjánál Hegedűs N. (VII szövetség utca 30) ügynöknél jelentettete be magát mint ügynök segéd.

Kérem a tek Főkapitányságot az ügy tisztázását
Hazafias tisztelettel
N. N.

BFL-Uo. 14-15.

Eredeti, kézzel, tintával írott levél, melyet a Budapesti M. Kir. Államrendőrség Bűnügyi Osztályán 1942. január 5-én iktattak és két nappal később kiadtak nyomozásra.

97

1942. január 12.

Tek

M. Kir. Államrendőrség Főkapitányságának

Helyben

Hazafias kötelességből ezennel tudomásukra hozom hogy (Fleischman) Mészáros Mátyás Bpesti lakos VIII. Jozsef krt 13 fsz 8. súlyosan vét a fajgyalázási törvény ellen és többszöri figyelmeztetés dacára abba hagyni nem akarja.

Tényállás: (Fleischman) Mészáros Mátyás zsidó évek óta együtt él egy keresztény nővel. Kovács Alajosné, szül Révai Ilonával ebből a viszonyból van egy gyermek is. A fajvédő törvény megjelenése óta a viszony éppen úgy fen áll mint előzőleg. kérem adataim a házfelügyelő mindenben igazolni fogja, valamint az ugyan ott lakó Hess főberlő is.

Kiváló tisztelettel

Egy keresztény hazafi

BFL-Uo. 19-20. Eredeti, kézzel, tintával írott levél. A Budapesti M. Kir. Államrendőrség Bűnügyi Osztályán 1942. január 13-án iktatták a levelet, és három nap múlva adták ki nyomozásra. Mészáros Mátyás súlyos beteg volt, első fokon 1942. november 9-én egy év hat hónap fogházra ítélték. 1942 végén-1943 elején a garanyi internálótáborban raboskodott, majd 1943. de-

cember 24-én, 56 éves korában a Mosonyi úti fogház kórházában elhunyt.

*Kb. 1941. november vége-december eleje
Feljelentés Fischler Rezső festőseged ellen*

Tisztelettel értesítem Önöket hogy a mai komoly helyzetben Communistákat nem lehet túrni az Országban kénytelen vagyok ez úton feljelentést tenni sajnos több oknál fogva névtelenül ami nem szép dolog a bosszúállás miatt kényszer helyzetben vagyok az illető rovott múltú kereszténynek szerepel, holott zsidó⁹ vadházasságban él, szidja a Németet összejöveteleket tart és azt hangoztatja „Nem félek én senkitől majd jön a mi időnk” és a semiből él és vakmerő nyilatkozatokat ad sem Istene sem Vallása nincs veszélyes egyén a ki már ült és bizonyos dolgok miatt tessék szíves lenni és igazoltatni reá fér a véresszájú embere!!

Czime= Fischler Rezső¹⁰

Szoba festő – kisegítő.

III. föld utca 25 sz.

BFL-VII-5-c-6859/1942-Fischler Rezső-8-10.

Eredeti, kézzel, tintával írott levél. Valamikor 1941. november végén kezdtek nyomozni a feljelentés nyomán. Fischlert 1942. augusztus 28-án két hónap fogházra ítélték.

98

**Kb. 1941. december 20.
Feljelentés Pollák Miklós segéd munkás ellen**

Mély tisztelettel felhívom a M. Kir. Állam redörség figyelmét aláb következő faj gyalázási esetre.

Pollák Miklos Bpst. XIII ker, Dévény ucca 6, IIemelet41 allati lakos Szabo Terézia lakik ugyanott Pollák Sz Teréznek hoszu időn keresztül mind református adta – ki magát és most mikor kiderült, hogy zsidó, Sz Terézt avall fenyegeti, hogy mindent darabokratör ha elhagya vagy feljeleni. Pollák egésznap csavarog, csak későneste megyhaza, mostis szerencsétlen Sz Teréznek a beteg pénzéből él.

Kérvém az eset kivizsgálását, hogy minél hamaráb Sz Terézt vissza adhasák a magyar társadalomnak.

Hazafias tisztelettel

BFL-VII-5-c-1572/1942-Pollák Miklós-20-21.

Géppel írott, dátum és aláírás nélküli levél, melyet a Budapesti m. kir. Államrendörség Bűnügyi Osztályán 1941. december 22-én iktattak, és egy héttel később „Puhatolandó.” megjegyzéssel küldték tovább nyomozásra. Valószínű, hogy az egyszoba-konyhás XIII. kerületi lakásukban, ahol még egy

⁹ Eredetiben kézzel, ceruzával vastagon aláhúzva.

¹⁰ Eredetiben a levélíró maga húzta alá a nevet.

albérlőjük is volt, utóbbi jelenthette fel Pollákot. Erre vall, hogy még a veszedésük részleteit is ismerte. Pollák Miklóst az eljáró detektív először figyelmeztette, hogy a szexuális kapcsolatot szüntesse meg, majd, amikor kiderült, hogy erre nem volt hajlandó, bíróság elé állították, és 1942. március 18-án nyolc hónap fogaúra ítélték. Másodfokon 1942. október 10-én az Ítéletábla az ítéletet helybenhagyta, végrehajtásra nem került sor, Pollákot behívták munkaszolgálatra, a Vöröskereszt 1943. március 31-én értesítette a családját, hogy a keleti fronton elhunyt.

1941. december 22.

Feljelentés Breuer Jenő hiteltudósító ellen

M. kir. rendőrség tekintetes Főkapitánysága
Budapest.

Tisztelettel tudomására hozom a rendőrségnek az alábbi fajgyalázási esetet:

Bauer Jenő nevű zsidó a VI. Izabella-u 77. szám alatti lakásán együtt él egy Balogh Sári nevű keresztény nővel. A nő mint Bauer albérlője szerepel, de vele egy szobában alszik. A bizonyosság megszerzéséhez azt hiszem legalkalmasabb volna a késő esti, vagy az éjszakai órákban történő ellenőrzés.

Ezen bejelentésemet a magyar faj védelmében teszem és maradok a Tek. Rendőrfőkapitányságnak
kiváló tisztelettel
Hernády János.

BFL-VII-5-c-6901/1942-Breuer Jenő-7-8.

Géppel írott levél, melyet a Bűnügyi Osztályon 1941. december 28-án iktattak, és 29-én rendelték el a nyomozást. A feljelentés írójának kiléte a nyomozás során nem derült ki. Breuert 1942. szeptember 4-én felmentették.

1941. december 27.

Feljelentés Lampel Sándor szabósegéd ellen

Jegyzőkönyv.¹¹

Készült a m. kir. rendőrség IX. ker. kapitányság kirendeltségénél 1941. évi dec. hó 27.n. Csuth Ignácné sz. Munkácsi Erzsébet, szolnoki születésű, 1887 éves, férjes, rk. vallású asztalos m[ester] neje foglalkozású, bpi lakosnak (lakik 9. ker., Berzenczei utca 22. I. em. 1.) tárgyában.

Jelen voltak alulírottak:

Fentnevezett panaszát a következőkben adja elő.

Bejelentem, hogy fenti házban Kesselgruber Irén a nála lakó albérlőjét Lampert Sándor internáló táborból visszajött zsidó munkanélkülit ki-tartja és vele nemi viszonyt folytat. Kérem a nyomozást.

¹¹ A formanyomtatványban kézzel, tintával írott részeket dőlt betűvel szedjük.

Felolva. u.[tán] aláíratott
K[elt]m[int]f[ent]
Dr. [olvashatatlan név] dt. Csuth Ignácné

BFL-VII-5-c-5871/1942-Lampel Sándor-21.

Géppel kitöltött formanyomtatvány a feljelentő Csuth Ignácné aláírásával. Lampel Sándor lengyel állampolgár volt, 1941 júniusában a kőrösmezei deportálás során a deportáló vonatból szökött meg, majd szerelménél bujkált. 1942. december 14-én egy év kéthavi fogházra ítélték, büntetését 1944. február 4-én az Ítéletábrán a dr. vitéz Ottrubay Dezső vezette tanács két hónapra mérsékelte.

Feljelentések Schwartz József játékkártya-tisztító ellen Kb. 1942. január 2–3.

Tekintetes Főkapitányságnak!
H[elyben].
Bűnügyi osztály

Feljelentést teszek Schwarcz Imre és Hilöczki Erzsébet ellen, fajgyalázás miatt. Laknak mindketten Elemér u 38. fdsz 8 sz. alatt.

Évek óta élnek együtt. Schwarcz azon kívül kábítószerekkel is kereskedik s abból tartja fenn magát. Nagy luksussal élnek amit kártya tisztításból nem lehet megkeresni. Este 10 után együtt van a család.

Kérem ellenük az eljárás megindítását. Lehetőleg azonnal, mert más is tartózkodik még ott bejelentetlenül.¹²

*BFL-VII-5-c-5592/1942-Schwartz József-6-7.
Kézzel, tintával írott levél.*

Kb. 1942. március 2–3.

Tekintetes Főkapitányság!
Detektív osztályának

Helyben

Feljelentés teszek a VII Elemér u. 38 fsz. 8 ajtó alatt Schwarcz Imre zsidó ellen fajgyalázás czimén ki közös szobában lakik Hilöczki Erzsébet és ennek 23 éves leányával, a zsidó az anyával él de változatosságra a leány is elég erős már.

¹² A lap alján kézzel, tintával nagy kérdőjel, alatta: „Marton detektív csoportba tudnak róla”. Alatta ceruzával: „Kb. 1 éves [olvashatatlan szó] nemleges eredmény. Kristóff Ferenc dtv. felügyelő”.

A feljelentőlevél felzetén a Bűnügyi Osztály érkeztető bélyegzője szerint 1942. január 5-én iktatták a levelet. Alatta géppel írva: „Dtv. csoport! Puhatólandó és a bizonyítékok egybegyűjtendő. Egyidejűleg a kábítószerekkel való visszaélésekkel foglalkozó szakcso. is értesítendő. 1942. jan. 7. [Olvashatatlan aláírás] r. fog.

A lap alján két aláírás: „Marton” és „Konrád”.

még szeretném becses figyelmüket arra is felhívni, mi lehet az a jó üzlet miből tellik a fejedelmi élet a 2 nőnek a flancz, sőt még takarékos betit is, az lehetetlen, hogy a kártyatisztítás eszt mind bírja, nagyon sokan sugnak búgnak már arról, hogy a Galicziából ide szakadt zsidó Nathán fia ha Pesten született is hogy ez a jó jövedelmező üzlet a kártyatisztítás legyen de vajon mi lehet a zárt ajtók ablakok mögött, mi lehet az a jó üzlet amiből ilyen jól lehet élni.

Teljes tisztelettel

Onodi Péter¹³

BFL-Uo-8-9.

Kézzel, tintával írott levél. Schwarcz Józsefet még az eljárás idején bevonultatták munkaszolgálatra, ahol 1943 elején „eltűnt”.

1942. január 18.

Feljelentés Feiertag Miksa szabó ellen

Igen tisztelt Főkapitány úr jelentést teszek arról hogy Feiertag Miksa keresztény Nővel él házasságon kívül. A törvény ellen megszeget – vagyis megszegést jogos vagyok Feljelenteni és erre felkérem. Igen tisztelt fő kapitány urat elene eljárást meg indítani És vele együtt elő Kundné Magzat elhajtást végeztetett amiért úgy tudom 80 pengőt kért az orvos és végre hajtást edig még eredményt nem tudom lehet hogy még lehet még menteni egy gyermek életét amire ma nagyon kell vigyázni.

cím: Teleki tér 7 III e 24

Maradok tisztelettel

Német János

Budapest

101

BFL-VII-5-c-8715/1942-Feiertag Miksa-21-23.

Kézzel, tintával írott levél, melyet a Magyar Kir. Rendőrség Budapesti Főkapitánysága VIII. Ker. Kapitányságán 1942. január 20-án iktattak, a Bűnügyi Osztályon január 23-án rendelték el a nyomozást. Feiertag Miksát első fokon 1942. szeptember 30-án egy év és két hónap fogházra ítélték. Másodfokon a dr. vitéz Ottrubay Dezső vezette tanács 1943. január 9-én felmentette.

Kb. 1942. január 22.

Feljelentés Kertész István segédmunkás ellen

Tekintetes Kapitányság Bűnügyi Osztály!

A magyar faj és kereszténység iránti ragaszkodás miatt kénytelen vagyok az alábbi esetet bejelenteni.

Az Andrásy út 31. szám első emeletén lakik egy Kertész nevű 20-21 éves zsidógyerek. Már régebbi idő óta van náluk alkalmazásban egy Teri nevű keresztény lány. Ez a zsidógyerek és a cselédlány már régebbi idő óta

¹³ Az aláírás alatt kézzel, tintával írva: „házi irattár 13./942” Alatta két pecsét: „1942 márc-5.” Alatta kézzel, ceruzával: „Varga S”, „Kuti” és „Marton”.

olyan bizalmas viszonyban vannak egymással, hogy a ház keresztény és jobbérzésű lakói joggal és felháborodva suttogtak róla és suttognak még ma is. A szemben lévő emeletekről nagyon sok esetben lehet látni, amikor a zsidógyerek a cselédleány szobájába ment aludni halóöltözetben és reggel onnan bujt ki. Egyébként együtt járnak bevásárolni, moziba, stb. Az utcán is sokszor lehet őket látni karonfogva, mint férj és feleség. Ha a zsidógyerek cukrot vesz az utcán a szájába teszi a lánynak. Mindezt a leány majdnem kérkedve teszi. Talán ez részben érthető is, mert úgy jobb sorsa van.

Mindezek az esetek még kirívóbbak azóta, amióta decemberben meghalt a zsidógyerek anyja. Most a gyermek az úr, a leány pedig a főnöknő. Valósággal közös háztartásban élnek. Ugylátszik észrevették, hogy az emeletekről jól bele lehet látni a cselédszobába, mert mostanában azt az ablakot ki nem nyitják, mert az ablak kékpapírral van beragasztva még a légvédelmi készültség idejéből.

Mindezeket azért bátorkodom bejelenteni a tekintetes Főkapitányságnak, hogy akkor, amikor már valahára megszületett a fajvédelmi törvény, még mindig előfordulhatnak, sajnos, ilyen a magyar fajt mélyen megalázó cselekmények.

Amikor ebben az ügyben a Tekintetes Főkapitányság intézkedését kérem, maradok hazafia tisztelettel;

Egy keresztény lakó.

102

BFL-VII-5-c-8120/1942-Kertész István-7-8.

Eredeti, kézzel, tintával írott levél, dátum nélkül. A Bűnügyi Osztályra 1942. január 24-én érkezett. Kertész Istvánt első fokon 1942. december 14-én tíz hónap fogházra ítélték, másodfokon 1943. szeptember 3-án felmentették.

Kb. 1942. február 5.

Feljelentés Langer Ernő MÁV nyugdíjas ellen

Detegiv felügyelőségnek!

Feljelentést teszek Langer Ernő aki lakik Festelics ucca 2. II. em. 36 alatt 53 éves zsidó férfi él két öskeresztény nővel, az egyik 19 éves a másik 25. két éve és eddig bejelentett lakása sem volt, a nőnek csak most egy hónapja van bejelentve már a szomszédok is zugolodnak miatta, kérem a felügyelő urat kinyomozni. de inkább este vannak othol, tekintettel a fajgyalázásért. Kérem minnél előbbi nyomozását.

Tisztelettel kérve

BFL-VII-5-c-8924/1942-Langer Ernő-20-21.

Eredeti, kézzel írott levél, aláírás nélkül. A VIII. kerületi rendőrkapitányságra 1942. február 7-én érkezett, a Bűnügyi Osztályon február 12-én iktatták, és másnap megindították a „puhatolást”. A nyomozás során kiderült, hogy Kiss Kornélia 28 éves férjiszabónő (VIII., Losonci u. 19.) jelentette fel Langer Ernőt, akit már első fokon 1943. január 27-én, majd a megismételt elsőfokú tárgyaláson 1943. március 19-én felmentettek.

Kb. 1942. február 7–8.
Feljelentés Klein Sámuel kifutó ellen

Tisztelettel kérem a Rendőri hatóságot én egy zsidó férfival élek és az utobi időben kibírhatatlan vele a hejzetem és nem tudom eltávolítani tőlem ezért kérem szíveskedjenek közbe lépni és el távolítani tőlem.

Tisztelettel
Tóth Erzsébet
VIII ker
Kisfuváros utca 10 sz. ajtó 8.

BFL-VII-5-c-7017/1942-Klein Sámuel-5-6.

Kézzel, ceruzával írott levél. A Bűnügyi Osztályon 1942. február 9-én iktatták a feljelentést. Bíróság elé nem tudták állítani Klein Sámuel, mert még a nyomozati szakaszban bevonultatták munkaszolgálatra.

Kb. 1942. február 12–13.
Feljelentés Stefánszky Béláné sz. Zemplény Ilona ellen

Tekintetes Erkölcshandzszereti detektív osztály
Budapest: Szövetség u. 41.¹⁴

Bátor vagyok raiban¹⁵ értesíteni a Tek *detektiv*¹⁶ osztál vezetőségét hogy a mai törvények ellenére is Stefánszky Béláné Nefelejts u 56 1 e 6 lakó aszszony, zsidó férfit tart ki Lehet ezt megtenni egy keresztény uriasszonynak?¹⁷ A házban feltünőségével mindenki megbotránkozását váltotta ki mivel is töb gyerek van a házban Kérem a keresztény faj gyalázása címén töb barátaim nevébe az eljárástmegidítani sziveskedjék. Az illető zsidó férfi este szokot, szombat és vasárnap délután is Ismertető vörös hajú

Maradok őszinte akarattal.

N. X.¹⁸

BFL-VII-5-c-7018/1942-Bienenstock Zoltán-4-5.

Géppel írott levelezőlap. Bienenstock Zoltán aranyműves segéd, akivel a feljelentő szerint Stefánszky Béláné állítólag „fajgyalázott”, nem került bíróság elé, mert behívták munkaszolgálatra.

¹⁴ A Bűnügyi Iktatóba 1942. február 14-én érkezett a postai levelezőlap.

¹⁵ A levelezőlapról valószínűleg ollóval kivágták a bélyeget, a levél második szava nem, a harmadik csak töredékesen olvasható.

¹⁶ Kézzel, tintával utólag szűrta be e helyre a levélíró.

¹⁷ Utólag kézzel, ceruzával valószínűleg a rendőrségen aláhúzták ezt a két szót.

¹⁸ A „szignót” kézzel, tintával írta a levélíró.

1942. február 17.

Feljelentés dr. Sátor Endre ügyvéd ellen

Tekintetes Budapesti Főkapitányság!

A zsidótörvényre hivatkozva bátorkodom felhívni a Tek Főkapitányság figyelmét, hogy Juhász Julia közös háztartásban él egy Dr. Sátor nevű zsidó ügyvéddel. Az illető keresztény nőnek ruhaszalonja van Klotild u. 10/a alatt ugyan abban a házban laknak a zsidóval a harmadik emeleten.

Mint keresztény nőnek sérti az önérzetemet, hogy az illető nő Karácsonykor eldicsekedett 700 pengős ezüstruhájával mit a zsidó szeretőjétől kapott azon kívül ékszereket, az üzletet is a zsidó finanszírozza. S így játszák ki a zsidótörvényt.

S ugyanabban a házban lakó Dr. Vajda Petur zsidó ügyvéd felviszi a keresztény nőt a lakására és megbecsteleníti- és pár pengővel kifizeti őket. (lakása I. emelet 3 szám ajtó)

Kérem a Tek. Főkapitányságot az ügy minél előbbi kivizsgálására, hogy ez a két fajgyalázó zsidó mielőbb megkapja méltó büntetését.

Sajnos névtelen feljelentést kellett tennem, mivel ott lakom a házban s kerülni óhajtom az ellenségeskedést.

Tisztelettel:

Egy lakó a házból.

104

BFL-VII-5-c-8189/1942-Sátor Endre-19-20.

Eredeti, kézzel, tintával írott levél. A nyomozás kiderítette, hogy a rosszinulatú szomszéd alaptalanul jelentette fel dr. Vajda Petur ügyvédet, hozzá jártak ügyfelek, köztük nők is, de egyikkel sem létesített szexuális kapcsolatot. Ennek ellenére dr. Sátor Endrét 1942. szeptember 8-án egy év nyolc hónap fogházra ítélték, 1942. szeptember 23-án ideiglenesen szabadlábra helyezték, 1943. január 19-én másodfokon felmentették.

1942. március 21.

Feljelentés Szgál László műszerészegéd ellen

Jegyzőkönyv.

Készült a m. kir. rendőrség budapesti 8. ker. kapitányságánál

1942. évi március hó 21. n Durcsák András bp. születésű 1908. éves, rk. vallású, műszerészegéd foglalkozású, bp. lakosnak (lakik VIII. ker., Bókay János-utca 38. h. sz. a.) panaszja tárgyában.

Jelen voltak alulírottak:

Fentnevezett panaszát a következőkben adja elő:

Feljelentést teszek fajgyalázás cimén Szgál László, bp. VIII. ker. Szigetvári-u. 24.b. szám alatti lkós, zsidó fiatalember ellen az alábbi tényállás alapján.

Kb. 3 év óta élek közös háztartásban, a fenti lakásomban Homai Jánosné sz. Nagy Vera keresztény, rk. vallású asszonnyal, akit eddig csak azért nem tudtam elvenni, mert törvényes feleségemtől nem tudtam elválni.

Törvényes feleségetől gyermekem nem született, Homai Jánosnéól azonban 2 évvel ezelőtt kislányom született. A múlt év nyarán katonai szolgálatra vonultam be Oroszországba s ez év január 11.-én szereltem le. Azóta együtt élek Homai Jánosnéval ismét. A napokban tudtam meg, hogy míg katonai szolgálatot teljesítettem, Homainé a lakásomon és a Siofók-szállodában / VIII. Futó-u./ többször közösült Szgal László kb. 20 éves, nőtlen zsidó fiatalemberrel. aki – Homainé állítása szerint – pénzt ígért és adott is neki. A közösülést Homainé és Szgal László előttem beismerték. Szgal, akivelem együtt dolgozott régebben, mint műszerész, dicsekedett előttem és Homainé előtt, hogy a Szigetvári-u. 24b.sz. ház földszint 1. szám alatti lakásban lakó Gizi és Mancsi testvérpárral is viszonyt folytatott, s mikor a Homainéval való közösülést eleinte tagadta, azt a kijelentést tette nekem: „Durcsák úr jól tudja, hogy nekem ott a Mancsi és nekem nem kell ezért a maga felesége.” Később a közösülést bevallotta. A testvérpár vezetéknevét nem tudom, de azt igen, hogy keresztények.

Egyebet előadni nem kívánok.

Jegyzőkönyv felolvasás után hh. aláíratott.

Kmft.

BFL-VII-5-c-8956/1942-Szgal László-23-24.

Eredeti, írógéppel kitöltött jegyzőkönyv, melyet Durcsák András és a VIII. kerületi rendőrkapitányságon egy rendőr segédfogalmazó írt alá. Az aláhúzott szavakat utólag, a rendőrségen piros, illetve fekete ceruzával húzták alá. 1942. március 24-én indították meg a nyomozást azzal, hogy a feljelentésben szereplő három keresztény nőre vonatkozó adatokat külön-külön csoportosítva kellett egybegyűjteni. Szgal Lászlót első fokon 1942. október 12-én egy év hathavi fogházra ítélték, másodfokon 1943. március 5-én a dr. vitéz Ottrubay Dezső vezette tanács büntetését hat hónapra mérsékelte az addig letartóztatásban töltött négy hónap és 21 nap beszámításával.

105

Kb. 1942. március 21–22.

Feljelentés Schwarcz Sándor kocsis ellen

Tekintetes Főkapitányság!

Följelentésemet megteszem Pap Anna 27 éves lány és Svarcz Sándor 39 éves zsidó kocsis ellen. Mejbem tudatom azt, hogy Pap Anna keresztény. lány Svarcz Sándor lakásán mint albérlői szerepet játszik én abba százszázaléig biztos vagyok, hogy nem mint albérlő szerepel hanem öt éven át közös háztartásban él Svarcz Sándorral. Ezek után jelentésemet hejesnek tartom mert dacára annak, hogy keresztén egyén a zsidókat magasztalja és a keresztényeket gyalázza a végtelenségig. Mejbem kérem a Tekintetes Főkapitányság mivel nevemet felfügeszteni nem akarom mert sajnos egyházban lakunk és így a kelemetlenséget kerülni akarom szíveskedjenek a további ügyeket intézni. És ezek után a munkatábor nem ártana neki mert nagyon ugrálnak, hogy nekik nemtehetünk semmit. Maradok méj tisztelettel:

a címe a következő az illetőnek.

Svarcz Sándor XIV kerület.
Nürnberg utca 6 sz f 16.

BFL-VII-5-c-8714/1942-Schwarcz Sándor-21-22.

Eredeti, tollal, tintával írott levél, dátum és aláírás nélkül, melyet a Budapesti M. Kir. Államrendőrség Bűnügyi Osztályán 1942. március 23-án iktattak és másnap kiadtak nyomozásra.

Schwarcz Sándort 1942. szeptember 28-án egy év hat hónap fogházra ítélték, másodfokon a dr. vitéz Ottrubay Dezső vezette tanács büntetését hat hónapra mérsékelte az ítélethezatalig már letartóztatásban töltött három hónap és 18 nap beszámításával.

1942. május 19.

Feljelentés Steiner György volt gazdasági igazgató ellen

Tekintetes

M. kir. Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága,

B u d a p e s t.

Alulírott tisztelettel bejelentem, hogy az alábbi – beigazolódás esetén – súlyosan büntetendő cselekmény jutott tudomásomra, melyről a hivatalos szerveknek jelentést tenni elsőrendű keresztényi és hazafiui kötelességemnek tartom, annál is inkább, mert emiatt a mai nappal fenyegetéseket burkoló és valótlanságoktól hemzsegő levelet kaptam, mely keretében egy aktív detektívfelügyelőt is bele akarnak rossz indulatúan keverni.

S t e i n e r G y ö r g y izr.49 éves, vagyonos, jelenleg foglalkozás nélküli, özvegy, /lakik: VI. Vilma- királyné út 8/c./ á l l i t ó l a g o s a n fenntartotta és fenntartja sexuális viszonyát S á n d o r E r z s é b e t keresztény tisztességes 34 éves, pénztáros lánnyal /lakik: Hungária körút 225./

Tanuk: G a r a I s t v á n gyógyszerész, vegyészetiüzemvezető /VIII. Kisfuváros-ucca 11./ akinek Steiner azt mondta: „Én bebiztosítottam magam, mint mindennel a törvény életbeléptekor és fiktív levelet váltottam vele, hogy viszonyunk már megszűnt egyrészt, hogy bajom ne legyen, másrészt, hogy ne zsarolhasson esetleg majd ha megszakad köztünk a viszony.” Elmesélte még, hogy felszokta keresni, együtt járnak színházba, kávéházba, de nagyon ovatosak a találkozásoknál, mert már is több helyről megfenyegették, hogy feljelentik. Pár héttel avval a kéréssel fordult hozzám, hogy szakítani szeretne a hétéves viszonytal és vegyem fel Sándor Erzsébetet az üzemhez, mert ez neki is jobb, találkozásuk nem feltűnő és az állást végkielégítésül szánja Sándor Erzsébetnek. Sándor kisasszony azonban úgy látszik megneszelte a dolgot és az üzemben kijelentette nekem, hogy összeveszett előző nap Steinerrel, mert őt eddigi kényelmes állásából kiemelve hozzám irányította.

B e n e A n d r á s festő /Aréna-út 68./ és felesége Steinernél laktak, Benéné háztartási alkalmazotti minőségben. Bene András az üzemben dolgozott és e közben az üzem alkalmazottjának: és nekem azt a kijelentést tette, hogy tudomása van arról, hogy Steinerhez feljár Sándor Erzsébet és a törvény tilalma ellenére is viszonyt folytatnak, ő sok mindent tudna feleségével mon-

dani és fel is fogja Steinert jelenteni. Ezt a kijelentést megtette: Halzl Ilona volt üzemi alkalmazott előtt /VIII. Vajdahunyad-utca 44./, valamint: Német főpallér előtt is /VIII. Kisfuváros-u 11./

Sándor Erzsébet az üzemben való dolgozásakor is kijelentette több ízben, munkatársai előtt, hogy Steinerrel viszonyt folytatott és folytat jelenleg is, de vigyázva ne hogy a rendőrség rájöjjön. Rédei Bélánának /Kisfuváros-utca 11./ és nekem valamint Halzl Ilonának dicsekedett fennálló viszonyukkal.

Ezen fent előadottak alapján, az esetet bejelentettem az üzem tulajdonosának és arra az álláspontra helyezkedtem Steiner Györggyel szemben, hogy az ügyet a tek.M. kir. államrendőrség elé tárom, kérve, hogy a körülményeket kinyomozza és ha arra a megállapításra jut, hogy a keresztény társadalmat ismételen egy súlyos inzultus érte, a vétkes ellen a törvény szigorával járjon el.

Mély tisztelettel:

G a r a I s t v á n

gyógyszerész, üzemvezető

Budapest, VIII. Kisfuváros-u 11.

BFL-VII-5-c-11394/1942-Steiner György-22-23.

Eredeti, géppel írott feljelentés, Gara István géppel írott és saját kezű aláírásával. Az eredetiben géppel aláhúzott szavakat mi is aláhúzással jelöltük. A Bűnügyi Osztályon 1942. május 21-én iktatták a feljelentést, a dupla vonnallal azokat a szavakat húztuk alá, amelyeket utólag a rendőrségen piros ceruzával húztak alá. Steiner Györgyöt első fokon 1944. június 6-án hat hónap fogházra ítélték, fellebbezése után már újabb ítélethozatalra nem került sor, ellene az eljárást hivatalosan 1946. január 21-én szüntették meg.

107

1942. június 22.

Feljelentés Schmiedl Mihály fakereskedő ellen

Nagyságos M. kir. Főkapitányság! Helyben

Tisztelettel bejelentek egy fajgyalázási ügyet:

Schmiedl Mihály zsidó volt fakereskedő ki jelenleg r. k. (kettő év óta kitérve). Elvált nagypapa és unokája van, kit azonban erkölcstelen és kék szakál életmodja családja teljesen megtagadott.

Schmiedl Mihály cirka 60 éves és aki kb. 1 év óta a Logody ucca 74 I ker. lakik a „Modern otthon” című bérházban.

A „Modern otthon” Logody ucca 74 szám I. 32. lakója kinek semmi jövedelme és semmiféle foglalkozása se vagyona nincs. Viszont keresztény leányok után veti ki hálóját. Saját elhencegéséből teszem feljelentésem, hogy a ház-tulajdonosnőjének a szóbaleányával állandó viszonyt folytat. Majdnem minden este 10 óra után a leány bemegy Schmiedlhez és cirka 1/2 órát ott időzik.

A leány csak 10 után este tud bemenni hozzá mert csak akkor fekszik le urnője. Schmiedl elmondása szerint 1 év óta lakik ott és ez idő alatt 3 leány volt a ház urnője szolgálatában és ő mindegyik birtokosa volt... Ezt lenyo-

mozni és a konkrét ügyet meg lehet figyelni tetten lehet érni. Legmélyebb tisztelettel

Egyenlőre! N. N.¹⁹

u. i. A jelenlegi leány talán csak 16. éves ha önök neki a fejére olvassák, hogy ő többször este bemegy 10 felé úgyis megmondja az igazat. Pénzt is kapott pár pengőt a Sch. M.tól 10-15 P.-t mert neki sincs több...

1942. június 22. N. N.

BFL-VII-5-c-13925/1942-Schmiedl Mihály-25-28.

Eredeti, kézzel tintával írott levél, az eredetiben aláhúzott szavakat mi ketős aláhúzással jelöltük. A levelet a Budapesti Rendőrfőkapitányság Bűnügyi Osztályán 1942. június 24-én iktatták. Schmiedlt első fokon 1943. március 17-én hathavi fogházra, másodfokon az Ítéltábla háromhavi fogházra ítélte 1943. szeptember 20-án. Végül a Kúria 1944. május 31-én szintén háromhavi fogházra ítélte.

1942. július 17.

Feljelentés Márkus Jenő bádogossegéd ellen

Tisztelettel jelentem hogy, Márkus Jenő zsidó származású, fiatal ember és Ejnholc Mária keresztyén származásuleány kik laknak Kisdiofa utca 10 II. e 21. szám alatt albérlőként viszonyt folytatnak egymással. A törvényt félredobva a keresztyénfajt meggyalázzák, amiért méltó büntetésjár. Nemvagyok ellensége egyikneksem csupán igazmagyarságom késztetett a följelentésre.

Budapest 1942 VII. 17 én.

Hazafias tisztelettel
egy igazmagyar honvéd

BFL-VII-5-c-13922/1942-Márkus Jenő-13-14.

Eredeti, géppel írott feljelentés. A levél a M. Kir. budapesti honvéd Városparancsnokságra 1942. augusztus 7-én érkezett. Innen 1942. augusztus 11-én továbbküldték a Budapesti Rendőrfőkapitányságnak. Itt 1942. augusztus 18-án azzal adták ki megfigyelésre, hogy „...a törvénybe ütköző közösülések bizonyítékai – szükség esetén 1941. október 9-éig visszamenőleg – beszerzendők.” Márkust első fokon nyolc hónap fogházra ítélték 1944. január 18-án. Másodfokú ítéletének, ha volt egyáltalán, nincs nyoma az iratok között. Valószínűleg túlélte a holokausztot, ítéletét 1945. augusztus 18-án hatályon kívül helyezték.

¹⁹ Az utolsó lap jobb alsó sarkában piros ceruzával, kézzel írva: „Konrád” – valószínűleg az ügyben eljáró rendőrtisztviselő neve.

**Kb. 1942. augusztus 5–7.
Feljelentés dr. Ernst Imre ügyvéd ellen**

Nagyságos

agyagfalvi dr. Hegyi Sándor²⁰

rendőrfőtanácsos urnak,

B u d a p e s t.

Tisztelet teljesen a következő bejelentést teszem: Dr. Ernszt Imre zsidó ügyvéd /50 év körüli/ Stojanovits Olga szerb eredetű, görögkeleti vallású /40 év körüli/ leány, több mint tíz éve élnék közös háztartásban, jelenleg V. Visegrádi u. 12. III. 2. alatt 4 szobás lakásban. Egy szoba közös lakás, egy szoba iroda. A lakás a leány nevében van bejelentve, mert a zsidó ügyvéd második feleségének, kitől e nő miatt külön él, nem fizet tartásdíjat, látszatra így nincs lefoglalható lakása. Különben minden terhét a közös lakásnak és háztartásnak az ügyvéd fizeti, reggel, délben este együtt étkeznek, a leány vezeti ma is a háztartását, gondoskodik minden szükségletéről s mint fizetés nélküli alkalmazottja, ellátja az irodáját, sőt a mai időkhöz megfelelően, ő szerzi ügyfeleit. A 15 § megjelenésekor azonnal kibérelt a zsidó ügyvéd egy albérleti szobát, hol kizárólag az éjszakai alvásnál tartózkodik, mert mint ügyvéd valami formát keresett a külvilág részére és a törvény kijátszására s éjszakára elhagyja a közös hálószobát, hol a törvény megjelenése előtt együtt maradt. Mi a ház lakói csodálkozva látjuk, hogy ma a szigorú előírások dacára hogyan lehetséges ez, mert reggel 8-tól éjjel kapuzárásig még ünnep és vasárnap is – a nővel tölti minden idejét, azon a címen, hogy ott az irodája. Mindkét személy görcsösen ragaszkodik ehez az állapothoz, az ügyvéd, mert keresztény alkalmazottját mindenre felhasználja, és kihasználja, a leány pedig mert 10 éves viszonyát nem akarja megváltoztatni. A lakásból 2 szobában más albérlet is van, egy nő és egy férfi, utóbbi ki régről ismeri e viszonyt – nem tartotta szükségesnek a törvény megjelenésekor elköltözni más albérletbe, mert semmi érdeke a törvény kijátszása és nem érheti annak súlyos ereje. A ház minden lakója ismeri e dolgot és látja merészségüket, de rendkívül ravasz, mindenre elszánt, mindenkit megvesztegető okos emberek s biznak abban, hogy a rendeletet továbbra is kijátszhatják, lelkiismeretes, komoly vizsgálat azonban eldöntheti fentiek valódiságát és rendet teremthet.

Tisztelet teljesen kérem jelen irásom házi használatát és kézben tartását. Nagyságos Főtanácsos Urnak legalázatosabb hivatkozással
egy törvény tisztelő.

BFL-VII-5-c-13924/1942-Ernst Imre-7-8.

Eredeti, géppel írott feljelentés dátum és aláírás nélkül. Nyomozásra 1942. augusztus 10-én adták ki a Bűnügyi Osztályon. Ernszt Imrét 1943. október 4-én már első fokon felmentették.

²⁰ Dr. Hegyi Sándor a rendőrség Budapesti Főkapitánysága Erkölcserrendészeti Osztályának a vezetője volt, a levélíró nyilván nem tudta, hogy a Bűnügyi Osztály vezetőjének kellett volna címezni a feljelentést.

Kb. 1942. október 12.

Feljelentés Vécsei Mátyás gyári munkás ellen

Tekintetes Főkapitányság!

Feljelentést teszek Vécsei Mátyás férjem elen lakik Lehel u. 1 szám 3. emelet 18 ajtó mert Nyerges Rózsi nevű keresztény nővel él már régebb óta és én velem nem törődik. Én figyelmeztetem férjemet hogy eből baj lesz mire ő azt mondta neki nem parancsol aból senki hogy kivel éljen avál él akivel akar. Nyerges Rózsi azon a czimen hogy ő nem árulja el senkinek hogy vele él ki csal tőle minden pénzt Bálint Ferencz főbérő is tudja hogy együtt élnek

Szépen kérem a főkapitányságot nyomoztassa ki jól büntesse meg őket.

Tisztelettel

Vécsei Mátyásné

Bpest Lehel u. 1 szám

BFL-VII-5-c-2621/1943-Vécsei Mátyás-15-17.

Eredeti, kézzel, ceruzával írott feljelentés, az aláhúzott szót az eredetiben kézzel, tollal húzták alá. A levél 1942. október 13-án érkezett a Budapesti Rendőrfőkapitányság Bűnügyi Osztályára. Három nappal később a detektívcsoporthoz azzal adták ki megfigyelésre, hogy sürgősen kell eljárni, és a „törvénybe ütköző közönségek bizonyítékai beszerzendők”. Vécseit első fokon 1943. április 30-án egy év két hónap fogházra, másodfokon (az Ottrubay-tanács) két hónap fogházra ítélte 1944. január 22-én. Ezt a vádlott fellebbezése után a Kúria 1944. június 15-én helybenhagyta.

110

Kb. 1942. október 20.

Feljelentés Safir Sándor szabómester ellen

Nagyméltóságú Erkölcserendészeti Rendőrtanácsos úrnak Kapitányságnak VIII. k. Conti u. 35. sz. Budapest

Méltóságos Főtanácsos úr! A fáradozásuknak az úrknak nem lesz hiábavaló ha erkölcsi alapot veszük figyelembe amit az úrknak is fáradoznak akkor nem tűr halasztás hogy itt az üllői út 46. sz. II. emelet 19. sz. szomszédunk hosszú éveken át borbély házat úgy titkos kéjnöknek adja ki naponta a szobáját 6-8 pengőért rövid időre most jövünk reá hogy a konyhája ajtaja azért alkalmas hogy ilyen titkoskéjnök fel hozzák a férjüket. Halotuk egy ízben ez évek óta jár ide ez a nő hogy a hekusok nem szakolhatnak ide ez privát lakás itt nem kell félni sőt abortusakat is csinálnak itten hazudni a szomszédék az jól tudnak mi már ismerjük őket. ha baj van akkor telefonon értesíti a titkos kéjnököt hogy vigyázzanak mert a [olvashatatlan szó] egy-két napig tart aztán lehet megint ők nagyon is ismerik minden nőt hisz hosszú évek óta hordják a férfiakat. ezt a szép lakást jobban megérdemli egy tiszt úr mint ők. Kérjük tesék vigyázni mert tagadni azt tudnak. Dudásékat a felügyelő urat figyelmeztetjük hogy a háziúrnak mondja meg hogy felmondjon nekik.

BFL-VII-5-c-13146/1942-Safir Sándor-50-51.

Kézzel, tintával írott, aláírás és dátum nélküli postai levelezőlap, 1942. október 22-én bélyegezték le a 72. sz. postahivatalban. Safir Sándor módos szabómestert első fokon egyhavi fogházra ítélték az előzetes letartóztatásban töltött öt nap beszámításával. Az ítélet végrehajtását büntetlen előéletére és beismerő vallomására tekintettel három évre felfüggesztették. Az Ítéletábla az ítéletet megváltoztatta, és a büntetésből még hátralévő 25 napot Safirnak le kellett ülni.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Irodalmi temperamentum

Történet egy brit diplomatáról és az eltűnt idő zavaros nyomairól*

112

Kezdjük távolabbról. A Szajna partjáról. 1919. március 2-án vasárnap egy bizonyos Harold Nicolson, Ófelsége V. György brit uralkodó külügyminisztériumának 32 éves diplomatája a párizsi Ritzben ebédelt. A legelőkelőbb párizsi szállodában, ahol most is tolongtak a nagyvilág és a félvilág istenei és istennői. A háború másnapja volt, és ahogy Franciaország, úgy a büszke francia főváros is sokat szenvedett a háborútól, a német ágyúktól és bombáktól. A Notre-Dame székesegyházának biztonsági okból leszerelt színes ólomüvegeinek helyén még sápadt, sárga színű táblaüvegek engedték át a lagymatag tavaszi fényt, a Champs Élysées-t sok helyütt szemétdombok tarkították, a körutak gesztenyesorát minduntalan kivágott fák csonkjai szakították meg – fázó párizsiak vitték el fűtenivalónak süvöltő német tüzérségi támadások közepette – a Louvre előtt, a Tuileriák híres rózsakertjében pedig egy otromba bombatölcsér terpeszkedett.¹ Csúfság, kopottság mindenütt. És harag. Ez utóbbi kevésbé volt látható, de a külvárosok lerongyolódott népe időnként tüntetett, egy anarchista munkás pedig február közepén megpróbálta megölni a miniszterelnököt. Ám lövése nem volt halálos, a

77 éves Georges Clemenceau másnap már a kertjében sétált, egy bő hét múlva pedig, mintha mi sem történt volna, újra dolgozott. Elpusztíthatatlan volt, brit kollégája, Lloyd George angol kormányfő asszonylányának pajzán képeslapokat mutogatott, egyébként ugyanannak a Rolls-Royce-nak a hátsó ülésén, ahol megpróbálták megölni.² Ahogy ő, a konok öregember, a „győzelem atyja”, úgy a fény városa is élni akart, élni a keservesen kivívott győzelemből, s abból, hogy Clemenceau makacs erőfeszítéseinek köszönhetően itt, Párizsban gyülekeztek a világ hatalmasai, hogy a januárban megnyílt békekonferencián bölcsen elrendezzék a világ ügyeit, újraosszák a gyarmatokat és megteremtsék Európa tartós békéjét. Clemenceau és Lloyd George mellett Woodrow Wilson amerikai elnök, illetve Vittorio Orlando olasz kormányfő. A „négy nagy”. S persze a kisebbek – akik hivatalosan is csak saját ügyeikben kaphattak szót –, a sima modorú görög államférfi, Elefthériosz Venizélosz, az okos cseh külügyminiszter, Eduard Beneš, az intrikus román miniszterelnök, Ion Brătianu és sokan mások: egzotikus kínaiak, udvarias japánok, hallgatag portugálok, s persze e kisebbek és nagyobbak népes kísérete: nagyképű tábornokok és nagyravágyó politiku-

¹ Margaret Macmillan: *Paris 1919. Six months that changed the world*, Centenary edition. John Murray, 2019, 34.

² Uo. 156.

sok, valamint hidegvérrel számító szakértők hada. Meg persze a kíséret kísérete, a modern szolganép, tapasztalt gyorsírók és kezdő gépirólányok, bevállalós sofőrök és sokat látott inasok minden mennyiségben. Az egész világ szinte – kivéve a vesztesek. Az utcasarkokon viseltes katonaruhában háborús rokkantak koldultak, de az éjszakai bárókban szólt a dzsessz, fürge lábak járták az Újvilágból érkezett új táncokat, a foxtrottot és a tangót. Az élveteg párizsi éjszaka recsegő-ropogó parkettjein pedig tábornok és titkárnő végre egyenrangú volt. Maga a veterán brit külügyminiszter, a konzervatív Lord Balfour is ellátogatott egyszer egy párizsi *night club*-ba.³ Hetvenévesen, életében először. A Ritz is ragyogott, új koktélokot keverték bárjában a készsleges párizsi mixerek, s volt is kiknek, mert rengeteg angol és amerikai tiszt, művész, kalandor érkezett a francia fővárosba, amelynek kápráztató varázsvilága azok számára, akiknek volt némi pénzük az általános pénztelenségben, az olcsón megkapható Éden volt. A leghíresebb közülük, Ernest Hemingway meg is írta, hogy a valutaváltás az amerikaiak számára „csodálatos üzlet”.⁴ A drága dollárból kevés is elég volt a boldogsághoz, vagy legalábbis a bódító ifjúsághoz. Aki ezenkívül azt is el akarja képzelni, hogyan lehetett halhatatlanná lenni a dzsesszkorszak Párizsában, olvassa el Hemingway első regényét, a *Fies-tát*, de még inkább posztumusz publikált önéletírását, a *Vándorünnepet*,

³ Uo. 157.

⁴ Ernest Hemingway, *Living on \$1,000 a Year in Paris* [1922]. In William White, (szerk.) *Dateline Toronto: The Complete Toronto Star Dispatches, 1920–1924*, New York, Charles Scribner's Sons, 1985, 88–89.

melyeket olyan fiatalkori feljegyzések alapján írt, amelyek egy Ritzben felejtett Louis Vuitton-kofferben lapultak jó negyedszázadon át. Ahogy Hemingway írja ez utóbbi mű előszavában: „...hébe-hóba egy kitalált történettel is megesik, hogy fényt derít arra, amit mint tényt már korábban megírtak róla.”⁵ Fontos megállapítás. Hozzátehetjük, a történelem mint tényirodalom sem tud megszabadulni a képzelet hatalmától. Még akkor is, ha erről a történészek többsége tudni sem akar.

De térjünk vissza hősünkhöz, a jól szabott öltönyt viselő, rózsaszín arc-bőrű, szóke Harold Nicolsonhoz, aki maga volt a megtestesült angol elegancia, s az Oxfordban edzett angol önérzet – már csak ezért sem lógott ki a győztesek magabiztos társaságából. 1914. augusztus 4-én éjjel a londoni *Foreign Office* legfiatalabb s legalacsonyabb rangú diplomatájaként ő adta át a Brit Birodalom hadüzenetét az álmából felébresztett, őt ágyban és pizsamában fogadó német nagykövetnek, Karl Max

⁵ Ernest Hemingway: *Vándorünnep* (ford. Göncz Árpád). Budapest, Európa, 1966, 5. Göncz fordítását egy kicsit megváltoztatva idéztem, a fordítás pontosan így hangzik: „Hiszen hébe-hóba még az efféle kitalált történettel is megesik, hogy némi fényt derít arra, amit megírtak már.” Az első kiadás eredetijében pedig „...there is always a chance that such a book of fiction may throw some lights on what has been written as a fact.” Ernest Hemingway: *A Moveable Feast*. Bentham Books, New York, 1965, IX. Később persze kiderült, hogy ezt az előszót ebben a formában nem Ernest Hemingway írta, hanem a befejezetlen könyvet az író halála után befejezettként megjelentető negyedik felesége, Mary Hemingway. Vö.: Sean Hemingway: *Introduction In Ernest Hemingway: A Moveable Feast: The Restored Edition*. New York, Scribner, 2009, 3, illetve ugyanebben a kötetben közölt *Fragments*, 227–236. melyek azonban jelzik, mennyire intenzíven foglalkoztatta a tények fikcionális megközelíthetőségének problémája az író.

Lichnowsky hercegnek, s ezzel a kisére ügyetlen gesztussal vált befejezett tényé az első világháború kitörése.⁶ Erre ekkor már kevesen emlékeztek, de ha igen, akkor sem volt jelentősége. Németországot legyőzték, Harold pedig a nemrég megnyílt békekonferencia brit delegációjának fontos háttéremberként érkezett a francia fővárosba. Ami biztosan növelte ázsíóját a Ritz tarka közönségének körében. Anyanyelvén kívül fél tucat nyelven beszélt még elfogadhatóan, franciául és németül folyékonyan.⁷ Jól ismerte nemcsak Németországot, hanem a Németországon túli Közép-Európát is, amely sok angol számára továbbra is a távoli és misztikus 'Kelet' európai nyúlványa volt – sőt Magyarországot különösen jól, mert kora gyerekkora egy részét – 1888–1892 között – Budapesten töltötte diplomata édesapja, Arthur Nicolson, a későbbi Lord Carnock akkori szolgálati helyén.⁸ Nem keverte össze tehát Bukarestet Budapesttel, mégis úgy vélekedett, hogy „Buda Pest” – így, különírva! – „egy hamis város, melyből minden ősiség hiányzik”. Megvető véleménnyel volt magukról a magyarokról is: „... rokonaikhoz, a törökökhöz hasonlóan sokat romboltak és semmit sem teremtettek”.⁹ Egészen úgy gondol-

kodott, mint tudós tanítómestere, a skót Robert Seton-Watson, aki a 20. század első évtizedében egy egész nemzedéket tanított meg arra, hogy miért kell a magyarokat (nagyon) nem szeretni – és akinek elfogultsága a brit békedelegáció döntéseinek morális iránytűiként szolgált. Harold csak jóval később vallotta be, hogy rossz véleményét rólunk mégsem csak Seton-Watson fullánkos publicisztikái, hanem legalább annyira apja előítéletei is formálták.¹⁰ Ez utóbbit pedig véleménye szerint a századvégi „ostoba” magyar arisztokraták viselkedése befolyásolta, akiknek önelégült, semmittevésben kimerülő társaságában töltött a család négy unalmas évet Budapesten. Kártya, cigány, s a nemzetiségek lenézése, elnyomása – ezt látta, s erről írta jelentéseit bécsi főnökeinek Sir Arthur Nicolson. Fia legalábbis így írta meg az apáról fiára szálló magyargyűlölet fő motívumát.¹¹ Lehet persze, hogy prózaibb a magyarázat, annál az igencsak indokolt, de nem kevésbé álszent szemrehányásnál, hogy Arthur Nicolson főkonzul urat az hozta ki a sodrából, hogy miként tekintettek a gőgös és mulatozó kedvű magyar urak és kormányaik a tanulatlan szlovák és román parasztokra. Főnökét, a walesi herceget, a későbbi VII. Edwardot például mindez egyáltalán nem zavarta. Többször járt Magyarországon trónra lépése

⁶ Norman Rose: *Harold Nicolson*. London, Pimlico, 2006, 55–56.

⁷ Harold Nicolson: *On learning foreign languages*. In *Uő: Small talk Constable*. London, 1934, 206.

⁸ Harold Nicolson: *Sir Artur Nicolson Bart*. First Lord Carnock. A Study in Old Diplomacy, London, Constable, 1930, 78.

⁹ „My feelings towards Hungary were less detached. – I confess that I regarded, and still regard, that Turanian tribe with acute distaste. Like their cousins the Turks, they had destroyed much, and created nothing. – Buda Pest was a false city devoid of any

autochthonous reality. – For centuries the Magyars had oppressed their subject nationalities.” Harold Nicolson: *Peacemaking 1919*. London, 1933, Houghton-Mifflin, 34.

¹⁰ Harold Nicolson levele Fenyő Miksának, 1934. február 2. Közli: *The Hungarian Quarterly* 10. (1944) 1. szám / Notes and Letters, 185.

¹¹ Harold Nicolson: *Sir Artur Nicolson Bart*. First Lord Carnock. A Study in Old Diplomacy. London, Constable, 1930, 79.

előtt, s szívesen időzött az angolul kitűnően tudó pepitanadrágos fiatal hercegi ficsúrok és éltesebb grófi gavallérok, valamint különböző rendű-rangú hölgykíséretük társaságában. Sőt nagy méretű arcképével is megajándékozta mulatótársait, még ha a jól értesült utókor arra is emlékezett, hogy az egyik ilyen alkalommal „végül pezsgősüvegekkel mentek egymásnak az urak, a cigányok kezéből kirántották a hegedűket és fúvókat, hogy azokkal is ütlegeljék egymást”.¹² A mogorva Arthurnak akár igaza is lehetett tehát. Akárhogy is volt, Harold Nicolson apjának rosszkedvű magyarutálata nem volt magától értetődő. Londonban mindenesetre még az 1930-as években is suttogtak a jelentéktelen külsejű, izületi bántalmaktól szenvedő és szégyenlősségig szemérmes Sir Arthur feleségének házasságon kívüli kalandjáról, aki a budapesti unalom elől állítólag egy gáláns magyar mágnás karjaiba menekült. Ez utóbbi szóbeszédet a Magyar Tudományos Akadémia későbbi elnöke, a kiváló történész, Kosáry Domokos hallotta Londonban, az 1930-as évek végén, amikor a magyar állam ösztöndíjasaként sajátította el – többek között magától Seton-Watsontól – a történeti tudás hivatalos és nem hivatalos forrásait.¹³ Kosáry ugyan tekintélyes történész volt, de fiatalkorában bizonyosan nacionalista, s forrásait olykor még talán ő is hajlamos volt nagyvonalúan kezelni. Így

nem tudjuk, a megcsalás mennyire volt csak rosszindulatú pletyka, s mennyi volt benne az igazság. 1919-ben, történetünk idején azonban már mindenképp régi história volt, ám az is tény, hogy a fiatal Nicolson, hasonlóan a békekonferencián jelen lévő többi brit szakértőhöz, kifejezett ellenszenvvel tekintett a magyarokra.

De korántsem csak ez töltötte ki az életét. Miközben Nicolson kezén – szó szerint – országok sorsa fordult meg, szabadidejében vérbeli társasági emberként tündökölt, szerette az irodalmat, sőt maga is művelte. Nem is akárhogy, már csak azért is, mert extravagáns felesége, a szintén arisztokrata, ráadásul – vele ellentétben – dúsgazdag Vita Sackville-West író nő révén – akivel sokak megbotránkozására viszonyt viszonyra halmozó, nyílt házasságban éltek¹⁴ – szorosan kötődött a különböző filozófusokat és bohém irodalmi nagyságokat egyaránt magába foglaló londoni Bloomsbury-körhöz. A modern angol irodalom kultikus kiindulópontjához, amelynek legjelentősebb alkotója, a regényíró Virginia Woolf családi barát, sőt a feleség, Vita számára később, a húszas években szenvedélyes szerelmi társ is volt.¹⁵ Virginia számára Vita pedig múzsa volt, róla s Vita korábbi szerelméről, Violetról mintázta *Orlando* című tabudöntő regényét, melynek főhőse olykor férfi, olykor nő. Bár Haroldot sem kellett félteni

¹² Ilk Mihály: *A Nemzeti Casino százéves története 1827–1926*. Budapest, Franklin, 1927, 35–36. illetve Krúdy Gyula: *A hírlapíró és a halál*. Nyugat, 1928/1, 29.

¹³ Jeszenszky Géza: *Az elvesztett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)*. Bp., 2020. 131. l.j.

¹⁴ Különleges házasságokról l. Nigel Nicolson: *Portrait of a marriage*. New York, Atheneum, 1973.

¹⁵ A bőséges irodalomból l. Karen Kaivola: *Virginia Woolf, Vita Sackville-West, and the Question of Sexual Identity*. Woolf Studies Annual, 1998, Vol. 4 (1998), 18–40.

a fiatal férfiakkal folytatott félvilági afféroktól – férj és feleség egyaránt úgy találták, hogy az azonos nemű szeretők nem gördítenek akadályt a házassági boldogság elé¹⁶ –, a fegyelmezett diplomata Nicolson általában diszkréten intézte mindezeket, s Párizsban is inkább az izgató irodalmi találkozásokot kereste, s nem a botrányokat.¹⁷ Ezen az esős tavaszi vasárnap délután – délelőtt még a magyar–csehszlovák határ vonaláról alkudozott az amerikaiakkal, s ügyes érveléssel megakadályozta, hogy a magyar többségű Csallóköz a magyaroknál maradjon – tehát a Ritz csillogó éttermében találjuk.¹⁸ Arany intarziás ablakkeretek, hideg márványoszlopok, színes tapéták és süppedő szőnyegek között, a modern francia regény csillagának, Marcel Proustnak a társaságában. *Az eltűnt idő nyomában* ekkor már ünnepezt szerzője mosdatlanul és borotvátlanul, sápadt és gyűrött arccal, de fehér glaszékesztyűben és szőrmebundában, kezében két, cukorral púposra tömött feketekávécsészével csatlakozott asztalához, s arra kérte újdonsült barátját, mesélje el, hogyan is zajlik a párizsi békekonferencia munkája. Hogyan

dolgoznak a „négy nagy” mellett a szakértői bizottságok? Az udvarias Nicolson bele is kezd, elmondja, hogy a küldöttségek rendszerint délelőtt 10-kor találkoznak, a titkárok mögöttük ülnek... De Proust türelmetlenül félbeszakítja: „– Ne, ne ilyen gyorsan. Kezdje újra! Szóval, beülnek a delegáció autójába, végighajtanak a Quai d’Orsay-n, felmennek a lépcsőn, és belépnek a terembe. És aztán? Pontosítsa kedvesem, pontosítsa kérem!” Harold Nicolson pedig újra nekifut az elbeszélésnek, s elmesél mindent töviről hegyire, a szövetségesek közötti légkör hamis szívélyességét, a képmutató kézfogásokat, az asztalra kiterített térképek lapjainak zizegését, sőt a szomszéd szobában gőzölgő teát, valamint a tálcán várakozó makaronokat sem hagyja ki.¹⁹ Ha valamin mégis átugrik, Marcel Proust rögtön újra közbevág: „...részletesebben, kedves uram, ne olyan gyorsan!” Láthatóan nem érdeklik a békecsinálás „nagy” témái, az önrendelkezés, a kisebbségi jogok, a Népszövetség, sőt a franciákat leginkább izgató kérdés,

¹⁶ „... the two people who are to achieve this odd unity must start with special temperaments. It is all very well to say that the ideal is „marriage with liasons.” But if you were in love with another woman, or I with another man, it would inevitably rob our own relationship of something. As it is the homosexual liasons which you and I contract don’t interfere” Vita Sackville West kommentárja férje leveléhez, ahol arról van szó, hogy a legjobb élet a házasság + viszonyok együttese („best life is marriage with liasons.”) Harold Nicolson: *Diaries 1907–1964*. London, Phoenix, 2004, 48–49.

¹⁷ Nigel Nicolson: *Portrait of a marriage*. I. m. 137–138.

¹⁸ Harold Nicolson: *Peacemaking 1919*. I. m. 275.

¹⁹ „Proust is white, unshaven, grubby, slip-faced. He puts his fur coat on afterwards and sits hunched there in white kid gloves. Two cups of black coffee he has, with chunks of sugar. Yet in his talk there is no affectation. He asks me questions. Will I please tell him how the Committees work? I say, ‘Well, we generally meet at 10.0, there are secretaries behind...’ ‘Mais non, mais non, vous allez trop vite. Recommences. Vous prenez la voiture de la Délégation. Vous descendez au Quai d’Orsay. Vous montez l’escalier. Vous entrez dans la Salle. Et alors? Précisez, mon cher, précisez.’ So I tell him everything. The sham cordiality of it all: the handshakes: the maps: the rustle of papers: the tea in the next room: the macaroons. He listens enthralled, interrupting from time to time – ‘Mais précisez, mon cher monsieur, n’allez pas trop vite.’ Harold Nicolson: *Peacemaking 1919*. I. m. 275–276.

a németek által fizetendő jóvátétel nagysága sem. Azaz a lényeg. (Pedig de, érdekelte, a háború éveiben a hanyatló egészségű, álmatlan író parafa borítású szobája éjjeli magányában egy hatalmas katonai térképen követte aggódva a front mozgását.) Egy későbbi alkalommal Nicolson ironikusan szóvá is tette Marcel Proustnak, hogy a részletek iránti rajongása az „irodalmi temperamentum” sajátja.²⁰ S mint nem is olyan jelentéktelen részletet, naplójában azt is megjegyezte, hogy Proust kinézetre „nagyon héber”. Majd publikálta is, miközben más dolgokat elhagyott. Nem tudjuk, miért, az viszont biztos, hogy egy kis zsidózás a harmincas évek Angliájában is dobtott a példányszámon.

Irodalmi temperamentum dolga lenne tehát a részletek iránti szenvedély? A magyar Proustról, Krúdy Gyuláról írta meg lánya évtizedekkel halála után, hogy otthonról gyakran kimaradozó édesapja egy boros estén egy fiatal írotársát vizsgáztatta egy éjszakai kávéházban, vajon felkészült-e az írói mesterségre. Egy fura kérdéssel. Azt tudakolta írotársától, hogy a kávéházi pénztárosnő iskolás fia mivel jár minden reggel vörös hajú édesanyjához? Meglátta-e vajon az ambiciózus kolléga, hogy a fiú hóna alá csapott könyvekkel, görkorcsoollyával érkezik az éjszakai munkában kimerült, elnyűtt arcú édesanyjához egy villámreggelire? Meglátta-e az életnek ezt a „jelentéktelen, csendes, mégis sok mindenről árulkodó kis moccanását?”²¹ Ebben a hallomásból

közölt anekdotában sok minden benne van, az írói figyelem külön természetétől az irodalmi élet édes-bús szociológiájáig és a férfiakat kiszolgáló nagyvárosi szórakoztatás kapitalista intézményeinek nőket kizsákmányoló keserű ökonómiájáig. Azaz olyan dolgokig, amelyek messze túlmutatnak a kávéházi darvadozáson, s amelyek a történész számára is elgondolkodtatóak. Aligha kétséges tehát, hogy a „jelentéktelen” részletekre irányuló figyelem csupán irodalmi temperamentum kérdése lenne. Harold Nicolson egyébként a békekonferencia *egésztét* lesújtó bírálattal illetve 1934-ben megjelent híres naplószerű művében, a *Békecsinálókban*, amelyből a Prousttal való találkozását is felidéztük. Úgy vélte, hogy az Európa sorsát oly végzetesen elrendező párizsi békekonferenciából hiányzott bármiféle egységes rendezői akarat, bármiféle következetesség, a konferencia döntéseit átszötte a káosz, így történetét tanulmányozni olyan, mint sűrű ködben bolyongani. Kritikája leginkább Woodrow Wilsont vette célba, aki körülrajongott szupersztárként érkezett az öreg kontinensre, sőt szinte „üdvözítőként”, de Wilson messiásként és politikusként egyaránt leszerepelve, szánalmas emberi roncsként távozott Európából 1919 nyarán. Számos indok adódik Wilson saját isteni küldetésébe vetett hitét és illúzióit kritizálni, a pszichoanalízis atyja, Sigmund Freud is kíméletlenül megtette ezt egy kiábrándult amerikai diplomatával közösen jegyzett posztumusz munkájában – ám tegyük hozzá, Nicolson saját politikai pályáját sem jellemezte következetesség. Diplomáciai karrierjét feladva előbb a brit profotofasiszta mozgalom vezéréhez, Oswald Mosley-hez

²⁰ *Peacemaking 1919*. I. m. 318.

²¹ Krúdy Mária: *Az első család* [1960]. In Tóbiás Áron (szerk.): *Krúdy világa*, Budapest, Osiris, 2003, 16–17.

közeledett, sőt be is lépett Új Pártjába, de angol sznobériáját jól jellemzi a tény, hogy amikor a pártegyenruha színéről volt szó, nem a barnát támogatta, hanem azt javasolta, a fiatal pártaktivisták vonulgassanak inkább szürke flanelingben és nadrágban.²² Mint annyi Nicolson-affér, ez is hamar véget ért. Mosley-val szakítva Nicolson parlamenti képviselő a Hitlerrel egyértelműen szembeforduló konzervatívok hívévé szegődött, a háború alatt pedig hűségesen szolgálta Churchillt, de többször felbukkant a baloldali Munkáspárt környékén is. Ám sokat mondó az az anekdota is, hogy amikor exkluzív londoni klubjában, a *Travellers*'-ben először szolgált ki egy egyébként tökéletes modorú fekete pincér, távozása után tányérja szélét, – amelyet a felszolgáló fehér kesztűs keze érintett – látványosan egy selyem zsebkezdővel törölte le.²³ Miközben utálta a dél-afrikai apartheid rendszert is. Hosszú, eseménydús és irodalmilag is termékeny élete végén azzal kellett szembesülnie, hogy nemcsak a nagypolitika zajos zenekaraiban maradt mindvégig másodhegedűs, az irodalmi pályán sem tekintette senki a legjobbak közül valónak. A baloldali magyar emigráns, a szintén örök irodalmi másodhegedűs, Ignó Pál a *Travellers*' borszekébe süppedve látta utoljára az 1960-as évek közepén, reszketegen, roskadt öregemberként: „öltözéke a kiabáló választékosságát megőrizte, de a mellényén a zsír- és borpecsétek emberibbé szelídítették eleganciáját.”²⁴

Nem, egyáltalán nem volt igaza Harold Nicolsonnak, amikor gúnynyal illetve Proustnak a triviális részletek iránt tanúsított kitartó érdeklődését. A banális részletek, a gőzölgő tea és a makaron, a hamis kézfogások és igazi zsírfoltok a kockás öltönyön olykor kevésbé vezetnek félre a történeti megértést, mint a félhomályos levéltári polcokon rejtőző megsárgult külügyi dokumentumok és a bizalmas feljegyzésekből mozaikszerűen kibontakozó „nagytotal”. Ráadásul ezek a látszólag semmitmondó részletek arra is emlékeztetnek, hogy a nagy történelem sokszor eltakarja a kisember drámáját. Nem csak a politikusi nyilatkozatok és kormányzati iratok mentén szerveződő hagyományos politikatörténet, hanem az utóbbi kihívójaként felnevelkedett s az adatok szisztematikus elemzésén alapuló társadalomtörténet is. Vajon meg tudja ragadni a történeti cselekvés és tapasztalat elenyészett valóságát az a fajta professzionális történetírás, amely struktúrákat azonosít a történések kaotikus tömkelegében, s az események hordaléka helyett a hosszú távú folyamatokra koncentrál? Amely számszerűsített trendeket értékel, s a történelem „ágensét”, az egyént, s az emberi lét eredendő hétköznapiságát nem a történelmi elbeszélés fősodrában, hanem legfeljebb egy olyan keretben helyezi el, amit sokatmondóan „mikrotörténelemnek” nevez? Lehet az események folyton egymásra torló történetét a fecsegő felszínnek tartani, mely elfedi a történelem mélyben áramló szabályos folyamatát. Ám mit mond például a magyar történelemről az a megállapítás, amely szerint „a háborús emberveszteségek végső soron nem

²² Norman Rose: *Harold Nicolson*. I. m. 169.

²³ Nigel Nicolson: *Long life. Memoirs*. New York, Weidenfeld and Nicolson, 1997, 4.

²⁴ Ignó Pál: *Bolyongás közben. Nicolson és az öröklét*. Irodalmi Újság, 1968/15, 11.

befolyásolták azon hosszú távú demográfiai folyamatokat, amelyek meghatározták a népesség alakulását”²⁵ Kétségtelen, hogy távlatot ad a szűk egyetemi szobácskájában üldögélő történészek a kortársak „békaperspektívája” helyett. De nem csak azt világítja meg, hogy a kortárs értelmezők nézőpontja, akik mindezt jóvátehetetlen nemzeti tragédiának tartották – szocialisták és szélsőjobboldali fajvédők egyaránt –, homályos volt. Hanem azt is, hogy mihelyt a halottak rideg számokká váltan átköltöznek a történeti statisztika otthonos rubrikáiba, a drámát történetükből kilúgozza az idő, pontosabban a „demográfiai folyamatok” társadalomtudományok által konstruált ravasz teleológiája. Mintha a történelem igazabb tudna lenni, ha engedelmeskedik a közepkori skolasztikus filozófiából ránk maradt mondásnak: *individuum est ineffabile*, azaz: az egyén megragadhatatlan. Tehát dobjuk is félre. Csakhogy az egyéni, azaz a személyes sorskatasztrófák szempontjából mindez ugyanúgy magán viseli az utólagos bölcsesség kissé farizeus bélyegét, mint Nicolson bevallottan szubjektív elbeszélése a párizsi békecsinálók impotenciájáról. A történészek utólagos bölcsessége egyébként még sohasem lett történelemcsináló. A történelem igazsága még egyszer sem győzedelmeskedett. Ha a jelent nézzük, a történelem a 21. században sem lett az élet tanítómestere, újra alvajáróként lépegetünk új aranykort emlegető

²⁵ Bódy Zsombor: *Népesedés, életmód és a nők helyzetének változásai Magyarországon*. In Tomka Béla (szerk.): *Az első világháború következményei Magyarországon*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2015, 229.

és káoszt hozó nagy ígérgetők nyomában. Önbizalom-növelő történeti képzeletünk egyébként is összeomlóban van a jelen sokféle forrásból táplálkozó, nyugtalan válságtudatában. A történeti tudományok születésének 19. századi hajnalán a francia szociológus, Auguste Comte magabiztosan jelentette ki, hogy az az elmélet, amely kellőképpen meg tudja magyarázni a múltat, a jövő meghatározásának is vezére lesz.²⁶ De hol vannak már azok az idők, amikor elhíhattuk, hogy az elképzelt történelem elképzelt vonata valamiféle fővágányon száguldott, egy elképzelt homályos kezdőponttól egy elképzelt fényes végpont felé? „Minden szegletből és sarokból előjön a szorongás és a reszketés” – az író, Nádas Péter vidéki magányából kijózanítóan jellemzi a racionális tudás jelenkori bukácsolását.²⁷ Ma már aligha gondolhatunk arra, hogy egyértelműen hasznosítható tanulságokkal szolgál bármilyen történeti utazásunk. Amit a Nicolson és Proust között megesett történet megmutat, az az, hogy bármennyire is igyekszünk, hogy az „egészet” a „lényegesen” keresztül mutassuk be, a történeti igazság, miközben elbeszéljük, óhatatlanul és mindig megbicsaklik, s amit a múlt kézzelfogható valóságáról megtudhatunk, leginkább különös fényű – ismét Nádas Péterrel szólva – „világló részleteken” át jut hozzánk, kései utódokhoz a legközelebb.

²⁶ „...on peut assurer aujourd’hui que la doctrine qui aura suffisamment expliqué l’ensemble du passé obtiendra inévitablement, par suite de cette seule épreuve, la présidence mentale de l’avenir.” Auguste Comte: *Discours sur l’Esprit positif*. Paris, Schleicher, 1842, 73.

²⁷ Nádas Péter: *Krizisben a kultúrának mindig nagy keletje van*. *Litera* magazin, 2025. június 9.

fonté
vitaminvizek

CINK

B3
vitamin

C
vitamin

KOLLAGÉN

**Feltölt.
Frissít.
Egyensúlyba
hoz.**

**ZÉRÓ
CUKOR ÉS
ASZPARTÁM**

A történelemtanár szerepe*

*Én a múltnak tanára vagyok, de nem a múltnak akarom
Önöket nevelni, hanem a jövőnek.
Ha kezem alul kilépnek,
férfiak és ennek a hazának polgárai lesznek.
(Bocsor István, 1807–1885)*

Bevezetés

Úgy kezdődött, hogy egy régi tanítványommal találkoztam az utcán, aki váratlanul – szinte köszönés helyett – azt kérdezte: „Lesz-e háború?” Aztán az elmúlt időszakban sokan kerestek meg olyan történelmi kérdésekkel és történelmi párhuzamokkal, amelyek a magyar politikai életre, a szomszédban dúló háborúra vagy éppen globális problémákra vonatkoztak. Úgy tűnik, a korábbiaknál félelmetesebbé vált a világ. Nem emlékszem arra, hogy ilyen mértékű történelmi érdeklődés lett volna a délszláv háború idején vagy a korábbi választások nyomán. Rá kellett jönnöm, hogy a felfokozott történelmi érdeklődés mögött a mind kaotikusabbá váló jelen megértésének természetes vágya húzódik. Egyfelől persze jólesett, hogy volt tanítványaim hozzám fordultak. Akár büszke is lehetnék arra, hogy egykori tanáruk véleményét kérdezték az aktuálpolitikai helyzetről. Másfelől azonban el is keseredtem, hiszen nem örömteli, hogy vérszjósuló háborúk és fenyege-

tő jövőképek miatt kerestek meg. Így több szempontból is izgalmassá váltak számomra ezek a beszélgetések. Nem túldimenzionálva egykori szerepemet, bizonyos mértékben visszahallhattam, hogy mire figyeltek vagy éppen mire nem figyeltek egykori tanítványaim, és ez hogyan vált későbbi gondolkodásuk részévé. Mindez fontos számvetésre is alkalmat adott. Ezek a találkozások ugyanis egyre inkább a személyes felelősségemről szóltak. Arról a történelemtanári felelősségről, amely nem elégedhet meg azzal, hogy a mindenkori állami emlékezetpolitika és a történettudomány pusztá szócsove legyen, hanem feladatának tekinti tanítványai közösségtudatának és jövőképeinek formálását is.

A történelemtanárok tudásának és pedagógiai tevékenységének mélyén mindenekelőtt az a kérdés húzódik, hogy milyen közösséget jelent a jól ismert többes szám első személyű kifejezés: „mi magyarok... eljutottunk az űrbe, megvédtük Európát Nándorfehérvárnál, Mohácsnál vereséget szenvedtünk a törököktől, világversenyt rendeztünk, beléptünk az Európai Unióba.” Mi a közös bennünk, akik mindezeket tettük? Mi a közös a ma élő magyarokban és az

* A most következő írás az ez év őszén megjelenő könyvem előszavának rövidített változata. A könyv a Cser Kiadó és az Osiris Kiadó közös vállalkozásában jelenik meg *A nemzeti áldozattudat nyomában. A történelemtanár felelőssége* címmel.

Etelközből hadjáratra induló őseinkben, egy a 15. században itt élt jobbagyban vagy éppen Mátyás királyban? Közvetlenül nem ismerhettük őket, mint ahogy számtalan ma élő honfitársunkat sem ismerjük, miközben valamilyen okból mégis közösséget érzünk és sokszor vállalunk is velük. Ebben a generációkon átívelő kollektív mi-tudatban számtalan jó és rossz tapasztalat sűrűsödik össze, ami sokféle izgalmas kérdést vet fel. Mit jelenthetett a közös haza I. (Szent) Istvánnak, Damjanich Jánosnak, az Isonzónál harcoló magyar katonáknak, a Don-kanyarban lapátoló munkaszolgálatosoknak, az 1956-os „pesti srácoknak” és nekünk, ma élő magyaroknak? Miért őrizzük emléküket? Milyen tanulságokat hordoz számunkra a már lezárult, eltemetett múlt? Miért van szükség egyáltalán a múlt megismerésére, a történelem iskolai tanítására, a történelemtanárra?

Az „Őrzők” szerepe

E kérdésekre a kiegészítés után kialakult kötelező iskolai történelemtanítás mindmáig érvényes kánonja egyértelmű választ ad. A történelemóra alapvető pedagógiai célja az, hogy megteremtődjön a múltban élt és a jelenben élő valamennyi magyar ember közössége, ami fontos összetartó erőként biztosítja a fel-növekvő nemzedékek nemzeti identitását és állampolgári lojalitását. Erre esküsznek fel több mint egy évszázada mindazok a pedagógusok, akik felelősséggel tartoznak a magyar társadalom összetartozásáért. Ez a szerepfelfogás kimondottan hivatásrendi – idealisztikus és erkölcsi – természetű. A hajdanvolt „Őrzők” szerepe, akik hosszú távon

vigyáznak a közösség értékrendjére és lelki összetartozására. Védeniük kell a magyarság összetartó erőit: a nemzeti ünnepek szentségét, a köztársasági elnök méltóságát, a közös erkölcsi rend és haza emlékezetét és jövőjét. Felelőségük tehát nem csak a jelenre vonatkozik. Legalább annyira fontos a holtak becsületének védelme és a meg nem született magyarok érdekeinek képviselése. Ebben az értelemben a történelemtanárok nem régiségbúvárok, hanem olyan múltra tekintő emberek, akik a jelenre kíváncsiak: arra, hogyan alakít bennünket a történelem, hogyan formálja életünket és jövőképünket.

A történelemtanárok különleges társadalmi felelősséget hordoznak. Többek között nekik kell kimondaniuk olyan múltban megtörtént dolgokat, amelyek valamilyen módon meghatározzák az emberek aktuális közérzetét és jövőképét. A szenvedések és a traumák történetét, amelyeknek az áldozatai óhatatlanul lebéultak és nem találnak szavakat, és amelyeknek elkövetői mielőbb igyekeznek mindent elfojtani és elfelejteni. Az örömök és büszkeségek történetét, amelyekre minden közösségnek szüksége van arra, hogy szolidáris maradjon. Úgy gondolom, hogy a történelemtanárok felelőssége az utóbbi években tovább növekedett. A második világháború lezárása óta eltelt nyolcvan év. A közvetlen szemtanúk lassan elfogynak, szörnyű élményeik óhatatlanul megfakulnak az utódokban. A ma élőknek szerencsére már nincs közvetlen tapasztalatuk és fogalmuk a háborús viszonyok tényleges borzalmairól, így gátlásaik is jóval kisebbek ezen a téren. Legfeljebb a megfoghatatlan

szorongást és biztonsághiányt örökölték, ami könnyen válhat a gyűlölködés és erőszakos uszítás táptalajává. Úgy tűnik, egyre inkább ránk, történelemtanárokra testálódik a háborús viszonyok tanulságos emlékezetének fenntartása. Egyre inkább rajtunk (is) múlik, hogy tudunk-e tanulni a történelemből, hogy minél kevésbé ismétlődjenek meg múltban elkövetett hibák és rossz döntések: hogy elődeink szenvedése ne legyen teljesen hiábavaló; hogy történetük ismeretében az utódok könnyebben elkerülhessék a hasonló buktatókat. Helyzetünk azonban nem könnyű. Egyensúlyoznunk kell a gyakran változó politikai megrendelések, a szaktudományos elvárások és a sokféle köztörténeti megközelítés között. Egyensúlyoznunk kell akkor is, amikor arról döntünk, hogy milyen tanulságokkal bocsátjuk útjukra a fiatalokat. Ha elhallgatjuk a korábbi nehézségeket, és csak a pozitív tapasztalatokat adjuk tovább, akkor nem készítjük fel őket a várható megpróbáltatásokra. Ha viszont csupán a veszélyeket közvetítjük, akkor paranoid módon megterheljük tanítványainkat saját problémáinkkal és félelmeinkkel.

A történelemtanári szerep ellentmondásairól

A hivatásrendi ethoszon túl azonban a történelemtanárok helyzete számtalan ellentmondást hordoz, mivel az elmúlt bő évszázad zivataros történelme során ez a 19. századi nemzetépítő és nemzetfenntartó szerep sok tekintetben deformálódott. A kiegyezés után még természetes összhang volt az oktatáspolitikai, a történettudomány és az iskolai történelemoktatás között:

a történelemtanárok joggal érezheték munkájuk tudományos, társadalmi és politikai támogatottságát. Az első világháború után az egységérzése már elbizonytalanodott, de még nem szűnt meg: a történelemtanárok kulturális értelemben továbbra is egységesnek tekinthették a magyar nemzetet, és nemcsak őrzői, de többnyire támogatói is lettek a két világháború közötti nemzetegyesítő politikai törekvéseknek. A második világháború után azonban a korábbi egység teljességgel megbomlott. Az erőszakos politikai és ideológiai változások ugyanis nemcsak a társadalom összetartó erőit zilálták szét, hanem a történelemtanárok küldetéstudatát és morális tartását is. Politikai nyomásra tudathasadásos állapot, kettős beszéd alakult ki a történelemórákon és azokon túl is, amelyben a történelemtanárok meggyőződésük és vérmérsékletük alapján próbáltak egyensúlyozni a hivatalos ideológiai elvárások és saját nemzeti elkötelezettségük között.

Az én tanári nemzedékem ebbe az ellentmondásos helyzetbe született bele. Egyfelől roppant szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hiszen mindeddig békében élhettünk, ami nagyon kevés generációnak adatott meg az elmúlt évszázadokban. Szerencsések vagyunk abban is, hogy egy mind nyitottabbá váló diktatúrában szocializálódtunk, majd pedig megélhettük a demokratikus rendszerváltás lehetőségét. Természetes örökségként kaptuk tehát a második világháború utáni európai békekorszak, illetve a nemzeti önállóság és a demokrácia képviselőt, ami szoros összhangban van a korábban megfogalmazott hivatás-

rendi szereppel. Másfelől azonban az is igaz, hogy a Kádár-rendszer, majd pedig az 1989-es rendszerváltás ambivalens örökségét hordozzuk. Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy már az iskolapadban, majd kezdő tanárként is természetes módon elfogadtuk a kettős beszédet, a hivatalos és a „magánjellegű” történelemszemlélet párhuzamos létezését és közvetítését. Tettük mindezt megalkuvásból, „reálpolitikai” megfontolásból: legfőképpen saját érvényesülésünk, illetve tanítványaink továbbtanulásának elősegítése érdekében. Ebben az értelemben tehát akarva-akaratlanul tevőlegesen hozzájárultunk a Kádár-rendszer kontraszelektált és hazug világának fenntartásához. A rendszerváltás zűrzavara ebben a tekintetben egyfelől könnyebbséget hozott, hiszen némi hitelvesztés árán megszabadulhattunk a közvetlen ideológiai béklyóktól és a kettős beszédtől. Másfelől azonban a plurális viszonyok kialakulása teljesen elbizonytalanította a korábban egységes történelemtanítási kánont és annak legitimációs bázisát is. A kétpólusú (hivatalos és informális) történelemszemlélet helyett számtalan korábban lefajtott múltértelmezés jelent meg – gombamód elszaporodtak a különböző szemléletű egyre vaskosabb történelemtankönyvek és a különböző köztörténeti narratívák –, ami nagymértékben aláásta az iskolai történelemtanítás tekintélyét és a tanárok monopolisztikus helyzetét. Mindez kaotikus viszonyokat teremtett, amit az is fokozott, hogy az ideológiai kötöttségektől megszabaduló akadémiai történettudomány sem kívánt a továbbiakban olyan

egységesen kanonizált legitimációs bázist nyújtani az iskolai történelemtanítás számára, mint korábban.

2010 után ezt a kaotikus helyzetet kívánta rendezni, rendbe tenni a Fidesz–KDNP. Ez a központosított új rend azonban reakciós rend lett mind a társadalomfejlődésben, mind pedig a oktatáspolitikában. Visszatértünk olyan történeti hagyományokhoz, amelyek nem a magyar társadalom demokratizálását, sokkal inkább a politikai elit paternalista hatalomgyakorlását szolgálják. Visszatértünk a sérelmi politizáláshoz, ami miatt egyre inkább egy félelemteli ostromlott várban érezhetjük magunkat, amelyben mindenki (a szövetségeseink, a szomszédaink, a távoli nagyhatalmak) ellenünk van. Visszatértünk az áldozattudatra épülő emlékezetpolitikához (Trianon), ami ellentmondásossá tette a rendszerváltás nyomán meghirdetett nyugati típusú polgárosodás (felzárkózás) programját, és egyre inkább elszigetelődéshez, illetve a balkáni típusú társadalomfejlődéshez vezet. Mindez azt jelenti, hogy „valahol ismét utat veszítettünk” (Ady Endre és Szekfű Gyula), ismét „zsákutcába” (Bibó István) jutottunk. Képtelenek voltunk a közös jövő érdekében újraértelmezni történelmi hagyományainkat és a 19. századból örökölt történelemtanítási kánont, amely látszólag ugyan egységet sugall, de inkább csak a társadalom politikai megosztását szolgálja, mivel lefedi a mai magyarság sokszínű értékrendjét, érdekviszonyait, és olyan múltszemléletet sugároz, amely kifejezetten akadályozza a magyar társadalom demokratizálását.

A magyar történelmi közgondolkodás „hibás köreiről”

Bibó István több helyen is meggyőzően érvelt amellett, hogy történeti közgondolkodásunk alapvető transzgenerációs mintázatai megsérültek és „eltorzultak”, ami miatt a magyar társadalom „ferde viszonyba került a valósággal”, elveszítette „ép reagálóképességét” és „pozitív jövőképét”. Szerinte az elmúlt évszázadok traumatikus veszteségsorozata nyomán „hibás körök” alakultak ki a társadalmi mintaátadásban, ami miatt a magyar társadalom képtelen túllépni a múltból örökölt problémákon. Ezeknek a determinisztikusnak látszó „hibás köröknek” a fő jellemzője az irracionális gondolkodásmód, a vágyak és a reális lehetőségek olykor „hisztérikus” összekeverése, illetve a „hamis” valóságértelmezésre épülő „öncsaló hazugság”.

Szűcs Jenő szerint a „hibás körök” nem csak a kiegyezés rossz kompromisszumaiból erednek, korábbi gyökerűek. Szerinte az évszázadok óta meglévő társadalomtörténeti torzulások és mentális zavarok visszavezethetők a középkori rendi hagyományok tovább élésére, legfőképpen az „uralmi szellem” és „jobbágyi alázat” fennmaradására. Ugyanakkor történeti érvekkel cáfolta azt a ma is hallgatólagosan elfogadott nézetet, mely szerint lineáris időbeli folytonosság létezik a magyar őstörténet és a modern magyar nemzet között. Úgy látta, hogy a közvetlen kontinuitás gondolata a 18–19. századi nemzetépítés érdekében fogalmazódott meg, és olyan illúziókat igyekezett alátámasztani a magyarság Kárpát-medencei küldetésstudatáról és hegemoniájáról, amelyek később egy-

értelműen légvárnak bizonyultak. Úgy látta, hogy a 20. században a magyarság súlyos árat fizetett azért, mert a nagyhatalmi vágyak felülírták a politikai realitásérzékét, az öncsaló illúziók a valóságos lehetőségeket. Szerinte az irreális gondolkodás miatt még azok a lehetőségek is elvesztek, amelyek megőrzésére valószínűleg lett volna mód. Ugyanakkor mind Bibó István, mind Szűcs Jenő azt vallotta, hogy a „hibás körök” nem jelentenek determinizmust, vak szükségszerűséget, amelyből ne lehetne kilépni, amelynek tehetetlenül alá vagyunk rendelve. A múltból hozott körülmények csupán adottságok és egyben lehetőségek is, amelyek persze befolyásolják, de nem veszik el a döntések szabadságát. Szűcs Jenő fő művének végén így ír erről: „Bibó Istvánnak érvényes és időszerű az a többször leírt, hosszú trendre szabott alapállása is, hogy a valóságban benne rejlő lehetőségek megvalósítása nem szükségszerű, hanem erőfeszítés és jóakarát kérdése.”¹

A „hibás körök” és mintázatok továbbadásának ügye közvetlenül érinti a történelemtanárokat is. Legfőképpen azért, mert az elmúlt évtizedek (oktatás)politikai gyakorlata a „hibás körök” fenntartására kényszerítette őket, ami szöges ellentétben áll pedagógiai ethoszunkkal és feladataikkal: a közbizalomra épülő nemzeti identitás és állampolgári lojalitás közvetítésével. A hierarchikus társadalomszemlélettel és paternalista hatalomgyakorlási technikával működő jelenkori politikai

¹ Szűcs Jenő (1983): Vázlat Európa három történeti régiójáról. In: Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon II. (Szerk. Ring Éva) Budapest, Magvető Könyvkiadó. 568.

elit ugyanis ahelyett, hogy segítette volna feldolgozni a múltból örökölt veszteségtörténetet és szélsőséges áldozati mintákat, uralmának biztosítása érdekében tovább erősítette azokat: a társadalmi párbeszéd helyett a társadalom leuralásával, tudatos megosztásával, az autonóm közösségek pusztításával igyekezett – pártállástól függetlenül – hatalmát biztosítani. Szembe kell tehát néznünk a rendszerváltás szomorú tapasztalatával, amely azt mutatja, hogy visszatért vagy el se távozott a hatalomgyakorlás rendi jellegű formája, amely szerint a közügyek vitele a politikusok dolga, akik saját céljaik mentén használhatják a történelmet, az emlékezetpolitikát. A továbbiakban ennek az átpolitizált műltszemléletnek három szervesen összetartozó történelmi mintájáról lesz szó, amely a történelemtanárok felelősségének is központi magját alkotja.

Az ezeréves

Nagy-Magyarország kísértete

A magyar emberek jelentős része mindmáig mitikus időben és térben él. Sok honfitársunk autóján és otthonának kiemelt helyén egy olyan állam képe van, amely formálisan több mint száz éve, ténylegesen a mohácsi csata óta nem létezik, homogén nemzetállamként pedig sohasem létezett. Ráadásul mindez nem csupán nosztalgia, hanem állandósult feszültségforrás is, amely mindmáig borzolja nemzeti identitásunkat. Úgy tűnik, megrekedtünk egy múltbeli állapotban, amelyet sem megváltoztatni, sem elfogadni nem tudunk. Nem tudunk szabadulni a nagyság emlékétől, nem tudjuk elgyászolni a hajdani birodalmi tu-

datot. Még akkor sem, ha jól tudjuk, hogy az egységesen piros-fehér-zöldre festett ezeréves Nagy-Magyarország képe nem egy ténylegesen létező múltbeli állapotot rögzít, sokkal inkább az 1867-es kiegyezés után született politikai vágyálmot tükrözi és testesíti meg.

Ennek az illuzórikus országgépnek a háttérében a 16. század közepéig valóban létezett egy független magyar vezetésű birodalom, amely azonban a továbbiakban már csak más formában működött. Ebbe a középkori államkeretbe vetítették vissza – többek között az iskolarendszer segítségével – az ezeréves Nagy-Magyarország képzetét, amelyet olyan változatlan formában létező modern nemzeti államnak ábrázoltak, amelyben politikailag és kulturálisan is örökösen a magyarság uralkodott. Ez a vágyteli kép azonban nem volt azonos sem a korábbi, sem pedig a későbbi történelmi állapotokkal, ugyanis a mohácsi csata után a Magyar Királyság már nem volt független közép-európai nagyhatalom, és etnikailag sem lett homogén, ahogy a modern magyar nemzetépítés lázában égő politikai elit látni és láttatni szerette volna. Részlegesen ugyan megőrződött államkerete, illetve a dualizmus idején rövid időre visszaállítódott korábbi területe, de az egységesen piros-fehér-zöldre festett magyar kultúrájú nemzetállamot nem sikerült létrehozni, mivel a társadalom többségét alkotó nemzetiségi állampolgárokat nem sikerült elmagyarosítani. A trianoni béke után pedig megvalósult ugyan a független magyar állam, amelyben túlsúlyba került a magyarság, de a korábbi terület kétharmadát elcsatolták. A matricákon látható Nagy-Magyar-

ország képe tehát nem a tényleges történelmi helyzetünket mutatja, hanem azt a vágyképet, amelyet a millennium idején rajzoltak meg a történészek, oktatáspolitikusok és történelemtanárok. Lényegében ez itatta át a történelmi közgondolkodásunkat, amit látványosan szemléltet a történelmi alapot nélkülöző, ám mégis legmagyarabbnak ítélt emlék- és zárandokhely Ópusztaszeren, amelynek legfőbb látványossága egy bő száz évvel ezelőtt létrehozott festmény, a Feszty-körkép.

Trianon² után még inkább a mítikus térbe, a szimbolikus politika világába került az ezeréves Nagy-Magyarország emlékezete. A brutális veszteségélmény – az egyéni és kollektív traumák természete szerint – megbénította és rugalmatlaná tette a magyar közgondolkodást. A korábban sulykolt nagyhatalmi identitás után a kortársak nyilvánvalóan nem tudták elfogadni a nagyarányú területvesztéseket, a határon kívül rekesztett magyarság kisebbségi sorsát, az emberi drámák sokaságát, miközben megváltoztatni sem lehetett a külpolitikai döntést. Ez a kényszerű ellentmondás óhatatlanul megzavarta a magyarság realitásérzékét és megnehezítette az alternatív utak keresését. A vesztes háború után visszatérő korábbi politikai elit – már csak azért is, hogy elfedje korábbi háborús felelősségét – a teljes revízió („Mindent vissza!”)

² A helynevek közismert módon az emlékezet metaforái, amelyek nemcsak a múltbeli eseményeket jelölik, hanem a későbbi emlékezés során rájuk rakódott értelmezési rétegeket is. A továbbiakban tehát az egyszerűség kedvéért ezek a helynevek – Muhi, Mohács, Trianon, „Őszöd” vagy éppen Bécs, Moszkva, Brüsszel – hordozzák majd azokat az emlékezeti eseményeket, amelyekre a szöveg utal.

meghirdetését tekintette egyetlen lehetséges megoldásnak, amely révén azonban kollektív áldozattudattá formálta át a korábbi nagyhatalmi identitás képzetét: a mienk volt, erőszakkal elvették tőlünk, de ebbe nem nyugodhatunk bele. Ezzel a fikció és a valóság végképp összemósódott. A trianoni trauma megállította a tényleges történelmi időt, és egy rögzített múltképhez ragasztotta a magyar nemzettudatot, ami – többek között az iskolai történelemoktatásnak is köszönhetően – hosszú időre irracionális kényszerpályára terelte az országot. A nagyhatalmi pozíció visszaszerzéséhez ugyanis teljességgel hiányoztak az alapvető demográfiai és politikai-katonai feltételek. A Kárpát-medencében legalább harmincmillió magyar jelenlétére lett volna szükség a vágyott etnikai dominanciához, a revízió erőszakos megvalósításához pedig nem állt rendelkezésre saját erő. A revíziós politika egyirányú emlékezetkultúrája a „ne feledd”, a „ne hagyd anynyiban” parancsára épült, amellyel látványosan a következő generációkra hagyományozták a múlt megoldatlan problémáit. Ezt követően az ezeréves Nagy-Magyarország elvesztésének emlékezete a gyakran változó politikai rendszerek pusztá legitimációs ideológiájává vált, és egyre inkább azt a célt szolgálta, hogy elfedje az elmaradott viszonyokat és antidemokratikus hatalomgyakorlást, illetve hogy a magyarság régi dicsőségének és kultúrfölényének hangoztatásával nyújtson vigaszt a trianoni veszteségélmény elviseléséhez.

Mindez azonban azt is jelentette, hogy a magyar társadalom újabb generációi még a második világhá-

ború kijózanító hatása után sem kezdhették meg a múlttal való reális szembenézést, a történelmi nagyhatalmiság elgyászolását. Ez a történelmi gondolkodásmód legfeljebb csak a felszín alá szorult, amit jól mutat a korábbiakhoz hasonló kettős tudat – a „nemzethalál” és a „legvidámabb barakk” – egyidejű jelenléte. Nem véletlen tehát, hogy a nagyhatalmiság utáni vágy a rendszerváltás után szinte azonnal újraéledt, bár az ezredfordulóig még nem volt domináns szerepe a kormányzati emlékezetpolitikában. Úgy tűnt, hogy a középkort idéző hun–magyar rokonság és a Szent Korona-tan túlhaladott emlék marad csupán, amelyet elsodor az Európai Unióhoz való tartozás, a határnyitás, valamint az úgynevezett visegrádi országok együttműködése. Nem így történt. 2010 után visszatért a két világháború között alkalmazott emlékezetpolitikai retorika, amelynek fő célja a közös jövőkép hiányának elfedése és a regnáló politikai elit hatalmának legitimálása. Ez az emlékezetpolitika mindmáig egyszerre operál a nemzeti nagyság és függetlenség szólamaival (sport- és akkumulátor-nagyhatalom leszünk, nemzeti úrhajósunk lesz), a jól ismert áldozattudattal és sérelempolitikával (egyedül vagyunk, rokontalan nép vagyunk, csak magunkra számíthatunk, meg kell védenünk magunkat), valamint a külső és belső bűnbakképzés politikai eszközeivel.

Az ezeréves Nagy-Magyarország történelmi képzete – akár akarjuk, akár nem – mindmáig itt kísért. Számtalan pozitívumot hordoz, hiszen joggal lehetünk büszkéek őseinkre, akik valóban több mint ezer éven át fenntartották a magyar ál-

lamiságot a Kárpát-medencében, és folyamatosan gazdagították a magyar kultúrát. Ugyanakkor azonban a múltból merített nagyságtudat, az ősi jogok és a régi dicsőségek folyamatos emlegetése komoly veszélyeket is hordoz, mivel akarva-akaratlanul eltorzítja a mai magyar társadalom realitásérzékét és jövőképét. Ha ugyanis az autók hátlajára ragasztott országkép alapján gondoljuk el nemzeti identitásunkat, az nemcsak a hajdani nagyságra, hanem a brutális történelmi veszteségekre is figyelmeztet, ami óhatatlanul eltávolít a jelentől. Az aktuálisan létező lehetőségek reális számbavétele és tudatos megbecsülése helyett ugyanis egy idealizált vagy éppen megalázott múltkép mércéjéhez kapcsolódunk, ami miatt roppant gyorsan eljuthatunk a korábbiakból jól ismert sérelmi gondolkodásig – a „honfibu” pesszimizmusáig, a „panasz egyhangú búgásáig” – vagy éppen a másokat lenéző indokolatlan fölényérzetig.

Úgy tűnik, számunkra a múlt nem múlt el: magyar társadalom a történelem foglyává vált. Benne ragadtunk egy illúzióban, egy már a képzeletünkbe létező szép világban, amelyről nem tudunk lemondani. Emiatt az idősíkok mitikus módon összecsúsztak és jelenvalóvá váltak: I. (Szent) István és Koppány több mint ezeréves harca mindmáig aktuális és alkalmas arra, hogy jelenkori politikai érveket kovácsoljanak belőle; Széchenyi István és Kossuth Lajos, Németh László és Bibó István szinte kortársainkként diskurálnak a lényegében változatlan formában fölvetődő magyar sorskérdésekről. Úgy tűnik tehát, hogy továbbra is a múltból örökölt kategóriákkal értel-

mezzük jelenkori társadalmi problémáinkat és jövőbeli feladatainkat. Bármikor felkorbácsolható az évszázados ellentét a nemzeti kurucok és a nemzetietlen labancok között; bármikor aktualizálhatók a reformkor modernizáló, fontolva haladó és konzervatív politikusai; bármikor érvényes történelmi igazolást lehet találni az aktuálpolitikai küzdelmekhez a szelíd vitáktól egészen a népirtásig. Ez a megmerevedett diszkurzív tér azonban óhatatlanul behatárolja és provinciálissá teszi gondolkodásunkat. A történelmi fogalmak ugyanis már nem mindig képesek reálisan leírni 21. századi világhatalmi helyzetünket és legfontosabb nemzeti problémáinkat. Így egyre inkább védtelenné válunk a globalizálódó világ komplex kihívásaival szemben. Ez nemcsak azzal a következménnyel jár, hogy nem találjuk a helyünket Európa és Ázsia között, hanem azzal is, hogy egyre inkább elveszítjük a Kárpát-medence otthonosságát is. Az ezeréves Nagy-Magyarország történelmi víziójába belemerevedve ugyanis nem látjuk meg, hogy a szomszédos országokban egyre inkább felgyorsult a magyar múlt felszámolása. Nemcsak a korábbi hungarus tudat és szimpátia tűnt el a szomszédainkból, nemcsak a határon túl rekedt magyarság lélekszáma fogyatkozik, hanem megkezdődött a közös történelem kisajátítása, tudatos átrajzolása is. Amennyiben továbbra sem tudunk lemondani a magyarság Kárpát-medencei hegemoniájának képzetéről és nem tudunk kölcsönösen előnyös párbeszédet folytatni a szomszéd népekkel a közös múltról és jövőről, akkor sértett és dühös idegenként fogunk járni az egykori Magyar Királyság területén.

A homogén nemzeti egység paternalista játszmái

A homogén nemzeti egység képze-
te mögött is ugyanazok a 19. szá-
zadi nemzetállam-építő vágyak és
remények munkáltak, mint a pi-
ros-fehér-zöldre festett ezeréves
Nagy-Magyarország történelmi
konstrukciójának megrajzolásakor.
A dualizmus idején a korabeli poli-
tikai elit szeme előtt egy olyan nem-
zetállam képe lebegett, amelyben a
magyar dominanciájú államkeret-
ben fokozatosan elmagyarosítható-
ak lesznek majd az ország többsé-
gét alkotó nemzetiségi lakosok. Ez
a magyarosító szándék – amelynek
leglátványosabb színjátéka az 1896-
ban megrendezett millenniumi ün-
nepségsorozat volt –, nyilvánvalóan
nem kívánta reálisan megjeleníteni
a magyar állam és társadalom el-
lentmondásos történetét, nem kí-
vánta differenciált módon leírni a
magyar társadalomtörténet roppant
sokszínűségét: csak arra volt jó,
hogy a tényektől függetlenül min-
dent nemzeti színűvé varázsoljon
a közgondolkodásban. Mivel azon-
ban a tényleges asszimilációs folya-
mat nem igazán haladt előre, ezért
mindezt a szimbolikus politikában
formálták meg. Összemoszták és a
történelemben is visszavetítették a
magyar állampolgárság és a ma-
gyar nyelvű kultúra fogalmait, ami
azt a látszatot keltette, mintha a
mindenkori Magyarország terüle-
tén mindenütt magyar identitású
és magyar kultúrájú emberek éltek
volna. Ebből következően a magyar
kifejezés mindmáig sokértelművé
vált. Bizonytalan lett a jelentésar-
tománya, ami a későbbiekben tág
teret biztosított a politikai manipu-

láció számára.³ Emiatt ugyanis már nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy pontosan mire vonatkoznak a „magyar”, a „mi magyarok”, a „magyar nép”, a „magyar nemzet”, a „magyar igazság”, a „magyar érdek” szavak, ami mindmáig megnehezíti a társadalmi és politikai élet belső tagozódásának értelmezését.

Nehéz értelmezni például a mindenkorai belpolitikai konfliktusokat, hiszen mindkét oldal magyar emberekből áll, és mindkét oldal a magyar nemzeti érdekek képviselőjét hirdeti, és arra is esküdött föl. A magyar történelem sorsfordító harcaiban többnyire magyarok álltak szemben magyarokkal sok esetben még a külső nagyhatalmi beavatkozások során is. I. (Szent) István és Koppány, Orseolo Péter és Aba Sámuel, Csák Máté és Károly Róbert harca mai szóhasználatnál élve polgárháborúnak tekinthető. A történelemkönyvekben többnyire nemzeti szabadságharcnak nevezett küzdelmek is nagyjából belső háborúk voltak: a különböző oldalon harcoló várakatonák, a kurucok és a labancok, a jozefinizmus hívei és ellenzői mind magyarok voltak. A nemzeti egy-

ség legendáját leginkább illusztráló 1848–49-es forradalom és szabadságharcban is nagyon sok magyar (nemzetiségi honpolgár és császárhű magyar ajkú) harcolt a Habsburgok oldalán, mint ahogy a holokauszt elkövetői és áldozatai is magyarok voltak, és az 1956-os felkelést sem csupán a szovjet katonák verték le.

Az egységesen piros-fehér-zöldre festett Nagy-Magyarország-kép tehát egy 19. századi politikai termék volt, amelynek homogenizáló szemlélete – a múlt egyféle olvasatának mítoszával együtt – jól szolgálta a paternalista szemléletű magyar politikai elitek egyeduralmi törekvéseit. Ez a kép ugyanis azt sugallja, hogy az államhatalmat aktuálisan birtokló politikusok teljes mértékben képviselik a magyar társadalom egészének érdekeit. Ebben a hatalomfelfogásban ugyanis a magyar társadalom nem sokféle módon tagolt, egymással is rivalizáló közösség bonyolult viszonyrendszere, amelyet az államnak kell összehangolni, hanem az aktív politikai elit által vezetett passzív tömeg. Ez a politikai szemlélet természetes módon vezetett el a Fidesz autokratikus hatalomgyakorlásához, amely felújította a nemzeti egység kizárólagos képviselőre hivatkozó rendi hagyományt, és amely kisajátítja a magyarság egészének képviselőjét (csak az a magyar, amit mi megszerzünk), amely folyamatosan törésvonalakat hozott és hoz létre a magyar társadalomban. Ennek leglátványosabb megnyilvánulása a nemzeti kokárda pártpolitikai kisajátítása, illetve Orbán Viktor nevezetes beszéde, amelyet az elvesztett 2002-es választások után mondott: „A polgári Magyarország nem ennek

³ Ha például regnáló miniszterelnökünk azt mondja Brüsszelben, hogy a magyarok megvétőzzák a többség által hozott döntéseket, akkor nem tudjuk, hogy kikre gondol. Érthetjük úgy is, hogy valamennyi magyar ember képviselőjében mondja: a betelepülő kínai származású magyar állampolgároktól a derecskei magyarokon és a mánfai romákon át a Kárpátalján élő magyarokig. Érthetjük úgy is, hogy a teljes magyar politikai osztály (kormánypártiak és ellenzékiek egyaránt) véleményét fogalmazza meg a vétőval, de érthetjük úgy is, hogy a többségben lévő fideszes szavazókat, netán csak a fideszes pártelitet képviseli ezzel a döntéssel. Sőt! Érthetjük akár úgy is, hogy a magyar állameszmére hivatkozva csupán a saját ambiciózus véleményét hangoztatja.

az országnak az egyik, kisebbik vagy nagyobbik fele, a polgári Magyarország az egész. A polgári Magyarország az, amit az emberek polgárként tesznek, kormányoktól függetlenül. Néha könnyebb, néha nehezebb ezen az egy Magyarországon élni és szolgálni, de ez a helyünk. Innen nem megyünk el, itt maradunk. Haza akkor is van, ha idegen hatalmak befolyása alá kerül, ha tatár, ha török dül. Haza akkor is van, ha a történelmi viharok rázzák. Haza akkor is van, ha nem a miénk a kormányzati felelősség. A haza nem egyszerűen politika, hanem az életünk. Meglehet, pártjaink és képviselőink az Országgyűlésben ellenzékben vannak, de mi, akik itt vagyunk a téren, nem lehetünk, és nem is leszünk ellenzékben, mert a haza nem lehet ellenzékben.”⁴

A traumatikus áldozattudat

Az egységesen piros-fehér-zöldre festett ezeréves Nagy-Magyarország képzetének legfőbb veszélye az, hogy évszázadok óta kényszerpályára sodorja és szélsőségessé teszi történelmi gondolkodásunkat, ami nagymértékben megnehezíti az előttünk álló újabb történelmi helyzetek józan és reális megítélését. Az ezeréves Nagy-Magyarország fényében ugyanis – a jogos büszkeség mellett – a magyar történelem utóbbi fél évezredét folyamatos veszteségtörténetnek látjuk, ami akarva-akaratlanul sérti és bénítja a magyar nemzettudatot és identitást. Ez a veszteségtörténet ráadásul sajátos áldozattörténet is, amelyet szeretünk ugyan áldozathozatalnak, önfeláldozásnak tekinteni – a kereszténység védőbástyája

a keleti és nyugati hódítók ellen –, de az elmúlt évszázadok történései a korábbi állami nagysághoz képest inkább csak a zuhanást, a pusztaság túlélés szenvedéstörténetét mutatják. Ebből következően történelmi emlékezetünk legismertebb szimbolikus sarokpontjai kifejezetten traumatikus események helyszíneire kötődnek: Mohács, Nagymajtény, Világos, Trianon egyaránt sorsfordító történelmi tragédiát jelent számunkra, amelyek egymásba olvadó negatív hatása folyamatosan egymásra rétegződött az idők folyamán.

Az ismétlődő történelmi tragédiák társadalmi hatásai és megnyilvánulásai analógiás módon jól leírhatók a pszichológiából és szociálpszichológiából jól ismert trauma fogalmával. Az egyéni és kollektív trauma olyan kívülről érkező megrázkódásra utal, amely kizökkenti az időt és az organikus folyamatokat, amely felhasítja az adott szervezet belső rendezettségét (integrációját), túlterheli megszokott működését, ami miatt zavart (regresszív) állapot jön létre, amelynek nyomán eluralkodik a félelem és a tehetetlenség érzése. Egy súlyos trauma (haláleset, baleset, fizikai bántalmazás, szakítás) nyomán óhatatlanul megsérül a biztonságérzet és a bizalom: sérül az önbecsülés és a másokhoz való kapcsolódás biztonsága. A traumaélmény alapvető tünete a beszűkült tudatállapot, amely felfokozott érzelmi reakciókhoz és a valóság torz (inadekvát, irracionális) érzékeléséhez vezet: a trauma múltbeli hatásai újra és újra beszüremlenek a jelenbe, és megakadályozzák az adott helyzet reális megítélését. Ez sok esetben együtt jár a pszichológusok által hasításnak nevezett

⁴ Orbán Viktor 2002. április 7-i beszéde.

jelenséggel, ami arra utal, hogy ha a traumatizált személy vagy közösség ellentmondásos helyzetbe kerül (egyszerre lázad és lapul, egyszerre gyűlöl és szeret), már nem képes a maga összetettségében látni a világot, hanem félelmek és dacreakciók között hánykolódva sematikus elválasztja egymástól a jó és a rossz dolgokat: retteg a trauma ismétlődésétől, miközben „belső színházában” erősnek és bátornak látja magát.

A Mohács utáni veszteségsorozat több hullámban is kizökkentette a történelmi időt, és sajátos közös identitást, traumatizált áldozattudatot hozott létre. Ez sokáig ugyan csak morális összetartó erőt jelentett, de 1920 után már a magyar nemzeti tudat alapvető kötőanyaga lett. A magyarság traumaközösséggé vált, ahogy Illyés Gyula mondta egykoron: „Magyar az, akinek fáj Trianon.” Mivel sem elfogadni, sem pedig megváltoztatni nem tudjuk ezt a kényszerhelyzetet, ezért elakadtunk, mint a régi lemezjátszókon a tű. Beszűkülte tudatállapot jött létre, ami sokféle hasítást eredményezett a magyar társadalomban. Történelmi közgondolkodásunk hajlamos lett leegyszerűsített antagonisztikus sémákban elgondolni a roppant összetett társadalmi folyamatokat. A világ barátokra és ellenségekre, hősökre és árulókra, áldozatokra és elkövetőkre hasad, ami egyre inkább megerősíti a múltból örökölt hazai törésvonalakat: kurucok és labancok, népiesek és urbánusok, nemzetiek és eurokraták, hungaristák és antifasiszták... Mindez jó táptalaja lett a politikai manipulációnak és a morális önzésnek. Egyfelől vehemens erkölcsi felsőbbbségtudattal ítéljük meg mások bűneit, miköz-

ben könnyen felmentjük magukat saját vétkeink alól. Úgy tűnik, megrekedtünk a pszichológiailag leírt gyászmunka első szakaszában. Még mindig az indulatos tagadásban, a siratásban vagy éppen a bénult hallgatásban éljük meg történelmi traumánkat.

A hasítás másik fontos tünete az lett, hogy egyre inkább szembekeverültek egymással a nemzeti hagyomány őrzői és mindazok, akik megelégtették a hagyományokkal együtt járó áldozattudatot és az önvigasztaló öncsalásokat.

A hasítás és hasadás szomorú példája a maradás és kivándorlás dilemmája, amely bő száz év óta minden generációt megérint. Ebben a kérdésben valószínűleg a naplóíró Márai Sándor a legjobb kalauz, aki két diktatórikus rendszer elől is emigrációba menekült: a fasiszmus elől még csak szellemileg vonult ki, a kommunista hatalomátvétel miatt azonban 1948-ban az országból is. A magyar társadalom hasadását látványosan mutatta akkori búcsúzásának pillanata. Márai elment egy kedves barátjához, és „kölcsonösen bocsánatot kértek egymástól”: a barát azért, mert „ittthon maradt”, és akár akarja, akár nem, legitimálja majd a kommunista rendszer hazugságait, a társadalom passzivitását és provincializmusát; Márai azért, „mert elmegy”, és magára hagyja honfitársait. Márai később arról írt naplójában, hogy „nem ő hagyta el az országot, hanem az ország hagyta el őt”. Csak úgy maradhatott hiteles magyar író, ha elmegy a diktatúrából és az azt kiszolgáló és elfogadó társadalomból. Ebben az esetben tehát már nem az a Széchenyi István és Ady Endre által képviselt nem-

zetostorozó hagyomány érvényesült, amellyel szellemi nagyjaink tettekre és szabadságra igyekeztek sarkallni honfitársaikat. Itt már valóságos szakadás történt. Ennek szélsőséges példája Krasznahorkai László 2025. január 23-án Svédországban elmondott nyilatkozata,⁵ amelyben azt állította, hogy „Trianon egy párizsi kastély volt, ahol a békeszerződést aláírták, semmi más”. Ez a durván provokatív nyilatkozat érthető módon a hazai politikai sikerpropaganda és a természetlen kollektív áldozattudat ellen irányult, de reménytelenül érzéketlen maradt azok iránt, akik⁶ számára Trianon nemcsak egy francia kastélyt jelent. A történelemtanár pedig csak áll, és széttárja a kezét, mert mindkét oldalt szeretné közös hazában tudni.

A kollektív traumatizált áldozattudat másik alapvető tünete és következménye az, hogy a hasítások nyomán természetessé válik az önfelmentő és másokat hibáztató gondolkodási és viselkedési mód, az érzelmek és indulatok által vezérelt irreális mentalitás, amely folyamatosan hánykolódik az öncsaló nagyolás és a riadt kisebbség

érzés között. Sajátos hullámvászon alakult ki ezen a téren történelmi közgondolkodásunkban. Zrínyi Miklós a 17. század közepén még magabiztosan fogalmazta meg a magyar virtust – „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók!” –, amely mögött persze azért már ott vibrál a félelemtelenség dac: „Ne bánts a magyart!” A reformkor nemzetébresztői a „nemzet-halál”, a „balsors” és az „átoksúly” riasztó rémével igyekeztek – nem is sikertelenül – felrázni a magyar társadalmat, amely azonban 1849 után ismét mély apátiába zuhant. A dualizmus idején viszont már ismét ragyogott a magyar nemzet nagysága. A milleniumi ünnepek öncsaló fényeivel hirdették meg őseink az „ezeréves magyar nemzet örök dicsőségét” és rendíthetetlen Kárpát-medencei uralmát, amelynek illúziója a vesztes világháború és trianoni béke után kártyavárként omlott össze. Ezt követően az országcsönkítés szörnyű sebeit a magyarság „kultúrförlényének”, „faji különlegességének” hangoztatásával, önpusztító belső bünbakképzéssel és idegenellenességgel próbáltuk kompenzálni. Az újraálmodott nagyság bűvöletében a második világháború elején magabiztosan üzentünk hadat a világ több mint ötven országának, majd önámító „hintapolitikával” kívántuk kijátszani a nagyhatalmakat, amelynek egyenes következménye az lett, hogy „utolsó csatlóssá”, totális hadszíntérré, megbüntetett néppé és megszállt országgá váltunk; majd az 1956-os trauma ellensúlyozására a „legvidámabb barakk” képzetével vigasztaltuk magukat, és igyekeztünk otthonossá tenni az idegen uralmat és a szűk szocialista elit diktatúráját.

⁵ (<https://index.hu/kultur/2025/02/02/krasznahorkai-laszlo-irodalmi-dij-orban-viktor-trianon-svedorszag/>)

⁶ Kollár Árpád Szegeden élő vajdasági író hosszú monológban válaszolt Krasznahorkai nyilatkozatára. Számára Trianon egész mást jelent: „Trianon az, amikor fejbe rúgnak az osztálykiránduláson Zobnaticán a Törley-kastély parkjában, hogy beszélj szerbül... Trianon az, amikor az édesanyád Magyarországon nem az édesanyád, mert az ő magyar személyi igazolványában az áll, hogy Szabó Irén, a tiédben pedig az, hogy anyja neve Iren Sabo... Trianon az, amikor a szülőföldet nem a hazád... Trianon az, amikor a hazád nem a szülőföldet... Trianon az most van, nem akkor volt, Trianon az itt van, nem ott volt.” (<https://index.hu/velemeney/2025/02/05/kollar-arpad-trianon-az-nem-egy-haz-krasznahorkai/>)

Úgy tűnt, hogy a rendszerváltás után végre kiléphetünk a traumatizált nemzet tudat szélsőséges világából. Nem így történt. A magyar politikai kultúrában továbbra is fennmaradt a múltból örökölt szélsőséges gondolkodás, ami a társadalmi integráció és a politikai legitimitáció vélt vagy valós hiányára vezethető vissza. Az elmúlt évtizedek parlamenti választásai szinte minden esetben élet-halál kérdéssé váltak a különböző pártok és pártvezetők számára. A választóknak minden esetben a jó és a rossz magyarok, a nemzetépítő és nemzetrontó magyarok között kellett választani, a pártok pedig a totális győzelem vagy csúfos vereség tudatában vonultak ki a politikai küzdőtérre. Ez a gondolkodásmód nagymértékben megnehezítette a hatalmon lévők és az ellenzék konstruktív viszonyát, össztársadalmi minimumprogramok folyamatos érvényesítését, a hosszú távú kiegyensúlyozott politikai váltógazdálkodás kialakulását.

2010 után ráadásul a korábbi társadalmi fékező erők is elbizonytalanodtak. A „barát vagy ellenség” logikában gondolkodó politikai elit teljes mértékben átvette a közgondolkodás formálását. Ez visszavezethető arra is, hogy a rendszerváltás idején a korábbi ellenzéki közgondolkodást meghatározó értelmiségi szereplők önként bevonódtak a pártpolitikába, és ezáltal elveszítették össztársadalmi tekintélyüket. Így a politikai elit – miután pártkatonává tette az értelmiségieket, megvásárolta és/vagy megfélemlítette az egyházakat, a médiát és a gazdasági szereplőket –

lényegében kontroll nélkül maradt. Ebből következően nemcsak a politikai intézményekből – parlament, Alkotmánybíróság, köztársasági elnök, számvevőszék – tűntek el a fékek és az ellensúlyok, hanem a társadalmi közgondolkodásból is. A politikai szféra nemcsak leuralta a társadalmat, hanem ki is sajátította az össznemzeti értékek és érdekek képviselőjét, ami azt eredményezte, hogy az aktuálpolitikai harcok személyes ambíciói szétválaszthatatlanul összemósódtak a nemzeti érdekek képviselőjével. Ezzel a szisztematikus azonosítással a regnáló politikusok (mindenekelőtt a hatalomtechnikus Vezér) a társadalom egészének szószólójaként léphetnek fel, és nemzetellenesnek (hazaárulónak) nyilváníthatják az ellenvéleményeket.

Ennek a hatalomtechnikai gyakorlatnak az alapja a sérelmi politizálás, amely a nemzeti áldozattudatra építve igyekszik legitimitációs bázist teremteni magának. Jól példázza ezt Orbán Viktor 2020. június 4-én elmondott beszéde,⁷ amellyel a Nemzeti Együttműködés Rendszerének (NER) vezetője a Nemzeti Összetartozás Napján a következő szavakkal avatta fel a magyar nemzetet szimbolizáló Centenárium Turulszobrot a sátoraljaújhelyi Szárhegyen, amely az 1936-ban elkezdett Magyar Kálvária műemlékegyüttes újabb műalkotásaként született. A beszéd az áldozattudat alapvető keresztényi toposzával, a meghaló és feltámadó Krisztus képével kezdődött. Ezzel

⁷ <https://2015-2019.kormany.hu/hu/aminiszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-unnepi-beszede1>

nemcsak a keresztényi hagyományhoz, illetve a hely szelleméhez illesztette az ősmagyar turulszobrot, hanem tágabb keretet adott a politikai mondanivalónak is: korábban minden rossz volt, de velünk minden jó lesz: „Ismerjük a stációkat. A sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária fájdalmas stációit is ismerjük. Mégis újra járjuk a keresztutat. Gyógyírt, vigaszt, reményt és biztatást akarunk. Tudjuk, hogy ezt csak a keresztút végén kaphatjuk meg. Csak így és itt emelkedhetünk a fájdalmak fölé.” Ezután hosszan sorolta ezeréves történelmi megpróbáltatásainkat, „a nyugati birodalmi rohamokat” és „a keleti pogányok pusztító csapásait”, amelyeket azonban „makacsul kivédtünk” és kihevertünk. „Megmaradtunk... és méltósággal őrizzük a Kárpát-medencét, amely küldetésünk is.” Ezt követően – nem kevés aktuálpolitikai felhanggal – az úgynevezett tórdőfés-elmélet felelevenítése következett, amellyel a baloldali ellenzékett lehetett Trianon kapcsán megvádolni a nyugati nagyhatalmakkal való együttműködés miatt: „Végül az ezeréves történelmi Magyarországot a budapesti összeesküvések hátba döfték. Hadseregét megbénították és szétszüllesztették, az egyetlen honmentésre alkalmas államférfit meggyilkolták, az országot az ellenségeink, a kormányt a bolsevikok kezére adták. A Nyugatot megerősöskolta Közép-Európa

ezeréves határait és történelmét. Bennünket védhetetlen határok közé szorított, természeti kincseinktől megfosztott, erőforrásainktól elrekesztett, országunkból siralomházat csinált. Erkölcsei aggályok nélkül rajzolták újra Közép-Európát, ahogy újrarajzolták Afrika és Közel-Kelet határait is. Ezt nem fogjuk elfelejteni nekik soha.”

A beszéd második fele már nem a Trianon miatt elpocsékolta múlt-ról, sokkal inkább a következő száz év feladatairól szólt, amely ismét naggyá és erőssé teszi majd Magyarországot: „Nagy nemzeté válni csak az tud, aki megjárja a maga kálváriáját. Aki kiismeri a megpróbáltatások útját. Aki kiállja a próbatételeket. Aki megérti, hogy az igazság erő nélkül keveset ér. A történelem nem könyörületes. Nem bocsájtja meg a gyengeségeket. Ha nincs legény a gáton, elveszünk. Ha a vértelen szépelgőkre hallgatunk, elveszünk. Ha engedünk a széthúzás erőinek, elveszünk. A magyarok soha többé nem engedhetik meg maguknak a gyöngeség luxusát. Mindig csak az lehet a miénk, amit meg tudunk védeni. Ez a törvény és ez a mi sorsunk. Ezért számunkra minden mérkőzés addig tart, amíg meg nem nyerjük. Ezért nem ért véget a magyarok történelme sem Mohácsnál, sem Világosnál, sem Trianonnál, és ezért fog Szent István koronájának valamennyi köve ismét ragyogni.”

Egressy Zoltán

Terepasztal

Szereplők:

ATTILA

ÖREG

Sötét színpad.

ATTILA: Télen már a hó alól szedegettem ki a csikkeket. Az volt a mélypont, nem a gáz kikapcsolása. Volt egy-két fagyos hajnal. Egy-két mocskos hideg hajnal. A vizes füstszűrő a számba fonnyadt.

Lassan világosodik. Egy terepasztal körvonalai látszanak, aztán már kivehető a hegyek-völgyek, ezüstpapírból készült tavak, folyók, alagutak, sínek, szerelvények. Attila és Öreg áll a terepasztal mellett. A kis vonatok még nem járnak.

ATTILA: Akkor jött az ötlet, mi lenne, ha természetnék magamnak. Készen venni nincs lóvém, csempészett olcsót se nagyon. De térfogatom van hozzá.

136

Attila ügyködni kezd a terepasztalon. A darab során folyamatosan építi, rakosgatja az elemeket.

ATTILA: Verdes a szívem, mikor nézem az épülő hidat a sínek fölött. Látad, ahogy jöttél? Bele tudok feledkezni, nem gondolkodom olyankor semmin. Kiszállok az áramkörből. Néha megyek ki oda, nincs benne rendszeresség. Ha nem vagyok a házban, a macska a házórző. Sunnyogó szemmel figyel. Méri magának az időt. Ül le. Ott a szék, ül le.

Öreg leül egy székre.

ATTILA: Minek köszönhetlek?

ÖREG: Majd... Miket termesztesz?

ATTILA: Hát, miket. Paradicsomot, paprikát, egy-két dolgot. De főleg gaz nő. A dohány itt a lényeg. Sokkal egyszerűbb, mint gondoltam. Nincs vele sok baj. Békésen száradnak egymás mellett a levelek. Ez a probléma is megoldva. Ketten szívjuk majd, én és a lakótársam.

ÖREG: Van lakótársad?

ATTILA: Elment a fiához, majd este jön. Ilyenkor a fiával van. Beteg a fia.

ÖREG: Ki ő? Ez a lakótárs?

ATTILA: Egy lakótárs. *(csend)* Érzed, milyen fülledt a levegő? A töltésnél is mindig az. Nem érzed?

ÖREG: Fülledt.

Csend.

ATTILA: Nem tudtam, hogy élsz.

ÖREG: Élek.

Csend

ATTILA: Tudod, mi van ma? Segélynap. Jön a postás. A falu nagy napja. Utána hosszú sor lesz a vegyesbolt előtt. Megképződik a semmiből.

ÖREG: Ilyenkor vásárolnak be?

ATTILA: Lófaszt. Tartozásrendezés.

ÖREG: Közben akkor meg lehet beszélni, kivel mi van, nem? Gondolom.

ATTILA: Kivel mi van? Semmi, mi lenne. Mindenki tud mindenkiről mindent. Tíz éve jöttem ide, rólam is mindent tudnak. Befogadtak, pedig Pestről jöttem.

ÖREG: És? Úgy egyébként?

ATTILA: Mit egyébként?

ÖREG: Hát hogy hogy vagy itt? Meg hogy mi van itt?

ATTILA: Szelíd szarság. Csöndes méltatlankodás. Alkohol. Baszakodás. A ma ugyanolyan, mint a tegnap meg a holnap. Egyetlen kurva nagy legyintés az élet. Mindenki tartozik. Én is tartozom, mindenfelé tartozom. Csak gázra 140 ezerrel. Bekereteztem a befizetetlen számláimat, itt lógnak. A hátulja könnyen nyílik, mindig újabb csekkek kerülnek bele.

ÖREG: Mint egy festmény.

ATTILA: Ja, mint egy rögzített kép. Csak folyton változik, és egyre zsúfoltabb. Meg egyre áttekinthetlenebb.

Csend.

ATTILA: Az épülő híd egész faszán beleillik a tájba, nem? Látnod kellett, ahogy jöttél. A fenyőfásor mellett. Csak fantáziátlanabb, mint ez a terepasztalon készül. Itt is vannak fenyők. Kicsiben. Lehet, hogy az egyiket megcsinálom majd karácsonyfának. Nézd, gyufaszálakból rakom össze a tereptárgyakat.

Az öreg odamegy a terepasztalhoz, nézi a munkálatokat.

ATTILA: Azt mondták nekem, hogy festő voltál. Vagy vagy.

ÖREG: Nem.

ATTILA: Pedig azt mondták. Hogy elmentél külföldre szerencsét próbálni.

ÖREG: Nem. Ki mondta? Nem.

Csend.

ATTILA: Itt voltak múltkor a nagybátyámék. Az öcséd, meg a fia, meg az unokaöcsém. Megálltak az ezüstfos színű japán kocsijukkal a ház előtt. Jövkök ki. Szevasz, Atikám, mondja a nagybátyám. Kikászalódik röhögve a fia is, mankóval, begipszelt lábbal. A hátsó ülésről meg az unokaöcsém. Az is egy középkorú férfi már. Az öcséd azonnal sopánkodni kezdett. Jajistenem, jajistenem. Ez ment aztán végig. Mutattam nekik a dohányleveleket, mondtam a csikkszedést, mindent, jöttek a jajistenemek. A macska belenyávogott a délelőttbe. Nem értette a szokatlan népsűrűséget. A gipszes mindjárt azt kérdezte, legális-e ez a dohánycucc. Mondtam neki, hogy nem tudom, de nem is érdekel. Zavaros, mert természetien lehet, de fogyasztani már adóköteles, viszont minek természetienék, ha nem fogyaszthatok?

ÖREG: Természtien lehet, de fogyasztani nem? Hülyék ezek.

ATTILA: Ja.

ÖREG: Hogyhogy természetien lehet, fogyasztani meg nem?

ATTILA: Ez van.

ÖREG: Hülyék ezek.

ATTILA: A nagybátyám meg hogy na, mi van veled, monddj, mi van veled? Mi lenne, segély van, mi lenne. Mennyi az? A segély. Mennyi? Huszonvalahányezer forint. Egy hónapra? Egy hónapra.

ÖREG: Jaj, istenem.

ATTILA: Így, így. Jöttek a jajistenemek.

ÖREG: Egy hónapra húszezer?

ATTILA: Huszonvalamennyi. Néha van közmunka, akkor kicsit több.

ÖREG: Más munka nincs?

ATTILA: De. 350-es órabérért akácfákat lehet nyesegetni a kiserdőben.

ÖREG: Az mit jelent?

ATTILA: Az? A sarj alatt kell összefogni, csak kurvára fáj, sebeket csinál. Úgy néztem ki utána, mintha megkínoztak volna. Soha többé. A nagybátyám aszondja, akkor volna munka végül is, nem? De, igen, ez. Ez, aszondja, de azért csak munka. Hát igen. Ja, meg a városban is lehetne alkatrészeket illesztgetni. Négy műszakban, minimálbérért. Vécére menni tilos. Felügyelő figyel. A dolgozók úgy vannak tartva, mint az állatok. Mint a rabszolgák. Voltam ott próbaidőn, de kiraktak.

ÖREG: Miért?

ATTILA: Azt akarták, hogy csináltassak új szemüveget, mert állítólag nem látok jól.

ÖREG: Jaj, istenem.

ATTILA: Megkérdeztem az öcsédet, megvan-e még a vendéglője. Meg a telepe. A több száz emberével, akit foglalkoztat. Terelte vissza a szót egyből, a szememre, mert mondtam neki is, hogy nem látok jól. Én meg maradtam a témánál. Hogy a telepet kiépítette-e már teljesen? Csönd. Az nekem elég volt válasznak. De aztán csak megszólalt. Hogy szar az egész. Válság van megint. Mindig válság van.

ÖREG: Hát, lehet.

ATTILA: Nem nagyon akart a vállalkozásairól beszélni. Mi a szartól volt beszarva, hát nem akartam én pénzt kérni tőle. Panaszkodott, milyen rossz neki. Mindig válság van, sose lesz vége. Persze, válság, mindig, persze. A kocsiiban hazafelé biztos megtárgyaltak. Jajistenem, mi történt ezzel a tehetséges gyerekkel? Bár egész jól tartja magát a lecsúszáshoz képest. És legalább nem alkoholista, mint annyian a családban. Mint a festő apja, aki elment külföldre. Ügyes ezzel a dohánytermesztéssel, meg a paradicsom, meg a paprika, hátul kotkodál öt-hat tyúk, macskát tart, valahogy megél. Ez mehetett.

Csend.

ÖREG: Nem mentem külföldre.

Csend.

ATTILA: Nem szabad elválni, ez az életem tanulsága. Amit az elsónél nem vesztettem el, azt elbuktam a másodiknál.

ÖREG: Hogy hívták őket?

ATTILA: Kiket?

ÖREG: A nőket.

ATTILA: Nem mindegy?

ÖREG: Hát de.

ATTILA: Éva. Külföldön van. Másik földrészen. Takarít. Kérdés, hogy érteti meg magát nyelvtudás nélkül. Mert hogy nem tud angolul, az biztos. Legalábbis nem tudott. Utánament később a fiam is. Miután a nevére írtam a házat. Most már el se tudnám adni, ha akarnám se. Nem nagyon válaszol az e-mailjeimre. Pestről írtam neki egy ismerősöm számítógépéről. Meg egyszer beszélünk is, képernyőn át.

140

Öreg közletről vizsgál valamit a terepasztalon.

ÖREG: Jó ez a sorompó.

ATTILA: A terepasztalra kíváncsibbak voltak a rokonaim is, mint rám.

Öreg visszamegy, leül a székre.

ATTILA: Tízévesen kaptam az első mozdonyt, mikor már senki nem élt. Csak néztem, mi van itt, fater, mutter, mostohafater, mind ment a levesbe.

ÖREG: Figyelj ide.

ATTILA: Másnak meg nem. A többi gyereknek éltek a szülei. Csak nekem nem. Az összes halál pár éven belül történt. Legalábbis eddig úgy tudtam. Majd mondd el ezt az egészet, ha akarsz. Bár nincs már jelentősége.

ÖREG: Hát igen.

ATTILA: Az az első mozdony megvan ma is. Ez az. Onnantól csak ilyesmit kértem karácsonyra, születésnapra, bármire. Erre költöttem a zsebpenzemet is. Repülők, hajók, sínek, alagutak. A terepasztal tavát meg a folyókat ezüst csokipapírból csináltam. Látod.

ÖREG: Látom. Szép.

ATTILA: Az unokaöcsém nagyapja lett a harmadik faterom. Villanyszerelő volt. Ellestem tőle sok mindent. Tizenhat évesen forradalmasítottam a bérház lakáscsengő-működését. Hang is hallatszódott a biztonság kedvéért, de nem ez volt a lényeg. Hanem hogy színek villogtak, ha megnyomták kinn a gombot. Közben a terepasztal egyre faszább lett. Szintek, mütyürkék. Szét kellett szednem, mikor költöztem, azóta rakom össze. Fejleszttem. Az egyetlen cucc, ami velem van azóta is. A legtöbb elem gyufából készült, látod. A mozdonyok és a kocsik persze nem. Nézd, a sapkás baktert az állomás előtt, ezek a figurák meg integetnek a vonat után.

Öreg a terepasztalhoz megy, bámulja.

ATTILA: Az unokaöcsém fényképeket hozott. Selejtezéskor találta az albumot. Tele van fotókkal. Párat itt hagyott nekem.

Attila mutat egy fotót.

ATTILA: Pólyás vagyok, a mutter karján.

Attila mutat egy másik képet.

ATTILA: Itt hárman vagyunk.

ÖREG: Igen.

Attila újabb képet mutat.

ATTILA: Ez a mostohafaterom. A bátyád. Vad volt, ütött engem, meg a mostohamuttert is. Mikor nem yették észre időben a mostohamutter betegségét, meg akarta ölni az orvost. Úgy szedték le róla, mielőtt megfojtotta volna.

ÖREG: Igen.

ATTILA: Mit igenezel? Ott se voltál. Nem is tudhattad. Vagy igen?

Attila mutat egy negyedik képet.

ATTILA: A villanyszerelő meg a felesége. Miattuk nem kerültem nevelőintézetbe. Harmadik apám, harmadik anyám. Másnak egy is sok. Nekem három is kevés volt. Összesen hat. Mindenesetre ők fogadtak be. Az első képet betapasztottam az agyamba. Együtt vagyunk rajta hárman. Te, a mutter meg én. Mit szólsz ehhez? Semmit, mi? Nem is kell.

Öreg visszamegy a székhöz, leül.

ÖREG: Miért nem járnak a vonatok?

ATTILA: Az öcsédék is ezt kérdezték. Járnak, ha bekapcsolom. Elindítottam nekik két személyt és két tehert, nézték, mint a gyerekek. Mutattam ezeket a mosogatórongyból készült fákat, mondtam, ennyire futja a pénzem-ből. Az unokaöcsém kezdett meghatódni. Én meg emiatt rajta. Nem akartam, hogy meglássa, gyorsan egy régi haverom mondatára gondoltam, „tizenkét barátnóm volt párhuzamosan, ebből nyolc férjnél volt”, ezt mondta egyszer, ezen beszartam. Főleg attól, ahogy mondta. Mert komolyan mondta. A gipszes megkérdezte, mi van a nőekkel. Mi van a nőekkel, Atikám? Mondtam neki, hogy leszámoltam én ezekkel a dolgokkal. A nagybátyám röhögött. Miért? Egészséges vagy, nem? Jó, pénzed nincs, az igaz. Bár sajnós ambíciód se. Szóval nincs nő, aszondja. Nincs. És ki ez a lakótárs? Egy férfi. Nagy csönd. Mondom, befogadtam. A kishálószobában lakik. Lakbért nem fizet, viszont az anyja mindennap főz ebédet pár utcával arrébb, nekem is jut, ingyen eszem. Van egy beteg gyereke, néha jön, majdnem teljesen vak, lever mindent, amikor itt van. Komoly kárt mondjuk miben tenne? Azt kérdezi erre a nagybátyám, hogy milyen minőségben van velem a lakótárs. Hát lakótárs minőségben. Erre megint csönd. Aztán megszólal: te buzi vagy, Ati? Nem hitte el, hogy nem, hiába mondtam. De hogy együtt lakom egy férfival. Na, mondom csak meg őszintén.

ÖREG: És... Nem?

142

ATTILA: Mi nem?

ÖREG: Nem mintha baj lenne, nem azért.

ATTILA: Nem.

Csend.

ATTILA: A gipszes kitalálta, hogy inna egy kis pálinkát. Odatolt egy ötezrest. Hogy hozzak a krimóból egy fél litert. Segély előtt ennyi pénzért itt ölnek. Nem lehet nálam csak úgy ötezer forint. Két cajga volt az almafának támasztva, a gipszes fölrohögött. Ezeket hol loptad, kérdezte. Az unokaöcsém meg kitalálta, hogy elkísérne a kocsmába. Gyere, töki, mondtam. Erre egy ilyen melegség öntött el, mert így hívtam őt régen is. Hús voltam, ő tizenegy, tanítgattam pingpongozni. Korábban a spirálfüzetembe ragasztott focicikkeimen tanult meg olvasni. Esett kicsit az eső, a sáros utcán cuppogtak a biciklik kerekei. Szinte semmi levegő nem volt a gumikban. Nulla. A tengelyen fordultak a kerekek.

ÖREG: Jaj, istenem.

ATTILA: Tekertünk, jobbról-balról köszöngettek, nézték, ki a fasz ez a másik ember. Mikor megérkeztünk, hárman ültek a krimóban. A pulton Nemzeti

Sport. Réka, a kocsmároslány nem csodálkozott a rendelésen, de a pénzen nagyon. Amilyen hülye voltam, ott lógott a kezemben. Gyorsan elraktam, nehogy mások meglássák. Kinn addigra már zuhogott. Kértem két sört. Az unokaöcsém megkérdezte, milyen sört csapolnak. Mondom neki, sört. A Réka felelt neki rendesen, hogy Borsodit. Jó lesz? Jó lesz. Az unokaöcsém is csak kérdezgetett, állások, feleségek, lakás, mind elveszett? El. Elbasztam mindent. Na de miért?

ÖREG: Miért?

ATTILA: Miért? Mert akkoriban antennaszerelésre mutatkozott igény. Eleinte ment is minden, mint a gerely. Aztán lecsengett ez a divat. Sokan szereltek, mindenhova került antenna. Abba kellett hagynom. Gombát kezdtem termesztetni egy haverral. Teherautót vettünk a szállításhoz, ami egy balesetnél totálkárossá tört, mint a szar. Nem tudtunk másikat venni. Az már a lejtő volt. Pluszban a két válás hozzá. Elmentek a nők. Meg a lakás is. Meg az idő. Elfáradtam a sok mindenbe, egyre nehezebben tudtam járni és beszélni egyszerre.

ÖREG: Az idő, igen, az elmegy.

ATTILA: Az unokaöcsém belelkedett, előntötte valami jóság, hogy elvinne pár számlát. Befizetne belőle. Mondtam, hogy nem, nem. De hogy a villanyt legalább, áram az kell.

ÖREG: Az kell.

ATTILA: Na de az áramot lopom. És a többit se tudják behajtani. Tartozom már minden közműcégnek, boltosnak, tartozom az egész világnak. Viszont szereztem elég fát, behordtam a kertbe, ha nem lopják el, nem fogok megfagyni télen. Kaphattam volna munkát is Pesten, csak hát az a 22-es csapdája. Mert oda el is kell jutni. Néha fölmegegyek azért. Sínekért. Meg e-mailt nézni, nem írt-e a fiam. Azt egyébként olvastam régen. A 22-es csapdját.

ÖREG: Filmen is láttad?

ATTILA: Filmen nem.

ÖREG: Jó pedig. Én láttam.

ATTILA: Iszunk egy sört?

ÖREG: Van söröd?

ATTILA: Van.

Attila kimegy sörért. Öreg nézegeti a terepasztalt. Attila visszajön két üveg sörrel. Az egyiket átadja Öregnek.

ÖREG: Egészség.

Isznak.

ATTILA: Elmeséltem a lényegét az unokaöcsémnek is. Hogy lehetne munkám Pesten, de az utazásra elmenne a fizetésem fele. Aztán elkezdtem számolgatni vele. Végül is lehetne ügyeskedni. 2600 forint a vonatjegy oda-vissza. Megérkeznék a Keletibe, ott kéne vennem 8 vonaljegy. 8-at, mert el kellene mennem a Körtérig, és onnan még három átszállás. Az egyik a sín miatt, a másik a számítógépes ember. Vissza ugyanígy. Az 8 út, az 8 jegy. Eddig stimmt? A vonaljegy 350 forint. 8 vonaljegy az 2800. A 2600 meg a 2800 az összesen 5400. Na de hohó! Azt mondja az unokaöcsém, hogy van napijegy! Én ezt nem tudtam. A napijegy csak 1650 forint. Megveszem itt, és akkor máris nem 2600 a vonatjegy, csak 1600. Miért? Mert csak Rákoskertig veszem meg! Odáig 1600. És az már Budapest! Onnan a napijeggyel oda megyek, ahova akarok. Ha akarok, egész nap utazom. Busz, villamos, troli. Ha akarom, megnézem a Ligetet. Elmegyek az Állatkertbe. A kettő együtt, a vonatjegy meg a napijegy, az 1600 meg az 1650, az összesen 3250. Nem 5400. De az is sok. Ezt levezettük. Itthon el kellett mondanom az egészet a nagybátyámnak meg a fiának is. Elmondtam, aztán kimentem vécére. Azalatt ment a jajistenemezés. Félfüllel hallgattam őket.

144

ÖREG: Kihallgattad őket?

ATTILA: Ki.

ÖREG: Te. Kihallgattad őket?

ATTILA: Ki én. Az unokaöcsém aszondja nekik, hogy szegényben – ez voltam én, a szegény – föl nem merül, hogy beleszámoljon egy kávé a pesti útjába. Vagy hogy ne lyukasszon. A nagybátyám benyögött egy „jajistenem, szerencsétlen”-t. Az unokaöcsémnek erre valami könyv jutott eszébe, amiben csóró emberek valami nyomorult hegedűre alkudoznak. Nincs semmi-jük, a hegedű meg maga az élet. Zajlik az alku a filléreken, és akkor az író nem bírja tovább a saját történetét, azt írja, nem tudja tovább mesélni, mert megszakad a szíve.

ÖREG: Nem olvastam. Abból nem volt film?

ATTILA: Nem tudom.

ÖREG: Én inkább filmes vagyok, mint könyves. A betűk elfárasztanak. Meg állítólag mérgeznek is. A nyomda is, de nem csak az, hanem maga az olvasás. Az is mérgez. Inkább a filmek. De ezt a hegedűst nem láttam.

ATTILA: A lényeg, hogy hallom, a nagybátyám aszondja, itt hagyok neki az asztalon egy ötezerest. A gipszes mondja erre röhögve, hogy adott egy ötöst, az csak elég volt a pálinkára. Később derült ki, hogy valamelyik berakott pénzt a bekeretezett számlákhoz is. Harmincezret. Gyorsan elbúcsúztak utána már, indultak vissza. Puhán startolt az ezüstfos autó. Repkedhettek benne a jajistenemek. Csodálkoztam, hogy mégse olyan sóher a nagybátyám? Aztán rájöttem, hogy az unokaöcsém lehetett. Megettettem a macskát, ránéztem a kaktuszaimra. És eszembe jutott valami. Hogy volt ugyan a múlt, ezekkel az emberekkel, de hogy ez mindegy, mert igazából egyetlen idő van, a jelen. Érted?

ÖREG: Értem. A múlt már mindegy, azon nem tudunk...

ATTILA: Minden együtt hömpölyög, fonódik, hullámszik, bogozódik, szárazódik. Az emlékek nem múltak, a remények nem jövők. Egyetlen közös, baszott nagy óriásvízesés minden. Egy örök idők óta ragyogó belső falon. Szép, nem? Egy ilyen gondolat.

ÖREG: Igen. Mint egy festmény.

Csend.

ATTILA: Évekig nem jött senki, erre előbb három hete ők, most meg te.

ÖREG: Már régen készültem. Csak nem tudtam előbb...

ATTILA: ...Úgy néz ki, bejön a munkadolog is, holnap kezdek.

ÖREG: Milyen munkadolog?

ATTILA: A kocsmában hirdették, mentünk csak innen vagy nyolcan. Tesztet kellett kitölteni. Karikázza be azokat a számokat, amik 10-nél nagyobbak és 30-nál kisebbek. Ilyenek. A pincében van 100 rekesz, minden rekeszben 10 üveg sör, akkor hány sör van a pincében? A mellettem lévő, egy Bittner nevű beírta, hogy 440. Jött az orvos, kitalálta, hogy süket vagyok, el kell mennem szakfülészhez, ha fölvesznek. Ez volt hétfőn. Csütörtökön visszaszóltak, hogy a harmincvalamennyiből engem választottak. Utazzak vissza megbeszélni a mindent. 650 forintot adnak óránként, az 110 ezerre jön ki, 80 marad. A sarkon fölvesz a busz, 4.10-kor van itt, háromnegyed 6-ra ér oda. Megáll isten tudja hány helyen, szedi föl az embereket. Vonatjegybe belehalnék, az nem menne. Így más.

ÖREG: De mi a munka?

ATTILA: Mondom. Van a marha. A marhának a bőre. Marhabőr. És sablonok. Gyakorlatilag az üléshez sablonjai, amit a varrónők összevarrnak.

A hátsó ülés, a hangszórótartó, minden, ami kárpitos. Csak ez nem kárpit, hanem marhabőr. Ezeket kell kivagdosni, rárakni a sablonra, úgy, hogy minél kevesebb hulladék legyen. Volt, akinek két nyelvvizsgája van, és a tesztet nem tudta megírni. Igaz, az a nyelvvizsga észte meg litván. Le volt írva egy szó. Hogy „könnyűszerkezetes”. Feladat: jelöld meg azokat a betűket, amikből egynél több van, de háromnál kevesebb. A másik oldalamon ülő 12 kérdésből 10-be be se írt semmit, a másik kettőt meg elbaszta.

ÖREG: Várjál. A ká.

ATTILA: Milyen ká?

ÖREG: A könnyűszerkezetesben. Ká, mint könnyű, ká, mint kezetes.

ATTILA: Ja, igen. Folytatom. A marhának lehetnek sérülései. Ezeket valaki berajzolja. Itt lyukas, ott nekiment a kerítésnek, és fölhasadt a bőre. Azokat a részeket ki kell hagyni. Ráragasztod, mint a hülyegyerek, hogy minél jobban kitöltse, utána jön a prés. Megnyomsz egy gombot, kivágja. Összeszeded, elviszed egy másik asztalhoz, ott a szivacs. Azt más vágja ki. Egy ilyen marha 30 rongy, a szivacs 300 forint. A marhát ezért csinálod te, az értelmesebbje.

ÖREG: És fölvettek.

146

ATTILA: Másodlagos operátornak.

ÖREG: Az mi?

ATTILA: Nem tudom pontosan, azt nem mondták. Egy kis nő volt ott, egy ilyen töpörtyű nőszemély, pár perc alatt mutogatta végig az egészet. Hol a vécé, hol a kajálda, hol lehet dohányozni. Kajajegy adnak, amiből be lehet fizetni. Alá kellett írni egy papírt, ha három műszakban nem vállalod, föl se vesznek. Szombat, vasárnap szünet, hét közben öt per kettőben megy. Este plusz 30 százalék, akkor 840-ért dolgozol. Bankszámla nem tudom, hogy lesz, más nevére kell nyitnom, nekem olyanom nincs. De vannak itt rendes emberek. Hétfőn az egyik adott 2000 forintot, hogy ha már megyek, legyen nálam. Kedden meg a csapos adott 1000 forintot. Imre, a kocsmáros lány apja. Réka apja. Mentem a postára, mert kell erkölcsi is, az 3700 forint. Ha meglesz holnap a szerződés, el kell caplatnom szólni, mert segély csak addig a napig tart. Három hónap a próbaidő, utána már 120-at adnak. A létminimum 93, ami persze csak 63. De a 63 a 22-nél még mindig háromszor több. Most már közmunkához van kötve, de ezek itt reggel 7-kor már nem látnak, olyan részegek. Mocskos csőcselék.

Az öreg odamegy a terepasztalhoz.

ÖREG: Ne segítsek?

ATTILA: Ne.

ÖREG: Biztos?

ATTILA: Biztos.

Csend. Öreg félszegen megveregeti Attila vállát, majd leül.

ATTILA: A pénz az egyik, amiért jelentkeztem. A másik, hogy szarrá unom magamat. Ha folyamatosan csinálom a kertet, akkor is csak napi egy-két órát vagyok benne. Kurva meleg volt múlt héten, fölkeltem 5-kor, fél 7-ig kész lettem. Házimunkát csinálni meg konyhát fölmosni nem kell naponta, a füvet fél óra alatt lenyírom. Végigtolom a fűnyírót, aztán jónapot. Most volt a befőzés, de az is kész. Mindent könyvből tanultam, nemcsak a dohánylevelezést. Paprika, paradicsom, de azokon is, mit kapálok? Van céklám. Ennyi nekem bőven elég. Van szőlóm is.

ÖREG: Az nehéz?

ATTILA: A szőlő az szőlő, azzal nincs semmi. Fák: cseresznye, barack, alma. A fa darabja 1800 forint. Cserebere van a gyümölcsökkel, én adok almát, kapok helyette mit tudom én, meggyet. Citrom is van. Ki kellett építeni a slagot, de az is csak fél óra, míg végiglocsolom. Borzalmas ez az unatkozás.

ÖREG: A lényeg, hogy az egészség megvan.

ATTILA: Hátul laktak a tyúkok. Aztán jött egy fickó múlt héten, egy négy-lábú. Éjjel bement, kiszedte őket, levágta a fejüket. Szanaszét voltak a kertben, széttépett mindent. Sakál lehetett, vagy nyest, nyuszt, mit tudom én, mi. Amit nem vitt el, eltemettem, nem adtam a macskának. De visszajött két nap múlva, kiásta őket. Első nekifutásra kettőt vitt el, de nyolcat fejezett le. És visszajött a maradék hatért. Hányszor fordulhatott, mire átvitte a kerítésen. Róka nincs erre, meg róka nem harapja le a fejet, az megfogja az egésztest, elviszi, nem szedi darabokra. Ott egy szárny, ott egy láb, széttrancsírozta az egésztest. Elmeséltem a kocsmában. Na, akkor jött az, hogy nála is volt, nála is volt, az egyiknél két hete járt, a 30-ból elvitt 15-öt. Lepcses falu ez, mindenki tud mindent.

ÖREG: Mint egy szép nagy család.

ATTILA: Az. Még le se szálltam a buszról, már azzal fogadtak, mi van, meséljél. Láttuk reggel, hogy fölszállsz a buszra. Tudták a hirdetést, kitalálták, hova a picsába mennék máshová? Rólad is kérdezzetnek majd holnap. Tudod, mi bosszant?

ÖREG: Na.

ATTILA: Megmondom, mi. Amikor kinn voltam Párizsban, kinn kellett volna maradnom. Csak hát várt haza a mutter. A harmadik. Azt elfelejtette megmondani, hogy árvasági segílyt kap utánam, azt eltitkolta. Havi 500 forint. Később tudtam meg. Fölmarkolta a segílyemet, abból kaptam mindennap 10 forintot zsebpénznek. 10 forint az egy kaszinótojás volt, 10 deka saláta, 2 zsömlé. Meg egy Nektár sör. A kaszinótojás 4.20-ba került. Viszont kibulizta nekem a lakást. Megvette a filctollakat, mindent, ami kellett. A buszbérletet, az 50 forint volt. Befizetett táborokba, ide, oda, amoda. Egyszer csinálta a reggelit, gyere, Atikám. Egy korty, és abban a pillanatban ment ki a falra az egész. Kakaó helyett pirospaprikát tett véletlenül a tejbe. Ki kellett festeni a konyhát.

Csend.

ÖREG: Tévéd van?

ATTILA: Van. Benn. Meg mosógép is van. Majd teknőben fogok bohóckodni! Ezek a kényelmi dolgok azért megvannak.

ÖREG: Csak nő nincs.

ATTILA: Az csak a pénzt viszi. Az meg nincs. De nő nem is kell. Előlről kezdeni mindig mindent?

148

ÖREG: Mindenkinek megvan a maga baja.

ATTILA: Én nem sajnálok senkit. Magamat se. Most már könnyű elbaszni, főleg, ha nincs munkahely. Régen mindenki dolgozott. Jó, hat ember állt egy esztergapad mellett, abból egy dolgozott. És? Nem azért ment tönkre az ország. És az oroszok? Fölépítették a metró. Egy forint volt a jegy, bedobtad, kinyílt az a szar, egy forint. Nem igaz, hogy nem segítettek. Jó, itt laktak. Engem nem zavartak.

ÖREG: Figyelj. Én...

ATTILA: Mikor elváltunk, az Éva vitt mindent, gyerek, lakás, telek. Előtte még elosztottuk a közös cuccokat, mikor még csak szétmentünk. Aztán megint összejöttünk, de mikor végleg összevesztünk, úgy lett, hogy 26 négyzetméter maradt az enyém. Nettó 10. A többi a kád, a konvektor. Egy szekrényt kaptam, egy ágyat, oldd meg. Elvileg kéthetente láthattam a gyereket, olyankor kivitem az Állatkertbe. De minden áldott nap jött, hogy adjak pénzt. Itt van, nesze, vigyed, mire költsem? Akkor volt nálam mindig, akkor már egy ideje villanyszámlás voltam. Azt nem is mondtam.

ÖREG: Nem.

ATTILA: Minden borralaló ment a kocsmába. Kocsma, kocsma, kocsma.

Kaja semmi, csak pia. Ez ment minden elszámolásnál. Hetente mentünk biliárdozni. Egyesek csak leléptek a pénzzel, mások disszidáltak. Hol ismerem meg a barátnőimet? A kocsmában. Mit csináltak? Ittak. Az egyik úgy kezdte a napot, hogy öt feles. Megyek be, mondja a kocsmáros, adjál 15 ezret, annyit ivott a nőd. Anyád picsáját, drága kefézés ez. Nem volt egy asztalom, egy széke, semmi. Kimentem a Ligetbe, néztem a semmit, beültem a kocsmába, ittam a sört. Na, mondom, ebből elég volt. Eladjuk a lakást, rendesen elosztjuk, add ide a pénzemet, ez volt hétfőn, pénteken már itt laktam.

Csend.

ATTILA: Láttad a részegeket az árokparton? Vedelnek, mint az állat. Te hülye, mondom tegnap az egyiknek, megszondáztatnak, nem bírod ki 2-ig? Nem bírja ki. Na, én ettől félek.

ÖREG: Hát igen.

ATTILA: Mi lesz, ha ez lesz? Mert miután nincs mit kapálnom, mi van? Semmi. Leülök, bámulom a tévét. Mozi nincs, színház nincs, állatkert sincs. Itt a krimó, azt lehet csinálni, inni. Inkább elmegyek a gyárba, bár semmi kanalom nincs hozzá, megmondom őszintén. Itthon ücsörögjek, és nézzem, hogy ez a szar hogy nő? Itt most húztam egy vonalat, ez eddig tartott, innentől más lesz. A boltban meg a kocsmában megy a fölírjam-írjad. Megjön a pénz, ide 3, oda 4, és kezdődik előlről. Mióta itt lakom, egy forintot nem fizettem a szeméért. Ami olyan, azt kidobálom a közkukába, a többit hátul elégetem. Itt a csatorna is, mindjárt kész, be kéne fizetni 300 ezret. Nem is tudok szerződést kötni, nincs adószámom. Minden a fiam nevéen van, a ház is. December 17-én beszéltem vele utoljára. Fél éve. Olyan telefonja van, tartja, és mutatja velem, hogy hol van. Nekem nincs internetem, az is beruházás lenne.

149

ÖREG: Nem könnyű.

ATTILA: Fasz se gondolta, hogy kimegy Amerikába. Könyörögtem neki decemberben, küldjél már egy rohadt száz dollárt, az úgy 30 ezer forint. Odaadom a fuvarosnak, és lesz tűzifa. Valami rendezvényszervező kinn, az anyja 2200-at keres, nem tud angolul, de nem is kell, magyar kolóniában vannak. El se tudnám adni a házat, semmi nem az enyém. Ez itt a halott apósom telefonja. Olyan számok vannak benne, +21, milyen ország az? Nem jön a fiam, nem jön senki. Kész fölüdülés, hogy te most itt vagy.

ÖREG: Akarok mondani valamit.

ATTILA: A fiamat számítógépen láttam egyszer. Mikor beszéltünk, magyarázta, mit csinál ott. Mi a munka. Ha esküvő van, vagy születésnap, bármi ilyen, akkor partit rendeznek. Fölhívják a céget, ő meg megy. De úgy gondolkodjak, hogy úszómedence az a minimum.

ÖREG: Fiam.

ATTILA: Odamegy a furgonnal, hozza a tányérkákat, kutyafaszát, mindent. Kaviárt. Viszi a velkámdrinket.

ÖREG: Az mi?

ATTILA: Tudod, mi a velkámdrink, nem? Előital. Ha a fél torta elfogy, odarak egy másikat. Ezért kap egy százast. Reggel 5-re a kikopott, lehányt füvek, minden ki van cserélve meg javítva.

ÖREG: És ehet belőle? A kaviárból, meg ezekből?

ATTILA: Dehogyan ehet. Nem vendég, hanem szolga.

ÖREG: Hogy kerül Amerikába?

ATTILA: Az anyja kintről küldött neki repülőjegyet. Ennyi. Megkérdezte, van-e csajom. Mondtam neki, hogy mind elhagyott a picsába, mint az anyja. Ezeket az ittenieket meg hagyjuk, kinyitják a szájukat, és eláll a víz a csapban. Míg még itthon volt, néha följárógtam Pestre. Várt mindig a Keletiben. Apa, kaptál már fizetést? Bazdmeg, kaptam, igen. A kezébe nyomtam egy ötezrest. Mikor az Éva ideadta a pénzt, a zsebemben volt 6 millió. A Szabad Földben láttam egy hirdetést. Nem messze innen 3 millióért akartak adni valami taknyot. Na, mondom, azt nem. A kocsmában volt egy helyi újság, abban találtam ezt. Megvettem. Első utam a krimóba vezetett. Mondom, kéne kőműves, szerelő meg egy fuvaros. Minek? Sittet kéne elvinni. Miért, ott a kút. Te hülye vagy, mondom, azt nem azért ásták ki, hogy beledobjam. A gázt 9 ezer forint miatt basztam el. Rohangáltam fűhöz-fához, adjatok már 30 ezer forintot. 21-et sikerült összeszednem. Ismerek most már mindenkit itt, főleg a söpredéket, aki mind olyan szemét, mint én. Az egyik úgy köszön, mi van, te geci, a másik, hogy szia, köcsög, a harmadik meg hogy te hülye buzi. Ez egy üde színfolt, hogy te most megjelentél.

Csend.

ÖREG: Figyelj rám.

ATTILA: Csak hát a rohadt piálás. Főleg télen. Mert itt aztán télen vége. Vágod a fát, de ha már az sincs, akkor csak tekered a konvektort. Azért ültettem ezt a rengeteg fenyőt, mert ezek zöldek maradnak. A többiből, ha leesik a levele, nem marad, csak egy karó.

ÖREG: Hány éves is vagy? Nem tudom most így hirtelen.

ATTILA: Sok.

ÖREG: Sok.

ATTILA: Megy a csere.

ÖREG: Milyen csere?

ATTILA: Ez kenyeret ad, az egy kanál mosóport. 8-án megkapjuk a pénzt, 10-én már írják föl a tartozást. Égés. A csúcok csúcsa. Minek kellett elvesztenem azt az állást? Áttértek a csekkes utalásra, nem kellettünk, már nem szedtünk pénzt. Annál jobb dolog nem volt a Földön. Csókolom, Rózsika néni. Szerbusz, Atikám. Hogy tetszik lenni? A reumám, Atikám. Jaj, a jövő hónap mennyi lesz? Hát mennyi, úgy 600-700 forint. Jaj, olyan sok kiadásom lesz, szeretnék nyaralni, nem lehetne kevesebbet beírni? Mennyit szeretne, Rózsika néni? Hát, 150 forintot. 150 forint az 85 kilowatt, beírtam. Köszönöm, Atikám. Senkit nem érdekelt, mit írok be. Nem emiatt ment tönkre az elektromos művek.

ÖREG: Hát, nem.

ATTILA: Volt, aki fizetett érte, a villanyórája tetejére oda volt készítve az ezresem. Rá se néztem az órára. Szokásos? Szokásos. Kevesebb volt a számláján, mint egy nyugdíjasnak, közben égett a csillárja egész nap, 500 négyzetméteren. Mindenkinek Atikám voltam. Atikám, oda kéne egy konnektor, már mentem, véstem, dőlt a pénz. Volt az HBO-dekóder. Megvettem 1500-ért, 3000-ért adtam. A trükk az volt, hogy kilógott a táskámból. 10-ből 10 megkérdezte, ez micsoda? Ó, ez egy dekóder. Estére volt nálam 15-20 ezer forint borralaló. 9 ezer volt akkor egy szekrényosor. És ez is kevés volt az Évának, és a Fiat is kevés volt, meg a telek is, meg úgy általában minden kevés volt.

151

ÖREG: Meg fogok halni.

Hosszabb csend, Attila bütyköli a terepasztalt.

ÖREG: Pár hetem van.

Csend.

ÖREG: Ezért jöttem. Pár hetem van.

ATTILA: És?

Attila felkapcsolja a terepasztal világítását.

ÖREG: Ezért jöttem.

ATTILA: Hogy sajnáljalak?

ÖREG: Nem kell sajnálni.

ATTILA: Én egész eddig úgy éltem, hogy azt hittem, halott vagy.

Csend.

ATTILA: Átbasztál. Most meg előkerülsz.

ÖREG: Megvolt az okom rá. De nem azért jöttem, hogy erről beszéljek.

ATTILA: Azt se tudom, hogy szólítottalak. Nem emlékszem, hogy hívtalak valahogy? Apa? Apu? Papa? Nem emlékszem.

ÖREG: Apuci.

ATTILA: Jaj. Apuci, kérsz egy cigit?

Öreg nemet int a fejével.

ÖREG: Nem kéne cigizned. Beteg leszel te is.

ATTILA: Még a tavasz is csikkekkel telt el. Meg kell várni, míg a kocsmá bezár. Odamész, mikor már nincs senki sehol. Általában ez úgy fél 10 körül van. Irány a hamutál, ki a csikket. Meg az utcán. Meg a vasútállomáson. Meg a buszmegállóban.

ÖREG: Van még egy-két hetem ezen a világon. Meg talán még van az a másik. Nem tudjuk.

ATTILA: És? Itt akarsz maradni egy-két hétig? Hogy majd itt halj meg?

ÖREG: Nem, dehogy.

ATTILA: Azért.

ÖREG: Van az öcsém, aki itt volt nálad. Nem beszélünk negyven éve. Meg vagy te. Másom nincs. Rád írom mindenemet. Nem sok minden. Egy ház. Meg a maradék pénz. Semmi dolgod, intézem. És nem az elmúlt éveket akarom ezzel megvásárolni.

ATTILA: Menned kéne. Mindjárt jön a postás.

Csend.

ÖREG: Mire emlékszel? Anyádra? Rám? Valamire emlékszel?

ATTILA: Én csak a szépre. Úgyhogy semmire. Menj, üde színfolt.

ÖREG: Három voltál. Mire emlékeznél, persze, semmire. Mit mondtak, anyád hogy halt meg?

ATTILA: Hajmosásba.

ÖREG: Ugyan.

ATTILA: Hajat mosott, aztán vizes fejjel kiment az utcára. Megfázott, agyhártyagyulladás lett, meghalt. Te meg a nagy bánatodban otthagytál engem a picsába. Mentél szerencsét próbálni. Kéne ide egy bakterház, a so-rompó mellé.

ÖREG: Rosszul tudod a dolgokat.

ATTILA: Egy piros bakterház. Jól megvagyok a rossz tudásommal.

ÖREG: Hazudtak neked. Soha nem hagytam volna ott a fiamat.

ATTILA: Miről beszélsz? Hát otthagytál.

ÖREG: Nem. Vagy hát igen. És mégsem.

ATTILA: A halálos beteg, bűnbánó apa lelkiismeret-furdalással küszködik. A hálátlan fiú pedig nem kér belőle. (*a terepasztalt nézi*). Jó lenne ide egy bakterház, nem?

ÖREG: Nem mondtam ilyeneket. Se hálátlanságot, se bűnbánatot.

ATTILA: Apuci elhúz, aztán eszébe jut, hogy volt egyszer egy fia. Mégiscsak illene ráírni a házat, ne vesszen el. Az apai szív megnyugszik, és beletörődik a közelgő halálba. Aztán kicsit lázad, aztán belenyugszik. Aztán megint lázad kicsit, aztán beleegyezik. Boldogan hal meg. Elrendezett mindent.

ÖREG: Nem vagyok az apád, fiam.

Csend.

ÖREG: Nem akartam elmondani. Volt egy baleset, akkor derült ki. Baleset volt, nem tehetett róla senki. Főleg te nem.

ATTILA: Milyen baleset? Miről beszélsz?

ÖREG: Egy gyertya. Feldőlt egy gyertya. Nem emlékszel. Karácsonykor történt. Feldőlt egy gyertya, mikor már aludtunk, vagyis azt hittem, mindenki al-

szik. Felgyulladt a karácsonyfa, felébredtem, felkaptalak, kiszaladtam veled, anyáért is visszamentem, de már késő volt. Még élt, amikor berontott a bátyám, a szomszédban lakott, nekem nem volt addig gyanús semmi, persze utólag már minden, a kis ajándékok, a pillantásaik, a lényeg, hogy mint az őrült, rohant ki anyáddal, szinte kikapta a kezemből, kirántotta, őrzöngve vitte, próbálta élesztgetni, és akkor már ott voltak mások is, és akkor szerelmeknek szólította, aztán csak ordított, amikor látta, hogy meghalt, és azt is ordította, hogy én nem engedtem, hogy ők egymáséi legyenek, pedig nem akartak semmi bajt, csak szerették egymást, de hát mit csináljanak, ha már született egy gyerek, és verte a fejét a falba, konkrétan a falba, tiszta vér lett a homloka, miközben csókolgatta a halott feleségemet, aztán azt kiabálta, hogy te az ő gyereke vagy, nem én vagyok az apád, hanem ő, és amikor kiderült, hogy ez tényleg igaz, és mindenki tudja a családban, csak én nem, akkor elmentem, igen. Nem tudtam feldolgozni. Sem anyád halálát, sem azt, hogy a bátyám fia vagy.

ATTILA: Ezért hagytál ott? Csak mert nem vér szerinti apám vagy?

154 ÖREG: Miután apucinak neveztél, nem mondhatták neked, hogy mostantól más az apuci, kitalálták, hogy elutaztam messzire. Egy kerülettel költöztem arrébb. Később aztán tényleg messzebb kerültem. A bátyám megnősült, a felesége lett a második Mutterod, aki aztán beteg lett, azt már jól tudod. Meghalt később a bátyám is, de akkor már a villanszerelőéknél voltál. Nem akartam megjelenni, és összezavarni téged. De az is igaz, hogy megpróbáltalak kitörölni a fejből. Anyádra emlékeztetted, akit a halálában meggyűlöltem, és a bátyámra, akit szintén. Aztán már nem tudtam rólad semmit. Nehezen találtalak meg.

Csend.

ÖREG: Ha nincs a baleset, talán soha nem derül ki, hogy nem az én fiam vagy. De végül is az igazság hangja a legszebb.

ATTILA: Nem is festő vagy te, hanem költő.

ÖREG: „Ha már nem élek, ha már nem élek, megint sokat leszek tevéled”. Néha egy-egy sor szíven üt. De nem szeretem a verseket.

Csend.

ÖREG: Nem értesz meg egy kicsit sem?

Csend.

ATTILA: Tehát nem agyhártyagyulladás volt.

ÖREG: Füstmérgezés.

ATTILA: Az élet előre is okos. Ha ott tudtál hagyni háromévesen, akkor visszamenőleg megérdemelted, hogy a mutter megcsalt. Gyávaság, hiúság, sértett önérzet. Ezért otthagytad a gyereket, akit három évig neveltél. Szóval az igazi apám volt a vadember? Nem. Szerintem úgy lehetett, ahogy mondták nekem. Te vagy az igazi apám, akit igen, megcsalt a felesége, az lehet, de nem a születésem előtt, csak később. Te vagy az apám, a bátyád csak felnevelt. És nem hiszem ezt a balesetet se, valaki elmondta volna, ha más nem, az öcséd múltkor elmondta volna, hallottam volna gyertyáról, meg tűzről, sőt arra emlékeznék is, lángokat nem felejtettem volna el. Hogy lehetne elfelejteni egy égő karácsonyfát? Ezerszer beugrott volna később. De ha volt is valami, ha volt is gyertya, azt akkor te döntötted fel féltékenységedben, hogy bántsd a muttert, csak így történhetett.

ÖREG: Mindennap szaloncukrokat szedegettél le a fáról.

ATTILA: Persze, háromévesen.

ÖREG: Esténként elfújtuk a gyertyákat.

ATTILA: Persze, biztos én is, háromévesen.

ÖREG: De aznap este elfelejtettük. Amikor felriadtam, a kezemben volt az egyik gyertya. Egy hosszú piros. A fa már lángolt. Te gyújtottad fel. Nem akartam elmondani. Nem tehetted róla, gyerek voltál, hároméves. Nem azért jöttem, hogy ezt elmondjam.

A fény lassan lemegy, félhomály. Attila odasétál a terepasztalhoz.

ÖREG: Egy ház. Nem nagy. Meg egy kis pénz. Nincs kire hagynom. Fogadd el.

ATTILA: Jó lesz az a híd, nem? Faszán beleillik a tájba. Csak mindig fülledt a levegő. A töltés miatt lenne? Pedig ott van mellette a fenyőfásor, az csinálhatna jó levegőt.

Attila babrál a terepasztalon. Csend. Öreg feláll.

ATTILA: Holnap megyek először a gyárba, 4.10. Háromnegyed 6-ra ott a busz. Másodlagos operátor. Fogalmam nincs, mi az. Meglátjuk. Kérsz egy cigit?

Attila elindítja a szerelvényeket. Lassan lemegy a fény, csak a terepasztal fényei világítanak.

Mit fest, aki tájképet fest?

Csáky Donát Márk képeiről

*Bár felhő-távol
vagy most: ez sem végleges.
Vándormadár-út.
Macau Basó haikuja*

Festheti a változatlant; azaz a geológiai formák által körülölelt, szabad tereket. Ez a klasszikus út. Festheti az örökké változó fényviszonyokat, a levegőben lebegő pára színeit, a hőségben remegő és villódzni látszó leveleket. Ez az impresszionizmus. Ezenkívül használhatja a tájképet mint keretet, amire saját variációit feszíti, hogy megmutathassa saját választott képi világát. A cézanne-i életműben foglal el ilyen helyet a Mont Sainte-Victoire, és talán ez Csáky Donát Márk útja is, ahogy újra és újra témává választja Várvolgyet és Verőcét.

A képeken az első és legszembetűnőbb az alakok hiánya. Néptelen a táj, nem lakja sem állat, sem ember, még repousoirok sincsenek, hogy bevezessenek a kép terébe. Kompozíciós szerepüket olykor egy-egy fa vagy leveles ág veszi át (*Meander* és *Lebegő*), jelezve a váltást a kép és a szemlélő tere között. Az előtér maga is a lehető legszűkebb, mintha a téma azonnal kezdődne, és minden látható felvezetés nélkül bontakozna ki. Ez a technikai megoldás szoros kapcsolatban áll azzal, ahogy Csáky Donát a horizontot kezeli; a legtöbb képen rendkívül alacsonyra helyezi. Ezzel szó szerint teret enged a látványnak, de nem a klasszikus értelemben, azaz nem a völgyek terét engedi láttatni, hanem a kép kinyílik az égbolt felé.

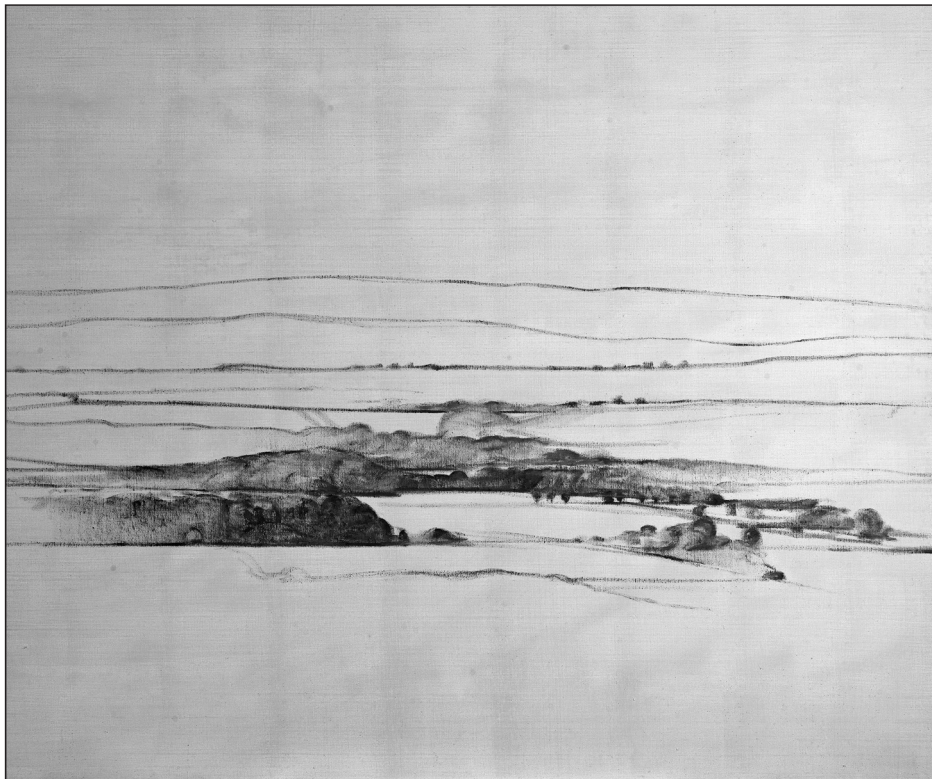
A megoldás különleges rálátást biztosít a tájra, egyedi vizuális élményként mintha a szemlélő folyton a határán lenne annak, hogy beesik a kép terébe. De ez nem trompe-l'œil és nem illuzionizmus, hanem tudatos strukturalista választás. Így a képeken főszereplővé válhatnak az égbolt és a légköri jelenségek. Nem impresszionisztikusak, nem egy pillanatot rögzítenek, sokkal inkább általános jellegűek, mintha több tapasztalat egymásra rétegződéséből és szintéziséből jöttek volna létre. Ez a nem valós időpillanatot, de belső vizuális logikát rögzítő eljárás egy sajátos időtlenséget kölcsönöz a képeknek.

Ezt a hatást erősíti a képek erős horizontális struktúrája: ezek a festmények minden képi referencialitásuk ellenére tárgyak, néha tüntetően sík és horizontálisan tagolt tárgyak maradnak. Önreferenciálisak, ahogy saját magukat *Festett rajznak* vagy *Leírt világnak* nevezik. Talán éppen ilyen önismereti aktus az is, ahol egy síkba szorított hegy foglalja el a kép terét (*Dunabogdány*), azaz a sorozat legfőbb témáját (az eget) éppen a festmény maga takarja el.

Gárdonyi László

Csáky Donát Márk: Kis lebegő 1.

Csáky Donát Márk: Leírt világ

Csáky Donát Márk: Kis lebegő 2.

Gergely Ágnes

A négyesfüzér

Hatvan éve, 1965-ben ismerkedtem meg Kidzsima Hadzsime japán költővel Tokióban, ahol a Magyar Rádió Gyermekkórusának angol tolmácsaként voltam alkalmazva. Húsz éve lett a második világháborúnak vége; Japán dicstelen szereplése otthagytta nyomát az ország szellemi életén. Kidzsima erősen bírálta Hirohito császárt, barátai háborúellenes költők, írók, újságírók voltak.

Évtizedekig leveleztem Kidzsimával. A század utolsó éveiben nagy munkába fogott, megszerkesztette a *Collection of Linked Quatrains* (Összefűzött négysorosok gyűjteménye) című, japán–angol nyelvű antológiát, hazai és külföldi költők részvételével. A négysoros versek szabályosan kapcsolódtak egymáshoz: a költő kiemelte egy ismert külföldi vers harmadik sorát, beillesztette a saját verse harmadik sorának helyébe, majd a saját költeménye első sorát egy másik külföldi vers negyedik sorával helyettesítette. A sorozatot témákra osztotta, köztük a *szenvedély, a galaxis, a titok, a rom, a tükör, a csönd* témakörére. Az eredmény több lett, mint formáság. „Rajtad múlik, hogy belépsz-e a csodák hatalmas országába” – így zárja a könyv bevezetőjét Kidzsima 2003-ban, a megjelenés évében.

A részvételre engem is fölkért, egy angol nyelvű versem van az antológiában, így hangzik magyarul:

*Változó éghajlat alján
míg erek zúgnak odabenn
ne térj soha vissza a romhoz
a hűség történettelen*

A vers aztán bekerült a *rom* témakörébe. De mi történt a harmadik sorral? Mi történt a negyedikkel? Az igazat megvallva, nem tudom. Hosszú évek múltak el a szabályok kimondása óta, az összefűzött versszakok széthullottak, a költők meghaltak, de a csoda él. Az antológiából kiválasztottam két résztvevőt, az egyik Kidzsima, a kötet japán szerkesztője (Kiotóban, 1928-ban született), a másik angol, Neil Philip (Yorkban született, jóval később, 1955-ben). Kidzsima versben és

esszében volt járatos, Philip néprajzban és mitológiában. Költészetük angol orientációjú, de merülésük helye és ideje a távol-keleti történelmi és irodalmi múlt vagy félmúlt.

A japán költészet tudtommal ritkán használja a rímet, a szabályos ritmust és más formai elemeket, ebben a kötetben mégis gyakori a kidolgozott forma. Ahol lehetett, ezeket a formákat követtem, felhasználásuk, úgy éreztem, japán tisztelgés az európai kultúra előtt. Harminc verset válogattam a magyar gyűjteménybe, a fordítással a gesztust akartam viszonzni, a négysorosok összefűzését – fűzését – az asszociációk erejével megtámogatni. A mintegy százhusz költeményből itt teszem közzé a harminc magyar változatot.

1 Philip

*Annyi mindent nem mondtam el neked
annyi mindent nem mondtál el nekem
most már mit számít hogy mit mondok el
te soha többé egy szót se mondasz*

2 Philip

*Mi maradt belőled
nevetésed visszhangja mosolyod árnya
senki se vagy már sehol se vagy
lélegzeted mélyére feszül a járda*

3 Kidzsima

*Építs emlékművet levegőből
forgathatót szétpárállót, messze látszót
tele ürrel tele csönddel
és mondd végig szótlán fohászod*

4 Philip

*Mennyi bölcsesség van egy ölelésben
a szavakon túl a gondolatokon túl
hozzáférünk a halhatatlansághoz
két teljes érdozbanás között*

5 Philip

*Hajtsd elmédet a felszín alá
hol imát porzik az idő
oltsd szomjadat lehűtött csönddel
míg zihál a levegő*

6 Philip

*Minek üvölteni az űrbe
minek az űrnyi üres ház
minek folyvást elnézést kérni
minek elnézni ami fájt*

7 Kidzsima

*A hallgatag
és mozdulatlan
sziklák űzik a kristály percet
s várják hogy eljön a felfedező – ki lehet ő?*

8 Kidzsima

*Égő szikrák temetik el
a bensőséges zengést
a Zen buddhizmus tanítása ez
mit jóváhagy az emlék*

9 Philip

*Az olvadás a jég alatt
a völgyet rég kivájta
mennyi titok van odalenn
csak a fenn körző héja látja*

10 Kidzsima

*Mint egy kényszeres ostoba
megsebeztem a kedvesem
meddig marad testén nyoma?
Míg szét nem könnyezem.*

11 Kidzsima

*Hirohito császárt nem ismerte senki
míg '45-ben nem bukott Japán.
Ez lenne a nagy királyi titok?
Nem. A császár istenné válása – talán.*

12 Kidzsima

*Nem tudok senkit azonosítani
örömet megosztani sem
kiemelkedve a régi romból
irányváltás a végzetem¹*

¹ A vers *A rom* ciklusban a magyar négysoros után következik.

13 Kidzsima

*Őfelsége hangját hozza az éter
ki hinné hogy szent az egyenjogúság?
A könyvvizsgálat mindent elnyel
háború vége nyári reggel.*

14 Kidzsima

*Új évszázad kezdete ez – na és?
Vad jelzés gyengéd figyelmeztetés
a szemét ékesszólóbb, mint az agy
ó Lótuszvirág a sár fészke vagy.*

15 Kidzsima

*Az angyal művészete légies
melyik élőlény még ilyen üde?
Csak madár tud szállni is dalolni is
romos volna a bolygónk nélküle*

16 Kidzsima

*Hullócsillag és jókívánság
összefonódik mint soha
legyőzhetetlen pusztulás
a költészet hálózata*

17 Kidzsima

*A kezdettel együtt jár a vég
hogyan kell a köztes űrre várni?
Forgó létciklusokban rejlenek
az ismeretlenség csodái*

18 Philip

*Időről időre
ugyanaz a dallam
végtelen visszatérés
csillagok éneke*

19 Philip

*Király vagyok
egyik szemem sír
másik szemem kacag
egy nap meglátod tükrödben arcomat*

20 Kidzsima

*Benn járok a bozótban
fészek és csapda a fűvön
nincs ösvény tócsa nélkül
keresztben áll az öröm*

21 Philip

*A tükör az a csöndes tó
amelyben megmártod magad
újra születni tükröződni
nincs szó csak ámulat*

22 Philip

*Milyen föl nem fedezett
csodák búvóhelye van
az emberi szív tiltott
kamráiban?*

23 Philip

*Éjszakáról éjszakára
jön hozzám szellemed
a nagy vízvásztón is őrzöd
hozzád nőtt csöndedet²*

24 Philip

*Lábadnál három útelágazás
bensődöt követed
kanyargós úton a páfrányokon át
világlík az emlékezet*

25 Kidzsima

*A labirintus tudatossá teszi
hogy büntetése rombol
keresni kell csöndesen keményen
a kijáratot magunkból*

² A vers a költő édesapját idézi; halála után fia hónapokig róla álmodott. Kálvinista skót szülei mogorvák és befelé élők voltak, esteiken át üldögéltek szótlanul. (A költő jegyzete.)

26 Philip

*A vadászó macska teste
finom gyors olajos síma
marad idő bánatra megbánásra
míg sor kerül a háborúra*

27 Philip

*Egyetlen pillanat
kitart egy életen át
ne feledd az ismeretlen Isten
lába nyomát*

28 Kidzsima

*El tudjuk-e képzelni a szörnyű kárt
mit a szomszédban okoztak „bátor” honvédek?
Nem tudjuk. A következmény előnyhöz juthat
tanulság csak az egyetlen élet*

29 Kidzsima

*Belépni a Nirvánába
kívül maradni a számvetés homályán
nappalt és éjszakát megkívánni
de túlvilágig kísér a Sátán*

30 Kidzsima

*A megadás nem mindig alázat
ha fel tudod kezded emelni
és útközben az égre tekintesz
a csillagokig ér a Semmi.*

A szomszéd ház utolsó lakója

Sötét volt, mire a délutáni alvásból fölébredtem. Kintről a város fényei csaptak be az ablakon, becsaptak, azt hittem egy pillanatra, hogy nappal van. Talán hajnalodik? Lelkiismeret-furdalásom támadt, hogy elfelejtkeztem valamiről, de mi is az? Egyáltalán ki vagyok én?

Az ablak előtt egy daru fordult. Vagy csak a szél mozgatta. A minap állították fel. A környeket a háború alatt nem bombázták, és az összes ház eredeti állapotában élte túl a háborút. A következő szűkös évtized alatt megkoptak, a rá következő két félszűkös évtized alatt mindegyiket felújították. Volt, amelyiket rosszul. Akkoriban nagyanyámék éltek itt, valahogy ő tudta lebeszélni a kivitelezőket, hogy a mienkről leverjék a stukkókat. A szemben levő ház volt mindig a legszebb. Ez sem elég mindenre. Most bontották. Na, nem kell megijedni. Felújítás. Hetek óta teherautók hordták ki az udvarából a téglát és a sített. De hová?

Sötétben biztos nem dolgoznak, gondoltam, közben arra jutottam, hogy csak késő délután van. Meghatározhatatlan zajok kavarogtak. Motorbúgás? Markolóhang? Légkalapács? Horkoló óriások?

Mintha tűkkel szurkálták volna a szobát, sárga és piros fények repültek keresztül, mozgattak árnyékokat, félarcokat, a falra rajzoltak álomjelenségeket. Ha fölkapcsolom az éjjeliszekrényen a kislámpát, és feltámasztom a falnak a párnát, esetleg olvashatnék egy félórát, mielőtt nekifogok az estének. Nem volt igazán kedvem se az esti dolgokhoz, se az olvasáshoz, de azért megpróbáltam kitapogatni a régimódi lámpa alján a kapcsolót.

Ne gyújts villanyt!

Ki van itt? Nem igazán ijedtem meg, pedig kellett volna. Egyedül vagyok itthon bezárt ajtó mögött, most mégis ül valaki az ágyam végében.

Olvasni szeretnék.

Inkább beszéljünk!

Azt is jobb világosan.

Akkor eltűnök.

Nem baj.

Dehogynem. Várj!

Mire? Ki vagy te?

Egy hontalan.

Hát az én lakásomban nem maradhatsz. Rendőrt hívok, mondtam, de nem lehettem igazán meggyőző. Gyors mozdulattal fölkapcsoltam a villanyt. Még láttam valami fekete árnyékot az ágy végén ülni, de aztán valóban elenyészett.

Feltápáskodtam. Megtapogattam, ahol az előbb az a valaki ült, ha ott volt egyáltalán. A hely se gyűrött, se meleg. Valószínűleg álmodtam. Mostanában nem szeretek aludni. Gyerekként, de még huszonevesként is élvezet volt az alvás. Mi lehetett benne olyan jó?

Az ember pár perc alatt elfelejti az álmait. De a kellemetlen emlék után visszamaradt egy kis fejfájás. Bevettem egy algopirint, egy darabig még olvasni se tudtam. Becsuktam a szemem, és gondolatok nélkül ültem a szobában. Ez jó volt.

Másnap nem történt semmi. Azaz persze történt ez-az, de ettől az álom szélén esett dologtól független volt, ez az álom szélén történő dolog valószínűleg nem történt meg, nem volt dolog, nem volt eset, estelen félfantáziálás volt.

Pár nap múlva az éjszaka közepén arra riadtam, hogy valaki a mellkasomon tartja a kezét. Mióta kórházban voltam egy éve, túl sokat alszom háton.

Ott állt az ágy mellett, nyurga és könnyű alak, és a kezét rám tette. Valahogy nem volt félelmetes az egész:

Ugye te csak egy kísértet vagy, és nem betörő?

Ha betörő lennék, már rég elvágtam volna a torkodat.

Akkor nem betörő volnál, hanem gyilkos.

Ez szőrszálhasogatás, fortyant föl, szeme fényesen villogott, mintha a daru reflektora sütne be a szobába, pedig gondosan elhúztam a sötétítőfüggönyt.

Mit akarsz?

Tanácsot kérni. Talán segítséget is. Nem húzhatnám meg itt pár napra magam?

Elgondolkodtam. Egy utcalakó társaságára nem igazán vágytam, mert köztudomásúlag bűdösek. Igaz, a kovid óta nem igazán van szaglásom. Vagy ha érzek valamit, inkább kitalált szagokat. De úgy tűnt, mintha ennek a sötét alaknak nem lenne szaga.

Sötét alaknak meg szó szerint neveztem, mindig sötétben jön, és nem látnok belőle semmit.

Most se kapcsolhatom föl a lámpát?

Van rajtam egy kámzsa, ami megvéd, de inkább ne.

Menj kicsit távolabb, ülj le oda a székre!

Nem vagyok bűdös.

Nem is mondtam. De ki vagy te? Milyen joron törsz be a lakásomba már másodszor?

Tudod, mi történik a szemközti házban?

Tudom. Átépitik.

Nem tudod. Tönkreteszik.

Én is ezt gondolom. Majdnem kétszáz éves fagerendák, téglák mennek a szemétkébe.

A denevérekre gondoltál már?

Igen, rájuk is gondoltam. Nyaranta az utca fölött denevérek szoktak körözni. Tényleg azon a padláson laktak?

Igen. Húsz denevér pusztult el.

Nem tudtak elmenekülni?

Hideg volt, hibernáltak kapaszkodtak a vastag, öreg gerendákba, amikor a belső udvarra ledobálták őket.

Denevérek nélkül nehéz lesz elképzelni itt az életet!

Ne félj, az elkövetők túlvilági bűnlajstromára fölkerült a dolog.

Mit számít az?!

Nagyon is számít. Az egyik csak ötszáz év tisztítótűre volt ítélve, de ettől módosult a megítélés. Száz évre változott...

Hiszen akkor jól járt!

De a pokolban.

Az rosszabb?

El se tudod képzelni, mennyire. Nincs szó az ott érzett fájdalom alakjára és méretére.

És egyáltalán, kik az elkövetők? Ezek a messziről hozott jámbor arcú munkások?

Az egyik esetében, aki észrevette a denevéreket, de nem segített rajtuk, igen. Különbözik persze a kitervelők, kivitelezők, haszonélvezők.

Van egyáltalán pokol?

Erre a rosszul feltett és buta kérdésre nem felelhetek.

Én viszont ez esetben nem fogadhatlak be.

Be akartál fogadni?

Dehogy. Azt se tudom, ki vagy.

Ha hagyod, elmondom.

Kíváncsi vagyok, mekkorát mersz hazudni!

Nemcsak denevérek laktak a szemközti házban. Hanem én is. A családommal.

De az egy irodaház! Minisztérium. A Nemzeti Hazugsághitelesítő Minisztérium. Az NHHM. Népszerű nevén a Nehogymár. Szóval nehogymár családostul egy irodaházban laktatok!

Igazán ideális hely volt. Estére lényegében kiürült.

Mekkora a család?

A feleségem, a lányunk meg a kutya.

Ők is jönnének?

Ide? Dehogy.

Talán nem elég előkelő nekik?

Nekünk ebben a városban semmi sem elég előkelő. De ezen már túltettük magunkat.

Talán Habsburgok vagytok? Vagy Romanovok?

Jó felé kapizsgálsz. De még ez sem elég előkelő.

Menj már!

A XIX. egyiptomi dinasztia tagjai vagyunk.

A kutya is?

Természetesen a kutya is.

Egy igazi Anubisz-kutya?

Bravó! Nem szoktak ráismerni erre a fajtára.

Hogy ismerhetnék rá? Nincs is itt a kutya.

Akkor az ágy túloldalán mintha egy sovány, de borjú méretű lény derengett volna föl.

Ez azért már mégiscsak sok!

Félsz a kutyáktól?

Fölkapcsoltam a villanyt. Persze nem volt ott se a kutya, se az az ember, akivel beszélgettem. Miket álmodom mostanában, méltatlankodtam, ugyan-

akkor valahogy laposnak találtam ezt a magyarázatot. Hajnalban elhúztam a függönyt, és a szemközti építkezést figyeltem. A házat szigorú kordon vette körül. Átellenben volt a beléptetőkapu. Olyan nehéz bejutni, mintha nem épp a pokolba vezetne ott az út, hanem a paradicsomba.

A minisztérium épületét a tér felől megtartották, de a hátsó oldalon földig lebontották. Az udvar helyén emeletmagas téglakupac. Egy jókora szürke állat szaglászott a sitt tetején. Füle égnek meredt, mintha meg akarná hallani, amit suttogok. Belebetegszem ebbe az építkezésbe. Tulajdonképpen mért zavar annyira? Teherautó hajtott be az udvarba, a kutya már nem volt sehol.

Ez így nem mehetett tovább! Semmi nem mutatott rá, hogy túl kimerült lennék, emiatt úgymond csillagokat vagy kutyákat kéne látnom. Eltekintve a kutyától meg a kísértettől, akiket tényleg láttam.

Szóval kísértet, ébredtem rá, hogy már biztos vagyok benne, kivel van dolgom. A következő este, épp csak lekapcsoltam a villanyt:

Végre elfogadod, ki vagyok?

Azt nem tudom, csak hogy mi vagy. Ez is egy foglalkozás?

Nem foglalkozás, ezt nem lehet választani. Nem tudom, jutalom vagy büntetés, de már több ezer éve kísértet vagyok.

Ezalatt se volt szükséged rám, elleszel ezután is.

Azért költöztünk ide, mert azt hittük, ez egy kísérteteknek való hely.

És az jó, vagy nem?

Ahol kísértetek vannak, ott van igazi élet is. Ahol kísértetek vannak, ott vannak legendák, ott van képzeletük az embereknek, ahol kísértetek vannak, ott diadalmaskodik a fantázia, és vereséget szenved a kisszerűség, közepeesség, a nagyizolás.

De mi a baj?

Lebontják az otthonunkat.

Ti tényleg a falakban laktok?

Nem. De valahogy kellene hozzá az öreg falak. Nem tudom elmagyarázni, hogyan van az, amikor mi lakunk valahol.

Természetesen jöhettek, szaladt ki a számon. De már nem nagyvonalúság volt, hanem önzés. Ki ne akarná, hogy itt a tehetség és a fantázia diadalmaskodjon? Egyébként is volt varázsereje a házunknak, hiszen itt mindenki 90 évig él, vagy akár tovább.

Valószínűleg elhelyezkedett az egész család, akármit is mondott, hogy csak egyedül jön. Egy darabig kevesebbet hallottam felőle.

Kávét!

Tessék?

És egy fekete öltönyt!

Nincs öltönyöm.

Fekete nadrág és pulóver! Egy fekete paróka!

Férfiparóka? Már nem szokás.

Akkor valami sapka. Napszemüveg.

Tényleg kérsz kávét? Gyere ki a konyhába!

Nem. Én is adok valamit. Hozz egy pohár üres forró vizet is. Az neked lesz.
Mire készülsz?
Meglátogatjuk.

Kit?

Hát a denevérgyilkost.

Hogy fogunk odajutni hozzá? És ki az? Mi a te neved? Mit akarunk tőle?

Túl sokat kérdezel.

Mind a négyen itt laktok?

Csak én és a kutya. Meg a denevérek.

A denevérek?

Látod az árnyékokat a plafon szélén?

Ujjával a sarok felé bökött, csak most vettem észre, milyen sötét van. Ugyanakkor nem volt teljesen sötét. A csillár fölött azonban minden teljesen fekete volt. Mint a cseppkövek lógtak róla a sötétség előőrsei, az iménti képtelen állítás szerint a denevérek kísértetei.

Mi most egy kísértethistóriában vagyunk?

Épp próbálok kilépni belőle. Csinálsz azt a kávé?

Kisiettem a konyhába, de az idegességtől annyira remegett a kezem, se-hogy se tudtam összerakni a szerkezetet, aztán meg az oldalán sisteregni kezdett. Kisietett hozzám, Ramszesznek hívnak, mondta és nyújtotta a kezét. Csak ne szorítsd meg nagyon!

A kávéfőző annyira megrettent tőle, azonnal szabályosan kotyogott. Tálcára tettem két csészét, cukrot, tejszínt, betöltöttem a kiskancsót. Besiettünk a szobába.

És a forró víz? Mindegy, majd beleteszed a kávéba. Ideülhet mellénk a kutya?

Imádom az állatokat.

Ő nem állat, hanem isten.

Ez sok volt. A képzelődésnek is van határa. Még szerencse, hogy bezárták a sárga házat, különben önként bevonulnék.

A szőnyeg picit felgyűrődött, de a kutyát nem láttam sehol.

Nekem kicsit emberibbnek kell lennem, neked kicsit kísértetiesebbnek!

Töltöttem két csésze kávé. Kint is besötétedett. Ahogy az első kortyokat fölhajtotta, összerázkódott, káromkodni kezdett, mint egy kocsis. Egy zacskót dobott az asztalra, intett, hogy a tartalmát tegyem a kávémba. Három szem szőlőcukor volt.

Lélegezz mélyeket, mondta, miközben a kávémat kavargattam, aminek régikastély-szaga volt.

Egyszerre húzd le az egészet. Égetni fog, de nem szabad félbehagynod.

Összerázkódtam a fájdalomtól, ugyanakkor mintha fényes szakadékba zuhantam volna. Beszipantott, mint egy tölcser, aztán az örvénylés fölfelé fordult, emelt, egyiptomi isteneket láttam. Ha láttam egyáltalán valamit.

Álltunk egymással szemben, két borostás arcú ötvenes, éreztem, hogy olyan kisugárzásom van, bármilyen nőt (mondjuk negyven fölött) meg tudnék hódítani.

Most nem szabad a nőkre gondolni!

Honnan tudod...

A kísértetekbe minden nő szerelmes. Főleg teliholdkor.

Most telihold van?

Nem, újhoid, és te nem is vagy kísértet, csak elvesztetted nem kísértet jelleged.

Hú de kacifántos.

Épp hogy nem! Gyere utánam! Átment a szomszéd szobába, de nem a megszokott kerülő úton, hanem egyenesen a közfalón át. Megbabonázva követtem.

Elmondjam, milyen volt átlépni a falon? Nem éreztem szűkösnek, nem kellett préselődni. Inkább bizseregni kezdett az egész testem. Mintha valahová egy csúszdán siklottam volna be, mint mikor egy méh belezuhan a virág belsejébe, és ott kedvenc táplálékára talál. Persze rögtön kizuhantam a másik oldalán. Alig tudtam állva maradni. Visszafordultam, hogy még egyszer érezzem ezt. Ramszesz elé állt.

Érted már?

Bevettetek?

Ideiglenesen. Én meg a kávétól kicsit besötétedtem, valóságosodtam.

Láttam az arcát. Sötétbarna volt a bőre. Fekete, olajosan fényes a haja. Gyorsan a szemébe húzta a sapkát, amit adtam.

Gyerünk! Ha most belépünk a falba, nem a szomszéd szobában fogunk kilépni, hanem nála.

Van ilyen? Azt hittem, csak a fantáziakönyvekben.

Mindig a könyvek formálják a valóságot. Most ilyen ostobácska. De nekünk kapóra jön.

Sehol se lehet nyugta az embernek?

Hogyan akar nyugodni?

Ramszesz lelökte a fejről a kámzsát. Rögtön sötétebb lett a helyiségben.

Hol voltunk? Nem tudom pontosan. Röhögés kerülgetett, hogy mi most szuperhősök vagyunk. Hősök? Majd meglátjuk, mi jön ki az egészből.

Maguk újságírók vagy merénylők?

Tetőled függ, mondta Ramszesz. Nekem nem okozna szorongást, ha megszabadulnánk tőled.

Elnéztem kettőjüket. Hogy kerülök én ide? Jó, szétverték a szomszédban a régi műemlék épületet, és ezt nagyon utálok. Jó, bűnözőknek tartom, akik ezt jogilag és üzletileg leboltolták, de ilyenfajta magánakciót egyáltalán nem terveztem.

Nekem viszont minden szorongást okoz, mondta, fölállt a bőrkanapéről, odalépett a bárpulthoz. Viszkit vagy konyakot?

Munka közben nem iszunk.

Akkor ez állami kivégzés? Azt hittem, a legjobban csinállok mindent.

Nem kivégzés, nem állami. És mindent iszonyúan csináltál.

Akkor viszont behívom az állami őrszemélyzetet.

Már kiiktattuk őket.

Kik küldtek? Az oroszok?

Te is elhiszel mindent, amit terjesztetek?
Semmit nem hiszek el, és ezt nem is mi terjesztjük.
Azt hiszed, büntetlen marad, amit csinálsz?

Persze. Ti akármit is akartok, az nem lesz büntetés. Egyébként nincsenek bűneim. Ti viszont már betörők vagytok, de még mást is elő tudunk szedni.

Belegondoltam, hogy Ramszesz szépen eltűnik a falban, rám meg majd rám tör a SZESZ, Szabadság Ellenőrző Szövetség.

Ne jogászkodj itt nekem, ne tedd tönkre életed utolsó félóráját!

Ez olyan hirtelen robbant ki belőlem, hogy végre sikerült megrémíteni. Elcsuklott a hangja és az ágyékán egy vízfolt kezdett növekedni. Úristen, milyen rettevésben élnek ezek! Vagy csak ócska anyagból vannak. Ez itt például közepes minőségű agyagból.

Lacikám, nem is szólsz, hogy vendégeid vannak?

Egy nő zúdult be a szobába, Ramszesz zavartan pillantott rám, bocsánat, lezártam az ajtókat, mondta a tekintete.

Te maradj ki ebből! Söpörte félre a feleségét Laci.

Mert úgy látszik, ez egy Laci. Szűkös ismereteim vannak országunk viszsza húzódo élóskódoíról, nem tudtam beazonosítani, ki lehet.

Téged meg akarnak ölni! Ebből nem maradhatok ki.

Ne félj, csak blöffölnek.

Nem félek.

Nem blöffölünk. De nem mondtuk, hogy meg akarunk ölni, csak azt, hogy nem okozna gondot.

Maguk úriemberek, kérhetek egy szívességet? A nő jóval fiatalabb volt a férjénél, igézó pillantással nézett rám, megdobogtatta a szívemet. Vagyis inkább a hasam közepéből szaladt föl a torkomig valami bizsergés. Éreztem, hogy őt is rázza a hideg: Elvágthatom én a torkát?

Ramszesz meglepődött. Nem akartuk megölni, de tényleg úriemberek vagyunk, átengedjük a lehetőséget. Bár inkább a fojtókötelet javasolnám.

Laci röhögni kezdett. Klári, ezt az egész komédiát te rendezted meg! Ezért tudtak ezek ilyen könnyen bejönni! Vettem az üzeneted. Megemelem az apánzsodat egymillióval.

Klári arcán kétely és aggodalom hullámozott. Erősnek találod a tréfát?

Hát elég erős. Azt hiszem, beleöszültem. Maguk is elég jól csinálták. Nem akarnak a biztonsági embereim lenni?

Sajnos te már soha nem leszel biztonságban, mondta neki Ramszesz, mert mi elmegyünk, de itt hagyunk harminchat denevérkísértetet.

Szóval a minisztérium épületéről van szó: Nehogymár! Én direkt szóltam az építésvezetőnek, hogy vigyázzon a padláson lakó denevérekkel. Ő értette félre, és verette szét lapáttal az állatokat.

Ezt nekik magyarázza el!

Aztán már vissza is libbentünk a szobámba.

Mi volt ez a hülyeség? Semmit se értünk el.

Ramszesz rám nézett. Semmit? Szerintem ez az ember megértette, hogy van pokol.

El se mondtuk neki, hogy áthelyezik.

A felesége ügyesen megvédte.

A Lacika nem ezt gondolja. Most épp őrülten veszekednek. A fejét a lépcsőhöz veri, és azt sziszegi, hogy nem elválni fog tőle, hanem megszabadulni.

Akkor vissza kell mennünk?

Későn érkeztünk. A nő kitört nyakkal feküdt. Laci pisztolyt fogott ránk, és kétszer belelőtt Ramszeszba. Aki kiköpött egy kis kávét, mintha vér fröccsenne a szájából.

Ez nem volt kellemes, mondta, és kitekerte Laci kezéből a pisztolyt.

Elfelejtettünk szólni, hogy haláloed után egyenest a pokolba kerülsz! De most már mindegy. Úgyis mindjárt meglátod.

Csáky Donát Márk: Grisaille táj (Vihar)

Hónapló

Dalos György

Hová lettek a vendek?

Berlin, 2025. július 12.

174

Immár sokadszor járjuk Wolfram T. teológus barátommal az egykori NDK városait – előadásokat, szemináriumokat tartunk kelet-európai történelmi témákról –, tesszük ezt egyrészt nyugdíjunk kiegészítése végett, másrészt kulturális kedvtelésből. Most éppen a brandenburgi és a szászországi ismeretterjesztő társulat megbízásából középiskolákat látogatunk – a Berlin széli Erknerben indulunk, majd pár napra Cottbusban cövekelünk le. A mintegy százezer lakosú város, Lausitz járás székhelye, már a bejáratánál utal különlegességére: „Universitätsstadt Cottbus – universitetske mesto Chósebuž” (egyetemi város), olvassuk a helységnévtáblán, a megjelölés másik fele pedig szorb nyelvet takar. A szorbok, vendek, vagy ahogy ők nevezik magukat, „szerbek”, nyugati szláv néptörzs, 1500 évvel ezelőtt a Kárpátok felől vándoroltak be az akkori germán vidékre. Hazánkban Mátyás király idején venétekként emlegették őket, és a mai Szlovénia területén éltek. A 19. században őket is elragadta a nemzetté válás eszméje. Egy protestáns lelkészük még himnusszal is megajándékozta őket, „Rjana Lužica” vagy „Ředna Lužyca”, hangzott a kezdősor, aszerint, hogy alsó- vagy felsőszorb nyelvjárásban énekelték. A nyersfordítás talán visszaad valamit a hazafias pátoszból: „Szép vagy, Lausitz, kit szerb atyáim / laktak, kedves, szép ország, / boldog álmaim otthona, Lausitz, / mennyország!” Kulturális együletüket Maćica Serbskának nevezték el, közvetlenül utalva a hasonló rendeltetésű délszláv-szerb, horvát, szlovák, cseh és morva Maticára.

Az alapvetően szlávellenes náci rendszer nem kedvezett a szorboknak, még kulturális autonómiát sem engedtek nekik. Ezzel szemben az NDK pozitív diszkriminációval élt: kétnyelvű, szorb-német oktatást engedélyezett, partnerként fogadta el a Domovina (= Haza) nevű érdekképviselői testületet, vagyis egyfajta kirakatot teremtett, amellyel saját nemzetiségi politikáját igazolta. Ez nem esett neheze: a szorbok/vendek Kelet-Németország egyetlen nemzeti kisebbségét alkották, 1964-ben NDK-szerte kétszázötvenezer főt számláltak. A viszonylagos türelem akár rózsát is teremhetett volna, ha nem éppen erre a vidékre összpontosul a gyorsított iparfejlesztés, kiürítve az útjában álló falvakat. Így azonban beindult az elvándorlás, előbb az NDK-n belül, majd az NSZK-ba, s utóbb annál is nyugatabbra – ma már Texasban és Dél-Ausztráliában is van vend település. Az otthon maradt szerbség (vagy szorbtság?) csendes beolvadásnak indult. Létszámukat ma hatvanezerre becsülik, de egy tavalyi felmérés szerint az anyanyelvet kompetens szinten csupán ötszáz-an-ezren beszélik. Könnyen kiszámítha-

tó, hogy húsz-harminc év múlva Németország szláv népességét már csak az egykori Jugoszláviából származó vendégmunkások utódai fogják alkotni. Annál feltűnőbb, hogy valahányszor autón vagy gyalog áthalad az ember a városon, az utcatáblák szinte kivétel nélkül kétnyelvűek. Ahány német „Strasse”, annyi szorb/vend „doroga”.

Beleborzong az ember: egy kisebbség feloldódik a többségben, noha nem kényszeríti erre drákói nyelvtörvény, sovíniszta környezet vagy „internacionalista” nyomás. Ahogy mondani szokás, az élet megy tovább. Valamikor a 2040-es években Szászországban és Tübingiában lesznek gyerekek, akik az iskola folyosóján társaiknak majd azzal hengegnek, hogy nagyszüleik a nemes szorb/vend nemzetiséghez tartoztak, igaz, ők már sajnos csak töredékszavakat örököltek tőlük, tudnak például olyat, mint „doroga” meg „mesto”. Emellett lebeg az úrben egy holt szláv nyelv, amelyen senki sem beszél, szavai összezsengenek és homályos emlékeket őriznek egy régvolt, talán sosemvolt „kedves, szép országról”.

*

Ember tervez, Isten végez, pontosabban a háború. 2023 tavaszán A.-val azzal hagytuk el Jeruzsálemet, hogy hamarosan visszatérünk oda. Erre beütött a szörnyű október hetedik, a túszejtés és az azóta szünni nem akaró légi háború. 2024 tavaszán Grúziában töltöttünk egy hetet – nem sokkal utána választási csalások miatt lobbant fel a csaknem polgárháborús konfliktus. Idén Bakut szemeltük ki magunknak – jártunk már ott, barátságos, sokszínű város, kellemes tengerparttal, viszonylag olcsó, közvetlen repülőjáratokkal. Már épp azon voltunk, hogy jegyet rendeljünk az interneten, amikor kiéleződött a feszültség Oroszországgal, aminek persze Törökország és Irán közelében a fele se tréfa. Maradt volna Jereván merőben új élményként, ám mire nekikészültünk, Örményországban szabályosan két részre szakadt a társadalom, mégpedig a legkényesebb választóvonalon: egyik oldalon a kormány, a másikon az ezeréves Apostoli Egyház hívei állnak. Pasinjan elnök inkább a Nyugatra támaszkodna, ezzel szemben II. Karekin egyházfő Putyinnal szeretne legalábbis nem összekülönbözni. Szép, szép, gondolná az ember, de hogy lesz ebből városnézés?

Megvallom, kissé resteltem magam amiatt, hogy miközben forr a világ bús tengere, én egyáltalán elő merek hozakodni turisztikai szempontokkal. Éppen fordítva kellene eljárnom: elvégre lehívható a neten a német külügy – sajnos rendszeresen – aktualizált listája az egyes célpontokról. Íme néhány ország, amelytől jobb óvakodni: Afganisztán, Belarusz, Irán, Izrael (főleg a Gázai övezet és Nyugat-Jordánia), Szíria és Ukrajna. Nem okvetlenül kerülendő, de óvatosan felkeresendő helyszínek: Örményország, Azerbajdzsán, Algéria, Burkina Faso, Elefántcsontpart, a Kongói Demokratikus Köztársaság és India. Ez a felsorolás szerencsés módon nem tartalmazza a szabadságukat külföldön élvező német polgárok kedvelt üdülőhelyeit. Ezek népszerűségi sorrendben: Spanyolország (főleg Mallorca), Olaszország, Törökország (a török Riviéra) és Horvátország (a tengerpart). Csakhogy mi éppen ezeket a szuperbiztonságos üdülőhelyeket nem részesítjük előnyben.

Most július van – főszezon, és mit tagadjuk, háborús válsághelyzet. Történeusként lehetetlen nem gondolnom egy másik júliusra, 1914-re, a szarajevói merénylet és a tényleges hadiállapot közé eső hónapra. A világ, beleértve a koronás főket is, nyaralni készült, gyakran a potenciális ellenség országában – az angolok Ausztriában, a németek Londonban. II. Miklós orosz cár már el is töltötte rendes évi szabadságát, szokás szerint a Krím félszigeti Livádiában, ahonnan még a szomszédos, utóbb ellenséges Romániába is látogatott. Szentpétervárra hazatérve szín pompás fogadtatásban részesítette Poincaré francia elnököt. A búcsúvacsora közben Paléologue francia követ fesztelen eszmecesterébe bocsátkozott az orosz uralkodóval.

MIKLÓS Mint hallom, nyugtalan Németország szándékai miatt.

PALEOLOGUE Igen, Felséges Uram, nyugtalan vagyok [...] Vilmos császár és kormánya olyan hangulatot teremtett Németországban, hogy a császár nem visszakozhat, és nem is bocsátkozhat tárgyalásokba, ha valahol Marokkóban, Keleten vagy akárhol konfliktus keletkezik.

MIKLÓS Nem tudom elhinni, hogy Vilmos háborút akar. Ha olyan jól ismerné, mint én, akkor tudná, mennyi képmutatásból keletkezik ilyen benyomás!

PALEOLOGUE De ha háború fenyeget, vajon meg akarja vagy tudja-e akadályozni? Őszintén szólva nem hiszem.

MIKLÓS Ha Németország nem veszíti el teljesen az eszét, sohasem merészkedik megtámadni az egymással szövethöz kötött Oroszországot, Franciaországot és Angliát.

1914. július 24-e volt – másnap a francia elnök elhajózott a peterhofi kikötőből. Augusztus elején minden európai hatalom elrendelte az általános mozgósítást.

Ma, egészen más történelmi helyzetben az akkorinál összehasonlíthatatlanul nagyobb kockázattal állunk szemben. Szerencsének kell elkönyvelnünk, hogy a szemben álló államok kiterjedt kémhálózatuk révén az akkorinál sokkal többet tudnak egymás katonai erejéről és harci készségéről. Kapcsolatfelvételük pillanatok kérdése. Mindazonáltal nem lehet kizárni, hogy valamelyik fél a fokozódó hisztériában „teljesen elveszíti az eszét”, értsd, rosszul méri fel a másik oldal pillanatnyi esélyeit vagy szándékait. És a mostani államférfiak semmivel se okosabbak, mint az akkoriak.

Uramisten, adj nekik józan ítélőerőt.

*

Helyes ez a kislány: Pankotai Lili, összesen húszéves. Copfba fogott hajjal, fehér pólóingben megáll kétszázézer ember előtt, és mondja, amit gondol. Nem zavarja se a szélsőjobb izzó (és látenszen nőellenes) gyűlése, sem pedig a liberális tábor tanácsalansága a tekintetben, hogy elfogadja-e Magyar Pétert, vagy sem. Szuggesztív pillantással néz ránk, és kerek mondatokban fogalmaz, parlamentje a Sziget Fesztivál, és profi módon tud bánni a médiával. Titka szerintem a gimnáziumi diáklázadások természetében rejlik. A nemszeretem osztályfőnök intőket osztogat, és a nyughatatlan nebulókat kiküldi a folyosóra. Ez a rendszabály egy ideig hat, de ha már az osztály felét

kidobják a tanteremből, a szigor egyértelműen csődöt mond, és oda a tanári tekintély. Még rosszabb, ha a gyöngé idegzetű tanerő maga hagyja el a helyszínt, esetleg az igazgatóval fenyegetőzik, és hangosan becsapja maga után az ajtót. Hadd menjen, mondja Pankotai Lili, és megvonja a vállát. Teheti, mert nem fél, pimaszul fiatal és tehetséges.

Sokan a szemére vetik, hogy slam poetry költőként trágár szavakat használ. Való igaz: iPhone-járól felolvasott szövegeiben Babits és József Attila-idézetek között fel-felhangzik a leggyakoribb magyar kötőszó, és ellenzéki indulatának is szalonképtelen verssorban ad hangot: „Csessze meg a kurva korrump kordonkormány”, nem is beszélve még cifrább szónoki fordulatairól. Mindez nyilván kevéssé fér össze alma matere, a Ciszterci Rend pécsi gimnáziumának ízlésvilágával, de hát Petőfi óta tudjuk, hogy a költészet megfelelő szöveggörnyezetben a „kurvanyád” szitokszót is beemelheti a nyelvbe, valamint, hogy az ifjúsági narratíva nem csak szép szavakból áll. És jóllehet nem vagyok a csúnya beszéd híve, és erősen remélem, hogy Pankotai Lili kifejezésmódja még csiszolódni fog, fontosabb számomra, hogy amit gondol, érez és kimond, igaz legyen és igaz maradjon.

Hargitai Miklós

Koppenhágai fehér éjszakák

177

Azt mondják Budapesten, hogy a lomtanítási rendszer átalakításánál a koppenhágai példa lesz az irányadó. Ha így lesz, akkor jófelé keresgélnek – de milyen is az a bizonyos koppenhágai szisztéma?

Magában a dán fővárosban már régóta nincs az a fajta klasszikus lomtanítás, amelynek az a lényege, hogy „rakd ki az utcára, mi meg elvisszük”. Ehelyett VIP gyűjtőszigetek vannak: fedett, kivilágított, zárt zónák; a társasházak övezetekben úgyszólván mindegyik tömbhöz tartozik egy. A miénket ugyanaz a kulcs nyitja, mint a kertkaput meg a garázst (ez is dániai sajátosság: a kert az egyik oldalról nyitott, az jön be, aki akar, de a másik oldalon van keresés, zárható kertkapuval). A tető zöld – ez nem a színére értendő, hanem az élő növényborításra. A lámpa odabenn automatikusan felkapcsolódik, ha belépünk. A belső térben gyűjtőkonténerek: vegyes hulladék, papír, karton, műanyag, fém, üveg, elem, miegyéb. Természetesen a háztartási veszélyes hulladékot (gyógyszert, vegyszert, elektronikai hulladékot, sütőolajat) is otthagyhatsz megfelelő csomagolásban. Senki nem fog rád ripakodni, hogy ezt mégis hogyan képzeled. Felelős állampolgár vagy – épp azért viszed oda, hogy biztos kezekbe kerüljön. Bejönni csak az tud, akinek kulcsa van, és hetente minimum egyszer biztosan érte jön a köztisztasági cég autója. Hozhatsz ágyat, szekrényt, zongorát is. Ha nem fér be, akkor nekitámasztod az építmény oldalának, és felhívod a kifüggesztett

telefonszámot – kijönnek, elviszik. De nemcsak hozni, hanem vinni is lehet: minden hulladékudvarnak van egy közmegegyezéssel kijelölt sarka, ahol a még használható tárgyakat, ruhákat stb. szokás lepakolni, hogy vigye, aki akarja. Működő tévét, számítógépet, kávéfőzőt, porszívót, mikró, bármit. És léteznek olyan hulladékudvarok is, ahol kifejezetten az újrahaszárlat a cél: beviszed, felrakod a megfelelő polcra, és valaki más, akinek pont erre van szüksége, hazaviszi. Adott esetben előtte meg is javítják. A fő, hogy minél tovább használatban legyen, és minél kevesebb hulladék képződjön.

Már-már tökéletes. Semmi nem megy veszendőbe: a kevésbé tehetősek onnan öltözködnek, lakberendeznek, onnan frissítik az otthoni technikát, és a tehetősebbeknek is jó érzés, hogy nem a kukába hajigálják, amiről azt sejtik, hogy másnak még jó lehet.

Vannak egyébként teljesen nyitott udvarok a közelünkben is. Nincs ór, nincs nyitvatartási idő, nincs tiltólista. Tudják, hogy senki nem fog odavinni kibelezett autóröncsöt, bombát, sugárzó anyagot. A dánokat kisiskolás koruktól tanítják a hulladékkezelésre – mire valaki odáig jut, hogy önálló háztartása lesz, már a vérébe ivódik, hogy melyik hulladéktípussal hogyan kell elbánni. A kulcsszó a felelősség: megbíznak benned, hogy felelősen fogsz eljárni, és ezer emberből 999 felelősen is jár el, a maradék egyre rászólnak a többiek. Az a tapasztalatunk, hogy mindez utólag is megtanulható: a környékünkön sok a bevándorló, mindenféle országból és kultúrkörből – simán megy nekik is a szelektálás meg a disztíngválás.

178

Ha szükséged van valamire – szegélylécre a parkettához, maradék festékre, új csaptelepre a régi csöpögős helyett, felmosóröngyra, kutyajátékra –, alapértelmezésben először a hulladékudvarba mész: előbb a sajátodba, aztán a környéken lévő többibe. Néhány napon belül szinte bizonyosan megtalálász mindent. Saját tapasztalat: a minapi lakásfelújításhoz találtunk háztartási alkoholt (amivel a régi lazúrt feloldottuk), ecsetet, smirglit, glettet, spaklit, függönykarnist, (bontatlan) összecsucskható IKEA vászondobozokat, csavart, tiplit, szivacsot, gumikesztyűt, hosszabbítót, fúrószárat, képkeretet, rajzszöveget. Kidobhatták volna mindet, de inkább csak kitették, nekünk meg mind jól jött, a dániai árak mellett különösen.

Az ember nekiindul, a szegénylősebbje inkább este, pedig mehetnének nappal is, Dániában nem szegény az SK hulladékhasznosítás. Aki a hulladékudvarban bogarászik, az az ő szemükben nem guberál, hanem „kell neki valami”. A hulladékudvar rendszerint sokkal közelebb van, mint a barkácsbolt. Természetesen Koppenhágában is vannak guberálók (magyarok, bosnyákok, románok, ritkábban ukránok), de a dán ember is simán belenéz a kitett dobozokba, legfeljebb megvárja, amíg egyedül marad odabenn. Egy szóval elindulunk, biciklivel, mert Koppenhágában az elindulás alapértelmezésben azt jelenti, hogy felszállunk a biciklire. Még nincs elég sötét, ezért előbb lemegyünk a kikötőbe. A parton tölgyfák, lámpasor, a lámpák körül szarvasbogararak röpködnek. Vidám énekszó, és fiatalok mindenfelé. A dánok június legvégén, az érettségi után ballagnak el a középiskolából, utána egy hétvégét még együtt töltenek, mondjuk úgy, hogy vidáman. Kötelező kellék a matrózsapka, avagy studenterhue – amely nélkül vagy 150 éve nincs dáni-

ai ballagás – meg egyre inkább a zenét szolgáltató bulikamion, más néven studenterkørsel is, ami a szénásszekértől a limuzinon meg a nagyobb furgonon át a kukásautóig bármi lehet, a lényeg, hogy sokan fölférjenek rá, és legyenek jó erős hangszórói. A studenterhue-t egész nyáron hordják (büszkén, mivel a sikeresen letett érettségi vizsga jele), és nemhogy a formájának, de még a színének is üzenete van. A vörös a gimnáziumra, a kék a műszaki technikumra, a fekete a kereskedelmi/gazdasági iskolára, a fehér a szakérettségire, a zöld olykor a katonai képzésre utal. A studenterkørsel meg részben a kreativitásra, részben az anyagiakra – meg lehet oldani olcsón, de ki lehet bérelni akár egy luxusbuszt is. A mókás fiatalokkal telepakolt zenélő járgányok fel-alá járkálnak a koppenhágai éjszakában: az a cél, hogy minél többen lássák/hallják, mennyire jó a rajta utazóknak.

Ezzel el is telik az idő a körülbelüli besötétedésig – Koppenhágában június végén soha nincs teljesen sötét, ezek azok a bizonyos fehér éjszakák. Bringá-zunk egyik depótól a másikig, és gyűlik az iparosmunka kellékanyaga: egy doboz ebből, egy flakon abból. A festékkínálat egyenesen parádés, ami abból a szempontból nagy előny, hogy a festékfélék valószínűleg valamilyen környezetvédelmi különadó miatt irracionálisan drágák. Mondjuk a melléjük járó szolgáltatás sem ugyanaz, mint itthon. A festékboltban a szakember megkérdezi, hogy mire kell a lazúr – régi, lazúros padló kezelésére: tehát beltéri, vízbázisú, nem oldószeres, gyorsan és keményre száradó, nem viaszos, nem kell, hogy időjárás- és UV-álló legyen –, kikeveri a kért árnyalatot, ad belőle egy kis edényben próbának, a pattintós tetőn lévő kódot elég beolvasni telefonon vagy elküldeni mailben, és mire visszamegyünk, már készen vár a szükséges mennyiség. Igaz, az a flakon, ami idehaza kényelmesen kijönne ötezer forintból, ott átszámítva legalább a duplája, vagy inkább a háromszorosa, de nagyjából így aránylanak egymáshoz a fizetések is, vagyis kibírják.

Dolgozni – mármint a házon – éjjel nem szokás, elvégre lehetséges, hogy valaki aludni akar: elképzelhető, de erős fantázia kell hozzá. Miért akar-nánk átaludni a fehér éjszakákat? Alvásra ott lesz majd az egész tél, amikor csak mutatóba jön fel a nap. Most nyár van, előkerülnek a színes fényfüzérék, a lampionok, a kerti székek. Amerre elkerekezünk, mindenhol emberek üldögélnek a kertekben, sül a hús, cseng a pohár és a nevetés (diszkréten, mert a dán ember többnyire mulatni is úgy szeret, hogy mások ne hallják – a studenterkørsel ebből a szempontból a szabályt erősítő kivétel, mert azt hallani kell, még a következő utcában is). Az éjszakát úgy kell elképzelni, hogy éjfélre nagyjából besötétedik, de az ég alja nyugaton még világos. Aztán ez a kékes-lilás-rózsaszínes világító sáv szép lassan átvonul előbb északra, majd keletre, és hajnali három óra körül napfelkelte lesz belőle – világosban meg kinek van kedve aludni menni? És pont így vannak vele a madarak is: éjfélkor még lelkesen énekelnek a rigók, meg egykor is, kettőkor is, háromkor is. Talán tudják, hogy a sötétre hiába várnak, talán nem, mindenesetre nem aggasztja őket. Az ornitológia mai állása szerint amit mi romantikus madár-csicsergésnek hallunk, az valójában válogatott szitkok sorozata („kopj le a csajomról/a fészkelőterületemről”, csak sokkal durvábban), kész szerencse,

hogy nem értünk madáruul. Alighanem ennek is köszönhető, hogy a madárdaltól hangos dán éjszaka varázslatos, és legfeljebb hajnal felé érez egy kis álmodást az ember, ami könnyen kezelhető azzal a pár óra szunyókálással, amihez reggel 9 körül már úgyszólván túl meleg lenne. Melózni viszont akkor már lehet, egészen estig – addigra meg rendszerint kifogyunk az anyagból, és indulhat a következő beszerzőkörút.

A dán rendszer tehát jó, meg praktikus, könnyen elsajátítható, legalább is akkor, ha tartósan ott vagyunk abban közegben. De hogy átültethető-e Budapestre, az azért sok mindentől függ: az oktatástól, az emberi tényezőtől, az időtől (Koppenhágában sem volt mindig így). Mindegy, mi drukkolunk: a legőszintebben kívánjuk, hogy sikerüljön.

Kiss Judit Ágnes

Gendertánc

180

Azon boldog emberek közé tartozom, akik a gender kifejezéssel nem politikai kontextusban találkoztak először. Egyetemista koromban némi folklorisztikát hallgatva találkoztam egy tanulmányban a gender role kifejezéssel, ami nem jelentett semmi mást, mint némi szerepet: azaz hogy milyen viselkedést és tevékenységet vár el az adott kultúra a férfiktól és milyet a nőktől.

Mára szitokszóvá lett bizonyos körökben, eredeti jelentését elfeledték, genderfluid szakállas nőket és nagy mellű férfiakat képzel hozzá, aki undorral kiejti. Közben nem beszélünk arról, hogy milyen elvárások alapján élünk férfiként és nőként. És amíg maga a szó is hadszíntérré válik, nem beszélünk arról sem, hogy jók-e nekünk ezek az elvárások.

Néhány napja néztük meg *A számolás joga (Hidden figures)* című életrajzi filmet a családommal. A lányomra olyan hatással volt, hogy utána nőjogi és szegregációellenes tüntetésekkel álmódott. Nekem is elszorult a torkom, ahogy néztem. Hogy ez volt a valóság: megalázó szabályok, amelyeket az elnyomottak is elfogadtak. Külön helyek a buszon a feketéknek. Külön kávéskanna, amihez a fehérek hozzá sem érnek. Külön részleg a könyvtárban. És külön mosdók. A kora hatvanas évek Amerikájának általános nőelnyomásában a fekete bőrű nők még kiszolgáltatottabbak voltak. (Ahogy a mi mostani társadalmunkban a roma lányok és asszonyok.) Nők, akik elfogadják, hogy magassarkúban kell tipegniük, szolid gyöngysort viselniük, fillérekkért dolgoznak, és férfiak, akiknek fogalmuk sincs arról, hogy a nőknek milyen hátrányokat leküzdvé kell ugyanazt teljesíteniük, amit nekik. (Igen, eltáncolni ugyanazt, csak túsarkúban, hátrafelé.)

Még mindig nincs tudatában a heteroszexuális fehér férfi, hogy miféle előjogok járnak neki. (Az Egyesült Államok jelenlegi vezetése mindent meg is tesz, hogy ezek miatt az előjogok miatt senki ne is érezze kellemetlenül ma-

gát.) Vajon ha tisztában volnának vele, lemondának róla? Vajon ha a szűfrazsettek mozgalmáról nem egyetlen film készült volna, hanem százötven, amelyek újra meg újra bemutatják, hogy a női szavazati joghoz bebörtönzésen, veréseken, éhségstrájkon és kényszeretetésen és a kényszeretetések miatti fulladásos halálokon keresztül vezetett az út, akkor ugyanolyan ízléstelen volna ma a társadalom szemében hímsoviniszta viccekkel dobálózni, ahogy nem tréfálkozunk a gázkamrákkal?

Egy heteroszexuális fehér férfi nem szembesül azzal, hogy a munkahelyén azt firtatják, mikor akar gyereket. Vagy azt, hogyan fogja összeegyeztetni a családi életet a karrierjével. Nem kell magában feltennie a kérdést, kivel biztonságosabb találkozni az erdőben: egy ellenkező nemű emberi lényel vagy egy medvével. Nem tesznek megjegyzéseket a testére, az öltözkéire. Nem fotóznak a lába közé. Nem zaklatják az utcán. Nem válik mindjárt láthatatlanná is, ha már nem jegyzik a szex- és szaporodási tőzsdén. Nem kell úgy tennie, mikor egyedül megy hazafelé, mintha telefonálna, miközben a másik kezében kulcsosomót szorongat, hogy ha úgy fordul, legyen mivel védekeznie. Nem övezi ösztársadalmi megvetés, ha kicsikkel a szülői szerepből, és a másokra hagyja a gyerekeket.

Ezeknek a férfiaknak javarészt fogalmuk sincs arról, hogy a másik nem számára más lapokat osztottak. Nem gonoszak, csak ugyanúgy nincsenek tudatában annak, mivel küzd a másik (aki akár folyamatosan karnyújtásnyira van), ahogy a filmbeli főnök nem tud róla, hogy színes bőrű női beosztottja egy kilométert fut minden alkalommal a túsarkújában, hogy elérje a feketék számára fenntartott mosdót.

Bár már ideje lenne tudni róla. Ideje lenne, hogy a „szerelemféléstől”, partnere vagy volt partnere által meggyilkolt nőkről ne csak a nőtársaik emlékezzenek meg. Hogy Orosz Bernadett vagy Renner Erika mellett ne csak nők álljanak ki. Addig nem lesz változás, amíg maguk a férfiak nem döbbennek rá, hogy a patriarchális berendezkedés számukra is káros. Ahogy az amerikai rabszolgaság megszüntetéséhez is kellett a fehér abolicionisták.

Egy Richard Rohr nevű ferences szerzetes férfiaknak szóló könyvében (*A férfi útja*) olvastam, hogy a legtöbbet ő a feminista irodalomból tanult. Mert a nőket a patriarchális elnyomás arra kényszerítette, hogy folyamatos önreflexióval vizsgálják a saját helyzetüket, míg a férfiak e nélkül az elnyomás nélkül erre nem lettek képesek.

A férfiak még mindig nagyobb szabadságot élveznek a párkapcsolat, a család és a karrier terén, kevesebb fizetetlen és érzelmi munkát végeznek, mint a nők, még a felvilágosult európai országokban is. A társadalmi nemi szerepek azonban talán még jobban megszabják, hogyan kell viselkedniük, mint a nőknek. A „kemény férfi” mintája erősebb, mint a szelíd nőé. És vajon mit veszítenek ezzel? Ismerős meséli, hogy ahol a kislányai táncolnak, egyetlen fiú is táncolt, de az osztálytársai (ötödikes fiúk) addig gúnyolták miatta, amíg – hiába volt tehetséges – el nem menekült az órákról. Mit veszítenek a fiúk, hogy balettra járni nőies, ezért ciki? Testtudatot, ritmusérzéklet, muzikalitást, koordinációs készséget, amit csak a tánc adhat meg. És a szabadságot, hogy azt csinálják, amihez kedvük van.

Az úgynevezett toxikus maszkulinitást a férfiak kényszerítik egymásra, hiába szenvednek tőle mindnyájan. Mögötte ott van a rettegés: mi lesz, ha nem tartanak elég férfiasnak? Akkor azt hiszik, hogy meleg vagyok! És az még annál is rosszabb, mintha nyámnyila, papucs, anyámasszony katonája lennék a szemükben. A férfiak legjobban a férfiakat büntetik a nem genderkonform viselkedésért.

A homofóbia valójában a férfiak rettegése más férfaktól. Két leszbikus nőre a legtöbb férfi a kukkoló vágyával gondol (mutatják ezt a pornóoldalakra beírt keresőkifejezések). Két meleg férfi viszont undorral tölti el az átlag heteró fehér férfit (a továbbiakban HFF). Az undor mögött rémület lapul, ahogy egy ismert mém mondja: „a homofób attól fél, hogy egy férfi úgy bánik vele, ahogy ő bánik a nőekkel.”

A Pride elleni politikai kirohanás is a HFF rettegése: hogyan kell viselkednem ahhoz, hogy ne gondoljanak nőiesnek, tehát homoszexuálisnak? Mutatnom kell, hogy annyira nem vagyok meleg, hogy még undorodom is tőlük! Nem akarom látni őket! Tiltsuk be, hogy megjelenjenek, hogy végigvonuljanak a városon!

Tanítottam (egyházi) fiúosztályban, ahol egy drámajáték-gyakorlathoz azt kértem, álljunk körbe, és fogjuk meg egymás kezét. A végzős osztály (tehát nem tízéves kiskamaszok, hanem tizennyolc éves felnőttek) kerek perc megtagadta a kérést, ők nem fogják meg egymás kezét, mert ők nem buzik! Ugyanezt az osztályt egy színházi előadásra vittem (az évtized legjobb előadása volt anno: *Bűn és bűnhődés a rácsok mögött*), amiből egyetlen dolgot jegyeztek meg: két férfi színész megcsókolta egymást. Akkor nyilván buzik. Nem színészek, nem a rendezői instrukció szerint játszanak, hanem undorító buzik. Innentől kezdve a darabnak semmi más mondanivalója nem volt elérhető számukra.

A nők férfias viselkedését – ameddig nem a vezetésre és a hatalomra vonatkozik – nem bünteti a társadalom. Ne akarjon főnök lenni, mert arra nincs bocsánat, ellenben ott az üvegplafon. A legmagasabb politikában ők a kvótanőként felmutathatók, és ha úgy fordul, mások (férfiak) helyett beáldozhatók. (A legszomorúbb, ha az ítéletet épp nőtársai hozzák róla.) De amíg nadrágot hord, levágatja a haját, bokszolni kezd, katonának áll, addig nem követ el különösebb bűnt, hisz mi volna természetesebb annál, mint hogy a gyenge és elnyomott az erőshöz vágyik hasonlítani? Ha viszont egy férfi mutat femininnek bélyegzett viselkedést: balettozik, horgol, otthon marad gyesen a gyerekével, vagy óvópedagógusnak jelentkezik, akkor férfitársai utasítják ki maguk közül. (Noha közben ők maguk is szenvednek a nemük számára kialakított elvárásoktól.)

Egy német lapban megjelent cikkben olvastam, hogy egy egész Európát átfogó utánkövetéses vizsgálatban huszonötezer 50 és 64 éves kor közti házaspárt kérdezve az derült ki: a feleség hosszabb távú betegsége a házasságok 21 százalékában válással végződött, míg ha a férj lett beteg, ez csak 3 százalékban következett be. Mert a kapcsolatok érzelmi munkáját hagyományosan a nők végzik, és ha kidőlnek, a férfi nem képes átvenni ezt a szerepet. De vajon jó ez a férfiaknak? Hogy nem tanították őket kisgyerekkoruktól az

érzelmi munkára? Hogy ugyanúgy szükségük van érzelmekre, mint minden emberi lénynek, de ezt csak a párkapcsolatukban merik, tudják megélni? Jó-e nekik, hogy még mindig pénzkereső gépként tekintenek magukra, tekintenek rájuk, és közben panaszkodnak az aranyásó nőkre, akik csak a férfi pénzét akarják? Jó-e nekik, ha kimaradnak a gyerekeik életéből? Jó-e, ha még mindig arra nevelik a kisfiúkat, hogy „a férfiak nem sírnak”?

Amíg a HFF ellenségként tekint a feministákra, férfigyűlölőnek tartja őket, és nem jön rá, hogy közös ügyért: az egyenlőségért, és közös ellenségel: a patriarchális berendezkedéssel harcolnak, amíg nem hajlandó átlátni az előjogait, és lemondani róluk, addig valódi változásra kevés esély van. Addig maradnak a vak komondorok, a kormányzás a népesség felének képviselete nélkül, a hetente megölt áldozatok, és a férfiak számára várható alacsonyabb átlagéletkor. Mert ne higgyük, hogy nincs összefüggés az érzelmek elfojtása és a betegségek megjelenése között.

Talán ez a toxikusan maszkulin kormány segít abban, hogy a férfiak is végleg megundorodjanak patriarchális rendszerétől, ahol a homoszexualitást összemossák a pedofil bűnözéssel, miközben valódi pedofilok hálózata adja-veszi a kiskorú áldozatokat. Ahol nem foglalkoznak nőügyekkel. Ahol a családbarát kormány szülészeti osztályokat zárat be, de meghallgattatja az abortuszra készülőkkel a magzati szívhangot. Természetesen csak az anyákkal. Ahol az egymillió alkoholista országában a pálinkafőzést magyaros férfivirtusként mutatják be. Lehet, hogy addig ők lesznek hatalmon, amíg ezek ellen nem lépünk föl. Akár azzal, hogy a többségi társadalom képviselőiként is végigvonulunk a betiltott Pride-on.

183

Végel László

A befejezetlen bársonyos forradalom rövid története

Figyelem a szerbiai eseményeket, amelyek lassan-lassan letargikussá tesznek. Szeretném megfejteni, valójában miért és mi történik körülöttem. Hol kezdődött? Vonakodok reménykedni, ezért legszívesebben a '68-as reményekre, dühös és reménykedő korszakomra gondolok. Annak kezdetén még bíztam benne, hogy van kiút. Néhány hónappal a '68-as egyetemista tüntetések kirobbanása előtt jelent meg az *Egy makró emlékiratai* című regényem, amelynek hangulata '68-ra emlékeztetett. Nem '68-ról szólt, hiszen az *Új Szimposion*ban évekkel előtte megjelent folytatásokban (a könyv kiadása a szocializmus torz bemutatása miatt elhúzódott), ám valahogy mégis a '68-as közérzetről szólt. Nem a lázadások utórezgése volt, hanem az előjele. Kérdemelte a lázadó ifjúság díját, a Mladost-díjat, ami óhatatlanul belesodort az eseményekbe.

Néhány napot Belgrádban töltöttem. Néhány fiatal szerb író társammal az egyetemisták között kötöttem ki. A mozgalom kimondottan baloldali volt, az egyetemet Marx Károly vörös egyetemnek keresztelték át, a fiatalok a vörös burzsoázia ellen tiltakoztak. Hibáiról és erényeiről máshol elég sokat írtam, most azonban csak a mai egyetemista demonstrációk függvényében néhány időszerű vonását idézem fel. A hivatalos sajtó akkor is elmarasztalva írt róla, szocialistaellenesnek nevezte, és sajnálattal állapította meg, hogy konkoly került a búzába. Érdekes, hogy távolról sem használt olyan durva kifejezéseket, mint a mai sajtó és a mai kormánypolitikusok, akik fasisztáknak, terroristáknak, puccsistáknak nevezik az egyetemistákat. '68-ban azzal bélyegezték meg őket, hogy ők az új baloldali hívei és az öngazgatású szocializmus ellenfelei. Puccsisták, fasiszták és náciak, ezek a súlyos vádak szóba sem kerültek. Az egyetemisták fellázadtak a hivatalos baloldal ellen. A nyugati sajtó nehezen tudta elhelyezni, hiszen az akkori nyugati mozgalmak kifejezetten baloldali antikapitalista jellegűek voltak. A hazai közvéleményt sem mozgósította úgy, mint a mai tüntetések. Azok sem csatlakoztak a tüntetésekhez, akik nem rokonszenveztek a Kommunista Diákszövetséggel, mivel jámbor kompromisszumot kötöttek a jóléti szocializmussal. A széles néptömegekre nem volt hatással a '68-as egyetemista mozgalom, viszont – erről alig olvashatók – az egykori antifasiszta partizánok korosodó nemzedékét erkölcsileg megviselte. Nyugtalanította őket saját ifjúságuk emléke. Maradt bennük némi idealizmus, bár az gyakran véres volt. Ők is tüntettek, és most nem tudták értelmezni, hogy miért fordult ellenük az ifjúság. Természetesen a pártnómenklatúra törzsének, a középkádereknek, akik nem harcoltak a boszniai erdőkben, hanem „beleszülettek” a hatalomba, nem voltak erkölcsi aggályai, ők ugyan kirendelték a készenléti rendőrséget, de nem voltak tömeges letartóztatások és brutális minősítések. Csupán egyetlen nagyobb incidens történt a belgrádi aluljáró előtt. De utána visszavonult a rendőrség, állt és várt. Várta Tito szavát, aki egy hét múlva megszólalt, és a nómenklatúra legnagyobb megrökönyödésére az örökös köztársasági elnök bejelentette, hogy az egyetemistáknak igazuk van. A végkifejlet tényleg tragikomikus volt, az egyetemisták Belgrád főterén körtáncot jártak, és az elkövetkező években elkezdődött a visszarendeződés. Tito marsall megrémült saját reformjaitól, és következtek az ólomidők: a hetvenes évek, amelyek a halála (1980) után egyre zűrzavarosabbak lettek.

Tito utódai nem tudtak mit kezdeni a hatalommal, amely az ölükbe hullott. Elsajátították az autokratikus hatalomban való működést, az autokrata halála után azonban fejvesztettek lettek. A tehetetlenségi ópium végül az ország széthullásához vezetett. Tito halálát 1980-ban a tömegek ószintén gyászolták, lehet, hogy ösztönösen az ország jövő széthullását is megsiratták. Az én '68-as nemzedékem legjobbjai rossz lelkiismerettel, félig-meddig megalázva, félig-meddig kiábrándulva várták be a '89-ben lezajló rendszerváltást.

Szerbiában erre komoly indokuk volt. A környező szocialista országokban a rendszer megpuhult, a kommunista vezetők felemelt kezekkel fogadták

a rendszerváltást. Az élénk és egyre aktívabb ellenzék pedig saját győzelmének könyvelte el Gorbacsov ajándékát. A közmegegyezéses bársonyos forradalomban azonban a rendszer továbbra is működött. A jugoszláviai kommunista elit nem emelte fel a kezét, annak ellenére, hogy a rendszer összeomlott, majd darabokra hullott az ország is. Az emberek vártak valamire, de a káoszban nem tudták megfogalmazni, hogy mire. Ha viszont valamire nagyon várnak, akkor a legrosszabb következik be. Miközben a többi szocialista országban bámulatba ejtő liberális intermezzo köszöntött be, igaz, rövid időre, vagy egy évtizedre, ám aztán kipusztult az idegen tálajban, mint egy papaja- vagy mangófa.

A szerbiai csodaváró vákuumba a liberális intermezzo helyett nacionalista proféciaival robbant be Slobodan Milošević, a regnáló kommunista párttitkár. Meetingjein százezrek jelentek meg. A szüleim szomszédasszonya a hálósobában a férje fotója mellé helyezte poszterét. Egyszerű asszony volt, nem kívánt hatalmat vagy jutalmat, csak a csodát várta. Ez többnyire őszinte nemzeti eufória volt. Rangos európai hitvallású értelmiségek egy éjszaka nacionalisták lettek. Milorad Pavić, a világhírű író, az elnöki palota szalonjában részleteket olvasott fel *Kazár szótár* című regényéből, az ország vezérkara sötét öltönyben, ünnepélyes arckifejezéssel hallgatta az író. Nemcsak a selejt támogatta az „antibürokratikus forradalmat”, hanem a klasszikus értékeket képviselő írók és művészek és az akadémikusok nagy része is.

Az egész posztoszocialista régióban Slobodan Milošević elsőnek ismerte fel a nacionalizmus kísérteties erejét, habár sosem állította magáról, hogy nacionalista, csupán azt hangoztatta, hogy vissza akarja hódítani a nemzeti érzés becsületét. Egy-két évtizeddel később találmányával sokan éltek és visszaéltek. A tízes években március 14-én feleségemmel a Keleti pályaudvaron leszálltunk a belgrádi vonatról. Miközben bőröndjeinket cipeltük, leállított bennünket egy fekete pólós csapat. Hé, öreg, és a kokárda hol maradt, kérdezték, és a hangjuk fenyegető volt. Ezt holnap tűzném fel, rebegtem. Nincs holnap, velünk vagy ellenünk, oktattak ki. Most szálltam le a vonatról, szerbiai magyar kisebbségi vagyok, védekeztem. Ezt hatott. Jó, jó. Öregem, rohanj a Múzeum körútra, ott árulnak kokárdát, a nejjel vegyetek egyet-egyed, nehogy bajba kerüljete. Szóval ide is elérkezett a vírus. Megálltam a kokárdaárus előtt. Kicsit vagy nagyot, kérdezte az árus. Nagyot, mondtam, és Milošević „antibürokratikus forradalmára” gondoltam. Tapasztalatom szerint ugyanis néha egészen jelentéktelen apróság miatt kerülhetett az ember bajba.

Furcsa, mindmáig érthetetlen történet ez. Csetniksubarás sovinszta sihederek éljenezték a kommunista párttitkárt. Hamis illúzióban éltek, de úgy érezték, hiteles illúzió omlott össze. Az átlagemberek a nagy zűrzavarban változásban reménykedtek, miközben ide-oda sodorta őket a populista ár. A környező országokban győzött a „bársonyos forradalom”, Szerbiában viszont populista színezetű autokrácia kerekedett felül. Az ország magányos európai pária lett. Következtek a háborúk. A fiatalok menekültek, az álkatonai egységek garázdálkodtak, az asszonyok sírva tüntettek

a háború ellen. A vörös sapkás egységek meneteltek főleg székhelyükön, Kulán, de a tartomány magyarulakta városaiban is. És a harctereken. A végén a tömegek gyászolták az elvesztett háborúkat. Újratemettek egy illúziót. Következett Koszovó, a NATO-légítámadás, amelynek a vége újabb illúzióvesztés lett.

Az emberek keresték a remény titkos ösvényét. Megbuktatták Miloševićet, és Zoran Đinđić felkínálta a reményt. Az „antibürokratikus forradalmat” megdöntötte a tíz évet megkésített és befejezetlen szerbiai bársonyos forradalom. Đinđić műve azonban vészesen csonka maradt. A kormányfőt meggyilkolták. Természetesen a vörössapkások művéről volt szó. Utolsó útjára több százezres tömeg kísérte ki, amely sejtette, hogy befellegzett a szokottnál durvább szerbiai bársonyos forradalomnak. A tömeg gyászolta Đinđićet és az elvesztett jövőt. Ugyanúgy sírtak az emberek, mint Tito temetésén. Nyilván sejtették, hogy újra elveszett a jövő. A bársonyos forradalom másodszor is befejezetlen maradt.

Finito! Aleksandar Vučić jelenlegi államfő Újbelgrádban diadalmasan letepte a *Zoran Đinđić sugárutat* jelző táblát, és helyette a háborús bűnös *Ratko Mladić sugárút* nevű táblát szögezte fel, ezzel jelezve az új utat és a bársonyos forradalom végét. Đinđić meggyilkolása után a szerbiai társadalom a befejezetlen bársonyos forradalom görcseiben élt. Elsiratta, hogy október 5-ét nem követte október 6. Mindeközben a délszláv háborúban születő, egyre inkább kiteljesedő vérpettyes kapitalizmus lerombolta az emberi szolidaritást.

186

Ha egy ország eltéveszti a jövőt, akkor utánanyúl a múlt. Szerbiában a múlt nem múlt el, hanem álarcot vett fel. Az emberek kiábrándultak a befejezetlen bársonyos forradalomból, Đinđić utódai ugyanúgy nem tudtak mit kezdeni az október 5-én ölükbe hulló hatalommal, mint Tito örökösei. Szétporladt egy újabb illúzió. A választópolgárok dühükben megbüntették Đinđić utódjait – és saját magukat. Bizalmat szavaztak azoknak, akiket 2000-ben megbuktattak. Csakhogy időközben a radikálisok megreformálták magukat, levetették a terepszinű egyenruhát, és Versace öltönyben indultak Brüsszel felé. Ígéreteik reményteljesek voltak. Aleksandar Vučić azt ígérte, hogy véget vet a korrupciónak. Letartóztatta Miroslav Miškovićot, Szerbia leggazdagabb nagytőkését. Népszerűsége az egekig ért, Miloševićével vetekedett! Mišković megnyerte a pert, a kormánynak sokmillió kártérítést kellett fizetni, a korrupcióellenesség hamar elcsitult. Jelenleg Vučić és Mišković békében él egymással. Nem lehet a politikai stabilitást biztosítani az új oligarchiával való szövetség nélkül. Elcsendesedett a korrupcióellenes kampány. Vučić bejelentette, hogy Szerbia nem fogja szolgálni sem Brüsszelt, sem Moszkvát, amit a nép rokonszenvvel tudomásul vett, mert felidézte a titói időket. A brüsszeli út azonban siralmasan lelassult, a Putyinnal való barátság pedig egyre inkább elmélyült, nem véletlenül, hiszen ideológiai alapokra épült. A szociális különbségek növekedtek ugyan, de az élet rendezettebbé vált. A nyugdíjak időben érkeztek, a tízes évek európai gazdasági fellendülése jó hatással volt Szerbiára is. Bevonult a nyugati és a kínai stabilitást igénylő tőke, amelynek az érdekei fontosabbak, mint az emberi

jogok és a szólásszabadság. Angela Merkelt Belgrádban Strauss-csokorral fogadták. Bájos gall mosollyal megjelent Belgrádban Macron francia elnök. Mosolygott, hiszen 12 darab Rafale típusú vadászbombázót adott el Szerbiának, összértékük kb. 2,7 milliárd euró. A sajtószabadságról, az emberi jogokról egy szót sem ejtett. Betoppant Olaf Scholz is, a volt német kancellár, ő sem hozta szóba a jogállamot, hiszen lítiumra vadászott. Milošević hadban állt az akkori európai koreszmékkel, Vučićot nem érdeklik a koreszmék, ő a multinacionális cégekkel, a nagytőkével szövetkezik, amelyek megfegyvelik az európai politikusokat. Legyenek elnézőek!

A tömegek több mint egy évtizeden át megtanultak túrni és túlélni. Vிரágzott a korrupció és a pártokrácia. Terjedt az apátia. Az új osztály, az oligarchiák helyzete megszilárdult. A félelmetesen kettészakadt Szerbia önmagával viaskodott. Ennek adtak hangot az egyetemisták, akik immár nyolc hónapja hóban, fagyban, szélviharban, záporokban, kánikulában Szerbia városaiban lezárják az utakat, blokkolják az egyetemeket, tüntetnek és mozgósítják a lakosságot. A rendőr- és csendőrkordonok látványa a mindennapok részeivé vált. Tüntetések, sebesültek, szétvert állkapcsok. Gumibotok kopognak a koponyákon. Letartóztatások. Könnygáz és bors-spray. Az utcán protestáló tömegek rendkívüli választásokat követelnek. Az anyák újra sírnak. Végleg fel kell számolni a bársonyos forradalom emlékét. Az egyetemistákat és a velük tartó polgárokat a kormánypárti médiumok és a koalíciós pártok vezetői náciknak, puccsistáknak, fasisztáknak, terroristáknak nevezik. Milošević idejében is vészterhes volt a közéleti diskurzus, de éldegélt valamiféle szabályozás. Most minden szabály felborult.

A legtöbben mindezt pusztán napi politikai szemüvegen szemlélik, szerintem azonban többről – a napi politikán túlmutató jelenségről van szó. Több évtizedes gyötrellem, trauma, fájdalom és szenvedés, illúzióvesztés előzte meg a jelenlegi tüntetéseket. Aleksandar Vučić nyolc hónap alatt legalább ötször bejelentette, hogy legyőzte a színes forradalmat. Talán lapszus. Nem a színes, hanem a bársonyos forradalomról van szó, hiszen az egyetemisták követelése majdnem szó szerint egyezik a néhai közép-európai ellenzéki értelmiség szótárával. De harminc év után Brüsszel emellett már nem áll ki. Csak diplomatikusan bejelenti, hogy aggódik. Vučić másik tévedése, hogy világhírű bestseller lesz a színes forradalom leveréséről szóló könyvéből. Nagyot téved. Mások előbb győzték le. Sokkal elegánsabban. Az egyetemisták sziszüphoszi küzdelme végül is arról szól, hogy befejezzék Đinđić művét. Azon töröm a fejem, hogy vajon a csendőrök ma letartóztatnák-e Zoran Đinđićet...

A hazugság diadala

Aki némileg érdeklődik a politika iránt, ismerheti Fleck Zoltán véleményét a másfél évtizede regnáló magyarországi rezsimről. A jog-szociológus írásaiban és nyilatkozataiban egyértelművé teszi, hogy a rendszert autokratának tekinti, vezérét romlottnak, és ez nem pusztán politikai vélemény, hanem megalapozott, jogi érveléssel is alátámasztott szakmai álláspont. (Lásd e lap előző számában vitriolos írását az ún. átláthatósági törvény tervezetéről – *Feljegyzések az örültek háza tájáról.*)

Új könyvét részben megjelent írásából dolgozta egységes kötetbe. (Olyannyira új munkának tekintti, hogy az eredeti írások publikálásának pontos helyét sem érezte szükségesnek megadni.) A kiindulás Samuel van Hoogstraten *Az igazság diadala* című, 17. századi festménye. (Sajnos a közölt gyenge, szürke reprodukció alig vehető ki valami, de az érdeklődő természetesen a neten könnyen megtalálja az élvezhető változatot, Fleck leírása pedig világossá teszi, hogy számára mit mond a műalkotás.) A képen a domináló, szépséges Iustitia mellett, alárendelt pozícióban egy menekülő alak látható, aki kilép a keretből. Ő a legyőzött hazugság szimbóluma, a néző felé forduló arcán riadtság tükröződik, fenekén, nyilvánvalóan a képmutatás jelzésére, egy kifejezéstelen álarc néz az istennőre. Kettejük között a háttérben egy palota látható.

Fleck értelmezése szerint az emberi építmény azt jeleníti meg, hogy az igazság társadalmi tapasztalat, nem a természet teremtménye. Az igazság építménye már állt, amikor az igazságosság eszméje megjelent, és megfutamította a hazugságot. A könyv azokról és részben azoknak szól – mondja a szerző –, akik a palotában munkálkodnak, de bizonytalanok abban, hogy a két alak közül melyiket szolgálják. Nemcsak azoknak szánja a kötetet, akik szeretnék érteni a körülöttünk lévő valóságot, hanem azoknak is, akik tanácstalanok, „meddig mehetnek el a rezsimmel szemben, milyen kompromisszumok vállalhatók, mikor kell megszólalni.”

Látszólag ellentmond a kötet szövegének a festmény sugallta optimizmus, Iustitia diadala, hiszen Fleck éppen arról beszél, hogy a jog az autokráciában nem a hatalom korlátja, hanem eszköze – egyebek között ennek is következménye, hogy a hivatalos helyről felmutatott szemérmetlen hazudozás és képmutatás nem menekül, hanem uralja a rendszert. A festmény azonban nem a létező világ, illetve az azzal foglalkozó mű tartalmának metaforája, hanem Fleck magabiztosságának, demokratikus, jogállami, alkotmányos elkötelezettségének, értékrendje megvalósíthatóságába vetett hitének megjelenítője. A szerző távol áll attól, hogy felhőtlen derűlátással képviselje nézetrendszerét, az

egyelőre elbukott igazság esélyeit. Helyzetértékelését jól jelzi, amikor az *Előszó*ban azt írja: „A demokratikus lelkület, civil bátorság, szolidaritás, morális tartás és kiállás hiánya olyan rétegekben rakódott rá az Orbán-rezsim által kirabolt társadalom mentalitására, hogy óriási messzeségbe távolodott egy erős, demokratikus közösség reménye.” Hangsúlyozza, hogy mindezt arra az értelmiségi közegre, a jogászokra, egyetemi emberekre tartja érvényesnek, akiknek különös felelősségük lenne a demokrácia, a jogállam védelmében, de nem kérdéses, hogy szélesebb körre, a társadalom számottevő hányadára is érvényes a láttelelet. Ugyancsak jelzi a szerző realizmusát, hogy hangsúlyosan beszél arról: az alkotmányos normák, a demokrácia érvényesülése, felülkerekedése nem történelmi szükségszerűség, hanem jelentős részben aktív emberi tevékenység következménye.

Fleck axiómának tekinthető kiinduló tétele így hangzik: „Csalók vették át az állam feletti uralmat és ez végzetesnek bizonyult a botladozó, gyenge jogállam és demokrácia számára.” A mű központi témája a jogállam melletti kiállás és érvelés, amely természetesen összekapcsolódik a mai lerombolt állapot vizsgálatával. Nem az Orbán-rendszer leírását, átlátható jogi barkácsolását, trükkjeit kívánja az olvasók elé tárni – mondhatjuk: hiszen a „király meztelen”, mármint jogászként, intellektuálisan nem túl érdekes az, hogy érdemi kontroll hiányában, a szükséges parlamenti többség birtokában szinte korlát nélkül törvények, sőt az Alkotmány (Alaptörvény) által bármit szente-

síteni lehet. De – ahogy Fleck írja – munkája nem is a 2010-ben kezdődő intézményi rombolás leltára, csak kisebb részben érinti a családokat, a hazug intézményeket. Jellemzőbbnek találja a magatartások, társadalmi áramlatok és mechanizmusok rendszeralkotó jellegét, mindennek erkölcsi vizsgálatát. A morális kérdések között így nem foglalkozik érdemben a másutt sokszor előtérbe kerülő, közkeletűen korrupciónak nevezett, valójában a közpénzek többnyire hivatalos döntésekkel, formálisan szabályos eljárásokkal biztosított elterelésével, Orbán és társai gazdagodásával, az ennek sokszor primitív és szemérmetlen „viselésével”. Egyik fő célja, hogy erkölcsi alapon megértse és kritizálja azokat, akik – nevezzük így – nem elkötelezett hívei az autokratikus berendezkedésnek, mégis, a normáit képviselve hozzájárultak a rendszer megteremtéséhez, és biztosítják fennmaradását. Mert – mondja – az autonómiák, szabadságok és demokratikus elvek semmi bevétele természetesen befolyásolja azok magatartását is, akiknek nem pusztán érdekük lenne, de morális kötelezettségük is ezen értékek védelme. Ők, az említett jogászok és egyetemi emberek, a szerző által legjobban ismert közeg, akik a fentebb említett Hoogstraten-mű palotájának mai változatában tevékenykednek. De ezen túlmenően azért is rájuk irányul elsősorban Fleck figyelme, mert: „Az igazságot a politika világán kívülről szemlélve válik nyilvánvalóvá, hogy a hatalmi erőszak és manipuláció megsemmisíti az igazságot [...]”. Az „igazság őrzőinek” intézményeit az állam tartja fenn, mert közha-

talmi feladatokat látnak el, fizetett ellensúlyt jelentenének azzal, hogy kritikus szemléletükkel segítik a hatalomgyakorlás korlátozását. Az alkotmányos állam bukása ezen ellensúlyok bukása is, ami – mondja Fleck – nem pusztán intézmények kiüresedését jelenti, tehát közjogi kérdés, hanem attól, hogy ezt „az ellensúly szerepét betölteni hivatottak árulása idézte elő”, emberek felelőssége is.

A mű a téma morális megközelítésének megértéséhez szükségesnek látott fogalmi keretek bemutatásával indul, egyebek között azzal a szándékkal, hogy váljék egyértelművé: az autokrácia fizikai erőszak nélkül is elnyomás. A következő fejezet az Orbán-rendszer leírása, a civil társadalom, a jogtudat (hiánya), az intézményes hazugságok, illetve mindezek következményei szemszögéből. A harmadik rész a rendszer hatalmi mechanizmusainak helyet adó intézményekben tevékenykedő értelmiségi, jogász magatartásokat kívánja bemutatni. Ezt követi, Fleck kifejezésével, „a politika fogságában lévő” intézmények, az egyetemek, a tudomány vizsgálata. Végül a válságból kivezető utakról esik szó, ám nem cselekvési receptet értve a kiúton, hanem ha tetszik, morális iránymutatást, a fungáló rendszer leváltásának feltételeit bemutatva.

A könyv tudatosan kialakított keretein kívül marad számos, a jogállamiság szempontjából egyébként fontos jogi, jogszociológiai téma. Itt van mindjárt az állam feletti uralom átvétele. A náciizmus hatalomra jutása óta megválaszolatlan alapkérdés, hogy a jogállam hogyan akadályozhatja meg a demok-

ratikus lehetőségeket kihasználó diktatórikus, autokratikus szándékok uralomra kerülését. Feltehető a kérdés, hogy mi motiválta, motiválja azokat, akik formálissá teszik a demokratikus intézményeket, leépítik a jogállamot. Van valami társadalmi idea, közjóléti törekvés, amiben valóban hisznek a személyes anyagi gyarapodás és a hatalom megszerzésének és megtartásának szükségességén kívül? Előfordul, hogy valami „jó”-ra törekvés vezet vétkekhez, bűnökhöz, és persze olykor ilyesmi sem hozható fel mentségül. Kérdés, mi a válasz arra a helyzetre, ha a jogállam, az alkotmányos berendezkedés kerül konfliktusba a demokráciával, mert a társadalom, a választók többsége más szempontokat tart fontosabbnak, mint a jogállamiság megőrzését.

Az *Előszó* dátumából kitűnően a szerző 2024 decemberében zárta le kéziratát. Bár remélhetően az eddigiekből kitetszik, hogy Fleck szempontjai nem a napi politikai történésekhez kötődnek, mégis befolyásolja az olvasót, a mű mondanivalójához való viszonyát mindaz, ami a mögöttünk álló fél évben történt. Amikor most júliusban, zárt ülésen az ELTE szenátusának negyven tagja közül mindössze négy szavazott nemmel arra, hogy az agyoncincált egykori akadémiai kutatóintézetek közül négyet, mintegy ezerkétszáz embert, a közvetlen érintettek tiltakozása ellenére, tisztázatlan feltételekkel augusztustól az egyetemhez csatoljanak, mintha a könyvhöz készült volna illusztráció: elvben független státuszú emberek alkalmazkodása a rendszerhez. Más jellegű eset, hogy Fleck

álláspontja szerint, amit e sorok írója is osztott egészen a legutóbbi időkgig, az autokratikus rendszer választások útján nem váltható le. A könyvben nincs kifejtve, de nyilvánvaló: a vezetők egy választási vereséggel nemcsak a hatalmukat, de a szabadságukat, illetve a vagyonukat is veszélyeztetve láthatják, ugyanakkor számtalan eszköz áll rendelkezésükre a választási vereség elkerülésére. A pillanatnyi helyzet szerint viszont esélyes egy jövő áprilisi ellenzéki választási győzelem, a hatalomnak pedig egyre szélsőségesebb eszközökre lenne szüksége, hogy ezt megakadályozza. Viszont, és ezt érinti a könyv, az autokratikus rendszer nem dől össze egy választási vereséggel, kulcspozícióba helyezett emberei jog által biztosított „bebetonozásával” nehezíthető, akadályozható a rendszer leépítése.

Bár Trumpot a kézirat lezárásakor már megválasztották, de hivatali tevékenységét később kezdte meg. Szemben a korábbi állapotokkal, amikor a magyarországi autokrácia devianciának számított, mára Trump révén a Nyugat politika kultúrájának legitim részévé vált a nyílt zsarolás, emberek nyilvános megalázása, az alkotmányos rend elleni bűnök eliminálása, az erőszakos területi hódításnál az elkövető és az áldozat közötti különbség mellékessé tétele, szuverén államokkal szemben területi igények bejelentése, a politikai

döntések show-műsorrá butítása stb., valamint, mindezekén túl, az Európában szélsőjobboldalinak minősülő pártok nyílt verbális amerikai támogatása. Vagyis, pro forma, a laikus láthatja úgy a világot, hogy szalonképességben nincs különbség a szabályokra épülő, a hatalmat ellensúlyokkal korlátozó, a szolidaritást, egyenjogúságot, a hátrányos helyzetűek segítségét, a sokszínűséget vállaló, a befogadást mérlegelő liberális demokrácia és a mindezekkel szemben álló, önmagát szuverenitáspártinak mondó, valójában autokratikus törekvések között.

Bár a pillanatnyi magyar trendek az autoriter rezsim bukását jelezhetik, az azért egyértelmű: a Fidesztől elfordulás, leváltásának esetleges többségi támogatása nem a jogállamiság, alkotmányos demokrácia normáinak felszámolása miatt történik, hanem a gazdasági gondok, az összeomló szolgáltatások és az ezzel egyidejű, provokációnak is beillő hatalmi lopások hatására. Ez nem azt jelenti, hogy a társadalom többsége, ha úgy adódik, ellenezné a jogállam helyreállítását, pusztán azt, hogy amikor változást remél, ez a szempont csak a kisebbséget mobilizálja.

Fleck Zoltán: Csalók és csalódások. Morális dilemmák az új magyar autokráciában. Budapest, 2025, Gondolat Kiadó. 318 oldal, 5950 forint.

Nyúlketrec

Amikor letettem Tess Gunty első regényét, a jól végzett munka utáni fáradtság olyan kiérdemeltnek érzett öröme vett rajtam erőt, valami olyan emelkedettség, olyan tudata annak, hogy most valami fontos dolog történt velem, mintha nem is olvastam, hanem legalábbis én magam írtam volna valamit.

A könyv jó példa arra, hogy érdemes a kiadóknak kéretlenül is könyveket küldeniük kritikusoknak, folyóiratokhoz. Mert ha könyvesboltban kerül eléem, nem biztos, hogy megveszem: ahhoz a kötet gerincének és füleinek rózsaszínje, a hátlap pasztellkékje túl könnyű zsánert ígér. Az eredeti amerikai kiadáshoz képest az egész egy kicsit csajosra van véve, és nem biztos, hogy a mai magyar férfi olvasótábor elég érett ahhoz, hogy ezen az első benyomás után rögtön túltegye magát. Pedig a fiatal szóke nő, aki írta – és aki nyilván a saját haja színét és intelligens, kissé távol ülő szemeit ajándékozta oda a regény főhősének –, elnyerte a könyvvel többek közt az amerikai National Book Awardot is, mégpedig olyan elődök után, mint például Thomas Pynchon, Saul Bellow, Faulkner, Malamud, Franzen, DeLillo vagy Joyce Carol Oates, akik közül mindössze Philip Roth volt az, aki még Guntynál is fiatalabb korában kapta meg a díjat.

Az *Isten hozott itthon* megszületése és fogadtatása mintha az amerikai kultúra erejét is bizonyítaná: ha egy fiatal író képes ilyen könyvet

írni, és az irodalmi közélet képes ennek értékeit felismerni, akkor talán mégsem olyan rossz a helyzet, mint a hírek alapján gondolhatnánk. A könyv olyan nagyszabású, komplex, mély és szellemes, hogy szerintem egy kis nyelvű irodalom összes harminc évnél fiatalabb írója együtt sem biztos, hogy meg tudta volna írni, még stand-uposokkal kiegészülve sem.

A regény címének – *The Rabbit Hutch* – az lenne a kézenfekvő magyar fordítása, hogy *Nyúlketrec*, csakhogy az egy Updike-könyv (*Rabbit Redux* – kb. Nyúl visszatér) miatt már foglalt. Magyarul tehát az *Isten hozott itthon* címet kapta, ami nem rossz, mert a mondat a könyvben egy megvalósítás alatt álló, rémes lakóingatlan-fejlesztés szlogenjeként négyszer is szerepel.

A könyv főhőse Blandine, eredeti nevén Tiffany, egy nevelőszülőknél felnőtt („Ez a negyedik családja. A legjobb”), kimagaslóan intelligens tizennyolc éves gimnazista lány, akinek a gondolkodását mélyen áthatja a katolicizmus. A nevét is egy tizenéves mártír után változtatja meg, „aki sztoikusán tűrte, hogy a rómaiak nyilvánosan megkínózzák”. Már csak e felekezeti motívum miatt is sajnálatos, hogy az összességében jól sikerült fordításban egy ilyen csúnya tévesztés maradt benne: „Tizenegy éves korában megkeresztelték, elsőáldozott, és konfirmált is” – hiszen protestánsok konfirmálnak, egy katolikus bérmálkozik, még

ha angolul ugyanaz is a kifejezés (confirme).

A lány egy olcsó bérházban, a „La Lapinière Megfizethető Lakások” komplexumában, azaz a „Nyúlketrec”-ben lakik együtt három másik, ugyancsak nevelőszülőknél felnőtt fiúval: Todd-dal, Malikkal és Jackkel (a fülszöveg szerint a harmadik fiú James, de az valójában a lány gimnáziumában tanító zenetanárnak a neve). A regény végén még amerikai mértékkel mérve is hosszúnak mondható köszönetnyilvánítás áll: az az érzésem, hogy Blandine története az újabb és újabb átírások során, szerkesztői tanácsok nyomán gazdagodhatott a különböző korú és családi háttérű szomszédok szálaival, bár az is lehet, hogy éppen fordítva: a regény számottevő húzások után nyerte el végleges formáját.

A Blandine-étől függetlenül induló cselekményszál főszereplője egy Moses nevű férfi, akinek édesanyja, egy elviselhetetlen, elkényeztetett, anyaként gyakorlatilag nem funkcionáló egykori gyerekszínész, a regény elején hal meg. A lány és Moses közötti kapcsolatot az előbbi egyik szomszédja, Joan jelenti, aki egy kegyeleti honlap kezelőjeként kimoderálja (aztán jóváhagyja, majd megint törli) Moses egyik kommentjét, amelyet ő az édesanyja halálával kapcsolatban írt.

A szomszédok között van még egy kisgyermekes házaspár is – a regényben mindössze néhány oldalt érzek, ha nem is feleslegesnek, de nélkülözhetőnek: a fiatal anya lelkiállapotát leíró részeket –, illetve egy idősebb pár, Reggie és Ida. Az utóbbiak bemutatkozó jelenete nagyon szellemes és szemléletes: a feleség arra

akarja rávenni kissé teszetosának mutatkozó, bár az asszonynál valószínűleg csak higgadtabb férjét, hogy csináljon valamit a fenti szomszédok által az erkélyükre ledobált egerekkel. (Az egerek „halott” jelzője helyett itt nyilván más megoldás, a „döglött” lett volna életszerű.)

Ugyancsak fontos szerepet játszik James, a már említett zenetanár, de a karakterekkel úgyszólván egyenrangú főszereplő a helyszín is, a Vacca Vale nevű, fiktív amerikai kisváros, ahol korábban híres autógyár működött, de ennek bezárásával kilátástalanság és szegénység köszöntött rá, és a jelenben már csak egyetlen vonzó része van, az a közpark, amelynek a helyére éppen otromba lakótelepet terveznek. A szereplők mindannyian ennek a városnak a különböző rétegeibe tartoznak, kivéve Mosest, aki egészen különös külső tényezőként kapcsolódik be a cselekménybe.

A könyv öt különböző terjedelmű, számozott „rész”-re oszlik, ezek közül az első egy mindössze húszoldalas expozíció. Ezen belül az első, kétoldalas, rendkívül sűrű, látomásos szakasz rögtön a főhőst, Blandine Watkinst állítja elénk, akiről megtudjuk, hogy egy forró éjszakán elhagyta a testét, de mégsem mondható rá, hogy ő volna „minden”, mert pontosabb az, hogy „a semmi ellentéte”. (Innen van a könyv portugál fordításának a címe: *O contrário de nada*. A francia fordítás címe *Écoutez-moi jusqu'à la fin*, amely az egyik fejezetével azonos: *Hallgasson végig*. Úgy látszik, a „Nyúlketrec”, hasonlóan a magyarhoz és ellentétben a némettel, az olasszal és a spanyollal, ezeken a nyelveken sem működött.)

A következő, seregszemleszerű tizenyolc oldal bepillantást nyújt a komplexum néhány lakójának életébe – ugyanez a szerkezet ismétlődik majd a negyedik rész címmel jelölt első kis fejezetében is. Az ezek között lévő, összesen háromszázötven oldalas második és harmadik rész maga a regénynek a végkifejlet felé minden kitérőn és részletezésen át nagy következetességgel tartó cselekménye. A negyedik rész pedig a fergeteges finálé, amelynek terjedelme mintegy ötven oldal (ebből tizen-négy oldal rajz, a szerző testvérétől), míg az ötödik, epilógusszerű rész már csak kilencoldalas.

A szöveg tagolása egyszerre változatos és világos: az öt fő részen – különösen a hosszabbakon – belül önálló címeket viselő kisebb fejezetek követik egymást, amelyek helyenként egyszerű térközzel, máshol egy kis grafikai elemmel többnyire további kisebb részekre tagolódnak. Hamar világossá válik, hogy a fő elbeszélő, az írói hang mellett egyes részekben az egyik szereplő szólal meg, de olvashatók a könyvben egy kegyeleti oldal vendégkönyvének a bejegyzései, egy újságcikk és egy Moses anyjától származó önéletrajz is. Ez utóbbi mellett többek közt kapunk egy *Válogatott életbölcsesek véletlenszerű sorrendben* című listát is, köztük ezzel a jó tanáccsal: „Ha valaki nem iszik alkoholt, sose firtasd, miért.” (A magam részről ezt azzal egészíteném ki, hogy ha valaki történetesen téved kérdezi, válaszold ezt: „Jobb a békesség.”) Az anya–fiú kapcsolatról mindent elárul a következő mondat: „Mióttan feltalálták az internetet, gyakran megnéztem a fiam keresési előzményeit – így ismertem meg őt.”

A könyvnek nagy erősségeit, formaadó tényezőit jelentik azok a szemléletes, egymondatos megfogalmazások, amelyek verseskönyvben és a stand-upos színpadon egyaránt megállnák a helyüket, mint például ez: „Aztán egy szép napon egy halálos betegségeket áruló boltban találok magad, és kénytelen vagy venni valamit, hogy használhasd a vécét.”

Az egyik szereplő „lassan, fokozatosan úgy építi fel” egy másik „testében az elismerést, mint egy hajót egy üvegpalackban”. Később ez olvasható róluk: „Hónapokig szeretkeznek érintés nélkül.” És hogy a mondatot visszarántsa annak a pereméről, amit egyes olvasók már érzélgősségnek találhatnak, az elbeszélő tárgyilagosan hozzáteszi: „Történt már ilyen.” A régen várt, romantikus éjszaka előtt a tétova szereplők úgy „bolyonganak a házban, mintha egy IKEA-ban lennének”. Amikor aztán hamarosan elromlanak a dolgok, és egyikük a vécébe hánnya a megevett süteményt, a bekezdés és az epizód ezzel a hosszú leírásokkal felérő félmondattal ér véget: „a legjobban a pénzkidobás bosszantja”. Ezt a reflexiót már később olvashatjuk: „Nem voltak benne biztosak, hogy akarnak szexelni, de azt tudni akarták, mi lesz azután.”

A könyv a társadalom és a benne élők olyan kérdéseivel néz szembe, mint például az ipar által elhagyott amerikai középvárosok helyzete, az árvaság, a fiatalok önkeresése és kiszolgáltatottsága, a nevelőszülői rendszer vagy a középosztálybeli házaspárok párkapcsolati válsága. Az írói munkát persze nem ezeknek a társadalomtudományok vagy a lélektan által jól körüljárható jelenségeknek a megzenésítése teszi

nagyszerűvé, hanem az az egyszerre természetes és komplex megközelítés, ahogy ezeket a kérdéseket bekebelezi a regény testébe. Valamint a szerző szinte kamaszosan makrancos fantáziája, amely az olvasóval olyan fordulatokat is elfogadtat, amelyeket a maguk karneváli abszurdításában is logikusan, sőt – és ebben rejlik a mű nagyszerűségének egyik magyarázata – szinte szükségszerűen bont ki a szereplők jelleméből és helyzetéből.

A regény egyik alapvető eszköze az anticipáció, vagyis amikor az elbeszélő megelőlegez valamit a későbbiekből, miközben az olvasónak még egyáltalán nem áll rendelkezésére elég információ a mondottak értelmezéséhez, sőt, talán nem is gondol arra, hogy itt először olvas valami fontosat. Ilyen például a három fiú érdeklődése az állatok megölése iránt, vagy mindjárt a regény már idézett első bekezdése, amely Blandine testen kívüli élményéről szól, és ezzel az abszurd közléssel ér véget: „Megjelenik viszont egy ötvenéves éveiben járó világitó férfi, izzik, mint egy szentjánosbogár. Oda fut hozzá, és kiabálni kezd.” De a sejtetés ennél sokszor sokkal testetlenebb, megfoghatatlanabb, olyannyira, hogy a páratlan finomsággal ábrázolt Blandine pusztá intelligenciája és sebezhetősége nemcsak ámulatba ejti az olvasót, hanem – éppen ezek miatt – egy idő után kifejezetten elkezd aggódni a lányért, amire persze, mint kiderül, minden oka meg is van.

Miközben a könyv bővelkedik a valószerűtlen elemekben, sajátos mikrorealizmusa révén az elbeszélő olyan dolgokat és jelenségeket is valóságossággal ruház fel, amelye-

ket az olvasó is ismer, de valahogy mintha csak most, a megnevezés által jönnének létre igazán, elnyerve valódi helyüket a világban. Ilyenek például Joan mindig babapúder-illatú, magányos nagynénjének olyan küldeményei, mint „az indokolatlanul különleges funkciójú konyhai eszközök”. Vagy amikor ezt olvassuk egy padlástéri műteremben tartott parti kulisszáiról: „Az ízlésesen beállított fényektől a bútorok drágábbaknak, az emberek produktívabbaknak néznek ki, mint amilyenek valójában.” A repülőn utazó Moses közelében egy kisgyerek felborítja az apja kávéját, „amelyet a szőnyeg zavarba ejtő módon teljesen elnyel”. Ilyen mondatok hatására az olvasóban egy pillanatra a világnak éppen ez a zavarba ejtő, felfoghatatlan rendezettsége képződik meg, amely azonban gyorsan vissza is simul a részletek hétköznapi entrópiájába. Bizonyos értelemben épp ez a jelenleg adja ennek a csodálatos regénynek a sajátos, pulzáló ritmusát.

Világirodalmi tárgyú kritikák a legtöbbször úgy szólnak egy-egy könyvről, mintha azt eleve magyarul írták volna. A fordítóval szemben ennél csak az a tiszteletlenebb, amikor a munkáját semmitmondó szavakkal illetik: „a magyar változat XY-nak köszönhető”, „a könyvet XY magyaráításában kaptuk kézhez”, a fordítás „kifogástalan” vagy – ami a legrosszabb: – „gördülékeny”. Szabadkai Bernadett munkája elég jó, úgyes kerül meg például egy egyébként egy magyarul új és ritka, de létező szót (viral – virális), azt írva egy videofelvételről, hogy az „nagyot ment”. Jó, hogy nem erőlködik fölöslegesen az „influenced” és „influencer” figura etymológiájának a visszaadásával,

és az előbbi egyszerűen „felhasználó”-nak fordítja. De egy utolsó utáni simítás jót tett volna a szövegnek, mert a „csirkesült” inkább sült csirke, a „táplálékhalózat” tápláléklánc, a „kúriáján” kúriájában, a „nászcsók” hitvesi csók, a „női uralkodónő”-ben pedig az egyik „nő” felesleges. Mint arról korábban már volt szó, a második fejezet a főszereplők egyfajta előzetes felvonultatása, ennek címe: *All Together, Now*. A magyar *Most mindenki együtt* megoldás kicsit semmilyen, mert Blandine

személyének felvillantása után alighanem inkább olyasmiről van szó, mint amikor egy kórust buzdítanak: „És most mindenki, egyszerre!”

Tess Gunty mély, szomorú – nem: tragikus! –, intelligens és vad könyvet írt. Mindenki olvassa el, bár nem muszáj egyszerre.

Tess Gunty: Isten hozott itthon. Fordította Szabadkai Bernadett. Budapest, 2025, Jelenkor. 444 oldal, 4999 forint.

Csepeli György

A rettegő birodalom

196

Arany János egy fűzfapoétához írt, látszólag tréfás, valójában halálosan komoly leveléből tudjuk, hogy a művészi közlés fikció, de ami a mélyén van, az igaz. Ha eltűnik az igazság, marad a semmitmondás vagy a pusztá propaganda. Különösképpen érvényes ez a szabály megtörtént eseményekre alapozott művekre, amelyek tényanyaga könnyen ellenőrizhető, a manipulációs szándék egyértelműen kimutatható.

Más kérdés, hogy ha igaz is a mű, milyen hatásfokkal éri el a befogadót, aki nem azért vesz kezébe egy regényt, megy tárlatra, néz meg egy színdarabot a színházban vagy egy filmet a moziban, mert ismeretekre akar szert tenni. Az igaz mű nem feltétlenül jó, ami persze kevésbé problematikus, mint a fordított eset. Jiří Mádl most bemuta-

tott filmje nem jó, de amiről szól, fontos és igaz. A történet szereplői az állami rádió egyik kulcsfontosságú szerkesztőségének tagjai, akik életét követve hű képet kapunk az 1968 augusztusának végén Prágában végbement tragikus történelmi eseményekről, melyek sokként érték az „emberarcú szocializmusért” izguló nemzetközi közvéleményt. A Vörös Hadsereg barbár beavatkozása halálos csapást mért a magát szocialistának nevező rendszer észszerű megváltoztatásában reménykedő értelmiségiekre az egész világon.

A nem túl invenciózusan felépített történet főhőse egy elárvult technikus fiú, akit machiavellista főnöke zsarolással rávesz a titkoszolgálatokkal való együttműködésre. A fiú azonban a megszállás utáni sorsdöntő órákban felmondja

az egyezséget, lehetővé téve a megszállás ellen tiltakozó adás folytatását akkor is, amikor a központi stúdiót már elfoglalták a „baráti segítségnyújtásra” érkezett szovjet hadsereg katonái. A kétórás történetben van nehezen bekövetkezett szerelem, testvéri szeretet, hősiesség, árulás, amit a moziból kijöve azonnal elfelejthetnénk, ha a történelem, amibe a történet ágyazódik, nem lenne felejthetetlen.

A művészeti szempontból érdektelen *Rádió* érdekességét két aktuális szempont adja. Az egyik az elnyomást szabadságnak hazudó rendszerek végzetére figyelmeztet, mely a kelet-európai kis országok számára elhozta a megváltást, de csak azoknak, amelyek élni is tudtak a szabadsággal.

A film felidézi a remény hat hónapig tartó pillanatát, amikor mindenki számára váratlanul a csehszlovák kommunista párt megszabadult fafejű főtítkárától, és egy mosolygós, életerős új embert, Alexander Dubčeket állította helyébe. A filmben látjuk a jelenetet, melyben Novotný pártfőtítkár kényszeredetten lemond köztársasági elnöki pozíciójáról is, utat engedve az emberarcú, alapjaiban szocialista gazdasági és politikai rendszer létrejöttének. Szabadlábba kerültek a politikai foglyok, megszűnt a cenzúra, kilazultak a bornírt tervgazdaságot tartó cölöpök, pontosan úgy, ahogyan azt a magyarok 1968-ban elindított, szerényre szabott gazdaságpolitikai reformjai célozták.

Az idő előrehaladtával a film szereplői is érzik, hogy a folyamat elakad, a reform lendülete kifulladásra, a moszkvai Kreml lakója, Leonid Brezsnyev ellencsapásra szánta el

magát, hasonlóan elődjéhez, Nyikita Hruscsovhoz, aki eltiporta az 1953-as kelet-berlini és a 1956-os budapesti felkelést. A beavatkozás előérzetében fogalmazódott meg a cseh és a szlovák értelmiségiek jajkiáltása, a 2000 szó, mely vádiratként foglalta össze a magát szocializmusnak hazudó rendszer bűneit, megállapítva, hogy „az állam és a gazdasági szervezetek tevékenysége nélkülözötte a bírálatot. A parlament leszokott a tárgyalásról, a kormány a kormányzásról, az igazgatók az igazgatásról. A választásoknak nem volt értelmük, a törvények súlytalanokká váltak. Nem bízhattunk a képviselőinkben, bármilyen bizottságban ültek is, s ha mégis bízhattunk, nem akarhattunk tőlük semmit, mert nem érhettek el semmit. Még rosszabb volt azonban, hogy jószerivel már egymásban sem bízhattunk. Az egyéni és a kollektív becsület is kiveszőben volt. A tisztességgel sehova se lehetett eljutni, a képességeknek megfelelő megbecsülésre pedig szót se érdemes vesztegetnünk. Mindezek következtében az emberek többsége elveszítette a közügyek iránti érdeklődését, s csak magával és a pénzzel törődött, miközben az áldatlan viszonyokhoz az is hozzátartozik, hogy manapság a pénz sem jelent biztonságot. Az emberek közötti kapcsolatok megromlottak, a munka öröme szertefoszlott, röviden szólva a nemzet olyan időket élt meg, amelyek veszélybe sodorták a lelki egészségét és a jellemét.”

E diagnózis ijesztően aktuális mindenütt, ahol – mint Václav Havel később írta –, „a hatalom a tulajdon hazugságainak hálójában vergődik, ezért kénytelen a meg-

hamisítás eszközehez folyamodni. Meghamisítja a múltat. Meghamisítja a jelent és a jövőt. Meghamisítja a statisztikai adatokat. Úgy tesz, mintha nem lenne mindenható és mindenre kész rendőri szervezete. Úgy tesz, mintha tiszteletben tartaná az emberi jogokat. Megjátssza, hogy senkit sem üldöz. Megjátssza, hogy nem fél. Megjátssza, hogy semmit sem játszik meg.”

A film aktualitásának másik szempontja a jelenlegi nemzetközi helyzetre figyelmeztet, melyben Közép-Európa Nyugat-Európa-hoz csatlakozott országai azt érezhetik, hogy keletről újra veszély fenyegeti őket. A második világháborúból győztesként kikerült Szovjetunió elvesztette a hidegháborút, majd eltűnt maga az unió is, mivel kiváltak belőle a szuverenitásukat frissen elnyert tagköztársaságok. A Szovjetunióból megmaradt orosz világban villámgyorsan újraéledt Uvarov, I. Miklós cár közoktatási miniszterének tétele, aki szerint „az önkényuralom, a pravoszlávia és a népiség az a három pillér, melyeken Oroszországnak nyugodnia kell”. A pillérekkel visszaérkezett az egykor volt Orosz Birodalom álma, amelyet alaposan megtépázott a Szovjet Szocialista Köztársaságok szétesése. A legfájdalmasabb veszteség a szuverénként elismert Ukrajna kiválása volt – erőszakos visszahódítására napjainkban, a szemünk előtt történik kísérlet.

A Hitler elleni harc során a szovjet győzelem mámorában elsikkadt a kellemetlen tény, hogy a krími háború óta az Orosz Birodalom kudarcot kudarcra halmozott. A japánok ellen vívott esztelen háborúban és az első világháborúban

egyaránt nem vált be a katonák életét nem kímélő, a hadsereg pusztító létszámfölényére alkalmazott primitív hadászati stratégia, melynek eredménytelenségét fokozta az inkompetens és a korrupt katonai vezetés. A Szovjetunióra támadó Wehrmacht ellen hasonló módon vívott Nagy Honvédő Háború sem lett volna sikeres, ha Sztálin nem kap elképesztő mértékben anyagi és logisztikai támogatást az Egyesült Államoktól, ami döntően hozzájárult a Vörös Hadsereg Berlinig tartó hősiesség diadalmenetéhez. A győzelemnek köszönhetően a Szovjetunió visszanyerte az Orosz Birodalomhoz korábban tartozó keleti területeket, amelyek az első világháborús orosz vereség következtében elvesztek, s visszaszerzésük a polgárháborús viszonyok közepette nem sikerült. A jaltai egyezmény kreatív értelmezése ráadásul Sztálin számára nemcsak a korábban elvesztett területek visszaszerzésére adott módot, megteremtette annak lehetőségét is, hogy a Szovjetunió egész Közép- és Kelet-Európa felett uralomra jusson.

Az uralom totális volt. Közép- és Kelet Európa országainak követniük kellett a szovjet gazdaság irracionális szervezeti mintáját, mely betegesen irtózott a magánkezdeményezésektől, s mindent a soha nem teljesülő tervekben lefektetett irreális céloknak vetett alá. A gazdaság feletti totális uralom a társadalom egésze feletti elnyomással párosult, mely, mint Mádl filmjében is láttuk, nem engedte meg az elnyomóktól független hangok megszólalását a nyilvánosságban. Az 1968-ban lezajlott történet jól mutatja a szovjet típusú gondolkodás

jellegét, mely a brutális elnyomás kivül nem ismer más eszközt a maga hatalmának fenntartására. A filmben megrázó eredeti felvételeket látunk a prágai közterületeken grasszáló tankokról. Ezek pontosan ugyanazok, mint amelyeket a moszkvai döntéshozók korábban Kelet-Berlin és Budapest utcára vezényeltek.

Közép- és Kelet-Európa totális elnyomásának nem volt racionális indoka. A Szovjetunió vezetői rettegtek, hogy újra elvesztik, amit kínkeservesen megszereztek. Ez a rettegés tartotta foglyul a moszkvai döntéshozókat, s általuk a szerencsétlen, Bibó István által nyomorúságosnak nevezett közép- és kelet-európai kis államokat. Ezeket az államokat 1989-ben Reagan elnök csillagháborús blöffje révén elérte a szerencse, s felszabadultak az iga alól.

A Kreml tornyairól eltűntek ugyan a vörös csillagok, s helyükre visszazálltak a kétféjű sasok, de a rettegés a vörös falak között megmaradt. A határaiban létezésétől

fogva bizonytalan „orosz világ” ma is a maga teremtette démonaival küzd, ugyanúgy, mint korábban, a bolsevik párt főttkárai és azok előtt a cárok idejében. Ma is érvényesek I. Miklós cár főcenzora, a finom lelkű költő, Fjodor Ivanovics Tyutcev szavai, melyek az irracionalizmust az orosz-szovjet politika programjának alapjává emelve hirdetik, hogy „Oroszországot, ész, el nem éred, méter, sing sose méri fel, külön úton jár ott az élet. Oroszországban hinni kell!”.

Az 1968-as kegyetlen és értelmetlen csehszlovákiai beavatkozás történéseit felelevenítő film alkalmas arra, hogy emlékeztesse a ma élőket a múltra, melyből a rettegő birodalom láthatóan semmit sem tanult.

Rádió. Cseh–szlovák történelmi dráma, 131 perc, 2024. Rendező-forgatókönyvíró: Jiří Mádľ, Martin Žiaran. Szereplők: Vojtech Vodochodský, Tatiana Pauhofová, Ondrej Stupka, Stanislav Majer.

Csengery Kristóf

Faunok, nimfák, fuvolák

Gondolt már arra az Olvasó, hogy a hangszereknek is van egyéniségük? És arra, hogy ez az egyéniség időnként változott a zenetörténet során, attól függően, hogy milyen stíluskorszakban milyen nemzeti iskola zeneszerzője komponált az instrumentumra? Az olasz barokk repertoárban Corelli, Locatelli,

Geminiani concertóit tolmácsolva a hegedű az érzékiség és az életöröm szószólója. Ugyanez a hangszer Beethoven *Hegedűversenyében* szónoki emelvénnyre lépve átszellemült beszédet mond az Emberiséghez, sőt imádkozik is, a romantikusok versenyműveinek hegedűszólamai viszont a tűz, a szenvedély, az ele-

mentáris indulatok hordozói. És akkor még nem beszéltünk arról, hogy a hegedű Stravinskynál, *A katonai történetében* az ördögi szférát képviseli, Mahler 4. szimfóniájának Arnold Böcklin képe (*Önarckép hegedülő Halállal*) által inspirált scherzo-tételében pedig maga *Freund Hein* (a Halál) játssza az elhangolt hegedű szólóját. Az orgona a német és németalföldi barokk szerzők műveiben az ellenpontos szerkesztés intellektualizmusával szembesít, a francia romantikában azonban grandiózus és patetikus. Egyetlen hangszert említhetünk csak, amelynek körömfeketényi *saját* egyénisége sincs, ugyanis lenyűgöző átváltozóművészként minden korban mindenféle tud lenni: ez a zongora, amely éppen annyiféle, ahány szerző komponál rá, és ahány műben megszólal. Ő az a hangszerek között, ami Woody Allen filmjében Zelig: mindig olyan, amilyennek éppen lennie kell.

Mi a helyzet a fuvolával? A hangszer gazdag barokk és kevésbé gazdag, de még mindig számottevő bécsi klasszikus irodalmában kecsesnek, választékosnak mutatkozik, tud társalogni és énekelni, olyan, mint egy elegáns, előkelő és művelt fiatalember vagy ifjú hölgy. Ugyanerről az instrumentumról a 19. század utolsó harmadában és a századfordulón a francia zeneszerzőknek valami egészen más jutott eszükbe. Pontosabban: két különböző fogalom – de megtalálták a kettő szellemi metszéspontját, és egyesítették őket. Egyrészt a fuvola hangjában meghallották a mediterráneum érzékiségét és fülledtségét, magas páratartalmát, forró délszaki alkonyok álom és éb-

renlét határán imbolygó mámorát – másrészt az antikvitást a maga különös lényével, a kollektív tudattalan mélységeibe markoló történeteivel, mítoszkinccsel, a régiség és a távolság élményével. Kulcsfigura is kínálkozott: a szőrös-patás, kecskelábú, de emberi felsőtestű Pán, aki, mint ismeretes, sípon játszott üres óráiban az erdők-ligetek rejtekén, s így kézenfekvő volt őt a fuvola karcosú, folyondárszerűen tekergő dallamaival ábrázolni. Az ingyenc franciáknak amúgy is tetszett ez a görögösdi-antikosdi, így aztán Pánnal kapcsolatos művek egész sora keletkezett: Debussy *Syrinx*, az *Egy faun délutánja*, Jules Mouquet *La flûte de Pan* című szonátája, ezek környezetében pedig számos olyan más, antik-mediterrán atmoszférát teremtő darab, amelyben a fuvola fontos szerepet kap. Például Debussy *Triószonátája* fuvolára, brácsára és hárfára vagy Ravel pompás *Daphnisz és Chloé* balettje a maga reprezentatív fuvolaszólójával.

Pán azért is kapóra jött a francia alkotóknak (nemcsak a zeneszerzőknek: a képzőművészeknek és a költőknek is), mert figurája köré nemcsak hangulatot, atmoszférát lehetett varázsolni – olyat, amely illett az impresszionizmusnak csúfolt művészi törekvések koncepciójába –, de érzéseket és érzelmeket, vágyakat és szenvedélyt is lehetett ábrázolni e különleges lényhez kapcsolva.

Győri Noémi, a szólistaként, karmaramuzsikusként és zenekari művészként egyaránt tevékeny, külföldön élő és tanító magyar fuvolaművész kedveli azt a hanglemeztípust, amelyet a popzene vilá-

gában *concept album*nak neveznek, és amely a klasszikus zenei kiadványok között is gyakran megjelenik. Az ilyen CD-ken a megszólaló művek nem pusztán azért kerülnek egymás mellé, mert jól összeillenek vagy erős kontrasztjaikkal keltenek elgondolkodtató hatást, hanem az egész műsort egyetlen gondolati vezérfonálra fűzi fel a művész. Korábbi hasonló munkái után most ismét ilyen lemezzel jelentkezett: a *L'après-midi d'une nymphe* cím önmagában is beszédes, sőt azt is elárulja, vagy legalábbis sejteti, miről lehet szó. Debussy Stéphane Mallarmé verse nyomán komponált szimfonikus prelúdjének címe *L'après-midi d'un Faun* – Egy faun délutánja –, ennek változataként született meg az *Egy nimfa délutánja* alapgondolata. Csupa faun-tárgyú mű hangzik fel: a nevezetes *Syrinx* (talán a leghíresebb fuvoladarab), az *Egy faun délutánja* eredeti, zenekari változatának fuvola-zongora átírata (Karl Lenski munkája), Mouquet szonátája, a *La flute de Pan* (Pán fuvolája), és André Jolivet szintén mitológiai tárgyú műve, a *Chant de Linos* (Linos éneke).

Mouquet (1867–1946), mint évszámait mutatják, Debussy és Richard Strauss (no meg persze Mahler és Puccini) kortársa, zenéje az impresszionisták és a romantikusok hatását egyaránt mutatja. Jolivet (1905–1974) nemzedéktársai és szellemi rokonai közül leginkább Olivier Messiaent érdemes említeni: nemcsak azért, mert Jolivet vele és más egyívású francia zeneszerzőkkel szövetkezve alapította meg előbb a *La Spirale*, majd a *La Jeune France* csoportot, de talán még in-

kább azért, mert a zene misztikus és eksztatikus vonatkozásait felfedező, mélyen vallásos, katolikus Messiaennal párhuzamosan Jolivet a zene mágiája, *inkantatív* (varázslással összefüggő) lehetőségei iránt érdeklődött. A lemez fontos erénye, hogy Debussy, Mouquet és Jolivet zenéjét egymás mellé állítva a francia századfordulós és 20. századi zene három különböző (és részben olykor egymásra reflektáló) megszólalásmódját mutatja be.

Aki ismeri Győri Noémi fuvolázását, aligha lepődik meg, ha ebben a kritikában (is) hangszeres hangjának gazdagságáról, telt tónusáról, játékának árnyalatokban gazdag színvilágáról, a kifejezést szolgáló választékos dinamikáról olvashat. A fuvolaművészről dallamformálása különlegesen hajlékony, regiszterei kiegyenlítettek, technikája virtuóz, muzsikálása a karakterformálás, atmoszférateremtés magas-iskoláját mutatja be. Hangszerén a kompozíciók sorra megelevenednek, megteremtve a maguk saját világát. Debussy *Syrinx*-ében megcsodálhatjuk fuvolázásának antikvitást idéző sejtelmességét, az *Egy faun délutánjának* hallgatóját lefegyve-rezi a hangzás képlékenysége és az egymásba áttűnő pasztellárnyalatok puhasága. Mouquet zenéjét tolmácsolva a fuvolaművészről mesél és megjelenít, kidomborítva a *La Flute de Pan* tételeinek vonzó szelídségét és kecsességét, és talán nem kell külön hangsúlyozni, hogy mindehhez milyen életteli kontraszttal szolgál a Jolivet-kompozíció, a *Chant de Linos* izgatottabb-modernebb hangja, erőteljesebb hangsúlyrendszere és indulatvilága. Röviden: a tolmácsolás színvonala méltó a válogatáséhoz.

Mindez annál is inkább megalapítható, mivel Fejérvári Zoltán személyében a fuvolaművésznek korunk egyik legkiválóbb zongoraművészt nyerte meg partneréül a lemez elkészítésekor. Fejérvári, akit az elmúlt években Bachtól Ligetiig a zenetörténet legkülönbözőbb szerzőinek lebilincselően autentikus tolmácsaként hallhatunk, ezúttal is remekel: tiszta rajzolatú, kristályos billentésű dallamaival, pregnáns ritmikájával és áttetsző faktúrájával nem csupán kísérőként, de a teljes jogú, inspiráló partner rangján vesz részt a produkciókban.

Ha a lemez „csak” ennyit nyújtana, már akkor is emlékezetes élmény forrása és díjak várományosa lehetne. Győri Noémi azonban különleges koncepció szellemi vezérfonalára fűzte fel a lemez produkcióit. Míg Debussy, Mouquet és Jolivet zenéje a faun világát ismertetik meg a hallgatóval, Szabó T. Anna angolra fordított versei és Elizabeth Barrett Browning költői életművének egy különlegesen becses darabja mindezt női szemszögből – ha úgy tetszik, a nimfa aspektusából – mutatják be. Kulturális konvenció, hogy a lemezkiadásban nem szokás muzsikát költészettel társítani, pedig számtalan alkalom kínálkoznék arra, hogy olyan zeneművek, amelyeket vers inspirált, az ihlető forrással kerüljenek közös kiadványba: meghallgathatnánk Schönberg *Megdicsőült éjét* Richard Dehmel azonos című verse, Dukas *Bűvészinását* Goethe (szintén azonos című) balladája előtt

vagy után. Győri Noémi most költészetet mellékel a zenéhez, igaz, nem az ihlető verseket szólaltatta meg (ilyen is van: Mallarmé költeménye, amelynek nyomán az *Egy faun délutánja* keletkezett), hanem olyan műveket, amelyek más gondolatok és érzések alternatíváját kínálják a felhangzó zenékhez: női vágyakat-érzéseket-hangulatokat a „férficentrikus” faun-tárgyú kompozíciók között.

Hogy mindez a lemezen milyen szuverén kompozíciót hoz létre, jól illusztrálja, hogy a zene és a költészet mindvégig váltakozik, még Mouquet szonátájának tételei közé is költemények ékelődnek, a versekhez pedig Győri Noémi az olasz fuvolavirtuóz, Leonardo de Lorenzo (1875–1962) *Suite Mythologique* című szólófuvola-művéből válogatott, rövid idézeteket társít hangulati kommentárként. Szabó T. Anna kifinomult és magasrendűen megmunkált, egyszerre intellektuális és érzéki, lélekelemző versei Clare Pollard angol fordításában, egy kiváló brit Shakespeare-színésznő, Kate Fleetwood nemesen letisztult, részletgazdag és kifejező előadásában hangzanak el. Különleges szellemi kaland a *L'après-midi d'une nymphe*: zene és költészet, férfi és női princípium találkozása.

L'après-midi d'une nymphe. Győri Noémi (fuvola), Fejérvári Zoltán (zongora), Kate Fleetwood (versmondás). Rubicon Classics

Kanálnak kanálával holsz

A Budapest Bábszínház *Peer Gynt*-előadásának nézőjét az a kép fogadja az Ország Lili Stúdióban, hogy a monitorok pötyyöztek fekete fallal keretezett színpad közepén fekete ládán egy csíkos pólós, tornacipős fiúgyerekbáb alszik magzatpózban. Ha az ember nagyon fixírozza, szinte látja is, ahogy szuszog. Vagy csak látni véli, ráképzeli a bábtestre a légzés szolid mozgását. (És ha így van, akkor a néző a próbára tett fantáziájával már az első pillanatban készségesen átadta magát a csodákat ígérő és be is teljesítő produkciónak.) Az előadás utolsó képe körülbelül ugyanaz, mint az első. Csak ekkor az idős Peer Gynt képében már Fodor Tamás kucorog a dobozon. A két, szépséges pillanat között lejátszódik ez a különös, fjordok tágította, mese és psziché közt tántorgó, színes, tágas kalandsorozat, amelynek a közepszerűgyanus Peer Gynt a főszereplője.

Henrik Ibsen aligha gondolt erre százötven évvel ezelőtt, de valószínűsíthető, hogy a stilizálásra és absztrahálásra (is) hivatott bábművészet a legalkalmasabb műfaj az ő hatalmas drámai költeményének megelevenítésére. Több síkon, több korban, több helyszínen játszódik a cselekmény, szimbolikus szereplőkkel övezve, csodák és mítoszok között, ahol bábokkal könnyedén, akár szó szerint szárnyalva haladhat előre a történet. Végtevére is egy bábbal mindent lehet: repülni, csúcsra mászni, zuhanni, lovagolni, disznón vágatni, elporladni.

Az első jelenetben négy, különböző generációhoz tartozó bábszínész lép oda a fekvő bábhoz, felemelik, megröptetik. A szolgálatába állnak. Előkerül Peer Gynt gyermekjátéka-ként a gomböntő kanál, homok pereg belőle. A báb dögönyözni való forma, töprengő arckifejezésű fiúcska, szimpatikusan eláll kicsit a füle. A négy mozgató bábszínész közül a legfiatalabbnak, Bartha Bendegúznak adja a báb a piros sapkát, mintegy kijelölve őt a szerepre. Rögtön fel is pörög az első élőszínesi jelenet: a csíkos trikós, piros sapkás, eleven fiút (Bartha Bendegúz) az anyja (Pallai Mara) számonkéri, korholja, leszidja. A heves, lendületes dialógusban a szerető, aggódó anyát persze agyonbeszéli a jó svádájú gyerek. Ráadásul megjelenik előtte és előttünk a kép, ahogy Peer meglovagol egy szarvast: három kámzsás Peer-bábszínész mozgatja a jókora, gerincoszlop és bordák alapú báb-váz-állatot, amelynek nyakába csimpaszkodva szeli a levegőt a báb-Peer. Közben Eklics Dániel szerzette zene szól, amely egyrészt erős hangulat-teremtő erővel bír, másrészt a későbbiekben olykor talán sok is, különös tekintettel arra, hogy ahányszor felhangzik, mindig kiabálásra készíti a színészeket.

A szarvaskalandtól kezdve a jelenetek színesen, villódzó élénkséggel váltják egymást. Az egyszerűnek látszó, mégis sokat tudó díszlet Zöldy Z. Gergely munkája – például egy farámpa pillanatok alatt alakul

át alpesi házzá –, a gazdag jelmeztárat Szelei Mónika tervezte. Ingrid lakodalmán a falusi násznép fekete és fehér színben mutatkozik, a fejükön mintha babák-bábuk elnagyolt, filcből készült haját viselnék. Már első pillantásra kirí közülük a fonnott frizurás, kockás ruhás Solvejg (Csarkó Bettina). Solvejg jó kislány, szigorodik ugyan, de távoztában rámosolyog a gombra, amelyet a hírhedt széltőlótól kapott. Peernek sürgős dolga támadt: a szín közepén magáévá tenni Ingridet (Pájer Alma Virág), a lelépett menyasszonyt, majd azon nyomban faképnél hagyni. Innen hősünk Dovre apó (Pethő Gergő) birodalmába jut – olyan típus, hogy mindig nőügyek vezérlik az útján –, ahol szerhasználó, orgiára kész, pink színűen világító nemi szervű manólánnyok dongják körül. Bartha Bendegúz Peerje menne is rögtön az egyik csábító szirén után, ám korosabb, józanabb, megfontaltabb mozgatói, rész-Peerjei nemcsak csóválják a fejüket, de ott is hagyják őt, vagyis magukat. Máskor Bartha Bendegúz közbelép: nem engedi, hogy Teszárek Csaba mérgében nekimenjen közös Peer Gyntjüknek, A megtöbbszöröződött bábszínházi Peer Gyntben a szerepet alakító színészek nem mindig értenek egyet a hős döntéseivel. Ilyenformán voltaképp megjelennek a személyiség különböző, ambivalens jegyei is. A „gynti én” ahány, annyiféle. A különböző helyzetekben más-más vonására vetül fény.

Amikor Peer megmenekül a manóktól, s közös életre készül az odaadó Solvejggel, megtörténik az első szerepváltás: Bartha Bendegúz helyébe a középkorúság felé tartó, ám hangja, tónusa kedvesen gyermeki

vonását őrző Ács Norbert folytatja Peer Gynt szerepét, Csarkó Bettina Solvejgie pedig Spiegl Annává válik. Maga a báb is korosodott közben – Hoffer Károly tervezői érdeme az egész, csodálatos bábarzenál –, felnőtttebbnek és kicsit konzolidáltabbnak látszik piros mellényben és farmernadrágban, mint korábban. Aase közben Pallai Marából Blasek Gyöngyvivé, illetve Nagy Marivá érett ahhoz a híres kettőshöz, amelyben Peer áthazudja, átmeséli édesanyját a túlvilágra. (Amikor Ács Norbert az Úr nevében beszél itt, érdekesen Blaskó Péter-esnek hallatszik a hangja.) A jelenet végén egy hatalmas, gyönyörű, fehér vászonba/bőrbe kötött szarvast léptetnek be a színészek – a fejét Bartha Bendegúz mozgatja, de még az állat farkát is lengeti valaki –, megáll, végignéz rajtunk, a közönségen. Aztán Aase anyó odalép hozzá, megsimítja az orrát, és kivezeti kivezetőjét az életből. Szípigós felvonásvég.

Az előadás második része annak ellenére is kábítóan, már-már áttekinthetetlenül terjengő kavalkád, hogy Gimesi Dóra dramaturg ügyes kézzel meghúzta a darabot. Mindenesetre világos, hogy Peer felnőtt és sikeres üzletemberré avanszált. Felsőtestén szmokingot visel, alatta farmernadrágot. Piros tornacipő, piros napszemcsi. Bejárja nemcsak Tolnát-Baranyát, de az egész világot. Kereskedik biológiai fegyverrel – pompás jelenetsor, ahogy egymás után veszi fel a kapcsolatot a Mr. Presidentekkel, Washingtonba, Moszkvába, Pekingbe telefonozva –, nagy vagyonra tesz szert. Hajótörést szenved, motivációs előadást tart, részt vesz show-műsorban, úgy táncol, mint a parkett ördöge. (Hár-

man mozgatják, tehát a hátraszaltó is könnyen megy neki.) Kokózik, felszív egy csíkot és bemutat egy szertornás tripet. Változatlanul nőcsábász – elinti maga mellől a társ-Peer-színészeket, amikor egy csinos, maszkos Anitra (Pájér Alma Virág) megkönyékezi. Lesz belőle hittérítő, vallási műsor prófétaszárja, vokállal. Szélhámós, tudós, majd néző egy burleszkszerű temetésen, miután hazatért a szülőföldjére. Oly sok viszontagság után a harmadik alakítója, Teszárek Csaba hátán érkezik elénk. Emlékezetes kép, ahogyan aztán Teszárek Csaba a karjaiban tartja az élettelen Peer Gynt-testet. Mintegy a hagymamomológ képviselőjében vetkőztetni kezdik a bábót, amelyből végül csak homok hull alá. Mindeközben Spiegl Anna meghatóan áldozatos Solvejgje olykor keresztülmegy hátul a színen, énekével jelezve, hogy ő várja, várja Peert rendületlenül. Az utolsó stádium Fodor Tamásra vár.

Eljön a pillanat, amikor megérkezik a Gomböntő, nem meglepően a gyerek Peer képében. Először még lehet vele alkudozni. (A főszereplő egyes mozdatói-játszóit szerint ne, ne engedje el a Gomböntő Peert!) Furcsán fundálták ki ezt a világot – mondja az utolsó Peer, Fodor Tamás, mielőtt odakászálódik a ládakockára. Azután belépdel újra a titokzatos, fenséges szarvas.

A Budapest Bábszínház Peer Gyntjét Szikszai Rémusz rendezte, aki az itt létrehozott korábbi,

nagyszabású munkái, *A vihar* és a *Dekameron 2023* lépcsőin jutott el ehhez a grandiózus benyomást keltő, a bábműfajt maximálisan kihasználó, kiteljesítő produkcióhoz. A legutóbbi korszakosnak mondható Peer Gyntöt a Stúdió K mutatta be 2017-ben Hegyemegi Máté rendezésében. (Abból az előadásból Fodor Tamás épp kimaradt.) A Kőbányai Sörgyár alatti pincelabirintusban bolyongtunk akkor Nagypál Gábor Peerjével, majd a Bakáts téri altemplomban fejeződött be az utunk, ahol egy gyönyörűen megvénült Solvejg, Meszléry Judit várta hazatérő szerelmét. Annak az előadásvégnak mintha inverze lenne a mostani, a Bábszínházé, Fodor Tamással mint megöregedett Peerral. Ilyen bűvópatakok folynak néha egymásba. Ebből tevődik össze a színháztörténet.

205

Peer Gynt. A Budapest Bábszínház előadása. Írta: **Henrik Ibsen**. Fordító: **Kúnos László** és **Rakovszky Zsuzsa**. Dramaturg: **Gimesi Dóra**. Zeneszerző: **Eklics Dániel**. Díszlettervező: **Zöldy Z. Gergely**. Jelmeztervező: **Szelei Mónika**. Koreográfus: **L. Nagy Attila**. Mozgóképtervező: **Varga Vince**. Fénytervező: **Szondi György**. Szereplők: **Bartha Bendegúz**, **Ács Norbert**, **Teszárek Csaba**, **Pallai Mara**, **Blasek Gyöngyi/Nagy Mari**, **Csarkó Bettina**, **Spiegl Anna**, **Pethő Gergő**, **Pájér Alma Virág**, **Barna Zsombor**, **Kemény István**. Rendező: **Szikszai Rémusz**.

Semmi, harmadszor

Volt egyszer régen egy idős rokonom, akinek az volt a szavajárása, hogy „senki nem tudhatja, mi miről jó”. Mondta ezt akkor, ha például nem jött a busz, de akkor is, ha bőrig ázott a hirtelen érkezett esőben – mindenre gyógyír volt az életbölcsség. A rég meghalt idős néni mondása járt a fejemben, miután kiléptem a szalonkiállításról, pontosabban a *Nem helyettesíthető tárgyak / III. – Képzőművészeti Nemzeti Szalon 2025* című tárlatról, a Múcsarnok épületéből. Mert arra az unalomra, amely a kiállítás megtekintése közben és után átjárt, arra az ürességre, amely a művek láttán keletkezett bennem, mindenképpen kellett valamilyen gyógyító mondás, egy bölcs kapaszkodó, ami valamilyen értelmet ad a semminek.

Mert az idei Szalon, amely már a harmadik volt a Múcsarnok bekebelezése óta a sorban, azt a semmit sugározta vissza, amit a Magyar Művészeti Akadémia tevékenysége a magyar kultúrában képvisel. Hiába a mérhetetlen pénz és a szinte korlátlan hatalom, hiába a fényes ingatlanok sora, a kortárs képzőművészet területén keresve sem találhatunk semmit, amit az elmúlt másfél évtizedben, mióta az új alkotmányba közttestületként bekerült, az MMA előbbre vitt volna. Mondjunk valami korszakalkotót! Mondjunk az MMA berkeiből valamit, egy művészt vagy egy művet, aki vagy ami egy boldogabb jövőben korunkat jellemezni fogja! Vagy mondjunk egyáltalán va-

lamit, ami emlékezetes volt! Nem jut eszembe semmi, marad az üresség. Néhányan írtak olyan könyvet, ami az MMA kiadásában jelent meg, és jól használható lesz majd, a Múcsarnokban is volt néhány kiállítás az elmúlt évtizedben, amire emlékezni fogunk, de a kortárs képzőművészet nem mozdult előre az agyontámogatott akadémia által.

A Szalon a leírás szerint az elmúlt öt év művészetének „látványos változását” kívánta volna bemutatni, miközben sem a festészetben, sem a szobrászatban, sem esetleg más műformákban nem mutat fel semmi olyat, amit tíz vagy húsz éve ne mutathattak volna már be valamilyen magyarországi szalonkiállításon, vagy akár ötven évvel ezelőtt ne jelenhetett volna meg a Múcsarnokban. Kivétel talán a kiállítás mottójaként is felfogható első mű, Stefanovits Péter Trianon-installációja (*Bon appetit – Trianon asztal*), amelynek terített asztalánál megeszik Magyarországot, s amely a sokat markolásban és keveset fogásban vetekszik az Alaptörvény ide vonatkozó illusztrációjával. Ötven évvel ezelőtt ezt betiltották volna. Még szerepel a leírásban, hogy a művek visszatükrözik „a szélsőséggel száguldó digitális kozmosz egyre erősebb hatásait”, de a műveket végigtekintve erre álmomban sem gondoltam volna; mint ahogy a kiállítás egyáltalán nem jeleníti meg „a társadalom elmozdulásaira adott személyes reflexiók gazdagságát”

sem. A „hagyomány újragondolása” aligha jellemzi a műveket, sem a formában, sem a tartalomban, ahogy ezt a leírás egy régimódi esztétikai fordulattal kettéválasztja. Egyedül a „tradicionális művészi gondolkodás-mód” bukkan fel, de itt meg a tradíció fogalma kérdőjeleződhet meg a látogatóban.

De térjünk vissza ahhoz a kérdéshez, amelyből kiindultunk, vagyis „miről” lehet jó a mostani Szalon? A válaszom az, hogy fogalomtisztázásra. A tárlat ugyanis alkalmat ad arra, hogy megpróbáljuk, ha nem is rendezni, de legalábbis strukturálni azt a kérdést, hogy az az alkotói közeg, amely a Múcsarnokban látható műveket létrehozta, milyen fogalommal, milyen megnevezéssel fogható össze. Mindenekelőtt azt kell világossá tenni, hogy a megnevezés kontextusfüggő. Vagyis a részt vevő művészek valójában csak a Szalon összefüggésrendszerében tűnnek egyetlen közegnek – ha nem is egy-neműnek, de legalábbis egyetlen kiállítás erejéig közös nevezőre hozhatónak.

Az elmúlt évtizedekben a legstabilabb, de egyben a legtöbbet vitatott fogalom maga a kortárs művészet volt, amely azonban az utóbbi időkben egyre kevésbé tűnt már használhatónak; korábban a magasművészet kifejezés járt hasonlóan. Most mindkettő csupán kontrollfogalomként használható, kiindulási, viszonyítási alapként. Mert ezekkel szemben sorakoznak azok a fogalmak, amelyek a kortárs vagy a magasművészet ellenpontját régebben is jelölték már, gyakran pejoratív felhanggal. Ilyen a *jelenkori művészet*, amely nagyjából negyedszázaddal ezelőtt mint a kortárs fölötti tágasabb halmaz

tűnt fel. (Persze senki sem szeretne volna, és ma sem szeretné, ha szemtől szemben lejelenkoriznák...) Aztán itt van még a *tömegművészet*, amelynek komoly szakirodalma jelent meg az elmúlt évtizedekben, Magyarországon az egyik kulcsmű éppen az MMA kiadásában. A 20. század közepe óta e fogalom inkább a posztkapitalista gazdaság és társadalom kontextusában értelmeződött, a Szalon vonatkozásában kevésbé használható. A megnevezéshez azokból a fogalmakból is lehetne választani, amelyek leggyakrabban a modernista művészetelképzelésekből kiindulva jelentek meg. Történeti távlatban ilyen volt a *múcsarnoki festők* kifejezés, vagy több mint fél évszázaddal később a *képcsnarnoki művészek* homályos és rendkívül pejoratív kategóriája. A fogalomlistán nemrég bukkant fel a *szépművészek* kifejezés – Huth Júliusz használta a nyolcvanas évek kapcsán, Octavian Esanura hivatkozva –, amely csak első látásra lehetne a Szalonban érintettek számára is elfogadható, hiszen a *szép* itt valamilyen meghaladott, konzervatív esztétikára és művészetszemléletre utal – így a megnevezés nem sokban különbözik a középszerű művész vagy az álművész szintén használatban lévő és mélyen sértő fogalmától.

A legbiztosabb talán az *akadémikus művész* fogalmának használata lenne. Nem abban az értelemben, ahogy a 19. században a modernnek jelölték az ellenpontjukat, hanem egy mai magyar összefüggésben. Az MMA által a Szalonra összehívott művészek lehetnek más konstellációkban kortárs alkotók, szépművészek vagy akár középszerűek is, de a Múcsarnokban körbejárva, együtt akadé-

mikus, pontosabban akadémiai művészeknek látszanak. Legfontosabb tulajdonságuk – talán az egyetlen, már említett Stefanovits Pétertől eltekintve –, hogy egy pillanatra sem szeretnék, hogy úgy tűnhesen, mintha művükkel valamilyen kortárs, a korunkhoz, az itt és mosthoz kapcsolódó kérdést érintenének. (Érdekes, hogy mennyire kilóg a sorból, ha valaki akár témájában, akár megközelítésmódjában egy kicsit is a jelenkorhoz közelít – Regős István különböző korokból származó épületeket egymás mellé rendező festménye vagy Madácsy István Space-X tervjaja ilyen.) A másik jellemző, amely ezzel szorosán összekapcsolódik, hogy ragaszkodnak valamihez, ami már megvolt. Valami biztoshoz, amit a saját életművükben bejártak. És minden bejártatott módon jelen volt már húsz, harminc vagy ötven évvel ezelőtt valahol a művészet világában, s ebből következően aztán minden nagyon lekerekített, mintha valamennyi alkotás egy elképzelt örök művészet ábrándjára lenne felfüggesztve.

Az összkép alapján a művészet itt olyasvalaminek látszik, ami a fejünk felett lebeg. Aminek a lényegét csak az akadémikusok láthatják. Művészet itt az, ami nem karcos, amiben nincs semmi, ami a hétköznapiakra emlékeztetne. Turi Attila, az MMA elnöke ezt a lebegő életérzést így fogalmazta meg: „A mi feladatunk annak segítése, hogy felmutassuk a kultúrát éltető élet-eleganciát!” Az összkép tehát elitista, egy akadémikus művészeté, amelyet a nép, a közönség, a plebs ajándékba kap. Ez sugárzik minden egyes terem összképéből, mint ahogy ezt közvetítik manapság az állami tévéadók is, ha

kultúráról esik szó. A kultúra, a művészet ezek szerint valamilyen magasztos dolog, és csak a nagybetűs Akadémia tudja megmondani, hol a határa. Nyárspolgári ügy, mondanák a klasszikus avantgárdok.

Ennek a művészetnek ebben a formában kevés köze van ahhoz, amit korunkban a világ nagy kortárs kiállítóhelyein láthatunk. Ez egy jelenkori magyar művészet, amely bezárkózik nemzeti keretei közé. Ezen nem segített az sem, hogy Szurcsik József megnyitóbeszédében egy időben is tágabb irodalmi-filozófiai összefüggésrendszerbe emelte be az egyébként esztétikusan elrendezett műegyütttest: „Amikor néhány napja a majdnem kész III. Képzőművészeti Szalon tereiben végigsétáltam itt, a Múcsarnokban, hirtelen olyan érzés fogott el, mintha David Henry Thoreau köszönt volna be a kiállításra, mintha őt láttam volna mosolyogva szemlélődni a művek között.” Ha komolyan vesszük ezt a párhuzamot, akkor a szemlélő minden létező elfogadásának gondolatához juthat el, erre tanít minket Thoreau. És ha ebből a szemszögből nézzük, akkor tulajdonképpen el is lehetne fogadni, hogy a Múcsarnok tereiben ott terem egymás mellett fű, fa és virág. De azt már nagyon nehéz elfogadni, hogy valaha itt a kortárs kultúrát gondozták, most pedig egy sivatagot öntöznek, hatalmas locsolókocsikkal.

Nem helyettesíthető tárgyak / III. – Képzőművészeti Nemzeti Szalon 2025. Múcsarnok, 2025. május 23. – szeptember 28. Kurátorok: **Baksai József** és **Verebes György**.

Kanyon a pénzes házban

Miután a budavári Szentháromság téren újra hajdani formáját mutatja Fellner Sándor 1905 januárjában felavatott Pénzügyminisztériuma, a helyreállításról szóló beszámolót stílszerűen kisebb helyreigazítással kell kezdenünk. Miként a historikus építészeti örökség szerves részét képező tetődíszek között megemlékeztem róla (*Mozgó Világ*, 2022/12), továbbra is azt gondolom, hogy árkádíves homlokzata a hivalkodó tornyokkal ma nagyon idegen ízlésvilág képzetét kelti. Erről most már bárki megbizonyosodhat. Ugyanakkor arról is, amire korábban nem volt lehetőség. Eredeti méretére kiegészítve sem akadályozza a rálátást a vele srégen szemben álló Nagybaldogasszony-templomra, amelyet Schulek Frigyes nem sokkal korábban (1874 és 1896 között) képzett meg klasszikus gótikus elemek és motívumok felhasználásával. Azaz igazodik a domonkosok hajdani székhelyének, a Hilton szálló végfalának vonalához. Holott a második világháborúban súlyosan megrongálódott Pénzügyminisztérium 1950 és 1952 közötti purifikáló átalakításának, a legfelső szint és a felépítmények elbontásának, valamint a homlokzat kisimításának az volt az egyik legfőbb és azóta a szakmunkákban visszatérő indoka, illetve magyarázata, hogy „túlzott arányú rízalitja bántóan türemkedett bele a tér konkáv kerületi elhatárolásába”. Ezért aztán „elnyomta a mellette

álló [...] legfontosabb emléket – az egyébként szerény tömegű Mátyás templomot”, hogy a munkájáról a *Magyar Építőművészetben* beszámoló Rados Jenő egykori szavaival éljünk. A rangos építészettörténész, a középkor elismert kutatójának nevéhez fűződik ugyanis a műemléki sebészetnek ez az évtizedeken át mintaadó és klasszikusként hivatkozott példája.

A szocializmus hagyatékaként modernizált torzóban ránk maradt neogótikus épület szintén része (volt) múltunknak, érdemes lett volna tehát sorsáról műemlékes építészek és művészettörténészek meghallgatásával, szakmai fórumon dönteni. Elvégre nem pusztán az tekinthető kulturális örökségnek, amit a nagyhatalmi aspirációkat dédelgető uralkodó osztály hívott életre a millennium idején. A kormányzati döntéshozók azonban nem vacakoltak holmi konferenciázással. Így vette kezdetét 2016 őszén a Fellner-féle palota hiteles rekonstrukciója, a ránk maradt dokumentumok s nem utolsósorban annak az 1908-ban publikált háromnyelvű képes kiadványnak az alapján, amelyben maga az építész ismertette munkáját annak a nemkülönben figyelemre méltó hagyománynak a tudatában, hogy a pénzügyek intézésének már a tizennyolcadik század végétől a várban volt a központja. A Szentháromság tér és a Fortuna utca sarkán állt úgynevezett „elközi

épületben”, ahol a török kiűzése után alapított Jezsuita Akadémia működött egykor. A rend 1773-as feloszlását követően a Budára költöztetett egyetem rendezkedett itt be átmenetileg, hogy aztán másfél évtized múlva a Pozsonyból Budára telepített Helytartótanács székhelye legyen. A szervezet rezidenciája ekkor nyerte el Franz Anton Hillebrandt tervei alapján kimérten szabályos klasszicista homlokzatát. Csakhogy a kiegyezést követően gyors fejlődésnek induló országban az önálló pénzügyi gazdálkodás apparátusa hamarosan már nem fért el benne; bérleményekbe kényszerült. A rohamléptekkel kapitalizálódó viszonyok között a pénz mindent átható (Ady kortársi látomásaiban éppenséggel minden szellemi-morális értéket fenyegető) hatalmának operatív érvényesítése nehézségekbe ütközött. Wekerle Sándor pénzügyi reformjai valósággal kikövetelték az intézmény centralizációját egyetlen nagy objektumban, minthogy a hivatal akkoriban már – miként Fellner Sándor fogalmazott a szóban forgó albumban – hat különböző házba mintegy „vendégségbe járt”.

Lukács László miniszter, aki korábban is az intézményben dolgozott, tisztában volt a szétszórtságból fakadó áldatlan állapotokkal. Ekként bízta meg Fellner Sándort 1899-ben a tervezéssel, illetve terjesztette elő a következő évben az új rezidenciára vonatkozó grandiózus elképzelését a parlamentben. Javaslatára a tisztelt ház gyorsan rábólintott. Az ellenzék azonban háborgott: okkal tette szóvá, hogy „kéz alatt adták ki”, azaz nem hirdettek pályázatot erre a kivételes

nagyságrendű, négymillió koronás beruházásra, amely nyolcezer négyzetméteres alapterületével a korabeli építési boom ellenére is legfeljebb a királyi várpalotához vagy az országházhoz volt mérhető. Mintha csak egy mai történetet olvasnánk a korabeli napilapokban; a felháborodott honatyák pályakezdő sihedernek titulálták a negyvenvalahány éves tervezőt, holott akkor már két évtizedes sikeres tevékenység állt mögötte. A dualizmus idején sem kivételes személyi összefonódás, hogy ne mondjam hivatali korrupció gyanúja miatti érthető indulat nagyságrendjét jelzi annak feltűnő hangoztatása, miszerint a tervező építette a pénzügyminiszter és felesége házát a Nagy János (ma Benczúr) utcában. Hogy volt-e alapja ennek a feltételezésnek, az nem derült ki a híradásokból, az azonban bizonyos, hogy Fellner nem érdemtelenül jutott a feladathoz. A kor kultúrájában meghatározó szerepet játszó zsidó építészek gárdájának prominens képviselője volt, aki a Műegyetemet követően előbb a bécsi Akadémián tanult, majd Párizsba ment, ahol Charles Garnier (az Opera építésze) és az akkor a francia fővárosban élő Zichy Mihály műtermében is megfordult, festőként pedig kiállított a Tavaszi Szalonon. 1879-ben tért haza; egyik első feladataként alakította ki Trefort Ágoston felkérésére az Andrásy úti (rég) Zeneakadémia épületében Liszt (ma is megtekinthető) igazgatói lakosztályának pompás enteriőrjeit (ahogy az *Esti Kurír* 1942. június 10-i számában nyilatkozott róla). Ezt azután figyelemre méltó munkák sora követte; két zsinagógája mellett a

neoreneszánsz Bulyovszky-villa az Andrassy úton, valamint jó néhány eklektikus belvárosi bérház. Csak ezután következett legismertebb és legkarakteresebb műve, a Pénzügyminisztérium.

Megvalósításában Fellner bátran élt kora technikai vívmányaival. Az építkezésről ránk maradt archív fotók tanúsága szerint a tető váza szegecselt öntöttvasból készült, a tágas tereket I szelvényű acélelemekkel hidalták át; fagerendás mennyezetet legfeljebb a kisebb helyiségekben találunk. A díszlépcsőházban Gönczy Lajos apród- és kisasszonyfiguráinak anyaga pirogránit, a tetőre is a Zsolnay-gyár szállította a színes cserepeket. A keresztboltozatokat dróthálós gipsz (rabc) alkotja, a bordaívek meg homogén vakolatarchitektúrák. Mindazonáltal mind a hajdani, mind az immár ismét eredeti formáját mutató épület összképe egyértelműen neogótikus; kívül és a nagytermekben városházákra emlékeztetően, az apszisba torkolló díszlépcsőházban szentélyek módján. Ezt a középkori atmoszférát árasztják az enteriőrök legfőbb díszítőelemeiként az épületasztalos munkák: a hatalmas nyílászárók, az attraktív mennyezeti és a domináns fali faburkolatok. (Egykor a Gregersen cég készíthette őket.) Fellner tehát nem a gótika tizenkilencedik századi újrafelfedezőjének útját járta. Viollet-le-Duc (többek között a párizsi Notre-Dame helyreállítója) a stílust racionális konstrukcióként értelmezte, a szerkezetnek a díszítmény alóli felszabadításával éppenséggel a modernizmus felé nyitott utat. Ennek szellemében születtek az első gótizáló vaskonstrukciók,

többek között Henri Labrouste párizsi egyetemi könyvtárának ma már klasszikusként számon tartott olvasóterme (1850), illetve a Steindl Imre tervezte pesti Új Városházában (1875) a főlépcsőház, hogy egy Fellnerhez időben és térben is közelebbi példát mondjunk. A középkor kutatója, Gerevich László, akinek még volt alkalmja a Pénzügyminisztériumot háború előtti ép állapotában is ismerni, ezért okkal hánytja az alkotó szemére a korszakot feldolgozó 1981-es akadémiai kézikönyvben, hogy a műszaki fejlődés vívmányait „történeti köntös mögé rejtette”, s „a reprezentációs igények kielégítésére és a környezetbe illeszkedésre is csak a jelmezöltés módszerét ismerte”. Ezen a szigorú ítéleten ma sincs okunk alapjaiban változtatni; a helyreállításhoz kapcsolódó újabb kutatások mindössze annyiban árnyalják a fentieket, hogy a középkori díszítőmotívumok itt-ott népiesen szecessziós ízű értelmezésére hívják fel a figyelmet (az épület ornamentikájáról Katona Júlia publikált 2019-ben a PM-Tér6 számára tudományos tanulmányt).

Miként az életmű további meghatározó állomásai (a Veres Pálné utcában a keletiesen eklektikus szerb diákokthon, 1909; a Duna-parti neoreneszánsz Ritz Szálló, 1913; a Markó utcai klasszicizáló Kúria, 1918) mutatják, Fellner Sándor nem horgonyzott le a gótikánál. Egyszerűen csak – mint tőle magától tudjuk – a Mátyás-templomhoz kívánt igazodni alkotásával. Ebben korának általános gyakorlata követte, elég csak körülnézni a bécsi Ringstrasse vagy Londonban a Westminster környékén. A köz-

vetlen megbízás tudatában fel sem merült benne, hogy esetleg a különbözőzés – szerényebb méret és más formavilág – szolgálná inkább a célját, amellyel különben ma is csak azonosulni lehet. Hiszen jól működő együtttest hozott létre, amelyben funkcionálisan és esztétikailag is világosan elkülönültek a reprezentatív helyiségek, az ügyintézésre szolgáló közforgalmi terek, illetve az irattárolók. Más kérdés, hogy a környezetének atmoszférájával nem törődve, négyemeletes monstorumot emelt, amelynek helyén tizenegy régi ház ment veszendőbe, az egyetemi (egykor Hess András-féle) nyomda is csak a tömb részeként maradhatott meg. A Buda ostromakor súlyosan sérült komplexum helyreállítására és hasznosítására ugyan 1948-ban pályázatot írtak ki, de a résztvevők főként az egyszerűsítésére kínáltak egymástól alig különböző alternatívákat. Noha miniszteriális funkciójának visszaállítása kérdéses volt, egyik pályázó sem próbálkozott helyén a hagyományos vári utcakép rekonstrukciójával. A nyertes Rados Jenő az akkor még létező Közmunkatanács óhajának engedelmességgel egy szinttel csökkentette és simára egyengette a térre néző főhomlokzatot, finoman kalligrafált ablakokat helyezett el rajta, csakhogy az utcahossznyi épülettestet a monolit nyeregtetőzettel ennek ellenére óhatatlanul kissé egyhangú összképet eredményezett. Helyiségeiben a Műegyetem kollégiuma rendezkedett be, annak részeként nyílt meg ott a hazai beatzenei életben utóbb fontos szerepet játszó ifjúsági klub, a hajdani dokumentációs központban pedig a Fővárosi Levéltár ka-

pott helyet. Életem más-más korszakában e két utóbbiban magam is megfordultam.

Átfogó karbantartás híján folyamatosan pusztult az épület, nem kis részben persze a hatalmas belsők hasznosításnak álcázott durva átalakításai és a historizmus kori emlékek akkor még másodlagos jelentőségű megítélése következtében. A rendszerváltás után egy ideig társadalmi szervezetek működtek benne, míg a második Orbán-kormány által a budai vár kormányzati negyedé alakításának tervével életre hívott Hauszmann Program szelleméhez kapcsolódva újfent és immár érdemben napirendre került a jövője. Először csak néhány, viszonylag épen maradt enteriőr helyreállítására került sor pár milliárdért amolyan próbaként; evés közben aztán megjött az étvágy. A tízes évek derekán egyszer csak arról értesülhettünk, hogy az egész épületet helyreállítják, mivel a Pénzügyminisztérium ismét elfoglalhatja tradicionális helyét a várban. Mondanám, hogy ahol a pénzt kezelik, ott az könnyen folyik... de az illetékes miniszter, Varga Mihály (most már az MNB elnöke) megnyilvánulásaiból irreleváns volna ilyesmire következtetni. Maradjunk tehát szigorúan a tényeknél. A levéltári egységet lebontották, és az épület hosszanti szárnyai között egy teljesen új, merőben mai blokkot emeltek, alul teremgarázsossal, fölötte irodákkal. Ezt a kívül fémraszteres, fás belső udvarára üvegezett felületekkel nyíló szabályos téglatestet zavartalan hivatali működ(tet)ése érdekében közlekedőhidakkal integrálták a régi részekhez. Innen a szépen

megformált épülettést helyének kanyon neve. Az már az intézmény patinás történetéhez képest csupán apró (improvizatív kormányzati stílusra utaló) epizód, hogy mivel a pénzügyi tárca tavaly év végén a Nemzetgazdasági Minisztériumba olvadt, végül egy másik hivatal, a Belügyminisztérium költözött az épületbe. A funkcióváltás miatt szükségessé vált műszaki módosítások következtében a 2021-ben még 54 milliárdosra tervezett beruházás költsége az Átlátszó januári közlése szerint végül 69-re emelkedett. Úgy hallom, a reprezentatív termék nyilvánossá tételének (látogatásának) módján már gon-

dolkodnak. Előbb-utóbb mindenki meggyőződhet róla, hogy mind a tervezők, mind a kivitelezők gondos és igényes munkát végeztek. Ugyanakkor módunk lesz arról is véleményt nyilvánítani, hogy amikor annyi mindenre nincs erőforrás, megérte-e ennek erősen vitatható értékű épületnek a mégoly példás rendbehozatala.

A Fellner Sándor tervezte Pénzügyminisztérium (1904) rekonstrukciója. Tenterterv: **Kruppa Gábor**. Koordinátor: **PM-Tér6 Nonprofit Kft.** Rekonstrukciós koncepció, engedélyezési terv és az új épület: **Makrai Sándor, Vesztergom Adám**. Belsőépítész: **Baliga Kornél**. Kivitelező: **West Hungária Bau Kft., Garage Kft.**

rol, rol

Vásárhelyi Mária

Függő függetlenek

213

Fájdalomtól megtört szívvel osztom meg szomorú tapasztalatomat, hogy Magyarországon a mindennapos tájékoztatás területén a független sajtó gyakorlatilag elesett. Az elmúlt egy év során a korábban politikailag függetlennek tekinthető médiában egyre inkább teret hódít az elfogult, pártos tájékoztatás, amelynek eszközei a kiegyensúlyozatlanság, az elhallgatás, a hírek eltorzítása, bizonyos események túlreprezentálása, esetenként egyes médiumok propagandaeszközként történő funkcionálása.

Ezek a jelenségek talán azon a napon kezdődtek, amikor a *HVG*-ben kitört a botrány amiatt, hogy az ismert bűnügyi újságíró, Dezső András egy rendőrségi jegyzőkönyvet tett közzé

a lapban arról, hogy Varga Judit és Magyar Péter családi konfliktusának megoldásához rendőrségi beavatkozásra volt szükség. A jegyzőkönyvből kiderült, hogy Magyar Péter megenyhedhetetlenül agresszívan lépett fel a feleségével és a rendőrökkel szemben, és ennek során több szabálysértést is elkövetett. Dezső András elmondta, hogy mielőtt megírta a történetet, több alkalommal próbált beszélni Magyar Péterrel, meghallgatni az ő verzióját a történetekről, eredménytelenül.

Az írás megjelenését követően a szerkesztőséget elárasztották az előfizetők és olvasók felháborodott – esetenként gyalázkodó – levelei és kommentjei, az előfizetés lemondá-

sával fenyegették a szerkesztőséget a közlés miatt, amely kedvezőtlen színben tünteti fel Magyar Pétert. A szerkesztőségben válsághelyzet alakult ki, értekezletet hívtak össze, a munkatársak egymásnak feszültek, aminek eredményeképpen négy vezető munkatárs – köztük Dezső András – távozott a laptól. Némileg sarkítva a helyzetet akár azt is mondhatnám, hogy a Magyar Péterről közölt, őt negatív színben feltüntető, de dokumentummal alátámasztott igaz hír szétverte a szerkesztőséget.

Ezt követte néhány nappal később Magyar Péter ATV-beli konfliktusa, ahol miután Rónai Egon műsorvezető Magyar Péter vádaskodására, mely szerint nem szólaltatják meg elég alkalommal a televízióban, Rónai Egon egy dossziét tett elé, amelyben tételesen fel volt sorolva, hogy hány alkalommal hívták meg különböző műsorokba. A dosszié átvételét követően Magyar feldúltan távozott a stúdióból, majd a szerkesztőség kommentfalát – a *HVG*-hez hasonlóan – elöntötték a felháborodott, fenyegető megjegyzések, a riporter és a többi műsorkészítő szidalmazása, amelyhez Magyar Péter is csatlakozott, és Facebook-oldalán listát tett közzé arról, hogy az ATV munkatársai közül kik tagjai a kisegyháznak, amely a televíziós csatornát üzemelteti. Bár utóbb ezért elnézést kért, de a történet nem érte el a liberális sajtó többi orgánumának ingerküszöbét.

Nem kéri ki magának – az önmagát függetlenként identifikáló sajtó – azt sem, hogy Magyar rendszeresen propagandamédiának nevezi, hazugsággal, torzítással vádolja az ellenzéki orgánumokat, valahányszor olyan közlemény jelenik meg ezekben, amely kritikusan, nem feltétlenül

kedvező színben tünteti fel a Tisza Párt vezetőjét.

Legutóbb országjárása során arról beszélt, hogy a független sajtó jóval gyakrabban tudósít Lázár János fórumairól, mint az ő eseményeiről. Kiemelte, hogy míg Lázár minden egyes alkalommal tíz cikkben szerepel, interjúkkal és címlapmegjelenésekkel, még akkor is, ha csak néhány tucat ember jelenik meg, addig a Tisza Párt többbezes vidéki eseményeiről – akár mínusz két fokban, tízezer ember részvételével – egyetlen szó sem jelenik meg a független médiában. Ez az állítás bizonyíthatóan nem felel meg a valóságnak.

A történet nem úgy alakult, hogy a propagandamédián szocializálódott Magyar fokozatosan tudomásul vette a hitelesen és sokoldalúan tájékoztató szerkesztőségek szerepét, hanem a szerkesztőségek vették tudomásul: ha nem akarják, hogy legfontosabb bevételforrásaik, az előfizetések elapadjanak, akkor nem közölnek kritikus hangvételű írásokat, véleményeket a Tisza vezetőjéről. Mi több, esetenként jobb, ha az igazságot elhallgatják.

Állításom igazolására az elmúlt év néhány esetét idézném fel. Gyakorlatilag egyetlen hírportál sem számolt be arról, amikor Magyar Péter bejelentette, hogy kormányra kerülését követően célja a centrális erőtér kialakítása. Ezt a fogalmat először 2009-ben Orbán Viktor használta elhíresült kötcsei beszédében, amelyben részletesen felvázolta, hogyan képzei el az általa irányított ország működését. A centrális erőtér előképe a Horthy-korszakba nyúlik vissza, és nagyjából azt jelenti, hogy az ország politikai vezetése egyetlen, leválthatatlan párt kezében koncentrálódik, amely körül esélytelen szatellitként

keringenek a szélsőjobboldali és baloldali kis pártok, és minden erőforrás, a teljes intézményrendszer a centrális erőteret uraló párt kezében koncentrálódik. Kifejtette, hogy a politikai életben a hagyományos „duális erőter” – vagyis a két nagy politikai tömb váltakozó kormányzása helyett stabil, hosszú távon kormányzóképes, nagy párt által dominált centrális erőter kialakítására van szükség. Egy ilyen struktúra szerinte képes lenne a nemzeti ügyeket megfogalmazni és képviselni anélkül, hogy állandó, megosztó vitákba bonyolódna. Gyakorlatilag a demokratikus intézmények, a fékek és ellensúlyok rendszerének, vagyis a plurális demokrácia felszámolásának vízióját festette fel.

Amikor Magyar Péter arról beszél, hogy ő is hasonló rendszer kialakítását képzei el az általa célként tételezett kétharmados többséggel, akkor ez eléggé fontos bejelentés ahhoz, hogy az önmagát függetlennek tekintő média beszámoljon róla közönségének. Ez azonban tapasztalataim szerint nem történt meg, amit én megmagyarázhatatlannak tartok. Hiszen még csak azt sem lehet majd mondani, hogy nem szólt előre.

Hasonlóan „visszafogottan” interpretálta a független média Magyar-nak azt a bejelentését is, melyben azzal fenyegette meg a sajtót, hogy a „Tisza-kormány bűncselekménnyé nyilvánítja az ilyen és ehhez hasonló hamisításokat és a függetlenné váló Médiahatóságot felhatalmazzuk, hogy bezárassa az ezeket közlő médiumokat”. Ilyenkor kérdezi meg Pelikán elvtárs, hogy ez itt még a vádbeszéd vagy már az ítélet. Mindezt pedig azért, mert egy fideszes troll egy képen a Magyar kezében lévő magyar zászlót ukránra cserélte. És per-

sze nem az a probléma, hogy a Tisza elnöke ezen felháborodik, hiszen mi sem áll távolabb tőle, mint Ukrajna támogatása, hanem hogy azonmód ítéletet is hirdet egy személyben, a leendő Tisza-kormány nevében. Én pedig elképzelem, hogy micsoda cikizés, kioktatás, gúnyáradat öntötte volna el a független média orgánumait, ha ilyen kijelentést mondjuk az MSZP vagy a DK elnöke tesz.

Nem osztotta meg velünk a független média azt sem, hogy a Tisza-szigeteket a pártközpont arról tájékoztatta, hogy például Juhász Pétert vagy Magyar Bálintot nem szabad meghívni tiszás rendezvényekre. Pedig Juhász Péter ezt világosan és egyértelműen elmondta podkesztjében, és gondolom, nem én vagyok az egyetlen, aki ezt hallotta.

Ahogy nem számoltak be arról sem, hogy nagy nehezen sikerült megszerezni a Tisza Párt alapszabályát, amiből érdekes dolgok derülnek ki a párt működéséről. Önmagában az is furcsa, hogy a legnagyobb ellenzéki pártnak, amely a hatalom egyedüli megszerzésére törekszik, az alapszabálya nem nyilvános, és csak bonyolult procedúra után lehet hozzájutni az Egri Törvényszék irattárában. Ez egyetlen más hazai párttal sem fordult elő az elmúlt 35 évben. Elolvasva a szabályzatot azonban jobban megérthetjük, hogy miért nem szánták készítői a nyilvánosságnak. Ebből ugyanis nemcsak egy brutálisan centralizált működési struktúra bontakozik ki, hanem az is, hogy a párt pénzügyeihez kizárólag Magyar Péternek van önálló hozzáférési joga. Egyedül dönthet minden pénzügyi tranzakcióról. És az is kiderül, hogy miközben az alapszabály szerint a Tisza-szigeteknek semmilyen intéz-

ményes kötődésük nincs a párthoz, mégis kizárólag a párt vezetésének jóváhagyásával nyilatkozhatnak.

És a Tisza Párt elnöke azonnal büntet is, ha mégis számára kellemetlen információ jelenik meg valahol az ellenzéki sajtóban. Amikor pl. a 444 megírta, hogy a párt fő rendezvény-szervezője súlyosan érintett egy fideszes korrupciós ügyben, Magyar és követői nemcsak azonnal lehazugozták és szidalmazták a portált, hanem a párt elnöke hosszú időn keresztül nem válaszolt a 444 újságíróinak kérdésére. Talán ezért történt, hogy ez a hír azonnal teljesen el is tűnt a nyilvánosságból.

Az eddig elmondottaknak nemcsak az a következménye, hogy a legnagyobb ellenzéki párttal kapcsolatban

folyamatosan cenzúrázza önmagát a függetlennek mondott média, hanem az is, hogy a baloldali és liberális kis-pártok lényegében eltűntek a nyilvánosságból, vagy ha be is kerülnek, akkor esetenként rajtuk gyakorolja a sajtó elfojtott kritikus feladatát. Ami persze teljesen rendjén való lenne, ha ugyanilyen attitűddel kezelnék a legnagyobb ellenzéki pártot is. Így viszont az a torz helyzet alakul ki, ami egyébként – a dolgok jelenlegi állása szerint – 2026 után a parlamentben is várható, hogy a baloldali és liberális szellemiség intézményes képviselő nélkül marad a nyilvánosságban is. Márpedig így elképzelhetetlen liberális demokrácia és demokratikus nyilvánosság. És ez hatalmas felelősségét ró a független médiára.

Szerzőink könyvei

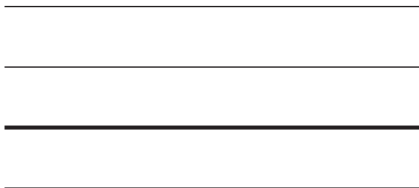

Csáky Donát Márk (1975)
Mulató-hegy (2023)
olaj, vászon
112 x 200 cm
fotó: Darabos György
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

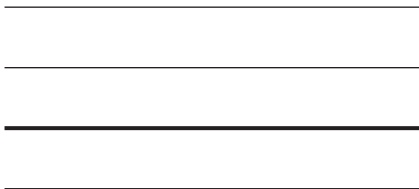

Csáky Donát Márk (1975)
Festett rajz 1. (2020)
olaj, vászon, fatábla
62 x 110 cm
fotó: Darabos György
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

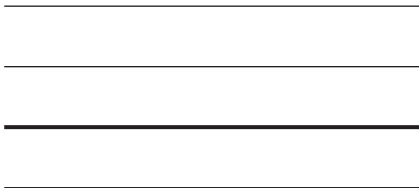
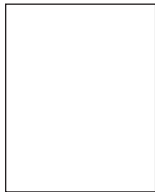

Csáky Donát Márk (1975)
Mulató-hegy 1. (2020)
olaj, vászon
25 x 50 cm
fotó: Darabos György
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

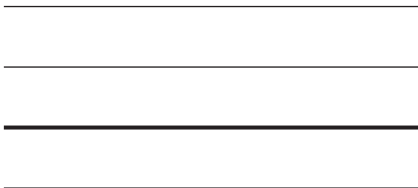

Csáky Donát Márk (1975)
Völgyvég (2023)
olaj, vászon
22.8 x 40 cm
fotó: Darabos György
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ folyóirat* kiadását! **Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

BALÁZS ZSUZSANNA 1977-ben született Kisvárdán. Szabadújszó újságíró.

BÉKESI LÁSZLÓ 1942-ben született Győrben. Közgazdász, politikus, egykori pénzügyminiszter.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Értékek ébresztése* (2023).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

EGRESSY ZOLTÁN 1962-ben született Budapesten. Író, költő. Legutóbbi könyve: *Attenborough reflektora* (2024).

GALGÓCZI ESZTER 1992-ben született Vácott. A Forrás Társadalomkutató Intézet politikai elemzője és alapítója.

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

GERGELY ÁGNES 1933-ban született Endréden. Kossuth-díjas költő, író, műfordító. Legutóbbi könyve: *Egy urbánus főhajtsa; Az endrédi füzetek* (2018).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsd meg vétkeinket* (2018).

HATOS PÁL 1971-ben született. Történész, jogász. Legutóbbi könyve: *Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története* (2019).

JAKAB GYÖRGY 1956-ban született Mosonmagyaróváron. Nyugdíjas középiskolai történelemtanár (AKG). Legutóbbi könyve: *Demokrácia demokrátiák nélkül? Oktatási reform és állampolgári nevelés* (2022).

KARSAI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora. Legutóbbi műve: *Szalai Pál – Politikai életrajz* (2022).

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, középiskolai tanár. Legutóbbi könyve: *Egy nőalak szürke kontúrja* (2023).

KÓRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötet: *Szárnyalni gyalog. A félhosszú vers poétikája* (2023).

MÉLYI JÓZSEF 1967-ben született Budapesten. Művészettörténész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem oktatója.

O'NEILL, DORA 1998-ban született, a New York-i Columbia Egyetemen végzett összehasonlító irodalomtudomány szakon. Jelenleg az Európai Uniónál dolgozik, feladatköre a fejlesztéspolitikára. Ő végezte a Lax család leveleinek szakszerű katalógizálását.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplói író. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

SZÉCHENYI ÁGNES 1957-ben született Budapesten. Irodalomtörténész. Legutóbbi könyve: *Ő a magyar kritika. Schöpfung Aladár* (2023).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Szociológus, az MTA tudományos főmunkatársa. Legutóbbi könyve: *Valahogy megvagyunk* (2019).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kossuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

VÖRÖS ISTVÁN 1964-ben született Budapesten. Költő, író, irodalomtörténész, esszéista, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára. Legutóbbi könyve: *Él-e még Petőfi?* (2017).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet:
Csáky Donát Márk munkái

Ébresztő kortyok

...és rengeteg más örömteli pillanat vár már 10 éve a Fresh Cornerben!

FRESH
CORNER 10

freshcorner.hu